#443

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

[Faint, mostly illegible Latin script from a manuscript page.]

[Faint, mostly illegible handwritten text in a historical script, possibly Latin or Old French, written on parchment.]

Nicolai Dresdensis Apologia

De conclusionibus doctorum
in Constantia de materia
sanguinis

Petra Mutlová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#443

BRNO 2015

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mutlová, Petra

Nicolai Dresdensis Apologia : De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis / Petra

Mutlová. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015. – 241 stran : faksimile.

– (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; číslo 443)

ISBN 978-80-210-8124-6

27-1-051 * 34-051 * 929 * 27-878.3 * 27-878.3-1 * 27-285.4 * 316.774+808.5 * 091“04/14“ * 930.2:091.14
* (437.3) * (430)

– Nicolaus Dresdensis, asi 1380–asi 1417

– Nicolaus Dresdensis, asi 1380–asi 1417. De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis
– 1415

– křesťanští teologové – Německo – 14.–15. století

– právníci – Německo – 14.–15. století

– utrakvismus – 1401-1450

– utrakvistická teologie – Česko – 1401-1450

– křesťanské polemiky – Česko – 1401-1450

– textová transmise

– středověké rukopisy

– kodikologie

– apologie

– kritická vydání

– monografie

– biografie

27-1/-2 – Křesťanská teologie. Dogmatická teologie [5]

929 – Biografie [8]

Tato odborná monografie vznikla a byla vydána jako součást projektu GA ČR 405/08/P294
„Mikuláše z Drážďan Apologia – kritická edice s kodikologickou studií“.

Recenzovali:

doc. PhDr. Helena Krmíčková, Dr.

prof. PhDr. Pavel Spunar, CSc.

© 2015 Petra Mutlová

© 2015 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8124-6

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8124-2015

OBSAH

ÚVOD.....	7
BIOGRAFIE MIKULÁŠE „Z DRÁŽŽAN“	11
Záhady Mikulášova života.....	12
Svědectví pramenů.....	15
Závěr Mikulášova života.....	24
APOLOGIE A UTRAKVISMUS	29
<i>Apologie</i> v rámci Mikulášovy utrakvistické tvorby	29
<i>Sermo ad clerum de materia sanguinis (Sermo Nisi manducaveritis)</i>	30
<i>Collecta auctoritatum de materia sanguinis (Collecta)</i>	32
<i>Quod fuit ab inicio</i>	34
<i>De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis (Apologie)</i> ..	35
<i>Contra Gallum</i>	36
<i>Replica rectori scholarum in Corbach (Replika)</i>	39
<i>De proprio sacerdote et casibus</i>	41
<i>Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum</i> <i>in Zac, in anno Domini M^oCCCCXVI (Sermo ad clerum 1416)</i>	42
<i>Apologie</i> a boj o kalich	43
KODIKOLOGICKÉ POZNÁMKY	53
Název a atribuce <i>Apologie</i>	53
Struktura <i>Apologie</i>	56

DOCHOVANÉ RUKOPISY <i>APOLOGIE</i>	61
Rukopisy <i>Apologie</i> fragmentární povahy	68
Starý tisk	71
FILIACE RUKOPISŮ	73
Omise	76
Přídavky	78
Rukopis <i>G</i>	79
Rukopisy <i>VDM</i>	80
Rukopisy <i>BLEFW</i>	82
Rukopis <i>K</i>	85
Rukopisy <i>CJ</i>	85
Filiace rukopisů ve světle jejich obsahu	86
RESUMÉ	89
SUMMARY	91
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	93
Rukopisné prameny	93
Vydané prameny	94
Literatura	97
Subsidia	105
NICOLAI DRESDENSIS <i>APOLOGIA</i>	107
Ratio edendi	109
Abbreviationes	111
Conspectus auctoritatum	112
Synopsis codicum	118
Textus	119
Indices	225
PŘÍLOHY	235

ÚVOD

Kalich jako nejvýraznější symbol husitského hnutí vešel do širšího povědomí ve spojení se jménem mistra Jana Husa a stal se atributem tohoto kostnického mučedníka nejen ve výtvarném umění. Přesto původním obhájcem myšlenky laického kalicha, tedy práva věřících přijímat svátost pod obojí způsobou, byl mistr Jakoubek ze Stříbra. Při zdůvodnění postulátu laického kalicha mu však po boku stála řada dalších husitských reformátorů, mezi nimiž hlavní místo zaujímal Mikuláš z Drážďan. Tento právník a teolog spolupracoval s Jakoubkem na teoretickém zdůvodnění celé řady reformních požadavků, například na kritice lichvářství, přísahy aj., ovšem hlavní úlohu sehrál právě v záležitosti laického kalicha.

Počátky českého utrakvismu byly dlouhou dobu ožehavým tématem a nejen česká medievisťka dosud postrádá soustavný přehled vývoje bádání o husitském kalichu. Především ale dlouhá léta nebylo jasno ani v základní otázce, tedy koho lze považovat za autora této (ve své době) převratné myšlenky. Teprve koncem minulého století díky studiím Heleny Krmíčkové byla stanovena spolehlivá chronologie raného utrakvismu a obecně vešlo ve známost, že skupina pražských reformistů v čele s Jakoubkem ze Stříbra s požadavkem laického kalicha vystoupila roku 1414.¹

1 KRMÍČKOVÁ, Helena: *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*. Brno 1997, kde korigovala řadu starších názorů badatelů, kteří se poznání počátků kalicha věnovali, především SEDLÁK, Jan: *Počátkové kalicha*. Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 97–105, 244–250, 397–401, 496–501, 583–587, 703–708, 786–791; 54, 1913, s. 226–232, 275–278, 404–410, 465–470, 708–713; 55, 1914, s. 75–84, 113–120, 315–322; a BARTOŠ, František Michálek: *Počátky kalicha v Čechách*. In: Husitství a cizina. Praha 1931, s. 59–112. Z novějších prací viz např. KRMÍČKOVÁ, Helena: *Jakoubkova utrakvistická díla z roku 1414*. In: Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení. Ed. O. HALAMA – P. SOUKUP. Praha 2006, s. 171–181; TÁŽ: *Articulus pro communione sub utraque specie Jakoubka ze Stříbra*. Studie o rukopisech XXXIX, 2009, s. 73–87; ČEJKA, Mirek – KRMÍČKOVÁ, Helena: *Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra*. Brno 2009.

Při zkoumání pramenné základny pro poznání laického kalicha Krmíčková korigovala do té doby tradované názory nikoliv pouze díky novým rukopisným nálezům, ale především díky kritickému zhodnocení pramenů na základě jejich spolehlivého edičního zpřístupnění.

V současné době došlo ke značnému pokroku na poli edičním a události spojené s prosazováním kalicha v Čechách v letech 1414–1415 jsou již dostatečně prozkoumány. Dalším milníkem v bádání o historii kalicha bude jistě poznání utrakvismu v širším kontextu, především jeho vývoj po roce 1420 a zjištění vztahu raně utrakvistických děl k pracím z období jednání o kompaktáta. Nutnou podmínkou pro tento krok ovšem stále zůstává zpřístupnění celé řady utrakvistických děl v moderních edicích. K tomuto cíli snad částečně přispěje i tato kniha.

Předkládaná monografie přináší kritickou edici latinského spisu Mikuláše z Drážďan, *De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis* neboli *Apologie proti rozhodnutí kostnických doktorů* (zkráceně *Apologie*), kterým reagoval na zákaz laického kalicha vydaný kostnickým koncilem v roce 1415. Jako takřka „úřední projev celé [husitské] strany“² týkající se zákazu laického kalicha, v té době již nejvýraznějšího symbolu husitského hnutí, byla *Apologie* textem velmi populárním a našla značnou odezvu publika. Přesto byla dosud přístupná pouze ve starém tisku z roku 1698, který její znění reprodukoval na základě jediného rukopisu, značně odlišného od ostatních verzí, navíc s mylnou autorskou atribucí. Zde prezentovaná kritická edice *Apologie* proto přináší nové, přesnější znění textu rekonstruované na základě šestnácti dochovaných rukopisných kopií a koriguje řadu mylných domněnek týkajících se jejího obsahu, autora a literárního kontextu jejího vzniku. Součástí úvodní studie je zasazení tohoto spisu do kontextu tehdejší literární produkce spojené se zaváděním laického kalicha v Čechách; představení jejího autora a postavení, které *Apologie* v rámci jeho literární tvorby zaujímá.

Mikuláš z Drážďan bývá pokládán za čelného představitele školy působící v domě U Černé růže v Praze, se kterou se zde setkáváme okolo roku 1412. Z této doby pochází vůbec první zmínky o Mikulášově působení v Praze a většina jeho literární produkce vznikla tamtéž mezi léty 1412–1416. Úvodní kapitola proto rekapituluje odlišné teorie o Mikulášově životě a všímá si jeho literární činnosti v souvislosti s jeho rolí v utrakvistických debatách.³

2 BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 75.

3 Mikulášův přínos českému raně reformačnímu hnutí byl a zřejmě i nadále bude předmětem diskusí a vedle jeho přínosu k utrakvistické otázce se hojně debatovalo i o jeho „ideologické orientaci“ – otázky tohoto druhu si úvodní studie neklade, soustředí se pouze na zasazení vydávané *Apologie* do utrakvistického kontextu. Mikulášovým učením se poprvé synteticky zabývala NECHUTOVÁ, Jana: *Místo Mikuláše z Drážďan v raném reformačním myšlení*. Příspěvek k výkladu nauky. Praha 1967, kde jsou shrnuty výsledky staršího bádání a odkazy na příslušnou literaturu. Z prací, které si Mikulášova učení všímají, je ve výběru možné uvést alespoň: KALIVODA, Robert: *Husitská ideologie*. Praha 1961; KAMINSKY, Howard: *A History of*

Druhá část úvodní studie podrobněji rozebírá místo *Apologie* v rámci Mikulášovy utrkvistické činnosti a zasazuje ji do kontextu soudobé literární polemiky o laický kalich. Srovnání s ostatními reakcemi na kostnické odsouzení laického kalicha pak završuje objasnění významových souvislostí vzniku *Apologie*.

Hlavní část úvodní studie tvoří soupis a analýza rukopisů, ve kterých se *Apologie* dochovala. Její text byl zjištěn v šestnácti rukopisech v současnosti uložených v České republice, Rakousku, Německu a Polsku. Na základě vyhodnocení kvality jednotlivých opisů, písarských chyb a dalších detailů, které přispěly k objasnění textové tradice *Apologie*, jsou zde představeny poznatky, které byly zjištěny o genetických vztazích mezi jednotlivými kopiemi. Ústředním bodem této části je tedy pokus o stanovení filiace a hodnoty dochovaných opisů pro rekonstrukci textu.

Vyústěním kodikologického rozboru je kritická edice, jež představuje meritum práce. Přináší znění co nejbližší původnímu Mikulášovu textu a v aparátu zachycuje veškeré relevantní diskrepance, které odrážejí znění textu, jak je reflektovali pozdější opisovači a čtenáři textu. V textověkritickém aparátu tedy lze najít různorodění jednotlivých opisů *Apologie*, a především identifikaci citovaných autorit, které v *Apologii* tvoří převážnou část textu a jejichž určení je důležité pro komplexní pochopení vydávaného díla.

Publikace vznikla přepracováním disertační práce obhájené na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v roce 2007 pod vedením doc. PhDr. Heleny Krmíčkové, Dr. Kniha vznikala do roku 2011, vydání samotné bylo ovšem pozdrženo posledním rukopisným nálezem ve fázi před vydáním, který jsem z důvodu rodičovské dovolené mohla zpracovat teprve později – kniha tedy až na výjimky reflektuje stav bádání k roku 2011. Mé největší díky při přípravě knihy patří Heleně Krmíčkové za nesmírnou laskavost, s níž se mnou dopodrobna konzultovala veškeré záludnosti, které práce se středověkými literárními rukopisy přináší, a především za podporu, kterou mi během práce poskytovala. Předkládaná edice profituje především z jejích nesmírných znalostí, které se mnou jako přední odbornice na husitský

the Hussite Revolution. Berkley – Los Angeles, 1967; DE VOOGHT, Paul: *Jacobellus de Stříbro* († 1429), *premier théologien du hussitisme*. Louvain 1972; KLASSEN, John Martin: *The Nobility and The Making of the Hussite Revolution*. New York 1978; KEJŘ, Jiří: *Husité*. Praha 1984; SEIBT, Ferdinand: *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*. München 1987; TÝŽ: *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*. Köln 1990²; MOLNÁR, Amedeo: *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1991²; WERNER, Ernst: *Jan Hus: Welt und Umwelt eines Prager Frühreformators*. Weimar 1991; ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce*. 4 sv. Praha 1995–1996²; FUDGE, Thomas A.: *The Magnificent Ride. The First Reformation in Hussite Bohemia*. Aldershot 1998; ČORNEJ, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402–1437*. Praha 2000; ŠMAHEL, František: *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha 2001. Práce italského historika R. Cegni, který se postavou Mikuláše zabývá dlouhodobě, budou podrobně probrány níže; jeden z jeho posledních příspěvků, které se věnují konkrétně Mikulášově učení, je: CEGNA, Romolo: *Nicola della Rosa Nera e le origini del radicalismo antisimoniacco dello Speculum aureum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 59–74.

utrakvismus vždy ochotně sdílela a shovívavě opravovala má četná zaváhání. To, co z nich v knize zůstalo, padá na mou hlavu. Zavázaná jsem dále prof. PhDr. Janě Nechutové, CSc., která mě k osobě Mikuláše z Drážďan přivedla a díky níž můj zájem o latinskou medievistiku dodnes neutuchá, i prof. PhDr. Pavlu Spunarovi, CSc., jenž původní disertaci i tuto knihu laskavě recenzoval. Při práci na knize mě podpořila i řada kolegů a přátel, kterým bych zde také ráda vyjádřila vřelé díky; největší zásluhy na vzniku knihy mají ovšem moji nejbližší a jejich porozumění a ne-utuchající podpora.

Zavázaná jsem všem institucím za umožnění přístupu k rukopisným pramenům ze svých fondů. Tato práce by nevznikla bez finanční podpory Grantové agentury ČR, v rámci jejíhož grantového projektu reg. č. 405/08/P294 byla publikace připravena.

BIOGRAFIE MIKULÁŠE „Z DRÁŽĎAN“

Postava Mikuláše s přídomkem „z Drážďan“ dlouhá léta vzbuzuje rozpory mezi badatelskou veřejností a pramenný materiál poskytuje pouze sporadickou oporu pro rekonstrukci života tohoto plodného autora husitského období. O Mikulášově činnosti před jeho příchodem do Prahy lze pouze spekulovat, a právě z tohoto důvodu existuje několik různých výkladů o jeho původu a životě. I tak základní informace, jako například jaké byl národnosti, kde studoval, a konečně i rok 1412, který bývá uváděn jako rok příchodu či návratu do Prahy, jsou sice pravděpodobné, přesto prameny nedoložené předpoklady. O Mikulášovi se nejčastěji mluví v souvislosti s tzv. drážďanskou školou, nazývanou podle místa příbytku v Praze také škola U Černé růže. Ta byla centrem německých nonkonformistů, úzce spolupracujících s českými zastánci reformní strany na pražské univerzitě, jež jim poskytla i zmíněný příbytek v univerzitním domě Na Příkopěch. Některé prameny a částečně i současná historická produkce mají za to, že tato skupina po vydání Kutnohorského dekretu odešla roku 1409 z Prahy, na čas se usídlila v Drážďanech, kde pokračovala ve výuce a šíření reformních myšlenek.⁴ Po roce 1411 však na zásah míšeňského biskupa Rudolfa opustila i tyto kraje a okolo roku 1412 se objevila opět v Praze. Jak se dále ukáže, Mikulášova afiliace s tzv. drážďanskou školou je taktéž nejasná.⁵

4 Ke Kutnohorskému dekretu nově NODL, Martin: *Dekret kutnohorský*, Praha 2010; viz též příspěvky publikované v *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* XLIX/2, 2009, především ŠMAHEL, František – NODL, Martin: *Kuttenberger Dekret nach 600 Jahren. Eine Bilanz der bisherigen Forschung*, tamtéž, s. 19–54.

5 Mikulášovo spojení s tzv. drážďanskou školou uvádí většina základních biografických prací a repertorií, jmenovitě například *Lexikon des Mittelalters* 6, 1179; TRÍŠKA, Josef: *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*. Praha 1981, s. 388; dále většina repertorií německého původu, např. online přístupné *Repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters“*: <<http://www.geschichtsquellen.de/>>

Většina starších studií zabývajících se Mikulášovým životem byla limitována nedostatkem vydaných primárních pramenů. To, co víme o Mikulášově mládí, je toho typickou ukázkou: V jednom ze svých traktátů – v *Expositio super Pater noster* – Mikuláš vzpomíná na období jedenácti let, které měl strávit v blíže neurčeném biskupském městě.⁶ Mnoho badatelů usilovalo o identifikaci této aluze a datace této příhody byla často rušivým elementem v jejich jinak přijatelných teoriích o Mikulášově životě. Skutečnost, že se jedná o pouhou textovou výpůjčku z díla *Bonum universale de apibus* Tomáše z Cantimpré, objevil až po letech Romolo Cegna.⁷ Podobných nejasností lze v Mikulášově biografii nalézt více. Z tohoto důvodu se následující kapitola omezí pouze na přehled nejvýznamnějších teorií o Mikulášově životě. Mezi tři události, u nichž se v Mikulášově životopise vyskytuje nejvíce protichůdných teorií, se řadí jeho původ, místo a doba jeho studia a nakonec období let 1409–1412, které měl údajně strávit v Drážďanech.

Záhady Mikulášova života

V českém prostředí se dlouho udržely dva protichůdné názory týkající se Mikulášova rodinného zázemí. Josef Truhlář ho identifikoval s bakalářem Mikulášem (de) Drossen, který byl na pražské univerzitě roku 1396, respektive na počátku roku 1397, promován pod Petrem de Drozena.⁸ Záměna určení de Drossen za Drezdna či Drozna je nejen nasnadě, především ale ojedinělá zmínka podobně znějícího jména v *Liber decanorum* nemá průkaznou hodnotu. Navíc se lze setkat s argumentem, že tito dva muži přišli z městečka Drozno v lubušské diecézi (Brandenburg), nikoliv z Drážďan (lat. Dresden).⁹ Přesto někteří badatelé přijímají fakt, že Miku-

repPers_102553777.html> [cit. 2012-07-24]; projekt *Sächsische Biographie*: <http://saebi.isgv.de/biografie/Peter_von_Dresden_%281365-1421%29> [cit. 2012-07-25] a další.

6 *Nicolai Dresdensis Expositio super Pater noster*. Ed. J. NECHUTOVÁ – R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 30. Wrocław – Varšovic – Cracovie – Gdaňsk – Łódź 1990, s. 162: „Ego in quadam civitate episcopali annis XI adolevi, ubi LXII canonici sub prebendis pigwissimis ducentarum fere librarum parizensium in matre ecclesia serviebant, quorum plures erant beneficiorum plurium detentores.“

7 Cegna poprvé prezentoval svůj název v článku *La tradition pénitentielle des Vaudois et des Hussites et Nicolas de Dresde*. *Communio viatorum* 25, 1982, s. 163–164; o něco dříve tuto aluzi identifikovala i Jana Nechutová, její zjištění ovšem nebylo publikováno.

8 Podle *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585* I. Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis I/1. Pragae 1830, s. 318 je ztotožnil TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy* 3. Praha 1875, s. 623, pozn. 34; taktéž TRUHLÁŘ, Josef: *Paběrky z rukopisů Klementinských*. Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, společnost a umění 7, 1898, s. 662; stejně i TRÍŠKA, Josef: *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*. Praha 1981, s. 388, 446.

9 BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 127–128.

láš studoval v Praze, bez výhrad.¹⁰ Proti této teorii se vyslovil František Michálek Bartoš, který poukázal na životní shody Mikuláše s osudem bakaláře dekretů Mikuláše z Prahy.¹¹ Svoji argumentaci pak doplnil hypotézou, že tento Mikuláš byl synem staroměstského měšťana Michala Sedláře a že působil jako německý kazatel v kostele Panny Marie na Louži na Starém Městě a později snad jako vikář faráře v kostele svatého Martina ve zdi. Dle jeho názoru se rodina přistěhovala do Prahy na sklonku osmdesátých let 14. století a své přízvisko „z Drážďan“ pak Mikuláš získal až díky stykům a úzké spolupráci s mistry od Černé Růže. Zjištění, že bakalář Mikuláš z Prahy v letech 1402–1415 působil jako prokurátor u pražské konzistoře, tuto teorii staví do pochybného světla.¹²

Odlísnou teorii představil Jan Sedlák, první badatel, který se postavou Mikuláše z Drážďan zabýval podrobněji.¹³ Zjistil řadu rukopisných údajů, a domníval se proto, že se Mikuláš narodil v Drážďanech, byl mistrem svobodných umění, studoval právo a byl vysvěcen na kněze.¹⁴ Počátek jeho pražského pobytu datoval již k roku 1408 a zároveň odmítl mínění Eneáše Silvia Piccolominiho,¹⁵ který ve své kronice tvrdil, že Mikuláš spolu s dalšími německými mistry odešel v roce 1409 z Prahy do Drážďan a vrátil se zpět až po roce 1411. Spíše se klonil k názoru, že Mikuláš Prahu roku 1409 neopustil a teprve po příchodu Petra z Drážďan a Fridricha Eppinge¹⁶ zpět do Prahy na přelomu let 1411–1412 se stal jejich kolegou na škole U Černé růže.

10 MÜLLER, Joseph Theodor: *Magister Nikolaus von Dresden*. Zeitschrift für Brüdergeschichte 9, 1915, s. 83; FLIEGE, Jutta: *Eine hussitische Sammelhandschrift in der Stadtbibliothek Dessau*. Studien zum Buch- und Bibliothekswesen 4, 1986, s. 31; MACHILEK, Franz: *Deutsche Hussiten*. In: Jan Hus. Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Ed. F. SEIBT. München 1997, s. 271.

11 BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 127–128, pozn. 47, více na s. 125–131.

12 TRÍŠKA, J.: *Životopisný slovník*, s. 412–413; ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce* 2. Kořeny české reformace. Praha 1996², s. 157, pozn. 166.

13 SEDLÁK, Jan: *Mikuláš z Drážďan*. Brno 1914, s. 2.

14 Podobného mínění je i MÜLLER, J. Th.: *Magister Nikolaus*, s. 83; SPINKA, Matthew: *John Hus. A Biography*. Princeton, New Jersey 1968, s. 150 a další.

15 AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI: *Historia Bohemica* 1. Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes. Ed. J. Hejnic – H. Rothe. Köln – Weimar – Wien, s. 236–239. Působení jistého Mikuláše na *Kreuzschule* v Drážďanech bylo v různých modifikacích prezentováno ve starších, zejména německých, studiích, např. MELTZER, Otto: *Die Kreuzschule zu Dresden bis zur Einführung der Reformation* (1539). Mitteilungen des Vereins für die Geschichte Dresdens 7, 1886, s. 34; HAUPT, Herman: *Waldensertum und Inquisition im südöstlichen Deutschland seit der Mitte des 14. Jahrhunderts*. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 3, 1890, s. 356–359; BOEHMER, Heinrich: *Magister Peter von Dresden*. Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 36, 1915, s. 226; KÖPSTEIN, Horst: *Ohlasy husitského revolučního hnutí v Německu*. In: Mezinárodní ohlas husitství. Ed. J. MACEK. Praha 1958, s. 234; TYŽ: *Über die Teilnahme von Deutschen an der hussitischen revolutionären Bewegung – speziell in Böhmen*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 11/1, 1963, s. 133–134; BUTTE, Heinrich: *Geschichte Dresdens bis zur Reformationszeit*. Köln – Graz 1967, s. 107–108.

16 Eppinge, jeden z učitelů U Černé růže, byl mistrem svobodných umění a posléze bakalářem kanonického práva z Heidelberku (1405). O jeho příchodu do Prahy a působení v Drážďanech rovněž exis-

Italský historik Romolo Cegna¹⁷ jako editor několika Mikulášových děl přispěl k rekonstrukci jeho životopisu cennými poznatky. Za prvé je třeba zopakovat, že údajná zmínka o Mikulášově mládí, kdy měl jedenáct let strávit v nějakém biskupském městě, která se čte v jeho spisu *Expositio Super Pater noster*,¹⁸ je citátem ze spisu *Bonum universale de apibus* od Tomáše z Cantimpré. Zásadní novum Cegnovy teorie ovšem představuje argument, že Mikuláš po odchodu z Prahy po vydání Kutnohorského dekretu v roce 1409 působil jako rektor školy v hesenském městě Wildungen, kde nezávisle jako první dospěl k myšlence nutnosti laického kalicha, o které pak po svém návratu do Prahy přesvědčil své kolegy. Tato hypotéza je založena na odlišném datování Mikulášova díla *Replica rectori scholarum in Corbach*,¹⁹ kterou Cegna chápal jako Mikulášův první příspěvek do debaty o laickém kalichu a zařadil jej do období 1409–1411. Z něj pak podle Cegny čerpali materiál pro svá utrakvistická díla ostatní, mezi jinými Jakoubek ze Stříbra ve své *Responsio*, a sám Mikuláš měl závěrečnou část *Repliky* převzít do svého traktátu *Contra Gallum*. Důkladným textovým rozbořem zmíněných děl a analýzou souvislostí přejímaných pasáží v traktátovém boji o kalich, který byl veden od roku 1414, prokázala Krmíčková,²⁰ že *Replika* nemohla vzniknout před rokem 1415 a že se spíše jedná o Mikulášovo poslední velké utrakvistické dílo, shrnující všechny známé argumenty pro kalich. Vznik *Repliky* je tedy nutno spojit až se sklonkem Mikulášova života stráveného

tují protichůdné názory, viz např. KEJŘ, Jiří: *Právnícké dílo M. Friedricha Eppinge*. Studie o rukopisech 15, 1976, s. 3–11, reedice in: *Z počátků české reformace*. Brno 2006, s. 170–181; ŠMAHEL, František: *Leben und Werk des Magisters Hieronymus von Prag*. Historica 13, 1966, s. 93, pozn. 40; HEIMPEL, Hermann: *Drei Inquisitions-Verfahren aus dem Jahre 1425*. Göttingen 1969, s. 158–160.

17 Cegna se postavou Mikuláše zabýval v mnoha studiích, zde je třeba zmínit alespoň: CEGNA, Romolo: *Appunti su Valdismo e Ussitismo. La teologia sociale di Nicola della Rosa Nera (Cerruc)*. Bollettino della Società di Studi Valdesi 130, 1971, s. 3–34, 131, 1972, s. 3–42; TÝŽ: *Ancora un incontro con Nicola di Cerruc detto da Dresda*. Communio viatorum 20, 1977, s. 17–32; TÝŽ: *Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412–1415*. Przegląd Historyczny 69, 1978, s. 103–114; TÝŽ: *Encore sur Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 22, 1979, s. 277–281; TÝŽ: *La tradition penitentielle des Vaudois et des Hussites et Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 25, 1982, s. 137–170; TÝŽ: *De fraternitate Christi (Variazioni sul pensiero di Nicola della Rosa Nera detto da Dresda)*. In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. POLÍVKA – F. ŠMAHEL. Praha 1996, s. 87–101; *Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Čerruc (De Černá růže id est de Rosa Nigra [+1418?]) Puncta*. Ed. R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae 1996, s. 5–51; TÝŽ: *Nicola della Rosa Nera e le origini del radicalismo antisimoniacco dello Speculum aureum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 59–74. Na další studie bude upozorněno níže. V poslední době Romolo Cegna zveřejňuje svoji nejnovější bibliografii o Mikulášovi na stránkách <http://marim.xoom.it/> [cit. 2012-7-24].

18 *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 162.

19 *Master Nicholas of Dresden: The Old Color and the New*. Ed. H. KAMINSKY – D. L. BILDERBACK – I. BOBA – P. N. ROSENBERG. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965, s. 31, č. 12. Je třeba zdůraznit, že *Replika* se dochovala v jediném neúplném exempláři v knihovně pražské kapituly, a její datace a z ní plynoucí závěry tedy nemohou být nevyvratitelné a stojí na značně nejisté půdě.

20 KRMÍČKOVÁ, Helena: *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*. Brno 1997, s. 62–77.

snad v Německu, přesto však zůstává problémem, kterého se v souvislosti s tímto textem Cegna dotkl, zda Mikulášův přídomek „z Drážďan“ má reálný základ v jeho biografii. Pramenná opora totiž pro Mikulášův drážďanský původ či pro jeho přechodný pobyt v letech 1409–1411 tamtéž zatím nalezena nebyla a je třeba se ptát po jeho odůvodnění.²¹

Svědectví pramenů

Protichůdné názory na výše uvedené momenty Mikulášova života je nejlépe možné pochopit – pokud vůbec –, podíváme-li se na zmíněné události prizmatem dochovaných soudobých pramenů. Kromě několika zmínek v rukopisném materiálu a v soudobých kronikách nevíme nic o Mikulášově rodinném zázemí nebo místě jeho narození. Taková situace není překvapivá u muže, který nepocházel ze šlechtického prostředí, protože první bezpečnou možností, kdy se s takovým jedincem můžeme v pramenech setkat, je moment jeho zápisu na univerzitu. Ještě než však prozkoumáme matriky univerzit přicházejících v úvahu, bude užitečné se podívat na svědectví narativních pramenů, které tradičně sloužily jako důkaz Mikulášovy spojitosti s Drážďany.

Několik narativních pramenů pocházejících z počátku 15. století, tedy z doby bezprostředně blízké působení Mikuláše v Praze, se zmiňuje o tzv. drážďanské škole, skupině scholárů a kleriků, kteří působili za rektora Petra na drážďanské *Kreuzschule* a po roce 1411 se přesunuli do Prahy.²² Jejich informace byly vytěženy generacemi mladších kronikářů a poskytovaly argumenty pro tzv. drážďanskou teorii o vzniku kalicha.²³ Tato otázka společně s Mikulášovým přínosem pro utrakvismus byla již dostatečně rozebrána a pro nás je aktuální pouze to, které prameny spojovaly postavu Mikuláše s tzv. drážďanskou školou a v jaké fázi. Z původních zpráv 15. století o Mikulášovi výslovně mluví pouze dvě, a sice veršovaná kronika *Počátkové husitství* a jedna anonymní zpráva.

21 Mikulášovo působení na *Kreuzschule* a vůbec jeho spojení s tzv. drážďanskou školou v tomto období a Drážďany nově odmítá HOYER, Siegfried: *Peter von Dresden und die Anfänge der Hussitenbewegung*. Dresdner Hefte. Beiträge zur Kulturgeschichte 19/65, 2000, s. 65. Hoyer se oprávněně staví skepticky k některým starším názorům, sám však jiná překonaná fakta přebírá, jako například zmínku o Mikulášově mládí v blíže nespecifikovaném biskupském městě – s. 68.

22 Sumární přehled pramenů o této škole MUTLOVÁ, Petra: *Vybrané prameny k existenci drážďanské školy*. In: *Querite primum regnum Dei*. Sborník příspěvků k počtům Jany Nechutové. Ed. H. Krmíčková et al. Brno 2006, s. 553–560.

23 Zhodnocení starších zpráv a teorií o původu myšlenky laického kalicha podrobně rozebírá KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 3–15.

Takzvaná česká rýmovaná kronika *Počátkové husitství*,²⁴ krátký protihusitský spis, nás informuje o skupině scholárů, kteří se po vyhnání z Drážďan společně se svými studenty usadili v Praze U Černé růže. Důvod jejich vyhnání přímo spojuje s jejich podáváním eucharistie pod obojí způsobou:

„Na příkopě u Černé růže
mistri a bakalářové drážďanští bydlěchu
a tu bursu mějichu,
mistr Petr, mistr Mikuláš,
Engliš a Nikolaus Loripes.
Ti z Drážďan vyhnání bíchu,
neb tajně boží krev rozdávachu.
Tu počechu mistru Jičínovi raditi,
aby počal krev boží rozdávati,
a Jičín se toho přichopi
a mistra Jakúbka k sobě namluvi
a jiných kněží mnoho,
aby se drželi toho.“

Anonymní zpráva²⁵ nás pak zpravuje o důvodu vyhnání těchto mistrů z Drážďan, zmiňuje některé jejich názory a hlavně jejich přesun z Drážďan do Prahy vidí jako následek vydání dekretu míšeňského biskupa – kterého zde mylně ztotožňuje s Janem Hoffmannem, ačkoliv se jednalo o dekret Rudolfa Míšeňského²⁶ – z 18. října 1411 a stanovuje tak přibližnou dobu příchodu drážďanských mistrů do Prahy:

„Circa annum Domini MCCCCXII in civitate draznensi, Misnensis diocesis ... Petrus et Nicolaus puerorum eruditores in ipsius nominata civitatis draznensis

24 *Veršované skladby doby husitské*. Ed. F. SVEJKOVSKÝ. Praha 1963, s. 158–159; zde na s. 40–41 také přehled starších teorií o dataci a autorovi díla; ani jedno nelze bohužel blíže specifikovat.

25 Otištěna nejdříve PELZEM v jeho *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmischen Königs Wenceslaus 2*. Urkundenbuch zur Lebensgeschichte des Römischen und Böhmischen Königs Wenceslaus 2. Prag – Leipzig 1790, s. 156–158; dohromady s ostatními kronikářskými zprávami ji pak vydal HÖFLER, Konstantin: *Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen* 3. Fontes rerum Austriacarum 1, Scriptores 7. Wien 1866, s. 156–158, pozn. 1.

26 Dekret je otištěn v *Codex diplomaticus Saxoniae regiae* I/B/3. Ed. H. ERMISCH. Leipzig 1909, s. 203–204, č. 220. Jan Hoffmann byl míšeňským biskupem v letech 1427–1451, zřejmě již od roku 1414 zde však působil jako biskup koadjutor; proto např. R. Cegna v *Nicolai ... Puncta*, s. 13 prezentuje domněnku, že dekret vydal samotný Hoffmann právě z pozice biskupa koadjutora; toto však není příliš pravděpodobné. K Hoffmannovi naposled ZILYNSKÁ, Blanka: *Johann Hoffmann: Prager Student, antihussitischer Repräsentant und Bischof von Meissen*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 81–98, k Mikulášovi viz s. 89–90.

schola plurimas curiosas moventes questiones illas non sunt veriti juxta capita sua contra auctoritatem sacrae scripturae et sanctorum decretorum sinistre definire ... Que eorum doctrina cum ad aures viri clarissimi domini Joannis episcopi ... pervenisset, mox ipsos Petrum et Nicolaum cum eorum doctrinae faventibus excludi jussit et eliminari de episcopatu Misnensi. ... Qui tandem Pragensem ingressi urbem lupi sub pelle ovina per fautorum suorum auxilia et novitatum amatores, quandam domum in civitate nova juxta fossam antique civitatis possederunt et pluralitatem scholarium collegerunt.“

V *Počátcích husitství* uvedení mistři byli chápáni buď jako čtyři osoby, častěji však jen jako dvě, ve kterých někteří badatelé spatřovali Petra Engliše (tedy Payna) nebo Petra Drážďanského, a v Mikulášovi pak buď syna Vavřincova (písařská varianta *Lorizes* ve smyslu *filius Laurentii*) nebo blíže nespecifikovatelného Mikuláše s přídomkem *Loripes*.²⁷ Rozhodně se toto svědectví nedá chápat jako jednoznačný důkaz o působení Mikuláše na škole v Drážďanech, neboť kronika sice mluví o mistrech vyhnaných z Drážďan, ale Mikuláš stejně jako Petr jsou zde uvedeni jako členové burzy v Praze. Payne²⁸ se k drážďanským mistrům U Černé růže připojil až po Husově odchodu do Kostnice roku 1414, tedy jeho spojení, stejně jako v Mikulášově případě, může být až pozdějšího data, což poskytlo oporu zastáncům obou teorií – tedy že Mikuláš v Drážďanech působil, nebo že se k drážďanským připojil až v Praze.

Jednoznačnou se pak může zdát anonymní zpráva přímo jmenující Mikuláše jako Petrova kolegu v Drážďanech, ovšem pro ono chybné určení biskupa Rudolfa bylo i na její spolehlivost pohlíženo s určitými výhradami. Podle Boehmera je zpráva dílem klerika vzdělaného v teologii, jenž zastával podobné názory jako katolicky orientovaná část scholárů pražské univerzity a který zřejmě patřil ke stejné generaci jako novoměstský písař Prokop, autor latinské kroniky o počátcích revolučních událostí píšící až v 70. letech 15. století.²⁹ Autor zprávy byl sice nezávislý na zprávách Piccolominiho, Vavřince z Březové či dalších známých pramenech, v jeho textu se ovšem zrcadlí jen povrchní znalost českého prostředí. K tomu přistupuje problém

27 Více SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 3. pozn. 1 s odkazem na názory Meltzera a Höflera. BOEHMER, H.: *Magister Peter*, s. 216–217 vyslovuje názor, že se jednalo o tři osoby a přináší německý překlad textu.

28 O Paynovi existuje rozsáhlá literatura, k jeho biografii viz ŠMAHEL, František: *Curriculum vitae Magistri Petri Payne*. In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. POLÍVKA – F. ŠMAHEL. Praha 1996, s. 141–160 s odkazy na další literaturu. Za člena tzv. drážďanské školy ho pokládají například BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 135–137; Howard Kaminsky v *Master Nicholas*, s. 25; ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce 2*, s. 59; blízký vztah Payna s Mikulášem předpokládají i GONNET, Jean – MOLNÁR, Amedeo: *Les Vaudois au Moyen Age*. Torino 1974, s. 223–224, 235 aj.

29 BOEHMER, H.: *Magister Peter*, s. 218–220. BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 67, vznik zprávy kladl do padesátých let 15. století.

dochování zprávy: její text je v současnosti znám z jediného rukopisu datovaného do druhé půlky 15. století.³⁰ Kontext zprávy v tomto rukopise, obsahujícím řadu protihusitských děl s eucharistickou tematikou, je také zajímavý: její text je zde totiž zapsán ihned po textu kostnického dekretu *Cum in nonnullis*, který je zároveň homogenní součástí Mikulášovy *Apologie*. Souvislost s otázkou utrkvismu tak ozřejmuje intence anonymního autora – historku o drážďanských mistrech je zde potřeba chápat jako součást propagace teorie o Petru Drážďanském coby původci kalicha, neboť jinak by v kontextu rukopisu neměla své místo.³¹ Po přijetí teorie, že spojení Petra Drážďanského se zavedením laického kalicha v Praze je pouhou fabulací kronikářů, se kritické názory na spolehlivost anonymní zprávy ještě vyostřily. V každém případě se jedná o pramen pozdější; hodnotný je především z toho důvodu, že poprvé poskytuje podrobnější popis aktivit drážďanských mistrů v Praze.³²

Pro úplnost je třeba dodat, že další zmínky o Mikulášovi ve spojitosti s Drážďany lze najít v rukopisném materiálu, spadajícím do kategorie primárních pramenů; vztahují se ovšem především k roli drážďanských mistrů v zavádění kalicha v Čechách. V konkrétní souvislosti s Mikulášem je možno poukázat na poznámku v pražském kapitulním rukopise sign. A 79/5, kam neznámý opisovač na konec Mikulášova textu *Tabule veteris et novi coloris* připsal.³³

„Ista scripta ad hunc sensum hereticum collecta sunt redacta in hanc formam per Draznenses, qui de Drazna expulsi plurimos seduxerunt, qui eciam nec de purgatorio, quod est, nec de suffragiis sanctorum tenuerunt oppositum docendo.“

Rukopis obsahuje řadu dalších husitských polemik, z nichž mnoho pojednává o utrkvismu. Do kodexu si je opsál protihusitsky naladěný majitel či písař, jak prozrazuje řada poznámek v podobném duchu jako výše uvedená. Kodex byl opsán zřejmě v letech 1480–1490 a je dokladem toho, že mezi husitskými oponenty bylo

30 Rukopis je dnes uložen v Národní knihovně v Praze pod signaturou XIX C 17, viz RICHTEROVÁ, Alena: *Děčínské rukopisy ze sbírky Františka Martina Pelcla (1743–1801), nyní ve fondech Národní knihovny České republiky*. Praha 2007, s. 197–201; SPUNAR, Pavel: *Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans II*. Warsaviae – Pragae 1995, s. 217, č. 463 mylně spojuje text zprávy s rukopisem z téže sbírky, sign. XIX A 50.

31 Neznámý katolický autor si do rukopisu nadepsaného *Articuli Picardorum* zapsal řadu polemik zaměřených proti českým zastáncům kalicha, a především proti tábořským kněžím – Příbramův spisek proti utrkvismu, následovaný polemikami legáta basilejského koncilu Jana Palomara ve stejném duchu a další.

32 Zajímavá je zejména zmínka, že Petr a Mikuláš měli v Praze přitáhnout pozornost řady scholárů (*pluralitatem scholarium*), což je ojedinělý doklad jejich působnosti; dále je zde jmenována i řada konkrétních obvinění z neortodoxních názorů.

33 Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. A 79/5, f. 261r. Popis viz PATERA, Adolf – PODLAHA, Antonín: *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské I*. A–E. Praha 1910, s. 103–105.

i v pozdější době rozšířené povědomí o skupince reformátorů vyhnaných z Drážďan, kteří po přesídlení do Prahy měli silný vliv na tamější situaci. Souvislost jedné kopie jednoho z mnoha Mikulášových textů s povědomím o skupince drážďanských mistrů však nemůže být v otázce Mikulášova původu průkazná, a tedy ani tato zmínka – stejně jako předchozí dvě – neposkytuje spolehlivou oporu pro jeho spojení s Drážďany.

Z dalších pramenů stojí proti Mikulášově působení na *Kreuzschule* v Drážďanech jeden závažný argument, a to výrok, který při výslechu roku 1425 uvedl jeden z nejznámějších žáků tzv. drážďanské školy Johannes Drändorf.³⁴ Jak sám tvrdil, studoval totiž v Drážďanech na *Kreuzschule* a na univerzitách v Praze a Lipsku u Petra z Drážďan a Friedricha Eppinge; Mikulášovo jméno vůbec nezmiňuje.³⁵ Tato informace je ovšem z důvodu pravděpodobné poslušnosti Drändorfových studií poměrně problematická, navíc k ní došlo při výslechu inkvizitora.³⁶ Mikuláše mezi svými učiteli uvádí jiný žák školy U Černé růže Bartoloměj Rautenstock, který však mluví pouze o burze v Praze – zmiňuje Petra z Drážďan a Mikuláše bez dalšího přídomku.³⁷ I kdybychom připustili, že Mikuláš na *Kreuzschule* v Drážďanech neučil, ale pat-

34 Inkviziční protokol s obsáhlou studií vydal HEIMPEL, H.: *Drei Inquisitions-Verfahren*, komentář k Drändorfovi na s. 145–149, poznámky k jeho životopisu s. 25–30.

35 HEIMPEL, H.: *Drei Inquisitions-Verfahren*, s. 68–69. K Drändorfově studiu na pražské univerzitě se naposled vyjádřil NODL, Martin: *Iurare vel promittere. Příspěvek k problematice pražských univerzitních statut*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLVII/1–2, 2007, s. 49–57.

36 Univerzita v Lipsku byla založena r. 1409 a Drändorf při výslechu uvedl, že studoval v Praze a Lipsku; přísně vzato však poslušnost studií z jeho inkvizičního protokolu nevyplývá. NODL, M.: *Iurare vel promittere*, s. 51–53 vyvrací rozšířený názor, že Drändorf studoval v Praze před rokem 1409 a poté v Lipsku, a argumentuje tím, že Praha byla zmíněna na prvním místě proto, že tamějšímu studiu přikládal Drändorf větší váhu. Kombinace Drändorfových životních osudů a dalších faktorů (působení učitelů, u kterých měl studovat; přesuny ostatních drážďanských mistrů; Drändorfovy další cestovatelské podniky apod.) tuto hypotézu podporují. Drändorfova přítomnost v Praze je pozitivně dosvědčena až k roku 1412 – do tohoto roku lze totiž datovat rukopis opsaný v Praze s Drändorfovými glosami k Lyrově *Postile*, dochovaný ve fondu pražské univerzitní knihovny, k tomu více NEUMANN, Augustin: *Glossy v Drändorfově postile*. Hlídky 41/11, 1924, s. 457–465. Pramenitou hodnotu Drändorfova inkvizičního protokolu rozebírá HAUPT, H.: *Waldenserthum und Inquisition*, s. 357; SELGE, Kurt-Victor: *Heidelberger Ketzerprozesse in der Frühzeit der hussitischen Revolution*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 82, 1971, s. 167–202.

37 Rautenstock byl chycen inkvizicí v Německu okolo roku 1450 a krátký inkviziční protokol je jediným pramenem o jeho životě – otištěn je v *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters* 2. Ed. I. DÖLLINGER. New York 1970², s. 626–629. Při výslechu uvedl, že v Praze studoval u Mikuláše, kterého nazývá polovičním mistrem, a to nikoliv na univerzitě, ale v příslušné burze: „Wie dass er zu Prag in die Schul gangen sei, aber nicht in das Collegium, sondern in einen Hof dabei; da sei Meister Peter von Dressen und einer Meister Niklas genannt, ein halber Meister, Schulmeister und Lehrer gewesen, von denen er den Unglauben und Ketzerei gelernt habe,“ tamtéž, s. 628–629. K problematice dochování tohoto inkvizičního protokolu, datací, diskrepancím mezi otištěnou verzí a rukopisným originálem aj. viz MACHILEK, Franz: *Aufschwung und Niedergang der Zusammenarbeit von Waldensern und Hussiten im 15. Jahrhundert (unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Deutschland)*. In: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale“. Ed. A. de LANGE – K. UTZ-TREMP. Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel 2006, s. 302.

řil pouze mezi studenty, bylo by Drändorfovo zamlčení jeho přítomnosti podivné, případně by jej k němu musely vést zvláštní pohnutky. I když jsem si vědoma specifík uvedených pramenů a jejich protihusitského zaměření, jejich shodné mlčení o Mikulášově působení v Drážďanech dle mého názoru o něčem vypovídá a tuto jejich negativní výpovědní hodnotu je potřeba mít na paměti při posuzování Mikulášovy vazby na Drážďany.

Nakonec je tedy nezbytné prozkoumat matriky univerzit, na nichž mohl Mikuláš studovat. Jak již bylo zmíněno, možnost, že Mikuláš studoval v Praze, nemůže být přijata bez výhrad. Navíc stav pramenné základny týkající se dějin pražské univerzity znemožňuje jakékoliv definitivní stanovisko.³⁸ Mikulášovo jméno nebylo doposud nalezeno ani v matrikách případných okolních univerzit, kde mohl studovat, tedy v Krakově, Vídni, Heidelbergu, Kolíně nebo Lipsku.³⁹ Jméno, které s vysokou pravděpodobností lze ztotožnit s naším Mikulášem, je však zaznamenáno v bakalářském registru artistické fakulty univerzity v Erfurtu;⁴⁰ tuto skutečnost ovšem dosa-

38 Existuje pouze fragment *matrica nationis Saxonum* z let 1373–1375 a 1382–1383, vydaný Ferdinandem DOELEM: *Ein Fragment der verlorengegangenen Prager Universitätsmatrikel aus dem 14. Jahrhundert*. In: *Miscellanea Francesco Ehrle* 3. Per la storia ecclesiastica e civile dell'età di mezzo (Studi e testi 39). Roma 1924, s. 88–102; *Liber decanorum* z 1367–1585 zachycuje pouze zkoušky studentů; cele dochovaná je pouze matrika právnické univerzity, v níž se s Mikulášovým jménem neseškává: *Album seu matricula facultatis iuridicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1372, usque ad annum 1418*, vydaná v *Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* II/1. Pragae 1834. Více k dějinám Karlovy univerzity a pramenům týkajícím se její historie, viz *Dějiny Univerzity Karlovy* 1, 1347/48–1622. Ed. M. SVATOŠ. Praha 1995; nebo KEJŘ, Jiří: *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praha 1995; o výzkumu J. Stočese viz níže, pozn. 48.

39 Založení univerzity ve Würzburgu v roce 1402 nemělo dlouhého trvání a Mikuláš by zde nestihl získat titul – viz např. SÜSS, Peter A.: *Grundzüge der Würzburger Universitätsgeschichte 1402–2002. Eine Zusammenschau*. Neustadt an der Aisch 2007. Matriky zmíněných univerzit jsou dostupné následovně: *Album studiosorum universitatis Cracoviensis* 1. Ab anno 1400 ad annum 1489. Ed. A. M. KOSTERKIEWICZ. Cracoviae 1887; *Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku (Liber promotionum Facultatis Artium in Universitate Cracoviensi saeculi decimi quinti)*. Ed. A. GAŚSIOROWSKI. Kraków 2000; *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508 (Metrica Universitatis Cracoviensis a. 1400–1508)*. Ed. A. GAŚSIOROWSKI – T. JUREK – I. SKIERSKA. 2 sv. Kraków 2004; *Die Matrikel der Universität Wien* 1. 1377–1450. Ed. F. GALL. Graz – Köln 1956; *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–1662* 1. Von 1386 bis 1553. Ed. G. TOEPKE. Heidelberg 1884; *Die Rektorbücher der Universität Heidelberg* 1. 1386–1410. 3 sv. Ed. J. MIETHKE. Heidelberg 1986–1999; *Die Matrikel der Universität Köln* 1. 1389–1475. Ed. H. KEUSSEN. Bonn 1928²; *Die Matrikel der Universität Leipzig*. Ed. G. ERLER. Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/16–18. Leipzig 1895–1902.

40 *Das Bakkalarenregister der Artistenfakultät der Universität Erfurt 1392–1521*. Ed. R. C. SCHWINGES – K. WRIEDT. Jena – Stuttgart 1995, s. 11; rok imatrikulace zaznamenává Hermann Weissenborn v *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete* 8. Acten der Erfurter Universitaet 1/1. Ed. H. J. C. WEISSENBORN. Halle 1881, s. 66 – uvádí jej jako Nicolaus Pistoris de Dresen, který zaplatil plnou imatrikulační taxu; tento muž (ačkoliv s výhradami) je Viktorem Hantzschem ztotožněn s Mikulášem z bohaté rodiny Pistoriů (snad synem v pramenech doloženého konšela Klause Beckera), který se zapisuje v Lipsku v roce 1409, ovšem jako *pauper*, viz HANTZSCH, Viktor: *Dresdner auf Universitäten vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*. Dresden 1906, s. 12–13; Hantzschův seznam nicméně oproti kritické edici obsahuje řadu diskrepancí, a z toho důvodu spoléhám na údaje z moderní edice, která tuto identifi-

vadní bádání zcela opominulo. Erfurtská matrika zaznamenává, že jistý Nycolaus de Dresden se po zapsání v zimním semestru 1402 podrobil bakalářské zkoušce v jarním semestru roku 1405 za děkanátu Theodora Leubinga. Mikulášovo jméno se ovšem nevyskytuje v seznamu *magistri artium*, a tudíž lze předpokládat, že ve studiu pokračoval jinde.⁴¹ Je potřeba také zmínit, že Nycolaus Drosna Pragensis – postava řadou dřívějších badatelů ztotožňovaná s naším Mikulášem – se v témže registru vyskytuje také (získal zde magisterský titul); tím tato starší identifikace tedy definitivně padá.⁴² Zároveň tento údaj dodává váhu tichému předpokladu většiny výše uvedených pramenů, pro nějž však dosud nebyl znám přímý důkaz, a to, že původ Mikuláše je možné spojit s Drážďany.

Mezerou v našich znalostech o Mikulášově životě tedy zůstává období, kdy pravděpodobně pokračoval ve studiu a získal své vynikající právnické znalosti, dosvědčené jeho literární tvorbou. Logické by bylo předpokládat, že těchto zhruba sedm let strávil Mikuláš studiem magisterským a následně právnickým. Rukopisný materiál obsahuje totiž řadu zmínek o této Mikulášově erudici. Několik rukopisů uložených v Praze, v nichž jsou obsažena Mikulášova díla, ho tituluje jako *magister artium* nebo *baccalarius decretorum*.⁴³

Pozoruhodné jsou především následující zmínky: Starý katalog knihovny koleje Národa českého, jehož vznik lze datovat do dvacátých let 15. století, zaznamenává obsah rukopisu P 9 a nazývá jej „Tractatus magistri N. Drasnensis“.⁴⁴ Skutečnost,

kaci nepřijímá (resp. Mikulášovo spojení s Pistorii vůbec nezmiňuje). O zámožné rodině Pistoriů píše BUTTE, H.: *Geschichte Dresdens*, s. 104, který na základě Hantzschova údaje zmiňuje člena rodiny Pistoriů v roce 1402 v Erfurtu, ovšem nikoliv ve spojení s naším Mikulášem. Vyloučit toto spojení nelze, pravděpodobně však není, a to nejen kvůli tomu, že pokud by Mikuláš takové silné rodinné zázemí měl, zřejmě by se přiznání chudoby při platbě imatrikulačního poplatku vyhnul, protože to s sebou přinášelo nepříjemnou devalvací společenského postavení; více k tomu např. STOČES, Jiří: *K otázce sociální mobility chudých studentů středověké pražské právnické univerzity*. Několik příkladů ze saského univerzitního národa. In: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Ed. P. KRAFL. Praha 2008, s. 459–467.

41 KLEINEIDAM, Erich: *Universitas studii Erfordensis. Überblick über die Geschichte der Universität Erfurt im Mittelalter 1392–1521* 1. 1392–1460. Leipzig 1964.

42 *Das Bakkalarenregister*, s. 5. Podle tohoto záznamu Nycolaus Drosna studoval v Praze v roce 1396, v Erfurtu pokračoval od roku 1398 a magisterský titul zde získal v roce 1403.

43 Rukopis z Národní knihovny v Praze, sign. III G 9, na f. 71r a f. 142v čte „tractatus magistri Nicolay de Drazna“; další rukopis z téže knihovny, sign. V G 19, na f. 251r čte „finitus anno Domini MCCCCXIII ... per Nicolaum baccalarium decretorum“; a ve stejné sbírce je dochován i rukopis V F 22, který na f. IVr čte „sermo ... factus ad clerum per reverendum presbyterum dominum Nicolaum de Drazna etc.“. Další rukopisné zmínky podobného obsahu viz níže.

44 Nová signatura tohoto rukopisu je IV G 15 a obsahuje několik Mikulášových děl. Faksimile starého katalogu je otištěna v BEČKA, Josef – URBÁNKOVÁ, Emma: *Katalogy knihoven kolejí Karlovy univerzity*. Praha 1948, s. 159; viz též edici *Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis*. Ed. F. ŠMAHEL – Z. SILAGIOVÁ. Turnhout 2015, s. 112; viz též ŠMAHEL, František: *Zatoulané drobné texty v nejstarších kolejních katalozích*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis L/2, 2010, s. 89. Více o katalozích univerzitních knihoven, viz ŠMAHEL, František: *Die Bücherkataloge des Collegium nationis Bohemicae*

že jsou tituly autorů v tomto katalogu pečlivě zachycovány, dodává na váze oprávněnosti Mikulášova magisterského titulu. Navíc je tento fakt ve shodě s výpovědí dalšího rukopisu z téže sbírky, který Mikulášovu *Apologii* nadepíše jako „tractatus magistri Nycolay de Drazdna“.⁴⁵ V krakovském rukopise (sign. BJ 2148) lze nalézt poznámku „Expliciunt puncta magistri Nicolai de D(resd)a“.⁴⁶ Text Mikulášova spisu *Puncta* zde následuje po díle, které na základě kolofónu lze datovat k 17. únoru 1414, nicméně celý kodex nelze datovat přesněji než do doby po roce 1419. Většina výše uvedených rukopisů je pražského původu a dohromady s faktem, že Mikulášovi současníci jej titulovali jako *magister artium*, může vést k domněnce, že Mikuláš na pražské artistické fakultě opravdu studoval a zmíněný titul zde získal.

Z tohoto kontextu pak ovšem vybočuje svědectví pražského univerzitního rukopisu V G 19, kde je na konci Mikulášova kázání *Sermo ad clerum de materia sanguinis* připsán dovětek „finitus anno Domini MCCCCXIII in die quinque fratrum et factus eodem anno per Nicolaum, baccalarium decretorum, in ecclesia sancti Michaelis Antique civitatis Pragensis“.⁴⁷ V časovém rozmezí od konce jarního semestru 1405, kdy Mikuláš zřejmě ukončil svá studia v Erfurtu, a rokem 1412, odkdy se datuje jeho přítomnost v Praze, není příliš pravděpodobné, že by Mikuláš stihl získat magisterský titul a k tomu ještě bakaláře práv. Ačkoliv svědectví soudobého pramene nelze jednoduše odmítnout, stojí proti němu závažný fakt, že matrika pražské právnické univerzity je dochována na rozdíl od artistické fakulty pro relevantní období v úplnosti a Mikulášovo jméno se v ní nevyskytuje.⁴⁸

Silný argument pro Mikulášovo spojení s pražskou univerzitou na druhou stranu představuje jeho hluboká znalost díla mistra Matěje z Janova.⁴⁹ Tento vlivný teolog

und des Collegium Reczonis. In: Die Prager Universität im Mittelalter: Gesammelte Aufsätze / The Charles University in the Middle Ages: Selected Studies. Leiden – Boston 2007, s. 405–439. KRMÍČKOVÁ, Helena: *Paběrky z rukopisů univerzitních*. In: Campana codex civitas. Mirosław Flodr octogenario. Red. F. NOVÁK. Brno 2009, s. 179–211 doplnila Šmahelovu původní dataci katalogu o mnoho cenných poznatků.

45 Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 71r; TRUHLÁŘ, Josef: *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c.r. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur* I. Praha 1905, s. 212.

46 *Nicolai ... Puncta*, s. 150; jedná se o rukopis Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 156v. Pro tento rukopis neexistuje moderní katalog, základní informace poskytuje BARTOŠ, František Michálek: *Husitika a bohemika několika knihoven německých a švýcarských*. Zvláštní otisk z Věstníku Královské české společnosti nauk 1931/1. Praha 1932, s. 72–74.

47 Praha, Národní knihovna ČR, sign. V G 19, f. 251r; TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus* I, s. 405.

48 Pražskou právnickou univerzitou a speciálně saským národem se v poslední době zabývá Jiří Stočes, který se společně s Janou Borovičkovou podílel na prosopografickém výzkumu matriky pražské právnické univerzity v letech 1372–1419, viz <<http://www1.cuni.cz/~borovic/matrika/index.htm>> [cit. 2012-11-09], kde je nyní přístupná databáze imatrikulovaných příslušníků saského univerzitního národa. Srov. též STOČES, Jiří: *Pražské univerzitní národy do roku 1409*. Praha 2010; též: *Die Prager Juristenuniversität nach 1409 – Agonie, Auslaufmodell oder die Suche nach einem neuen Anfang?* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 65–70.

49 Základním dílem o Janovovi je KYBAL, Vlastimil: *M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení*. Praha 1905 (reprint: Brno 2000); novější přehled o janovovské problematice je také v úvodní studii k šestému

předchozí generace (zemřel v roce 1393) inspiroval celou řadu husitských reformátorů, ovšem jeho dílo bylo rozšířeno téměř exkluzivně v Čechách. Jeho hlavní spis, *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, který lze pokládat za první systematické zpracování české reformní teologie, se především díky Jakoubkovi ze Stříbra dostal na výsluní teprve na počátku 15. století. Janovův vliv lze vystopovat nejen v dílech Mikuláše z Drážďan, ale i u Friedricha Eppinge, který je s tzv. drážďanskou školou taktéž spojován. Lze se tedy domnívat, že oba dva se s dílem Matěje z Janova seznámili v Praze v burze U Černé růže. Ačkoliv tento předpoklad nelze dokázat, opět dodává na váze domněnce, že existovala spojitost mezi Mikulášem a prostředím pražské univerzity. Tuto premisu lze navíc podpořit i skutečností, že Mikuláš byl obeznámen nejen s Janovovými díly, ale také s jeho osudy, jak dokládá poznámka v Mikulášově spise *Sermo ad clerum de materia sanguinis* (*Sermo Nisi manducaveritis*), že Matěj pro častou eucharistii musel trpět.⁵⁰

Zrekapitulujeme-li informace abstrahované z výše rozebraných pramenů, je třeba konstatovat, že soudobé dokumenty obsahují celou řadu zmínek, které předpokládají, že Mikuláš v Praze studoval. Stav dochování matriky pražské artistické fakulty tomu neodporuje. Stejný důvod ale hovoří proti jeho studiu na tamější právnické fakultě, i když hluboké právnické znalosti, které se v Mikulášově literární tvorbě zrcadlí, nelze přehlédnout. Na druhou stranu jeho literární tvorba, jež ve své většině vzniká v rychlém sledu od roku 1412 a dochovala se převážně v rukopisech pražské provenience, zpochybňuje možnost, že Mikuláš v Praze pobýval již před tímto datem. Ve světle výše uvedených skutečností tedy období mezi léty 1405 a 1412 zůstává nejasným místem v Mikulášově životopise. Jelikož datování *Repliky* spadá až do doby po roce 1415, možnost, že by během tohoto období působil jako rektor školy ve Wildungen, nelze taktéž přijmout. Je možné, že tuto dobu strávil v Drážďanech na *Kreuzschule* s ostatními mistry, kteří opustili Prahu po roce 1409 a pokračovali zde v učení.⁵¹ V takovém případě by zřejmě po stíznosti míšeňského

svazku edice *Matthiae de Janov dicti Magistri Parisiensis Regulae Veteris et Novi Testamenti liber V. De corpore Cristi*. Vol. 6. Ed. J. NECHUTOVÁ – H. KRMIČKOVÁ. München 1993; viz také *Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době*. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. LÁŠEK – K. SKALICKÝ. Brno 2002.

50 *Nicolai ... Puncta*, s. 184; na aluzi upozorňuje KRMIČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 113; viz i TÁŽ: *Vliv Matěje z Janova na utrakvismus Jakoubka ze Stříbra a Mikuláše z Drážďan*. In: *Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době*. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. LÁŠEK – K. SKALICKÝ. Brno 2002, s. 78.

51 Mikulášovo působení na *Kreuzschule* v Drážďanech bylo prezentováno v řadě starších, především německých studiích, např. MELTZER, O.: *Die Kreuzschule zu Dresden*, s. 34; HAUPT, H.: *Waldenserthum und Inquisition*, s. 356; BOEHMER, H.: *Magister Peter*, s. 226; KÖPSTEIN, H.: *Ohlasy husitského revolučního hnutí*, s. 234; TÝŽ: *Über die Teilnahme*, s. 133–134; BUTTE, H.: *Geschichte Dresdens*, s. 107–108 aj. Jedna z posledních studií zabývajících se *Kreuzschule* nicméně zcela popírá, že lze Mikuláše Drážďanského spojovat s Mikulášem, který na této škole působil, viz HOYER, S.: *Peter von Dresden*, 65.

biskupa Rudolfa roku 1411 zároveň s ostatními mistry Drážďany opustil – v souladu s výpovědí Eneáše Silvia Piccolominiho a výše zmíněnou anonymní zprávou. Proti tomu ale stojí fakt, že Johannes Drändorf nezmiňuje Mikulášovo jméno v souvislosti s Drážďany – je ale potřeba mít na zřeteli, že výrok učiněný před inkvizitorem je pramenem *sui generis*. V každém případě je ale nutné nechat otázku, kde a zda vůbec nějaké vzdělání po studiích v Erfurtu Mikuláš úspěšně završil, i nadále otevřenou.

Datum, ke kterému lze doložit Mikulášovo působení v Praze, není také zcela bez pochyb. Tradičně se jako důkaz uváděl výskyt jména Nicolaus Desna mezi účastníky kvodlibetu z ledna 1412, který řídil Michal z Malenic, řečený Čížek.⁵² Rekonstrukce účastníků této disputace však dokázala, že se jedná o Mikuláše z Desné, tedy osobu jinou.⁵³ Lze se ale domnívat, že okolo roku 1412 Mikuláš v Praze již působil, jak bylo patrné z dříve uvedených narativních zpráv a jak tomu napovídá i vznik mnoha jeho prací, které lze datovat do období po roce 1412 a které se dochovaly v řadě rukopisů pražské provenience. Praha poskytla Mikulášovi útočiště alespoň na tři roky – přinejmenším období mezi léty 1412 a 1415 strávil v burze U Černé růže. Tento dům na pražských Příkopech patřící českému univerzitnímu národu se počátkem 15. století stal sídlem nonkonformistů převážně německého původu, k nimž jsou počítáni i zmiňovaní drážďanští mistři.⁵⁴ Horlivé diskuse s českými reformátory v Praze vyústily v Mikulášovo neplodnější literární období – během krátké doby sepsal přes dvacet děl a další téměř desítku je mu připisována s výhradami. V jeho dílech sice převládá utrakvistické téma, zasáhl ale i do sporů o odmítání přísahy, existenci očiště, svatokupectví, či oprávněnosti laického apoštolátu; tedy do vysoce aktuálních témat tehdejší proticírkevní kritiky.

Závěr Mikulášova života

Několik posledních otazníků vyvstává v souvislosti s dobou po Mikulášově odchodu z Prahy, protože o konci jeho života prameny opět mlčí. O rozkolu mezi Mikulášem a pražskou univerzitou, kromě např. konkrétní rozepře s Jakoubkem ze Stříbra v otázce očiště, toho mnoho nevíme. Nejrozšířenější teorií je, že se Mikuláš

52 SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 4.

53 KEJŘ, Jiří: *Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské*. Sborník historický 7, 1960, s. 47–78, konkrétně s. 68. O této disputaci také ŠMAHEL, František: *Kvodlibetní diskuse ke kvestii principalis Michala z Malenic roku 1412*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/1, 1981, s. 27–52.

54 Více viz ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 58–61.

stal příliš radikálním pro oficiální představitele české reformní strany, která musela koordinovat křídlo radikální i konzervativní, a navíc na sebe vzala jistý národní moment, pro Mikuláše nepřitažlivý.⁵⁵ Důsledkem tohoto posunu Mikuláš z Prahy odešel, ovšem co přesně k jeho odchodu vedlo, zůstává zahaleno rouškou tajemství. V literatuře panuje rozšířený názor, že Mikuláš zemřel mučednickou smrtí v Míšni.⁵⁶ Jak k ní došlo a co se s Mikulášem dělo před ní, však nevíme. Pramenná základna poskytuje pouze několik málo méně či více doložitelných zmínek.

Na základě již zmíněné Mikulášovy *Repliky* badatelé uvažovali o Mikulášově působení v hesenském Wildungen.⁵⁷ *Replika* je totiž napsána z pozice rektora školy ve Wildungen, který odpovídá kolegovi na škole v Korbachu. Její text obsahuje materiál z dřívějších Mikulášových (*Contra Gallum, Apologie*) i Jakoubkových prací (*Responsio, Salvator noster*), které měl korbašský rektor excerpovat; na ně totiž autor *Repliky* reaguje. Kromě výše zmíněných argumentů je těžké si představit, že by rektor nevýznamné lokální školy měl všechna zmíněná díla k dispozici, excerpoval je a vynaložil obrovské úsilí na sepsání invektivy proti otázce, jejíž teologické vyvrácení bylo v roce 1415 v kontextu tehdejších událostí poměrně anachronické. Pokud bychom Mikulášův pobyt ve Wildungen i přes veškeré protiargumenty chtěli přijmout jako reálný, musel by být datován až do doby po jeho odchodu z Prahy v druhém desetiletí 15. století. V každém případě je potřeba zdůraznit, že působení ve Wildungen se doposud nepodařilo doložit prameny, a je tedy spíše nepravděpodobné. Možnost, že se jedná o pouhou literární fikci, nebyla sice v literatuře otevřeně postulována, badatelé ji však pravděpodobně mlčky přijímají.

V traktátu neznámého současníka polemizujícího s Mikulášovým pojednáním o očištění se nachází zmínka o úctě, které se Mikuláš těšil mezi svými souputníky, a zároveň o jeho mučednické smrti – konkrétní místo, kde k ní mělo dojít, však neznámý autor neuvádí:

„Emersit in diebus nostris, scil. circa annum 1417 quidam, ut dicitur, Nicolaus de Czerrucz ... cuius assercioni quam multos invenio consentaneos tum ex persone gravitate, quam non novi secundum faciem, sed pluribus audivi commendatam ...

55 KAMINSKY, H.: *A History*, s. 204–220.

56 SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 7; BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 141; KAMINSKY, H.: *A History*, s. 204; *Nicola della Rosa Nera detto da Dresda (1380? – 1416?) De reliquiis et de veneratione sanctorum: De purgatorio*. Ed. R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 23. Wrocław – Varsoviae – Cracoviae – Gdańsk 1977, s. 39; ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 60, ačkoliv v jiné studii: *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000, s. 127, pozn. 4, Šmahel poukazuje na to, že neexistuje žádný nezvratný důkaz týkající se konce Mikulášova života. Řada badatelů jeho smrt na hranici v Míšni ovšem přijímá, snad i proto, že ji Šmahel (ač pouze jako pravděpodobnou) uvádí v *Lexikon des Mittelalters*.

57 Viz výše, s. 14.

Que persona eciam dicitur post vitam penitenciamque strictam dicitur duxisse et sanguinem suum fertur pro Christo effudisse.“⁵⁸

Výpovědní hodnota této ojedinělé rukopisné zmínky je pro Mikulášův životopis bohužel jen minimální. Žádné nové informace nepřináší: okolo roku 1417 se Mikuláš v českém prostředí možná ještě pohyboval; o jeho mučednické smrti slyšíme i z jiných pramenů. O autorovi ani o traktátu samotném neznáme nic bližšího, a jako nepřímé pramenné svědectví tedy tato zmínka k rekonstrukci Mikulášova životopisu nijak nepřispívá.

Další zprávou, která je k dispozici, je narážka v kázání Jana Želivského, radikálního kazatele z Nového Města pražského. Ten v jednom ze svých kázání k lidu proslovených v první polovině roku 1419 vzpomíná na Mikulášovu mučednickou smrt v Míšni:⁵⁹

„O, quantum venenum fuit porrectum magistro Iohanni Huss, Ieronimo, sive Michaheli in Polonia et Nicolao sacerdote Cristi in Misna {et hic a magistris in Praga}, non vos nocuit, quia non consenserunt.“

Bohužel ani tento výrok nelze podpořit dochovaným pramenným svědectvím, a proto je potřeba při posuzování této zmínky mít na paměti i pozici a záměry Želivského jakožto radikálního husitského kazatele. Aniž bych chtěla ubírat na hodnotě uvedeného svědectví, přece jen je třeba vést v patrnosti, že Želivského kazatelské přípravy se dochovaly v jediném rukopise, do kterého je zapsal neznámý opisovač. Želivský jako populární kazatel také mohl záměrně ovlivňovat veřejné mínění, a jeho výroky proto nelze přijímat bez kritického posouzení. Zároveň je ovšem pravda, že to, co zaznělo z kazatelny, bylo obecně známo a bylo v zájmu úspěšného kazatele, aby jeho narážky padly na úrodnou půdu a našly u publika patřičnou odezvu. Pro-

58 Traktát je dochován v rukopise knihovny kapituly pražské, sign. D 52, f. 48r–88r (text z f. 51v), na deskách je jeho autorství připsáno blíže neznámému Šimonovi de Witowia a je zde zapsán po Mikulášově díle *De purgatorio*, nadepsaném „Errores Nicolai de Czerucz Theutonicis contra purgatorium, quos receperunt et defenderunt Thaborite cum ceteris malis“, s nímž polemizuje. Na příspěvek upozornil BARTOŠ, František Michálek: *Do čtyř pražských artykulů. Z myšlenkových i ústavních zápasů let 1415–1420*. Zvláštní otisk ze Sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5. Praha 1925, s. 62–63; posléze týž: *Husitství a cizina*, s. 141, pozn. 83, odkud je převzat citát v textu i s interpunkcí. Delší pasáže z tohoto rukopisu otiskl i Romolo Cegna v *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 7–9, jehož transkripce se od Bartoše v jednotlivostech liší. Bartoš a po něm i Cegna osobu bez dalších argumentů identifikují jako „kanovníka Šimona z Litovle“; v seznamech kanovníků se mi osobu tohoto jména ale nepodařilo dohledat.

59 ŽELIVSKÝ, Jan: *Dochovaná kázání z roku 1419 I*. Ed. A. MOLNÁR. Praha 1953, s. 126–127. Poznámka o pražských mistrech je připsána *in margine*, dle editora zřejmě rukou písaře. Uvedenou ukázkou cituji dle edice s výjimkou *vos* ve větě „non vos nocuit“, kde zaznamenávám rukopisné čtení (Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV F 23, f. 91v^a), edice uvádí *eos*.

tože je Želivského výrok v souladu s předchozí zmínkou – byť taktéž nepřímého charakteru – je možné při neexistenci dalších pramenů Mikulášovu smrt na hranici v Míšni alespoň předpokládat.

Snad ještě před tím ovšem podle jiné rukopisné zmínky Mikuláš kázal v Žatci, jak se domnívá objevitelka jeho traktátu, nazvaného *Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zac, in anno domini M^oCCCCXVI* (dále *Sermo ad clerum 1416*).⁶⁰ Obsahově se jedná o dílo jednoznačně Mikulášovo,⁶¹ ale dochování ve dvou donedávna neznámých kopiích prozatím znemožnilo jeho bližší zařazení do kontextu Mikulášovy tvorby a potažmo i jeho nezvratitelnou dataci. Je pravda, že žatecký region tradičně podporoval husitskou stranu a že Žatec byl důležitým politickým, ekonomickým a církevním centrem.⁶² Tato oblast byla již dříve proniknuta valdenským elementem a s Žatcem lze spojovat i působení Petra Payna, který měl později kontakty s drážďanskými mistry v Praze. Populace města byla rozličná co do národnosti i vyznání, a proto zde fungovalo devět farních kostelů, což je počet překvapivě vysoký nejen ve středoevropském kontextu. Z tohoto důvodu zde působilo několik kazatelů jak pro německou, tak pro českou populaci. Domněnku, že zde Mikuláš působil jako kazatel pro německou menšinu, však bohužel nelze prameny doložit,⁶³ druhý z obou dochovaných rukopisů *Sermo ad clerum 1416* navíc titulaci Mikuláše jako kazatele v Žatci postrádá.⁶⁴ S ohledem na výše uvedené dohady a předpoklady je však celkem možné, že se Mikuláš po odchodu z Prahy v Žatci nějakou dobu zdržoval a poté pokračoval směrem do Míšně. Z nedostatku dalšího materiálu ovšem nelze o sklonku Mikulášova života s jistotou tvrdit cokoliv určitého.

Za současného stavu bádání k Mikulášově biografii nic dalšího dodat nelze. Pokud přijmeme veškeré informace pramenného materiálu, můžeme tvrdit, že Mikuláš byl Němec pocházející z Drážďan, který studoval v Erfurtu a v Praze, po studiích působil na drážďanské *Kreuzschule*, posléze se přesunul do Prahy a po boku českých reformátorů se aktivně zapojil do teoretických diskusí před vypuknutím husitských válek. Po roztržce se svými českými kolegy odešel z Prahy a přes Žatec

60 FLIEGE, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 30–31, která traktát objevila v jedné rukopisné kopii v knihovně v Dessau.

61 Kromě objevitelky textu J. Fliege, která srovnávala části *Sermo ad clerum 1416* mj. s vybranými autoritami citovanými v jiných Mikulášových pracích, provedl srovnání tohoto traktátu s Mikulášovým *Expositio Super Pater noster* Romolo Cegna, viz *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 98–99.

62 Historií města se nověji zabývá HOLODŇÁK PETR – EBELOVÁ, Ivana: *Žatec*. Praha 2004.

63 SCHLESINGER, Ludwig: *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526*. Prag – Leipzig – Wien 1892, nezachycuje pod jménem Mikuláš nikoho, kdo by mohl působit jako německý kazatel v Žatci mezi léty 1412 a 1419 a kdo by mohl být identifikován s Mikulášem z Drážďan; několik výskytů jména Mikuláš pak nevykazuje shody s výše rekonstruovanou biografií Mikuláše – například „Nicolaus de ... presb. Prag. dioc.“, jenž byl potvrzen jako oltářník u Sv. Marie v Žatci 18. června 1403 (s. 122, č. 273).

64 Jedná se o rukopis Koblenz, Landeshauptarchiv, sign. Best. 701 Nr. 198; více viz níže, s. 42–43.

se dostal do Míšně, kde jeho život skončil na hranici. Pokud ovšem svědectví primárních pramenů zhodnotíme přísně vzato kriticky, respektive budeme-li akceptovat pouze ověřitelná fakta, převážná část výše uvedené rekonstrukce by musela zůstat pouze v rovině dohadů. Konstatovat by bylo možné pouze to, že po studiích v Erfurtu Mikuláš působil v Praze, kde sepsal většinu svých prací volajících po nápravě tehdejší církve, mezi jinými i zde vydávanou *Apologii*. Obě zmíněné možnosti jsou však relativně ahistorické a Mikulášův život si můžeme představovat někde mezi oběma uvedenými póly.

APOLOGIE A UTRAKVISMUS

Apologie v rámci Mikulášovy utrakvistické tvorby

Ve své bohaté literární tvorbě se Mikuláš zabýval mnohými aspekty tehdejších církevních poměrů. Asi dvě desítky děl z jeho pera obsahují reformně laděný materiál, který teoretikové jednotlivých husitských proudů ve větší či menší míře využili. Mikulášovo zpracování antitezí Krista a papeže, respektive protikladu církve prvotní a soudobé došlo značného ohlasu a rozšíření. Lákavě znělo uším jeho současníků, že každý laik včetně žen má právo kázat, absolutní odmítnutí očištění, požadavek nepřisahat a nezabýjet, kritika svatokupectví a obrazů či další; ve všech svých dílech Mikuláš nadto zdůrazňoval závaznost Božího zákona a nutnost se podle něj chovat. Za nosné téma Mikulášova reformního systému lze nicméně považovat eucharistickou problematiku, neboť z dvaceti děl, která jsou mu s větší či menší jistotou připisována, se jich této otázce věnuje minimálně sedm. Mikulášova role při teoretickém zdůvodnění utrakvismu v Praze byla stručně zmíněna již výše, podrobněji se této polemice bude věnovat následující kapitola. Podívejme se tedy nejprve na Mikulášova dochovaná díla, v kterých se otázce laického kalicha věnoval.

Apologie proti rozhodnutí kostnického sněmu je jednou z nejrozsáhlejších a nejrozšířenějších Mikulášových utrakvistických prací, a proto je třeba se zamyslet nad jejím postavením v rámci Mikulášovy tvorby spjaté se zaváděním utrakvismu v Čechách na počátku 15. století. Následující stručný přehled proto představuje chronologii a dochování Mikulášovy utrakvistické tvorby a přináší krátké obsahové srovnání s *Apologií*. Za nejúplnější soupis Mikulášových děl, ze kterého zde vycházím, lze

považovat seznam Kaminského, který stavěl na starších soupisech Sedlákových a Bartošových a který byl doplněn již jen v jednotlivostech.⁶⁵

Sermo ad clerum de materia sanguinis (Sermo Nisi manducaveritis)

Za nejstarší Mikulášovo dílo zabývající se eucharistickou tematikou se pokládá *Sermo ad clerum de materia sanguinis* s incipitem *Nisi manducaveritis*.⁶⁶ Text tohoto kázání je dochován v sedmi kopiích, k nimž přistupují dva pražské univerzitní zlomky. Kritickou edici ve stejné době zpracovali Romolo Cegna a Helena Krmíčková,⁶⁷ ani jeden z editorů neměl ovšem k dispozici dříve neregistrovaný rukopis krakovský, ve kterém se dochovala i *Apologie*. V případě *Apologie* tento rukopis nepatří k nejstarším ani nejlepším, a proto se dá s velkou pravděpodobností předpokládat, že ani v případě *Sermo Nisi manducaveritis* by se text rekonstruovaný v edici po zpracování této kopie příliš nezměnil. Každopádně nemůže ovlivnit dataci tohoto kázání, které bylo proneseno ke kněžím v kostele svatého Michala na Starém Městě pražském. Podle data zápisu, jež se objevuje v pražském univerzitním rukopise (sign. V G 19), bylo kázání písemně fixováno 12. listopadu 1414. Na základě rozboru počátečních utrakvistických debat a srovnáním relevantních pramenů, které mohl mít Hus k dispozici v Kostnici, navrhla Krmíčková⁶⁸ posunout vznik díla pravděpodobně již na září 1414 s tím, že odmítla původní Sedlákův názor⁶⁹ o datování kázání dle perikopy, tedy k 7. červnu 1414.

Rozsahem je o něco kratší než *Apologie*, ovšem obsahově je mezi nimi rozdíl značný. Své publikum Mikuláš oslovuje jako „Domini igitur mei ac magistri reverendissimi et fratres dilectissimi“ nebo „Venerabiles magistri mei ac fratres amandi“, které potvrzují charakter kázání. Rozebral v něm pouze jeden verš – základní utrak-

65 SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 7–51; BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 146–153; *Master Nicholas*, s. 28–32; doplňky FLIEGE, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 27; dále recenze Kaminského soupisu od Jany NECHUTOVÉ ve Sborníku prací Filosofické fakulty brněnské university C 13, 1966, s. 198–200; a od Pavla SPUNARA a Anežky VIDMANOVÉ v Listech filologických 90/2, 1967, s. 208–210. Další informace o Mikulášových dílech přináší i Romolo Cegna v *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 151–153; a v *Nicolai ... Puncta*, s. 38–39, 45–51.

66 *Master Nicholas*, s. 30, č. 7; neregistrován je zde rukopis Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 182r–193r. V dalším textu je na tento text zkráceně odkazováno jako na *Sermo Nisi manducaveritis*.

67 Edici publikoval jako první Romolo Cegna v *Nicolai ... Puncta*, s. 157–187; Helena Krmíčková posléze publikovala svůj komentář a výhrady k Cegnově edici, především však diskrepance rukopisného čtení formou zkráceného aparátu, viz KRMÍČKOVÁ, Helena: *Príspevek k edici kázání Mikuláše z Drážďan Sermo ad clerum Nisi manducaveritis*. Listy filologické 123, 2000, s. 251–299.

68 KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 39; nověji KRMÍČKOVÁ, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 173–176.

69 SEDLÁK, Jan: *M. Jan Hus*. Olomouc 1996², s. 304, pozn. 4; jeho dataci převzal Cegna, viz *Nicolai ... Puncta*, s. 8.

vistickou autoritu Jan 6, 54 jako thema, a mluvit tedy lze o vyšší homilii.⁷⁰ Na začátku autor zdůrazňuje, že se hodlá držet pouze ortodoxní víry a všechny důkazy, které přednese, jsou zcela ve shodě s názory apoštolské církve a pravdy. Svůj výklad rozděluje do dvou částí, jejichž obsahem je *sacramenti digna necessitas* a *negligentibus dampnitas*, z nichž první zabírá převážnou část výkladu. Hlavním rozdílem oproti pozdějším pracím je chápání Janova evangelia ve smyslu *necessitas*, tedy že kalich je nutný ke spasení – a to jak pro duchovenstvo, tak pro laiky –, a proto zde Mikuláš vyvrací tomu odporující zvyk tehdejší církve. Důraz na Boží příkaz v této otázce (terminologicky *praeceptum* nebo *mandatum*), který akcentuje ve svých pozdějších utrakvistických dílech, v *Sermo Nisi manducaveritis* ještě nenalezneme. Na začátku díla jsou představeny autority dokazující nutnost kalicha, které se v jeho pozdějších pracích pravidelně nevyskytují, poté však odkazuje na autory, k nimž se vrací i jinde – s *Apologií* zde čteme mnoho shodných pasáží z kanonického práva (převážně z části *De consecratione* Gratianova dekretu), dále kratší úseky z Viléma z Montlaurunu, Lyrovy *Postily*, Pseudochrysostoma, Simona Fidatiho, ale setkáme se i se shodnými částmi spojovacího textu. Nápadná je absence odkazů na Cypriána a Alberta Velikého, jejichž argumenty utrakvisté zpracovali sice v první fázi traktátového boje o kalich, ale nikoliv v dílech nejstarších.⁷¹ Oproti některým Jakoubkovým raným utrakvistickým pracím zde také, jak bylo řečeno, klade Mikuláš do záhlaví výrok z Janova evangelia 6, 54, tedy pozdější zcela zásadní utrakvistickou autoritu; Jakoubek se naproti tomu ve svých nejstarších pracích vyrovnává nejprve se svědectvím svatého Pavla v 1. epištole Korinťanům, z jehož slov teprve vyvozuje podmínku Janova výroku.⁷² I z tohoto důvodu může být *Sermo Nisi manducaveritis* považován za „dílo v určitém smyslu hotové“⁷³ – hotové v tom smyslu, že nové či nově prezentované argumenty pro nutnost kalicha nepřináší.

V kontextu utrakvistické debaty je ovšem mnohem zajímavější fakt, že je zde poprvé písemně formulována výzva k praktickému utrakvismu.⁷⁴ Utrakvismus, o kterém se do této doby diskutovalo jen v literárních pojednáních teoretiků husitské strany, zde dostává i praktický stimul, a jeho provádění lze tedy datovat právě

70 Problematice kazatelství v české reformaci se v poslední době věnuje SOUKUP, Pavel: *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha 2011; viz též MAREK, Jindřich: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414. Praha 2011.

71 Podle Sedlákovy periodizace jde o období do kostnického zákazu 15. 6. 1415 – SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 98. Více k tomu KRMIČKOVÁ, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 174–175.

72 Více k tomu KRMIČKOVÁ, H.: *Articulus*, s. 78–82.

73 KRMIČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 122.

74 Například Nicolai ... *Puncta*, s. 181: „Debemus ergo ministrare cum discrezione et cautela, ut evitare possimus cum adiutorio Dei pericula.“; s. 184: „Si ergo vult Deus iam illud sacramentum praticari eciam perfecte et de toto, non resistamus, sed pareamus et incipiamus!“

do doby po této Mikulášově výzvě, a ne jak se dříve předpokládalo až do období po Husově odchodu do Kostnice.⁷⁵ Tento fakt také ilustruje genezi raného utrakvismu, jak jej dnes díky precizním rozborům Heleny Krmíčkové známe, tedy že spíše než pro inovativní přínos lze Mikulášovy utrakvistické aktivity ocenit jako propracování a zdokonalení již sneseného materiálu, resp. v tomto případě stimulu učiněného Jakoubkem. I zde je ovšem potřeba zdůraznit skutečnost, na niž často upozorňuje právě Krmíčková, totiž že nic nevíme o ústních poradách a diskusích, kde vše mohlo probíhat jinak. Pokud při důkazu o Jakoubkově původcovství kalicha hrála jistou roli i jeho neoddiskutovatelná autorita v husitském táboře, pak ve světle zmínky v *Sermo Nisi manducaveritis* je nápadná skutečnost, že výzva k praktickému utrakvismu je v literární formě poprvé zachycena Mikulášem. Vysvětlení je možné dvojí: buď – a to je pravděpodobnější varianta – Jakoubkovo prvotní vybídnutí nebylo písemně fixováno (resp. se nedochovalo); nebo Mikuláš po boku Jakoubka i v raných utrakvistických debatách působil výrazněji, než současné bádání připouští.

Collecta auctoritatum de materia sanguinis (Collecta)

V pěti rukopisech předchozího kázání je k textu připojen soubor autorit dokazujících nutnost kalicha, a proto jej Kaminsky (který registruje jen čtyři rukopisy) ve svém soupisu také chápal jako součást kázání *Sermo Nisi manducaveritis*.⁷⁶ Na jejich existenci upozorňoval již Sedlák,⁷⁷ ale až díky Cegnovi se mezi odbornou veřejností rozšířil názor, že se jedná o samostatné dílo, citované většinou pod zkráceným názvem *Collecta*.⁷⁸ Tento soubor utrakvistických autorit začíná často užívaným citátem z Akvinského *Summy* („Thomas terciā [2^a] parte Summe sue questione LXXVI [XLVI]“) a dle Cegny končí explicitem „... omni celesti benedictione et gracia repleamur. Amen. Hec omnia de verbo ad verbum ex tractatu ubi supra breviter sunt collecta.“⁷⁹ Již při zběžném zkoumání variant textu v jednotlivých rukopisech

75 ČEJKA, M. – KRMÍČKOVÁ, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 8.

76 *Master Nicholas*, s. 30, č. 7. Kromě zde uvedených rukopisů jsou *Collecta* zapsána ještě v rukopise Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 193v–206v.

77 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 789, eviduje zde tři pražské rukopisy.

78 CEGNA, R.: *Appunti*, 130, 1971, s. 20–21; viz ČEJKA, M. – KRMÍČKOVÁ, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 8.

79 CEGNA, R.: *Appunti*, 130, 1971, s. 20. Tento explicit je v rukopisech na následujících foliích: Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 28, f. 190r; sign. IV G 15, f. 226r^b; Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. A 163, f. 238r; Basel, Universitätsbibliothek, sign. A X 66, f. 348r; Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 203r.

je ale zjevné, že to s tímto textem bude trochu komplikovanější, než se na první pohled může zdát; neexistence kritického vydání zatím znemožňuje vyslovení definitivního soudu.⁸⁰ Ve všech pěti rukopisech text totiž pokračuje dále na prostoru zhruba tří až čtyř folií, kde je posléze ukončen slovy „ad coronam celestis glorie pervenire. Amen.“.⁸¹ V rukopisech je ovšem mezi oběma částmi patrný zlom: kromě pražského kapitulního rukopisu začíná ve všech ostatních kopiích text slovy „Bernardus in sermone ad Petrum de corpore Cristi“ na novém řádku, v krakovském rukopise je dokonce vynecháno místo pro iniciálku. Konec textu či výpisků je opět nejednotný, neboť krakovský rukopis ještě po tomto dodatku (tj. po explicitu „ad coronam celestis glorie pervenire. Amen.“) přináší na f. 206r–206v další autority (inc.: „Et dicit Gwilhelmus de Monte Lauduno in Sacramentali suo“⁸²); pražský rukopis IV G 15 pak na f. 230r^a–232r^b pokračuje opět jinými eucharistickými autoritami (inc.: „Nisi manducaveritis ... x ... excelencia huius venerabilis sacramenti etc. Amen.“) – zběžné porovnání obou kopií ukazuje, že se nejedná o shodné autority, a teprve kritická edice tedy rozhodne, jak bude rekonstruovaný text *Collect* vypadat; dále bude potřeba rozhodnout, zda tento přípisek či dodatek (především na základě podoby v rukopise IV G 15) není možné považovat za fragment další Mikulášovy práce, resp. kazatelské přípravy, jak se to na první pohled zdá být pravděpodobné.

Romolo Cegna upozornil, že se jedná o autority, které Mikuláš necituje v předchozím *Sermo Nisi manducaveritis*; navíc vyslovuje hypotézu, že se může jednat o autority Mikulášem použité v nedochovaném díle, které nazývá *De sanguine Christi sub forma vini*.⁸³ Některé z těchto autorit Mikuláš využil v *Apologii* a kompletně pak (s výjimkou odkazů na Matěje z Janova a Augustina) v *Sermo ad clerum 1416*, o kte-

80 Romolo Cegna připravil přepis tohoto dílka, který ovšem zatím nebyl publikován, na základě tří rukopisů, a to Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 28; Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15; Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148. Za laskavé poskytnutí tohoto materiálu jsem mu vděčná. Za zmínku stojí, že v tomto netištěném materiálu Cegna za integrální součást textu *Collect* považuje i část textu končící slovy „ad coronam celestis glorie pervenire. Amen.“ – více viz následující výklad.

81 Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 28, f. 193v; sign. IV G 15, f. 230r^a; Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. A 163, f. 240r; Basel, Universitätsbibliothek, sign. A X 66, f. 352r (expl.: „...pervenire etc. Et sic finis“); Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 206r. Jako explicit „dodavku“ ke kázání *Sermo Nisi manducaveritis* jej v této podobě u tří pražských rukopisů zachycuje také SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 789.

82 Konec je bohužel porušený, text mohl pokračovat i po současném f. 206v dále, neboť foliem 207r začíná další složka traktátem o přijímání dětí *Ad honorem*, připisovaným Jakoubkovi ze Stříbra (viz SPUNAR, P.: *Repertorium* I, s. 229, č. 611). V celém rukopisu jsou navíc na několika místech patrné stopy po vyříznutí stránek.

83 Odkazují na jeho nepublikovanou práci s názvem „Il Trattato [perduto] Il sangue di Cristo sotto forma di vino (De Sanguine Christi in sacramento sub forma vini contento)“, s. 67.

rém bude řeč dále. *Collecta* poskytla žádaný materiál i Husovi při psaní kvestie *De sanguine Christi sub specie vini* v Kostnici v době před svým uvězněním, tedy před 28. listopadem 1414.⁸⁴ *Collecta* začínají citáty z Tomáše Akvinského a Dionysia, ale na rozdíl od předchozího kázání se zde objevují i citace z Cypriána i Alberta Velikého, a to ve své delší (tedy rané) podobě. Poprvé se zde v utrakvistické tvorbě objevuje také odkaz na Matěje z Janova.⁸⁵ Pro konkrétnější dataci tohoto souboru ale nejsou v samotném textu bohužel žádné záchytné body, a proto s ohledem na jeho návaznost na text *Sermo Nisi manducaveritis* jej lze pouze relativně zařadit za toto kázání a před následující text *Quod fuit ab inicio*, pravděpodobně do září 1414.⁸⁶

Quod fuit ab inicio

Nedlouho po právě zmíněných textech vzniklo zřejmě i krátké kázání na text *Quod fuit ab inicio*, které rovněž zdůvodňuje nutnost přijímání podobojí.⁸⁷ Dochovalo se v jediném exempláři v krakovské Biblioteka Jagiellońska (sign. BJ 2148), v rukopise, který obsahuje několik dalších Mikulášových prací – mimo jiné i výše uvedená díla *Sermo Nisi manducaveritis* a *Collecta* (ve své delší verzi) zároveň s *Apologií* –, z dalších relevantních utrakvistických prací je v rukopise zapsána Jakoubkova odpověď Ondřeji z Brodu *Responsio* (s incipitem *Praemissis positione scholastica*) a traktát *Ad honorem*. Sedlák Mikulášovi tento text připsal nejen z důvodu dochování v krakovském sborníku obsahujícím řadu prací tohoto autora, ale i díky charakteristickému označování sv. Pavla jako *coelestis studens*.⁸⁸ Kaminsky text navrhl datovat podle perikopy na 12. květen 1415, ale konkrétněji než po *Sermo Nisi manducaveritis* jej zařadit nelze. Tematicky nepřináší mnoho nového do již probíhající diskuse, ovšem absence kritického vydání je zatím překážkou hlubšího hodnocení tohoto nepříliš rozsáhlého kázání. Krátké úseky z kanonického práva zde obsažené čteme i v *Sermo Nisi manducaveritis*, *Apologii* či *Replíce*.

84 Rozbor Husových pramenů podává KRMÍČKOVÁ, Helena: *K pramenům Husovy kvestie De sanguine Christi sub specie vini*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 45, 1998, s. 79–102; viz i ČEJKA, M. – KRMÍČKOVÁ, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 8.

85 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 789.

86 Více k relativní chronologii raných utrakvistických děl, speciálně Jakoubkových *Auctoritates* a *Quod non solum sacerdotes* a Mikulášových *Collect*, viz KRMÍČKOVÁ, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 176.

87 *Master Nicholas*, s. 30, č. 8.

88 SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 50.

De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis (Apologie)

Chronologicky následující dílo s eucharistickou tematikou *De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis* neboli *Apologie*⁸⁹ našlo zřejmě největší odezvu u publika. Jedná se o nejrozšířenější spis v rámci celé Mikulášovy tvorby, a to i přesto, že jde o text značně rozsáhlý. Text *Apologie* je dochován v šestnácti rukopisech, z nichž pouze pět obsahuje text neúplný. Pro srovnání: Mikulášovo další hojně opisované dílo, *Tabule veteris et novi coloris*,⁹⁰ je známo z patnácti kopií, z nichž více než třetina obsahuje pouze excerpata nebo zachycuje odlišnou vývojovou fázi textu. Proto s trochou nadsázky můžeme o *Apologii* mluvit jako o Mikulášově nejpopulárnějším díle. Rukopisným dochováním *Apologie* a strukturou textu se bude detailně zabývat další kapitola.

Apologie je prudkou reakcí na kostnický zákaz kalicha, který byl vydán 15. června 1415, a její vznik spadá do doby nedlouho po něm, snad mezi červenec a srpen. Mikuláš na tento text odkazuje ve svém následujícím díle *Contra Gallum*, které je datováno také do doby mezi červencem a srpnem téhož roku, přičemž tento odkaz čteme pouze ve dvou kopiích z jeho čtyř dochovaných exemplářů – a právě tato pasáž doposud poskytovala vodítko pro relativní datování obou textů.⁹¹ V budyšínském rukopise Stadtbibliothek, sign. 8° 8, je *Apologie* zapsána stejným písařem, který opsal i přímo předcházející text *Contra Gallum* – ovšem právě zde chybí oněch několik posledních řádků s odvolávkou na *Apologii*. Kromě Budyšína je text *Contra Gallum* dochován pouze neúplně v rukopise pražské Národní knihovny, sign. VII E 6, *in extenso* pak ve vídeňském rukopise ÖNB 4521 a v Národní knihovně v Praze, sign. IV G 15. Tento fakt vrhá na doposud přijímané datování *Apologie* a *Contra Gallum* stín pochybností. Jisté ovšem je, že oba traktáty vznikly v krátkém časovém rozpětí v letních měsících roku 1415. Pravděpodobná je také domněnka, že Mikuláš na obou textech pracoval zároveň.

89 *Master Nicholas*, s. 31, č. 13.

90 Tamtéž, s. 28–29, č. 2; SPUNAR, P. – VIDMANOVÁ A. v Listech filologických 90/2, 1967, s. 209, ke Kaminského soupisu dodávají rukopisy Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92, f. 423sq. (tento rukopis však dle mého názoru excerpata ani text *Tabulí* neobsahuje) a Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. D 50, f. 266r–267v (uvedeno je omylem f. 226r); naopak vyřazují excerpata z rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. I D IX, f. 1337v–138v.

91 NICOLAUS DE DRESDA: *Contra Gallum*. Ed. H. KRMÍČKOVÁ. In: Studie a texty, s. 195: „Et de isto copiose patet, ubi dictum est de materia De usura et De conclusionibus doctorum de Constancia de comunione calicis.“

Co do obsahu je *Apologie* poplatná argumentaci kostnických teologů, a odvíjí se proto od jejich formulací. Mikuláš zde shromáždil obrovské množství dokladů proti oprávněnosti kostnického rozhodnutí, a z velké části je tedy *Apologie* spíše „praktickým cvičením“ v logice. Dokládá nutnost přijímání podobojí, jak ji ustanovil sám Ježíš Kristus a jak to připouští i kostniční doktoři, poté přináší paralely o nutnosti následování Kristových šesti nejmenších přikázání a o poslušnosti či přísaaze obecně, podložené příklady z civilního práva. Především pak dlouze vyvrací kostnický argument o nutnosti zachovávání tradic a zvyků – takzvaných *consuetudines*, které jsou v rozporu s nařízeními Kristovy prvotní církve. Citáty z Akvinského je zde dokládán i fakt, že Janovo evangelium 6, 54 nebylo myšleno pouze duchovně. Argumenty, kterými je v *Apologii* vyvrácena oprávněnost a opodstatněnost kostnického zákazu, pak autor shrnuje v dlouhé invektivě proti textu kostnického dekretu a na závěr emotivně líčí konec světa a tresty, které stihnou kostnické doktory a všechny ostatní, kteří nebudou následovat Kristova přikázání. O utrakvistickou polemiku v pravém slova smyslu (tj. ve smyslu sporu o nutnost kalicha) se tedy nejedná, protože zde nejsou rozebírány nové konkrétní otázky, Mikuláš pouze opakuje nutnost přijímání podobojí, jež byla dokázána již v jeho prvním utrakvistickém díle. Spíše jde o logicky precizně formulované vyvrácení kostnického dekretu a v tomto ohledu je výstižné Bartošovo hodnocení, podle něhož byla *Apologie* „takřka úředním projevem celé strany“⁹² na koncilní zákaz, o čemž může svědčit i značné rukopisné rozšíření tohoto spisu.

Contra Gallum

Jak bylo právě zmíněno, zároveň s *Apologií* či krátce po ní vznikl text *Contra Gallum* s incipitem *Nisi manducaveritis*,⁹³ odpověď betlémskému kazateli Havlíkovi, který ještě před kostnickým odsouzením vystoupil proti kalichu jako představitel reformní strany. Text je znám ze čtyř rukopisů, z nichž jeden je neúplný a další nečte odkaz na *Apologii*, o kterém byla řeč výše; ve dvou exemplářích *Contra Gallum* je *Apologie* také obsažena.⁹⁴ Havlík ve svém traktátu *Asserunt quidam*⁹⁵ polemizoval se star-

92 BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 75.

93 *Master Nicholas*, s. 30, č. 9; v kritické edici zpřístupnila Helena Krmíčková, viz NICOLAUS DE DRESDA: *Contra Gallum*, s. 165–195.

94 Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15 a Bautzen, Stadtbibliothek, sign. 8° 8.

95 Kritickou edici pořídila KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 137–147.

ším textem *Magna cena* od Jakoubka ze Stříbra⁹⁶ a zárodky této debaty sahají až do počátků roku 1415, respektive do roku 1414. *Contra Gallum* je zřejmě jen jednou z více odpovědí, které se Havlíkovi od kolegů dostalo, ovšem v rámci Mikulášovy vlastní tvorby tvoří určitý přelom. Reaguje na Havlíkovy námitky a v tomto smyslu se podobá *Apologii* – tedy tím, že je vystavěno na základě díla, na něž odpovídá; Helena Krmíčková je také charakterizovala jako dílo „obecně eucharistické a ne adresně utrakvistické“.⁹⁷ Stejně tak zdůraznila i hlavní novum této práce, totiž že se dotýká otázky přijímání dětí z kalicha a poprvé představuje relevantní autority, které je podporují.⁹⁸ Nutnost přijímání podobojí pak nově zdůrazňuje jako Boží příkaz (*preceptum* či *mandatum*), což oproti jeho předchozím utrakvistickým dílům, zejména *Apologii*, kde je zdůrazněna především jeho *necessitas*, představuje určitý významový posun. Je ale třeba znovu upozornit na fakt, že *Apologie* i *Contra Gallum* jsou si časově velmi blízké a Mikuláš svoji pozici zřejmě nezměnil ze dne na den – v *Apologii* se snad k přímé formulaci z důvodu struktury textu pouze nedostal, snad to pro něj ani nebylo aktuální, neboť toto stanovisko již dříve před ním písemně zformuloval Jakoubek.

Vzhledem k relativnímu zařazení obou děl lze poukázat na pár drobností. Traktát *Contra Gallum* začíná základní utrakvistickou autoritou (Jan 6, 54), po níž následuje několik míst ze *Summy* Tomáše Akvinského. Stejně úseky čteme v *Apologii* i v Mikulášových pozdějších pracích – *Replíce* a *Sermo ad clerum 1416*, částečně i v předchozích *Collectech*. S *Apologií* nicméně text *Contra Gallum* v tomto případě vykazuje značnou blízkost, neboť citované pasáže z Akvinského se v obou doslovně shodují, pouze v *Contra Gallum* jsou přerušeny několika krátkými shrnujícími komentáři, které měly sloužit ke zdůraznění prezentované myšlenky. Pro ilustraci se na úvodní pasáž podíváme v juxtaopozici k příslušnému úseku z *Apologie*.

96 Edice tamtéž, s. 131–136, polemika o kalichu podrobněji rozebrána na s. 16–46; k tomu také KADLEC, Jaroslav: *Literární polemika mistrů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu o laický kalich*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/2, 1981, s. 71–88; naposledy KRMÍČKOVÁ, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 171–180.

97 KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 41.

98 Přijímáním malíčkových se zabýval KEJŘ, Jiří: 'Auctoritates contra communionem parvulorum' M. Jana z Jesenice. Studie o rukopisech XIX, 1980, s. 5–21; posléze podrobněji HOLETON, David R.: *The Communion of Infants and Hussitism*. Communio viatorum 27, 1984, s. 207–225; později pak v syntetické práci TÝŽ: *La communion des tout-petits enfants. Étude du mouvement eucharistique en Bohême vers la fin du Moyen-Âge*. Roma 1989; viz i TÝŽ: *The Bohemian Eucharistic Movement in its European Context*. In: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Vol. 1. Ed. D. R. HOLETON. Praha 1996, s. 39–40. Srov. KRMÍČKOVÁ, Helena: *Několik poznámek k přijímání malíčkových 1414–1416*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 44, 1997, s. 59–69.

Apologie:

„...spiritualis manducacio includit votum sive desiderium percipiendi hoc sacramentum. Et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum non potest haberi salus. Frustra autem esset votum, nisi impleretur, quando opportunitas adesset. Et ideo manifestum est, quod homo tenetur hoc sacramentum sumere non solum ex statuto ecclesie, sed etiam ex mandato Domini dicentis: *Hoc facite in meam commemorationem* et *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem etc.*“

Et sequitur per eundem: „Et ideo non potest esse laudabilis humilitas, sed contra preceptum Cristi et ecclesie si quis a communione absteineat.“

„Non enim preceptum fuit centurioni, ut Cristum in sua domo reciperet.“ Et sequitur per eundem: „Quantum ad adultos, utrumque, scilicet baptismus et hoc sacramentum, est necessitatis.“

Et dicit „quod peccatores magnum detrimentum paciuntur ex hoc, quod repelluntur a percipione huius sacramenti. Unde per hoc non sunt melioris condicionis, et licet in peccatis permanentes non excusentur propter hoc a transgressione precepti.“ Hec Thomas.

Contra Gallum:

„...spiritualis manducacio includit votum sive desiderium percipiendi hoc sacramentum. Et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum non potest haberi salus. Frustra autem esset votum, nisi impleretur, quando opportunitas adesset. Et ideo manifestum est, quod homo tenetur hoc sacramentum sumere non solum ex statuto ecclesie, sed etiam ex mandato Domini dicentis: *Hoc facite in meam commemorationem* et *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem, non habebitis vitam in vobis.*“ Et sic secundum illum homo non solum ex statuto ecclesie, sed etiam ex mandato Domini tenetur communicare non solum spiritualiter, sed etiam sacramentaliter, quia dicit ‘hoc sacramentum sumere’. Ideo dicitur per eundem: „Non potest esse laudabilis humilitas, sed contra preceptum Cristi et ecclesie si aliquis a communione absteineat.“ Ecce dicit esse preceptum, et sic habemus per eundem, quod est mandatum et preceptum. Et quando obicitur de centurione, dicit idem: „Non enim preceptum fuit centurioni, ut Cristum in sua domo reciperet.“ Unde dicit, quod „quantum ad adultos utrumque est necessitatis“, scilicet baptismus et hoc sacramentum. Et sic habemus, quod sit mandatum et preceptum necessitatis, maxime quantum ad adultos. Unde sequitur per eundem, „quod peccatores magnum detrimentum paciuntur ex hoc, quod repelluntur a percipione huius sacramenti. Unde per hoc non sunt melioris condicionis, et licet in peccatis permanentes non excusantur per hoc a transgressione precepti.“ Hec secundum Thomam.

S trochou nadsázky by se dalo říci, že si Mikuláš odskočil od *Apologie* a začal rozpracovávat *Contra Gallum*, kam mu Akvinského argument ústrojně zapadal. Akvinský je totiž autoritou citovanou kostnickými doktory, a proto na ni Mikuláš v *Apologii* reagoval; v Jakoubkově *Magna cena* či v Havlíkově traktátu (tj. dílech, která vedla Mikuláše k sepsání *Contra Gallum*) jej nečteme. Obvykle se sice usuzuje, že dlouhé úseky z citovaných autorit značí jejich ranější použití, neboť reformátoři původně dlouhé pasáže krátili s tím, že z nich vytáhli jen to podstatné, aby tak zabránili přílišné rozvlácnosti svých argumentů; v tomto případě tomu tak ale nemuselo být. Vložené shrnující pasáže zde totiž autorovi slouží ke zdůraznění toho, že svátostné přijímání je *mandatum Domini*, tedy k prezentaci myšlenky, která představuje výše zmíněný významový posun oproti *Apologii*. I bez nadsázky se tedy dá předpokládat, že tyto shrnující pasáže byly přidány až při pozdějším zpracování látky.

Několik následujících citovaných autorit, zejména Albert Veliký, se objevuje v *Contra Gallum* i *Apologii*, ale v přeházeném pořadí. Dále se zde objevují delší úseky z díla *Compendium theologiae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku, přičemž *Compendium* je v *Apologii* citováno pouze jednou v souvislosti s příchodem Antikrista.⁹⁹ *Contra Gallum* pak v odpovědi Havlíkovi rozvíjí charakter eucharistie podrobněji a mnoho společných úseků s *Apologií* již nečte – rozhodně ne tolik, kolik jich má společných s *Replikou*.¹⁰⁰ Obě díla, *Apologie* i *Contra Gallum*, k sobě mají dobou svého vzniku velmi blízko, a přestože je *Contra Gallum* z teologického hlediska inovativnější, v *Apologii* Mikuláš rozpracoval látku, která je v nových souvislostech a logicky kompaktněji prezentována v *Contra Gallum*. Situace by se ovšem dala vysvětlit i obráceně, a proto s jistotou lze tvrdit pouze to, že obě díla vznikala ve stejné době.

Replica rectori scholarum in Corbach (Replika)

Kaminsky mezi *Contra Gallum* a *Apologií* zařadil další Mikulášovo utrakvistické dílo s názvem *Replica rectori scholarum in Corbach*, zkráceně citované jako *Replika*.¹⁰¹ Toto nejrozsáhlejší Mikulášovo utrakvistické dílo vyvolalo nejvíce nejasností a protikladných názorů. *Replika* je obsáhlý text, který se dochoval v jediném rukopise pražské kapitulní knihovny (sign. D 118, f. 1r–51v), navíc neúplně, a doposud

99 K tomu i KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 42.

100 Podrobné srovnání s *Replikou* je představeno tamtéž, s. 64–69.

101 *Master Nicholas*, s. 31, č. 12.

postrádá moderní edici.¹⁰² Hlavním sporným bodem bylo její datování. Starší soupisy¹⁰³ ji řadily až za *Apologii* a chápaly ji jako důkaz o propagaci kalicha v Německu; zároveň však upozorňovali, že dílo nepřináší teologicky nový materiál. Cegna představitel zcela odlišnou teorii, založenou na datování *Repliky* do období 1409–1411,¹⁰⁴ kdy podle něj Mikuláš působil jako správce školy v hesenském Wildungen a kde jako první dospěl k myšlence nutnosti kalicha. V *Replíce*, která je koncipována jako odpověď rektorovi školy v nedalekém Korbachu jakožto odpůrci kalicha, tedy Mikuláš shromáždil autority pro kalich, z nichž pak podle Cegni čerpaly všechny pozdější utrakvistické práce. Z hlediska struktury textu je pozoruhodné, že v první části se Mikuláš vymezuje proti údajným námitkám svého (blíže nespecifikovaného) protivníka; závěrečná část textu pak obsahuje argumenty pro kalich bez dalších odkazů na rektorovy případné argumenty. Textový rozbor vybraných pasáží ovšem ukázal,¹⁰⁵ že do *Repliky* Mikuláš převzal pasáže z dřívějších prací svých i svých kolegů a že *Replika* musela vzniknout dokonce až po Jakoubkově traktátu *Salvator noster*.¹⁰⁶ Ve zmíněné analýze Helena Krmíčková podrobně srovnala *Repliku* především s Mikulášovým *Contra Gallum*, které je pevně datováno do roku 1415. *Replika* čte shodné pasáže i s *Apologií*, jejich úplný přehled bude moci být podán, až budou k dispozici moderní edice, nyní lze dodat alespoň poznámku na okraj. *Apologie* ve čtvrté konkluzi odpovídá na kostnický argument, že pokud prvotní církev zavedla určitý zvyk, nikdo by mu neměl odporovat. Dlouhá pasáž, kterou Mikuláš odpovídá kostnickým doktorům, se čte (kromě kratších vynechávek) až na malé diskrepance doslova i v *Replíce* (f. 28v–30v). Zde však můžeme sledovat elegantní přizpůsobení textu, jenž neodpovídá na předeslaný argument, jak tomu bylo u *Apologie*, a dá se tedy opět předpokládat, že tyto pasáže Mikuláš převzal z *Apologie*, kde měly své logické místo, do *Repliky*. Pro ilustraci:

102 PATERA A. – PODLAHA, A.: *Soupis rukopisů I*, s. 407.

103 SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 30; BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 153. MÜLLER, J. Th.: *Magister Nikolaus*, s. 101, pozn. 38 pochybuje o Mikulášově autorství. Pozdější dataci *Repliky* přijímá i ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce 2*, s. 60, 157, 165.

104 Viz výše, s. 14. Kromě dříve zmíněných prací se Cegna dataci *Repliky* zabýval v *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 11–16, 22–23, 38.

105 KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 62–85.

106 Tamtéž, s. 76–77. *Salvator noster* vydal RYBA, Bohumil: *Betlemské texty*. Praha 1951, s. 105–138, 209–216, 231–234, k datování viz s. 30–31.

Apologie:

Et quia communionem sub utraque specie, ut per se dicunt doctores supra in prima conclusione, instituit et ministravit Christus, qui est Veritas, qua ratione audent hic in 4ta conclusione dimissa illa veritate allegare contrariam consuetudinem?

...in hoc enim ostendunt se esse doctores

...ut Augustinus XI distincione, *In hiis*, ut etiam dicit capitulum *Consuetudo*, distincione prima per doctores pro ipsis allegatum.

...quare ergo audent dicere huic legi consuetudinem contrariam tenere et locum habere, cum capitulum *Consuetudo* per ipsos allegatum nichil facit ad probationem eorum, ut patuit?

Replika:

(29r) Et quia comunicacionem sub utraque specie, ut communiter doctores dicunt, instituit et ministravit Christus, ut supra, qui est Veritas, qua ratione audent aliqui dimissa illa veritate allegare contrariam consuetudinem?

...in hoc enim ostendit se rectorem esse (30r)

...ut Augustinus XI distincione, *In hiis*, ut etiam dicit capitulum *Consuetudo*, distincione prima per rectorem pro eo allegatum.

...quare ergo audet rector dicere huic legi consuetudinem contrariam tenere et locum habere, cum capitulum *Consuetudo* per ipsum allegatum nichil facit ad probationem ipsius, ut patuit?

Protože zmíněné pasáže, na které Mikuláš v *Apologii* odkazuje, tvoří určité vnitřní pojítko textu, a především jejich opodstatnění je doložené v textu kostnického zákazu, dokládají i výše uvedené příklady, že *Replika* vznikla až po *Apologii*. Celkové zhodnocení *Repliky* a v ní prezentovaných autorit bude muset počkat až na moderní edici, ale jisté se zdá, že nejen chronologicky ji můžeme pokládat za Mikulášův „literárně utrakvistický epilog, ve kterém chce oponenty kalicha udolat co nejčtetnější utrakvistickou argumentací“.¹⁰⁷

De proprio sacerdote et casibus

K utrakvistické problematice se Mikuláš vrátil ještě v krátkém traktátu *De proprio sacerdote et casibus*.¹⁰⁸ Dochoval se ve dvou rukopisech, ovšem pražský univerzitní

107 KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 77.

108 *Master Nicholas*, s. 32, č. 18.

rukopis (sign. XXIII F 204) obsahuje pouze velmi zlomkovitá excerpta a bude ještě nutné zjistit, zda mikulovský rukopis (sign. Mk 102) nebude pro toto dílo *codex unicus*. Zabývá se právem věřících chodit do kostelů, kde se svátost podává pod obojí způsobou, a poté rozebírá otázku platů za svátostné úkony. Bartoš¹⁰⁹ jej podle stylu řadí mezi nepochybně pravá Mikulášova díla, upozorňuje na odkazy na jeho díla další, na převzaté pasáže a hojně citované kanonické právo. Několik shodných pasáží z kanonického práva a jeho glosy čte tento traktát shodně se *Sermo Nisi manducaveritis*, s kterým má i jeden stejný citát z Hugona od Svatého Viktora, dále ojediněle přináší citáty, které se čtou i v *Apologii* a *Replíce*. Dílo je řazeno do roku 1415, ovšem spíše na jeho konec.

Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zacze, in anno Domini M^oCCCCXVI (Sermo ad clerum 1416)

Posledním známým dílem s eucharistickou problematikou, které bylo připsáno Mikulášovi, je kázání přednesené v Žatci roku 1416, jak uvádí nadpis v jedné z dochovaných kopií.¹¹⁰ Jeho text byl totiž doposud identifikován ve dvou exemplářích – v husitském sborníku v knihovně v Dessau a v archivu v Koblenzi, kde zmíněný nadpis ovšem chybí. Text byl dlouhou dobu známý pouze z desavského rukopisu, odkud jej ve formě takzvané *Teiledition* otiskla u příležitosti svého objevu Jutta Fliege.¹¹¹ Husitika ve sborníku z Dessau Fliege datovala do doby 1416–ca. 1473 a zároveň upozornila na možnost, že u *Sermo ad clerum 1416* se může jednat pouze o výtah z nějakého jiného Mikulášova utrakvistického díla. Text, který je zapsán v koblenzském rukopise, byl často zaměňován s jinými Mikulášovými texty se stejným incipitem *Nisi manducaveritis* (tímto incipitem totiž začínají tři Mikulášova díla – *Sermo Nisi manducaveritis*, *Contra Gallum* a zde rozebírané), a snad z toho důvodu mu nebyl věnován dostatek pozornosti, resp. vznikla okolo něj řada zmatků.¹¹² Kolace obou rukopisů ukázala, že nebyly opsány ze stejné předlohy a že koblenzská kopie je nejen staršího data, ale přináší i lepší čtení, a proto při přípravě kritické edice

109 BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 152–153, č. 22.

110 FLIEGE, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 27, č. 5. K autorství se vyjádřil i Romolo Cegna: *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 98–99.

111 FLIEGE, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 31–35. Text není reprodukován *in extenso*, ale pouze ve formě odkazů na citované autority s uvedením incipitu a explicitu příslušných pasáží; v plném rozsahu jsou otištěny pouze citáty z autorit, pro něž neexistuje vydání, přičemž za „vydání“ se považuje i starý tisk.

112 K záměně některého ze tří uvedených děl došlo například v HOLETON, D. R.: *The Communion of Infants*, s. 211, 221; *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 38; ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 166 aj.

byla vzata za základ.¹¹³ Rukopis z Koblenze také obsahuje dvě další Mikulášova díla, *Puncta* a *Apologii*. Text ovšem v obou rukopisech končí jinak – v Koblenzi je zakončen slovy „Explicit tractatus de sangwine“, kdežto desavská kopie tento explicit postrádá; navíc pokračuje zhruba jedno folio dlouhými výpisky – dle vlastního tvrzení – ze „starých misálů“ (f. 29r–29v).

S *Apologií* má *Sermo ad clerum 1416* velmi mnoho společných míst, zvláště z části *Apologie* označené bodem 24, kde se vyvrací námitky o duchovním přijímání s odvoláním na svědectví Alberta, Tomáše Akvinského či Cypriána. Dále obsahuje i pasáže, které má společné s Husovou kvestí *De sanguine Cristi sub specie vini*, Jakoubkovými *Pius Iesus*, *Responsio* a *Salvator noster* či s texty Jesenicovými; z Mikulášových dalších spisů má pak dva společné citáty se *Sermo Nisi manducaveritis*.

Apologie a boj o kalich

Při srovnání *Apologie* s ostatními Mikulášovými utrakvistickými texty byla několikrát zmíněna diskuse, která v Praze mezi zastánci a odpůrci kalicha horečně probíhala v letech 1414–1415. O počátcích utrakvismu v Čechách na počátku 15. století dnes již díky zpřístupnění základních textů víme mnoho podrobností jak chronologických, tak obsahových.¹¹⁴ Stanoveny byly i základní mezníky traktátového boje o kalich, se kterým jsou většinou spojována jména jeho hlavních představitelů – Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu. Role Mikuláše z Drážďan v těchto polemikách byla korigována a většina badatelů jej dnes vidí jako blízkého kolegu Jakoubka ze Stříbra, se kterým úzce spolupracoval nejen v otázce kalicha a podílel se na rozvedení Jakoubkem představeného materiálu. Předchozí kapitola představila Mikulášovu *Apologii* v kontextu jeho ostatních děl s eucharistickou tematikou a ukázala, že teologicky staví na již rozpracovaných utrakvistických autoritách a mnoho nového nepřináší. Zároveň se ukázalo, že z Mikulášovy tvorby je *Apologie* dílem nejrozšířenějším i obecně velmi populárním, pokud s lehčí nadsázkou aplikujeme moderní terminologii na recepci literárních děl v pozdním středověku. Zde bych se proto chtěla pozastavit nad *Apologií* nikoliv z obsahového hlediska, ale zamyslet se nad jejím společenským dosahem v době jejího vzniku, a to na základě srovnání jejího

113 Dosud nepublikovanou kritickou edici jsem připravila v rámci doktorské práce: MUTLOVÁ, Petra: *Radicals and Heretics: Rethinking the Dresden School in Prague*. Budapest: Central European University. Department of Medieval Studies, 2010. Supervisor of the Doctoral thesis prof. Gábor Klaniczay, s. 164–180.

114 Výsledky prvotních syntéz Bartošových a Sedlákových doplnila a v mnoha směrech opravila pro nás dnes základní studie Heleny Krmíčkové, viz KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, kde je na s. 3–15 shrnuta literatura česká i zahraniční, týkající se historie kalicha.

rozšíření s rozšířením děl odpůrců i zastánců utrakvismu. Konkrétně si tedy *Apologie* žádá krátkého zamyšlení nad svou rolí jakožto reakcí na kostnické odsouzení kalicha.

Koncil svolaný zejména k překonání stávajícího schismatu v církvi na 1. listopad 1414 do Kostnice¹¹⁵ se díky snaze římského a uherského krále Zikmunda a jeho politickým ambicím, kterými chtěl také dokázat převahu světské moci nad církevní, zabýval i situací v českých zemích.¹¹⁶ Husovo pozvání do Kostnice je výsledkem této jeho aktivity a kromě zvýšení Zikmundovy politické prestiže a dosvědčení jeho autority nad papežem mělo co do činění i s jeho nároky na český trůn. Jako jedním z mnoha aspektů obžaloby Čechů z hereze se koncil zabýval i otázkou kalicha.¹¹⁷ Stalo se tak až po podání žaloby Michaela de Causis na Husa po jeho uvěznění dne 28. listopadu 1414, který hned v prvním článku obvinil Husa z podpory utrakvismu.¹¹⁸ I přesto, že v Čechách se o otázce kalicha diskutovalo již před Husovým odchodem do Kostnice, Hus sám se k ní literárně vyjádřil až v kvestii *De sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo*,¹¹⁹ kterou sepsal v Kostnici ještě před svým uvězněním, pravděpodobně mezi 3. a 28. listopadem 1414. Po prostudování děl, které mu jeho pražští kolegové poslali, vybral dle svého názoru to nejdůležitější a vyjádřil souhlas s prospěšností kalicha. Oproti Jakoubkovi a Mikulášovi, z jejichž děl materiál pro svou kvestii čerpal, byl ovšem Husův názor značně umírněnější,

115 Kostnickým koncillem se přehledně zabývá BRANDMÜLLER, Walter: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*. 2 sv. Paderborn – München – Wien – Zürich 1991–1997; srov. též RATHMANN, Thomas: *Geschehen und Geschichte des Konstanzer Konzils: Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*. Forschungen zur Geschichte der älteren deutschen Literatur, Band 20. München 2000, speciálně s. 101–153; ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce 2*, s. 269–297.

116 Zikmundovou vládou v zemích České koruny se zabýval KAVKA, František: *Poslední Lucemburk na českém trůně*. Praha 1998; nově viz *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*. Ed. F. ŠMAHEL – L. BOBKOVÁ. Praha 2012.

117 Podrobněji viz KEJŘ, Jiří: *Husův proces*. Praha 2000; srov. TÝŽ: *Z počátků české reformace*. Deus et gentes 6. Brno 2006, s. 12–48, 111–131, 132–145, 245–261; viz i KOTYK, Jiří: *Spor o revizi Husova procesu*. Praha 2001; ze zahraniční literatury alespoň KOLESNYK, Alexander: *Hussens Eucharistiebegriff*. In: Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Ed. F. SEIBT. München 1997, s. 193–202; MIETHKE, Jürgen: *Die Prozesse in Konstanz gegen Jan Hus und Hieronymus von Prag – ein Konflikt unter Kirchenreformern?* In: Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter. Ed. F. ŠMAHEL. München 1998, s. 147–167. Přehledně kostnickou debatu o kalich až do jeho odsouzení kromě výše zmíněných dějin koncili z pera W. Brandmüllera zachycuje i GIRGENSOHN, Dieter: *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches*. Göttingen 1964, s. 150–153.

118 Žalobu vydal PALACKÝ, František: *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam ... illustrantia*. Pragae 1869, s. 194–199. Informace o situaci v Čechách a podklady pro žalobu poskytl Michaelovi, který do Kostnice přišel z Říma, Štěpán z Pálče – více viz KEJŘ, J.: *Z počátků*, s. 119; ČEJKA, M. – KRMÍČKOVÁ, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 21.

119 Vydána v *Iohannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi Historia et Monumenta* I. Ed. M. FLACIUS ILLYRICUS. Norimbergae 1558, f. 42r–44r; srov. BARTOŠ, František Michálek – SPUNAR Pavel: *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*. Praha 1965, s. 123, č. 74. Podrobný rozbor podává KRMÍČKOVÁ, H.: *K pramenům Husovy kvestie*, s. 79–102.

a především setrval na pozici, že kalich je prospěšný, nikoliv však nutný ke spasení. Odvoláním se na tuto kvestii svůj názor Hus posléze potvrdil i v odpovědi na list Jana z Chlumu,¹²⁰ ve kterém ho Jan informoval o vypjaté situaci v Praze a polemikách souvisejících s přijímáním laiků podobojí a žádal Husa o konečné vyjádření. Ve svém eucharistickém díle *De sacramento corporis et sanguinis Domini* (známém i dle svého incipitu jako *Sepius rogasti*), které dopsal 5. března 1415 v Kostnici, se Hus o přijímání podobojí vůbec nezmiňuje.¹²¹ Obecně je dnes přijímáno, že Hus se v otázce kalicha příliš neangažoval a situaci v Čechách nechápal či nedocenil, ale že ani koncil jej s touto záležitostí příliš nespojoval.¹²²

V Čechách mezitím proběhla živá diskuse o kalichu, spojená se jmény jeho hlavních představitelů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu, o níž nás zpravuje řada dochovaných děl. Důležitým momentem bylo odmítnutí kalicha betlémským kazatelem Havlíkem, který jako první z řad husitských přívrženců vyslovil své pochyby o nutnosti přijímání podobojí.¹²³ Naproti tomu v Kostnici byla sice na základě obžaloby Michaela de Causis sestavena komise, která měla Husa vyslýchat o 45 Viklefových článcích, ovšem právě prvnímu článku o přijímání podobojí nebyla v dané chvíli věnována pozornost. Toto téma se znovu dostalo na pořad dne až poté, co 7. (či spíše 8.) dubna 1415 doktor Jan Náz informoval koncil, že v Čechách se svátost oltářní nosí v láhvích a nesvěcených nádobách a že ji podávají i ševci.¹²⁴ Rozhořčená česká a moravská šlechta proti těmto výtkám protestovala 13. května, kdy sněmu jejich jménem Petr z Mladoňovic doručil žádost o Husovo propuštění a jeho veřejné slyšení.¹²⁵ Na ni pak 16. května reagoval litomyšlský biskup Jan Železný tím, že vše potvrdil, a požádal sněm, aby se touto záležitostí dále zabýval. Ostrá odpověď českých pánů, která přišla o dva dny později, již nezabránila, aby sněm nenařídil komisi řádné prozkoumání dané záležitosti. Především šlo o důkladnou analýzu Jakoubkova traktátu *Pius Iesus*, který sněmu litomyšlský

120 List Jana z Chlumu i Husovu odpověď otiskl NOVOTNÝ, Václav: *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*. Praha 1920, s. 238–241, č. 105–106.

121 BARTOŠ, F. M. – SPUNAR, P.: *Soupis pramenů*, s. 125–127, č. 77g, otištěno v *Iohannis Hus ... Historia et Monumenta*, f. 38v–42r.

122 Více k tomu KEJŘ, J.: *Husův proces*, s. 137–199.

123 Podrobně viz KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 16–46; nejnověji k chronologii příslušných polemik TÁŽ: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 171–181.

124 *Acta concilii Constantiensis* 4. Ed. H. FINKE. Münster 1928, s. 511–513; Názovo *Avisamentum* otiskl poté Václav Novotný ve *Fontes rerum Bohemicarum* 8. Praha 1932, s. 487–488. Datum na pravděpodobněji 8. duben opravuje H. Krmíčková v ČEJKA, M. – KRMÍČKOVÁ, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 10, pozn. 34.

125 *Petri de Mladoniowicz relatio de Magistro Johanne Hus* poskytuje důležité údaje o protiutrakvistické kampani v Kostnici – vydal ji Václav Novotný ve *Fontes rerum Bohemicarum* 8, s. 25–120, o zmíněných protestech viz s. 44–53.

biskup předložil.¹²⁶ Dobrozdání o něm se ujal vídeňský teolog Petr Zach z Pulky, který svoji odpověď *Confutatio Iacobi de Misa* dokončil 31. května.¹²⁷ Byla složena z celkem dvanácti konkluzí, ve kterých byly důkladně rozebrány Jakoubkovy vývody a zdůrazněno, že církev má právo měnit ustanovení své prvotní církve, čímž Petr odmítl Jakoubkovy útoky na nově zavedenou tradici při přijímání svátosti. Pravděpodobně Pierre d'Ailly pak Petrovy konkluze zredukoval do šesti bodů, ke kterým připojil odmítavá stanoviska k některým Jakoubkovým autoritám, a tento text se stal podkladem pro kostnický zákaz kalicha.¹²⁸

Dne 15. června 1415 na 13. generálním zasedání koncil definitivně přijímání laiků podobojí odsoudil vydáním dekretu *Cum in nonnullis*.¹²⁹ V něm se argumentuje, že i přesto, že Kristus ustanovil podávání svátosti po večeři, církevní zvyk toto z dobrých důvodů změnil a podává jen lačným; stejně tak prý církev mohla změnit prvotní ustanovení ohledně podávání svátosti pod obojí způsobou, kterou opět kvůli různým nebezpečím a praktickým důvodům podává věřícím jen ve formě chleba, v němž je však obsažen celý Kristus. Dále dekret zdůraznil, že jednou přijatý zvyk musí být pokládán za zákon a nelze jej svévolně měnit. Tím byl odůvodněn jeho závěr, že kdokoli by tvrdil něco jiného a proti tomuto zvyku protestoval, je kacíř a jako takový má být odsouzen a potrestán, případně k jeho stuhání má být použito i moci světské.

Rozhodnutí sněmu vyvolalo pochopitelně bouřlivé reakce. Bezprostředně na něj reagoval sám Hus v listě pánům Václavu z Dubé a Janovi z Chlumu, kde se vyjádřil proti nespravedlivému koncilnímu odsouzení kalicha, který dle něj má být podáván všem dospělým.¹³⁰ Tak jako později většina jeho kolegů, i on v něm zdůraznil neoprávněnost zákazu ve své podstatě odsuzujícího evangelium: „O quanta demencia ewangelium Christi, epistolam Pauli, quam dicit se non ab homine, sed a Christo recepisce, et factum Christi cum factis suorū apostolorum et aliorum sanctorum

126 Vydal jej KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 80–87; doplňky k rukopisnému dochování uvádí KRMÍČKOVÁ, H.: *Paběrky*, s. 192sq. Traktátek *Pius Iesus* má delší historii v počátečních sporech o kalich; reaguje totiž na polemickou kwestii Ondřeje z Brodu *Utrum licitum sit* (vydal ji KADLEC, Jaroslav: *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod*. Münster 1982, s. 159–166, viz i s. 36–37), která zase reagovala na nedochovanou Jakoubkovu reakci na synodální zákaz kalicha roku 1414, označovanou jako *Remissius fiet Sodomitis* – více k tomu KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 72–73; KRMÍČKOVÁ, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 176.

127 Edice u GIRGENSOHNA, D.: *Peter von Pulkau*, s. 217–250.

128 *Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa et ejus doctrinam de communione plebis sub utraque specie*. In: *Magnum oecumenicum Constantiense concilium* 3. Ed. H. VON DER HARDT. Francofurti et Lipsiae 1698, col. 586–592; poté přetištěn v *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 28. Ed. G. D. MANSI. Reprint Paris 1903, col. 157–160. Hardt text vydal jako anonymní, ale BRANDMÜLLER, W.: *Das Konzil*, s. 368, pozn. 41 dokládá, že autorem konkluzí i dekretu byl Pierre d'Ailly. Nutno dodat, že za autora konkluzí býval považován i d'Aillyho žák Jean Gerson.

129 Vydán v *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Ed. J. ALBERIGO et al. Bologna 1973³, s. 418–419.

130 NOVOTNÝ, V.: *M. Jana Husi korespondence*, s. 286–289, č. 139.

ut errore condempnare, scilicet de comunione sacramenti calicis domini pro omnibus adultis fidelibus constituta.“¹³¹ V jiném listu pak napomenul Havlíka, aby nebránil podávání podobojí v Praze a hlavně aby se vyvaroval roztržky s Jakoubkem ze Stříbra, která podle něj mohla mít dalekosáhlé důsledky.¹³²

V Čechách pak vznikla celá řada reakcí, a to jak ze strany kališnické, tak i proti-utrakvistické. Kromě několika listů či kratších reakcí dochovaných jen v nepočtených exemplářích a většinou anonymně, lze větší váhu přikládat pracím, kterých si všímá následující výklad. Z utrakvistického tábora vzešla dvě díla, která přímo reagovala na koncilní zákaz a vyrovnávala se s ním: z bohatého rukopisného dochování v šestnácti exemplářích se dá předpokládat, že značného ohlasu došla Mikulášova *Apologie*; ve stejné době a jako přímou reakci na kostnický zákaz napsal také Jakoubek ze Stříbra svoji *Zprávu, jak Sněm konstanský o svátosti večeře Kristovy nařídil*.¹³³ Ještě před podrobnějším srovnáním těchto dvou textů bude vhodné si připomenout existenci, kontext vzniku a rukopisné dochování ostatních reakcí.

Probíhající literární polemika proti Havlíkově odmítnutí kalicha kostnické odsouzení většinou refletovala také, ale tato díla nemůžeme chápat jako přímé reakce na kostnický dekret. Samotný Mikuláš ve stejné době jako na *Apologii* pracoval na svém *Contra Gallum*, dochovaném pouze ve čtyřech rukopisech. Ještě před *Contra Gallum* vznikla odpověď Petra Payna *Quia nostri temporis homines*, kterou známe ze dvou exemplářů.¹³⁴

Polemika mezi Jakoubkem a Ondřejem z Brodu o kalich samozřejmě pokračovala i poté, co kostnický koncil začal zkoumat Jakoubkův traktát *Pius Iesus*, a neustala ani po kostnickém zákazu.¹³⁵ Stejně jako v případě výše uvedené polemiky s Havlíkem se ovšem nejedná o prvoplánové reakce na kostnický zákaz. Pro úplnost je nicméně možné zmínit, že z předchozích polemik býval do doby po kostnickém zákazu datován anonymní okružní list *Tractatus contra communionem calicis (De oboedientia)*,¹³⁶ nicméně bez přílišného opodstatnění, obsahově totiž logičtěji zapadá do doby před 15. červnem 1415.¹³⁷ Jedná se o stručnou odpověď dotýkající

131 Tamtéž, s. 289.

132 Tamtéž, s. 294–295, č. 141.

133 Kritickou edici pořídili ČEJKA, M. – KRMÍČKOVÁ, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 89–108.

134 Vydala KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 148–164.

135 Na *Pius Iesus* reagoval ještě roku 1414 Ondřej traktátem *De sumptione* (vydal KADLEC, J.: *Studien und Texte*, s. 167–224); na něj posléze Jakoubek traktátem s incipitem *Praemissis positione scholastica*, nazývaném *Responsio* (otištěn u HARDTA, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 416–585).

136 Vydal KADLEC, J.: *Studien und Texte*, s. 235–248; více k němu Týž, *Literární polemika*, s. 78–79. Dříve byl traktát *De oboedientia* připisován Ondřeji z Brodu, stylistické srovnání listu s Ondřejovými pravými díly ovšem tuto atribuci vyvrací – o jeho autorství blíže neznámé osoby nazývané *Sciolus* a svědectví nedochovaného rukopisu *P 4* z katalogu knihovny koleje Národa českého viz KRMÍČKOVÁ, H.: *Paběrky*, s. 192–193, 209.

137 Více viz KRMÍČKOVÁ, H.: *Několik poznámek*, s. 65.

se otázky přijímání maličkých, známé ze čtyř exemplářů. Na ni reagoval Jakoubek traktátem s incipitem *Phures tractatuli pullulant*, který byl nalezen v jediném exempláři ve Varšavě.¹³⁸ Ten již zmiňuje kostnické odsouzení a zdůrazňuje, že i Hus se ke konci života přiklonil k utrakvismu, když slovy Jakoubkovými přináší ojedinělý doklad o Husově prozření v chápání významu slov svatého Pavla v 1. epistoletě Korinťanům.¹³⁹ Ondřej z Brodu se k otázce kalicha vyjádřil v rozsáhlejší *Tractatus de sacramento eucharistie* s incipitem *Nisi manducaveritis*, který však již postrádá polemický charakter, a zřejmě nebyl namířen proti Jakoubkovi.¹⁴⁰ I ten je dochován pouze ve dvou kopiích.

Proti nedodržování kostnického zákazu kalicha v českých zemích se také ozvalo několik hlasů z Kostnice. Jean Gerson se pokusil doložit právo koncilu přijmout a vyžadovat dodržování dekretu proti přijímání z kalicha i přesto, že jeho základ není v bibli doložitelný.¹⁴¹ Obhajobu kostnického dekretu potom sepsal i M. Jan Hildessen, který zdůraznil autoritu obecného sněmu a nutnost akceptovat jeho rozhodnutí a poukázal na duchovní význam Janova výroku. Jeho kratičký spis s incipitem *Sacro concilio non est detrahendum* se dochoval ve třech pražských rukopisech.¹⁴² Na něj odpověděl Jakoubek kvestií *Utrum omnem sententiam cuiuslibet concilii ecclesiam catholicam representantis cristianus teneatur sub pena anathematis ratificare et approbare*.¹⁴³ Jakoubek v něm rozebírá model pravé církve Kristovy a nutnost následovat jediné její ustanovení. Jeho logickým závěrem tedy je, že sněmovní ustanovení nejsou závazná, pokud odporují ustanovení Kristovu. Text této zásadní kvestie je znám jen z jednoho rukopisu dochovaného v Budyšině.

Koncem roku 1415 vznikly pravděpodobně i dva rozsáhlé traktáty, které se staví proti přijímání podobojí a útočí na Čechy. Oba dva jsou katolickou reakcí na nově otevřený problém přijímání maličkých a oba dva způsobily mnoho obtíží při analýze. Autorem listu *Eloquenti viro* byl podle posledních poznatků vídeňský profesor Mikuláš z Dinkelsbühlu.¹⁴⁴ Velmi oblíbený protihusitský text je dochován ve více než

138 SPUNAR, P.: *Repertorium* I, s. 371, č. 685a; srov. s. 248, č. 681. Více k němu CEGNA, R.: *Początki utrakwizmu*, s. 107–114 a KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 78–79; KRMÍČKOVÁ, H.: *Paběrky*, s. 193.

139 KRMÍČKOVÁ, H.: *Articulus*, s. 80–81, pozn. 38.

140 KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 79; edici připravil TÝŽ, *Studien und Texte*, s. 248–273.

141 Vydal jej HARDT, H. von der: *Magnum oecumenicum* 2, col. 470–485, srov. zvláště col. 479.

142 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 55, 1914, s. 75.

143 SPUNAR, P.: *Repertorium* I, s. 217, č. 568; více k ní SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 55, 1914, s. 76–78.

144 O připsání autorství proběhla diskuse mezi MADRE, Alois: *Nikolaus von Dinkelsbühl. Leben und Schriften*. Ein Beitrag zur theologischen Literaturgeschichte. Münster 1965, s. 252–254; a DAMERAU, Rudolf: *Texte zum Problem des Laienkelchs*. Gießen 1969, s. 4–17; srov. též SPUNAR, P.: *Repertorium* II, s. 204–206, č. 415. BRANDMÜLLER, Walter: *Fata libelli. Eine Hussitica-Handschrift aus Neapel*. Annuario historiae conciliorum 11, 1979, s. 166, č. 31 poukazuje na dochování tohoto textu v neapolském rukopise Biblioteca nazionale, sign. VII D 9, který byl dopsán českým písařem v Kostnici roku 1418.

padesáti kopiích pod jmény různých autorů a otiskl jej i Hardt ve svém monumentálním díle.¹⁴⁵ Hardt otiskl i druhý, ještě rozsáhlejší anonymní spis, nazvaný podle incipitu *Estote sine offensione*.¹⁴⁶ Text je znám ze zhruba desítky rukopisů a byl také připsán více autorům. Z obsahu je zřetelné, že se jednalo o osobu detailně obeznámenou se situací v Čechách. Kaminsky přednesl několik hypotéz a navrhl jeho autorství připsat Štěpánovi z Pálče, ovšem s tím, že bude nutno provést podrobnější srovnání s Pálčovými dalšími eklesiologickými díly.¹⁴⁷ Dodnes tak otázka jeho autorství zůstává nevyřešena.¹⁴⁸ Přijímání maličkových se dotknul také kratší traktát *Nisi manducaveritis*, který Hardt vydal z jediné kopie zachované ve Vídni, obsahující vnoření 1415, pod jménem Ondřeje z Brodu.¹⁴⁹ Ondřej ho rozhodně nenapsal, naopak autor tohoto traktátu čerpal z anonymního, dříve Ondřejovi připisovaného spisu *Tractatus contra communionem calicis (De oboedientia)*¹⁵⁰ a také z výše zmíněného listu *Eloquenti viro*.

Řada dalších polemik pro i proti kalichu vznikala i nadále. Jejich časová vzdálenost od koncilního zákazu kalicha je již značná, a pokud se chceme zamyslet nad rolí *Apologie* jako bezprostřední reakce na tento kostnický zákaz, není třeba další texty brát v potaz. Z výše řečeného jednoznačně vysvítá, že zdaleka největšího rukopisného rozšíření se dočkala *Apologie* Mikuláše z Drážďan. O dost ji předčí jen dochování protihusitského listu *Eloquenti viro*, který však vznikl o pár měsíců později (pomineme-li problém jeho dochování ve dvou odlišných verzích), a na bezprostřední reakce v Čechách po zveřejnění kostnického zákazu kalicha proto mohl mít vliv jen o dost slabší. K tomu je třeba připomenout obecný problém dochování protiutrakvistických a utrakvistických prací, které na rozdíl od prvně zmíněných podléhaly mnohem častějšímu ničení. Přesto je poněkud zarážející dochování např. Jakoubkovy české *Zprávy* v jediném exempláři. Kostnický zákaz oficiálně vyhlásil na domácí půdě Jan Železný 29. října, zpráva o něm se do Čech ovšem jistě dostala dříve.¹⁵¹ Nasnadě by bylo, pokud by to byla právě Jakoubkova česká relace, která by fungovala jako médium pro rozšíření dané informace mezi širší vrstvy. I přesto, že díky nevyčíslitelným deperditům je nutno náš dochovaný rukopisný materiál vždy hodnotit obezřetně, je poměr šestnáct ku jedné ve prospěch dochování *Apologie* poměrně výmluvný. Jaké faktory mohly v této situaci hrát roli?

145 HARDT, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 338–391.

146 Tamtéž, col. 658–762.

147 KAMINSKY, H.: *A History*, s. 495–499.

148 SPUNAR, P.: *Repertorium* II, s. 206, č. 416 s upozorněním na atribuci Štěpánovi.

149 HARDT, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 392–415.

150 Viz výše, pozn. 136.

151 BARTOŠ, František Michálek: *Husitská revoluce I. Doba Žižkova 1415–1426*. Praha 1965, s. 20.

Jakoubkova *Zpráva* vznikla během léta či raného podzimu 1415 a oproti *Apologii* je psána česky, rozsahem je o dost kratší a dochovala se pouze v jediném exempláři v kodexu, který obsahuje i *Apologii*. *Zpráva* je v tomto kodexu zapsána na f. 161r–170r, *Apologie* následuje po ní na f. 174r–201v, ovšem tento kodex pražské Národní knihovny vznikl až po roce 1416, takže musíme předpokládat minimálně jeden mezičlánek od vzniku textu a pro přesnější datování obou prací nám tedy nepomůže.¹⁵² Co do obsahu je na první pohled nejmarkantnějším rozdílem to, že Jakoubek ve své *Zprávě* reaguje pouze na dekret *Cum in nonnullis*. Činí tak rozebráním jeho textu kousek po kousku, vždy cituje větu či dvě z dekretu a odpovídá na ně. Důraz klade na nadřazenost Božího zákona a fakt, že pokud se v prvotní církvi přijímalo pod obojí způsobou, je třeba tuto praxi následovat. Jeho argumentace je více emotivní než logicky pregnantní. Přesto první zdání, totiž že *Zpráva* mohla být určena širšímu publiku, klame. Podle Sedláka mohlo jít o list, který měl snad být poslán s českým překladem kostnického dekretu nějakému českému pánovi, ale uznává, že obsahově se jedná o obranný traktát.¹⁵³ Počáteční oslovení „Pane milý“ totiž ukazuje na skutečnost, že dílo mohlo být adresováno nějakému šlechtici, který se na Jakoubka obrátil.¹⁵⁴ To by zároveň posunovalo chronologické zařazení poněkud dále od kostnického zákazu – podle Heleny Krmíčkové je také možné, že *Zpráva* vznikla až v souvislosti s vyjádřením vikářů pražského arcibiskupa 5. září 1415, vyzývajících plebány pražské diecéze, aby kostnický zákaz kalicha uváděli ve známost mezi lidem.¹⁵⁵ Upozorňuje také na fakt, že Jakoubek musel část dekretu překládat do češtiny, protože při sepisování *Zprávy* aplikoval stejný postup jako v předchozích polemikách s Ondřejem, tj. ocitoval *in extenso* protivníkův názor a následně jej vlastními argumenty vyvrátil. Naproti tomu Mikuláš v *Apologii* reagoval na celý text *Conclusiones*, jehož geneze sahá přes Petrův traktát *Confutatio Iacobi de Misa* až k Jakoubkovu *Pius Iesus* (resp. k Ondřejově kwestii *Utrum licitum sit* a nedochovanému Jakoubkovou dílu *Remissius fiet Sodomitis*) a jehož pochopení vyžadovalo orientaci v proběhlé teologické polemice o kalich. Je tedy pravděpodobné, že *Apologie* byla primárně určena vzdělanému univerzitnímu publiku. Oproti Jakoubkově *Zprávě* měl ovšem Mikuláš veškerou argumentační „výzbroj“ připravenou a měl z čeho vybírat. Po minuciózní analýze konkluzí a několika připojených bodů přináší celý text dekretu *Cum in nonnullis*, po němž následuje závěrečná vypjatá předpověď konce světa, sestávající z citátů z *Compendium theologiae veritatis*, *Apokalypsy* a *Horologium aeternae sapientiae*, tedy autorit, které se v prudké Jakoubkově *Zprávě* nechtou. Celkově je Mikulášova *Apologie* logicky propracovanější a sevřenější

152 Jedná se o rukopis Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI D 9.

153 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 408–410.

154 ČEJKA, M. – KRMÍČKOVÁ, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 24.

155 Tamtéž, s. 24, 26; text nařízení otiskl PALACKÝ, F.: *Documenta*, s. 595–596.

a dá se předpokládat, že k jejímu sepsání bylo potřeba více času než k Jakoubkově *Zprávě*. Nicméně o relativním chronologickém zařazení obou prací s jistotou mluvit nelze – pokud bychom datování *Zprávy* posunuli až na září, *Apologie* by zřejmě vznikla před ní, neboť během září a října píše Mikuláš další spisy, ve kterých se už odvolává na *Apologii*.¹⁵⁶ V každém případě lze oba texty považovat za výstižný doklad o spolupráci horlivých obhájců kalicha a pouze se dohadovat, proč z obou učenců zrovna Mikuláš, který jen o něco málo později z Prahy odchází kvůli neshodám s reformní stranou, právě pro její přívržence sepsal odpověď na tak významnou událost. Podrobnější srovnání *Apologie* a *Zprávy* s dalšími texty (jako třeba pozdější Jakoubkovy reakce na Hildessenův spisek), až budou k dispozici v moderních edicích, nám snad v budoucnu vyjeví více podrobností o situaci, která v Čechách po zveřejnění kostnického kalicha nastala. Prozatím je možné alespoň konstatovat, že Mikulášova *Apologie* měla ve srovnání s ostatními reakcemi nemalý vliv na přiostrhující se atmosféru v Čechách.

156 Více o tom v následující kapitole.

KODIKOLOGICKÉ POZNÁMKY

Název a atribuce Apologie

Mikulášovo dílo je rukopisně zachováno pod různými názvy, z nichž do širší povědomosti přešlo zkrácené počestěné označení *Apologie* (resp. *Apologie proti sněmu kostnickému*). Pochází zřejmě od Hermanna von der Hardta, který pod názvem *Apologia pro communione plebis sub utraque specie contra conclusiones doctorum in Constantiensi concilio editas* otiskl tento text jako dílo Jakoubka ze Stříbra v roce 1698.¹⁵⁷ Pravděpodobně na základě Hardtova starého tisku jej pak Sedlák,¹⁵⁸ který také správně připsal jeho autorství Mikulášovi, označil jako *De conclusionibus doctorum in Constancia de materia sanguinis (de communione calicis)* a tento název se pak vyskytl i v dalších soupisech Mikulášových prací.¹⁵⁹ V rukopisech nebývá nadepsán vůbec, případně jen jako *Conclusiones de communione utriusque specie* (resp. variace tohoto označení) nebo *Conclusiones doctorum de Constancia* či *Articuli* (tj. proti kostnickým konkluzím), ve shodě s tím, jak na svůj spis odkazuje samotný Mikuláš. Vratislavský rukopis přináší titul *Replicacio garrula husitarum contra conclusiones de comunione sub utraque specie doctorum concilii Constanciensis*; v rukopise dochovaném v Koblenzi se čte explicit *Cortina de sanguine*.

Že se jedná o dílo Mikulášovo, lze bezpochyby přijmout. Hardtova mylná atribuce pramenila pravděpodobně z toho, že postavu Mikuláše vůbec neznal, nebo měla co do činění s faktem, že to byl především Jakoubek, kdo se podílel na zavá-

157 HARDT, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 591–657.

158 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 405–408; později SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 7, 29.

159 *Master Nicholas*, s. 31.

dění laického kalicha v Čechách. Vodítko poskytuje rukopis z pražské Národní knihovny sign. III G 9, který text nadepisuje *Incipit tractatus magistri Nycolay de Drazna*,¹⁶⁰ a jistotu pak i sám Mikuláš, který má ve zvyku se na svá díla odvolávat či je citovat jinde. V samotné *Apologii* totiž zaznívá několik odkazů na jeho další díla, která nelze vztáhnout k literární produkci Jakoubkově:

- „et sic de aliis excusacionibus in Punctis“ (Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15, f. 169r^b) – jednoznačný odkaz na Mikulášova *Puncta* ve třetí konkluzi, kde jsou kritizovány výmluvy na lidskou tradici či zvyklosti při vysluhování eucharistie¹⁶¹
- písař rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, při zkrácení několikařádkového citátu z Viléma z Montlaurunu, který se objevil už v *Punctech*, tento úsek v *Apologii* uvozuje: „ut patet in Punctis de ecclesia“ (f. 44r)
- „et de ista materia alibi est plus dictum“ (Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 82r) – odkaz v úseku, kde se píše o kacířských doktorech, kteří schvalují přijímání jen pod jednou způsobou a místo uznání Písma svatého jako nejvyšší autority se obracejí ke svým vlastním výkladům, je možné vztáhnout na Mikulášovy *Tabule*¹⁶²

Na *Apologii* pak Mikuláš odkazuje ve svých dalších dílech:

Contra Gallum:

- „Et de isto copiose patet, ubi dictum est de materia De usura et De conclusionibus doctorum de Constancia de comunione calicis.“¹⁶³

De iuramento II:

- „Et de isto lacius vide ubi dictum est de huiusmodi Conclusionibus et in materia de usuris.“¹⁶⁴

De usuris:

- „Vide copiose ubi dictum est *De comunione calicis*, circa quintam conclusionem, ubi ponitur numerus vigesimus.“¹⁶⁵

160 Na nadpis upozornil TOMEK, V. V.: *Dějepis* 3, s. 623, pozn. 34; TRUHLÁŘ, J.: *Paběrky*, s. 662.

161 Podobná kritika výmluv a domnělých nebezpečí se čte např. v *Nicolai ... Puncta*, s. 106–107 a jinde.

162 Kritika neoprávněné interpretace Písma a odkaz na stejné místo Gratianova dekretu je na začátku páté tabule – *Master Nicholas*, s. 47–48; podobně odvolávku interpretuje i Cegna – viz *Nicolai ... Puncta*, s. 155.

163 KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 195. Znovu je třeba upozornit, že tento odkaz se objevuje pouze ve dvou ze čtyř dochovaných rukopisů tohoto textu.

164 CEGNA, Romolo: *Il Tractatus de iuramento di Nicola della Rosa Nera*. Aevum. Rassegna di Scienze storiche linguistiche e filologiche 82/2, 2008, s. 488.

165 DE VOOGHT, Paul: *Le traité «De usuris» de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 45, 1978, s. 232, který ovšem odkaz interpretuje jako odvolávku na „Nicolai de Dresda *Sermo ad clerum de materia sanguinis*“ (tamtéž, s. 232, pozn. 533); jedná se ale o *Apologii*, která je na rozdíl od *Sermo Nisi manducaveritis* členěna na konkluze a číslované úseky.

Expositio super Pater noster:

- „Et de hiis omnibus vide, ubi dictum est de usura et materia sanguinis circa sextam conclusionem.“¹⁶⁶

Querite primum regnum Dei:

- „Et de illo dictum est in Conclusionibus de materia sanguinis.“¹⁶⁷

De purgatorio:

- „Et de adhibenda fide dictis doctorum, vide in conclusionibus doctorum de materia sanguinis et in materia de usuris.“¹⁶⁸
- „Et de isto scilicet que sit differentia inter ecclesiam et sinagogam, require in Conclusionibus doctorum de materia sanguinis.“¹⁶⁹
- „Et de acceptionibus ecclesie dictum est in conclusionibus de materia sanguinis circa quartam conclusionem.“¹⁷⁰
- „Et de ista materia dictum est in conclusionibus ipsorum *De materia sanguinis*.“¹⁷¹

Kromě nepochybného svědectví samotného autora a obsahové příbuznosti s jeho dalšími traktáty, o které byla řeč výše, je možné uvažovat o zařazení *Apologie* mezi spisy Mikuláše z Drážďan i s ohledem na její styl. Jan Sedlák vyjádřil přesvědčení, že po stylistické stránce lze *Apologii* Mikulášovi připsat bez pochyb.¹⁷² S jeho názorem lze souhlasit – *Apologie* vskutku disponuje všemi znaky typickými pro Mikulášův styl (logicky velmi obratně vystavěné argumenty podepřené hojnými citacemi z kanonického práva, jejich přesné určení, jistá stylistická říznost i určitý patos, v neposlední řadě i některé charakteristické obraty)¹⁷³ – přesto je možné zároveň upozornit, že *Apologie* ze stylistického rámce Mikulášovy tvorby lehce vybočuje. Komplexní stylistický rozbor jeho literární pozůstalosti nebyl ještě proveden,¹⁷⁴ z dostupných edic

166 Nicolai Dresdensis *Expositio*, s. 160. Jako odkaz na *Apologii* lze číst i úsek, který se čte tamtéž, s. 142: „...qui scilicet per oppositum in nupciis et convivio sui sacratissimi corporis et sanguinis vinum, quod letificat cor hominis et quod admiscuit omnibus fidelibus Proverbiorum IX, converterent in aquam sive manuum et digitorum ipsorum locionem, dantes populo fidei laicali pro sanguine suo in sacramento, sub forma vini contento, eandem. (Et de ista materia alibi copiosius est dictum).“

167 NICOLAUS DE DRESDA: *Querite primum regnum Dei*. Ed. J. NECHUTOVÁ. Brno 1967, s. 52.

168 DE VOOGHT, Paul: *Le dialogue «De purgatorio» (1415) de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 42, 1975, s. 157–158; Nicola della Rosa Nera ... *De reliquiis*, s. 62.

169 DE VOOGHT, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 172; Nicola della Rosa Nera ... *De reliquiis*, s. 75.

170 DE VOOGHT, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 211; Nicola della Rosa Nera ... *De reliquiis*, s. 110.

171 DE VOOGHT, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 222; Nicola della Rosa Nera ... *De reliquiis*, s. 120.

172 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 405–408.

173 O nich SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 30, pozn. 2; zde nutno dodat, že zmiňované označení sv. Pavla jako „celestis miles et studens“ se v *Apologii* nevyskytuje.

174 Prvotní pokus podnikla v roce 1987 Noemi Sklenářová v diplomové práci zpracované na Ústavu klasických studií FF MU v Brně: SKLENÁŘOVÁ, Noemi. *Rétorika spisu Mikuláše z Drážďan De conclusionibus*. Brno: Univerzita J. Ev. Purkyně. Filozofická fakulta. Ústav klasických studií, 1987. Vedoucí diplomové

Mikulášových děl je ovšem zřejmé, že emotivně laděné pasáže do svých děl Mikuláš většinou přebíral – kromě bible také z autorit „modernorum“. U *Apologie* zaujmou především pasáže ze *Speculum aureum*, *Horologium aeternae sapientiae* Jindřicha Susona, či *Compendium theologiae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku. Především spis dominikánského mystika Jindřicha Susona lze považovat za autoritu poměrně neotřelou i v rámci Mikulášových spisů – v *Apologii* je z ní vystavěna dlouhá závěrečná pasáž a exaltované líčení trestů, které postihnou kostnické doktory. Mikuláš zde do textu *Horologia* zajímavě zasahuje: místo v *Horologiu* užitých biblických míst zde vybírá pasáže jiné, které se mu pro daný účel zřejmě zdály pádňější či přesvědčivější.¹⁷⁵ Přes všechny útočné pasáže se však *Apologie* zdá být v jistém smyslu mírnější než Mikulášova další díla: např. podobně ironické výpady, jaké Mikuláš volí při kritice uctívání obrazů, kde místo jejich náboženské funkce při vedení prostého lidu ke zbožnosti neváhá ke stejnému efektu doporučit nadměrnou a častou opilst,¹⁷⁶ při četbě *Apologie* hledáme marně a při pátrání po podobně jízlivých a sarkastických pasážích budeme *Apologii* zklamáni.

Stylistický rozbor celé Mikulášovy literární pozůstalosti v budoucnu jistě přinese cenné výsledky a teprve poté se ukáže, zda je styl *Apologie* více či méně „mikulášovský“. V této chvíli stačí tedy poznamenat, že její styl neodporuje přijetí Mikulášova autorství a že teprve rozsáhlejší srovnání ukáže, nakolik mohl být Mikuláš ovlivněn například svými kolegy a jinými okolnostmi při formulaci této rázné odpovědi na kostnický zákaz kalicha.

Struktura Apologie

Krátký komentář si žádá i samotná struktura *Apologie* a její členění. Jak vyplývá ze stylizace kostnického zákazu kalicha, je Mikulášova odpověď vystavěna na základě těchto šesti sněmovních konkluzí a několika k nim připojených bodů, na které pak navazuje uvedením dekretu *Cum in nonnullis* a reakcí na něj. Mikuláš nejdříve přináší doslovné znění kostnické argumentace a posléze na ni reaguje. Činí tak především shromážděním biblických citátů a důkazů z obecně přijímaných církevních autorit, které jsou v přímém rozporu s tvrzením kostnických doktorů, resp. s auto-

práce PhDr. Jana Nechutová, CSc.; tato práce s ohledem na tehdejší stav znalostí o Mikulášově literární tvorbě, a především ediční zpřístupnění jeho spisů nemohla přinést zásadní výsledky. Komplexní stylistické zhodnocení bude možné provést, až budou Mikulášova díla k dispozici v kritických edicích.

175 Například z Deuteronomia, Lyrovy *Postily* aj.; v jednom z dochovaných rukopisů *Apologie* jsou tyto interpolace velmi přehledně zaznamenány *in margine*.

176 NICOLAUS DE DRESDA: *De imaginibus*. Ed. J. NECHUTOVÁ. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university E 15, 1970, s. 228.

ritami jimi uvedenými. Takto je rozebráno všech šest konkluzí a jednoduchý výklad je navíc vnitřně členěn a očíslován od jedné do dvaceti osmi. Číslování logicky třídí jednotlivé myšlenky do bloků, zpočátku krátkých (první konkluze má dvanáct bodů), posléze delších, kdy jeden blok tvoří vždy kostnická konkluze s podpůrnými autoritami, druhý Mikulášova odpověď (konkluze dva až šest). Po šesti konkluzích kostnický sněm uvedl tři další připomínky (ve starých tiscích tvoří zvláštní kapitolu nadepsanou *Examinata argumenta, pro communione sub utraque a Jacobello advecta*), které Mikuláš opět vyvrací (body dvacet tři až dvacet osm). V rukopisech je zmíněné číslování naznačeno různým způsobem, většinou je zakončeno maskuliní koncovkou a odpovídá zřejmě označení *numerus* (jak dokazuje výše uvedená odvolávka v *De usuris*) či *articulus*, případně je zakončeno ablativním *-o*, v jednom případě i *-a*.

Zmíněné číslování lze chápat především jako nástroj pro přehlednější členění textu, který měl umožnit snazší orientaci v něm, a tím i jeho pochopení. U právnických přesně uvažujících myslí to nepřekvapí a s tímto jevem se u Mikulášových textů setkáváme velmi často – pro ilustraci lze uvést jeho dílo *Tabule veteris et novi coloris*,¹⁷⁷ nazývané také *Cortina de Antichristo*, které je členěno stejným přehledným způsobem, tedy do několika *tabulí* a v jejich rámci i do očíslovaných pasáží. Zajímavé je, že ve dvou krakovských rukopisech *Apologie* je šestá konkluze shodně označena jako *sexta tabula*, přičemž text Mikulášových *Tabulí* je dochován pouze v jednom z nich. Jiné rukopisy takovou iregularitu neznaznamenávají, proto se pravděpodobně jedná o pouhou písařskou nepozornost, která byla opsána písařem buď přímo, či přes společnou předlohu obou rukopisů. Aluzi na *Tabule* neboli *Cortinu* pak obsahuje i rukopis *Apologie* dochovaný v Koblenzi, ve kterém se čte explicit *Cortina de sanguine*.¹⁷⁸

Po šesti konkluzích a jejich vyvrácení pak Mikuláš přináší dekret z třináctého zasedání kostnického sněmu, který byl 15. července 1415 zveřejněn pod názvem *Cum in nonnullis* a jímž bylo odsouzeno přijímání podobojí pro laiky. Na něj pak navazuje zhruba čtyři folia dlouhým úsekem, ve kterém dovádí svoji argumentaci k závěrečnému odmítnutí platnosti a uznání kostnického dekretu. Odhlédneme-li od zlom-

177 Vydáno v *Master Nicholas*, s. 38–65. Ve studii předcházející edici je o tomto díle pojednáno podrobněji (s. 9–11). O pozdějších adaptacích tohoto textu ve dvou známých rukopisech, tzv. Göttingenském a Jenském, existuje poměrně rozsáhlá literatura, především uměleckohistorická; nejnověji shrnuje odbornou literaturu k tématu ŠMAHEL, František: *Die Tabule veteris et novi coloris als audiovisuelles Medium hussitischer Agitation*. Studie o rukopisech 29, 1992, s. 95–105; Jenský kodex se nedávno dočkal výpravného dvousvazkového vydání s rozsáhlým komentářem: *Jenský kodex: Faksimile a komentář*. Ed. M. VACULÍNOVÁ a kol. 2 sv. Praha 2010.

178 Nutno ovšem dodat, že tento písař i známou kroniku *Flores temporum* v témže rukopise nadepsal *Incipit cortina (?) quod intitulatur Flores temporum...* (f. 182r^a). O významu a užití *cortina* viz *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum* I. A–C. Ed. B. RYBA – D. MARTÍNKOVÁ et al. Praha 1987, s. 953.

kovitě dochovaných kopií, u tří ze třinácti rukopisů *Apologie* lze v tomto místě pozorovat určitý přelom. Rukopisy Kraków, sign. BJ 1690, a Wrocław, sign. I Q 90, již dekret *Cum in nonnullis* a závěr *Apologie* nepřinášejí; rukopis Kraków, sign. BJ 2148, má text přehozený tak, že v kodexu je nejdříve vevázána závěrečná část (od dekretu *Cum in nonnullis* do konce) a začátek se objevuje až na konci kodexu. Starší katalogy tuto skutečnost často reflektovaly tak, že oddělovaly kostnický dekret a Mikulášovu odpověď, a chápaly je jako samostatné jednotky. I z tohoto důvodu zůstávala *Apologie* v katalogích často neidentifikována. Faktem ale je, že převážná většina kompletních textů *Apologie* přináší text shodně i s kostnickým dekretem a na něj plynule navazující replikou a neodděluje je žádnými výraznými nadpisy či jinými předěly. Kolofóny jednotlivých dochovaných kopií také shodně mluví o konci traktátu či díle pojednávajícím o kostnických konkluzích a odpovědích na ně s jejich odmítnutím.¹⁷⁹ Text také působí logicky uceleně i přesto, že pouze první část textu, tedy konkluze a odpovědi, jsou číslovány, závěrečná část již ne. V první části totiž Mikuláš reaguje na kostnické argumenty a musí se držet jimi vytyčené linie. Teprve v závěru – poté co prezentoval kostnické argumenty jako snůšku bibli odporujících názorů – mohl dát průchod svému vlastnímu stylu a názorům. Přináší zde delší úseky z *Compendia theologiae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku, *Apokalypsy* a z *Horologia aeternae sapientiae* Jindřicha Susona, které svým vypjatým tónem a patosem korespondují s téměř hysterickým tónem *Apologie* a jsou logicky očekávaným vyústěním prezentovaného tématu.

Kompaktnost textu navíc dokládá i ojedinělý rejstřík, který se k *Apologii* dochoval v jednom z jejích rukopisů (Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 70r). Převazbou byl sice zařazen o několik folií dále, stejně jako poslední list textu, psán je ovšem stejnou rukou jako samotný text. Zpracován je tak, že tematicky odkazuje na místa probíraná v textu, a to pomocí krátkých glos, která jsou v textu zaznamenána *in margine*. Tyto glosy jsou v průběhu textu navíc abecedně seskupeny pod písmena A až P, která jsou také vyznačena na okrajích.¹⁸⁰ V rejstříku jsou pak slovní glosy seřazeny abecedně a je k nim přiřazeno písmeno odpovídající jejich výskytu v textu dohromady s odkazem na příslušnou konkluzi.¹⁸¹ Poněkud komplikovanější jsou odkazy na konkluze, které se v rejstříku objevují a které neodpovídají zcela čle-

179 Více v edici; za průkazný lze považovat např. explicit v rukopise Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 62r: „Expliciunt conclusiones de Constancia contra communionem sub utraque specie et responsiones ad eas et condemnationem ipsorum“.

180 Kromě písmene A, které se zřejmě ztratilo oříznutím stránky.

181 Několik marginálních glos není v rejstříku zachyceno (např. f. 40r *quomodo similitudo claudicat*; f. 43r *in ecclesia nomine et re*; f. 60r *canes*), jejich nečtenost však prozrazuje, že důvodem jejich omise byla nejspíše nepozornost; v jednom případě je naopak v rejstříku zachycena glosa, která se neče v textu. Nepochopitelnou se naopak dnes jeví skutečnost, že závěrečný úsek textu (f. 60v–62r), obsahující větší počet marginálních glos, není do rejstříku zahrnut, ač prostorově píšeš omezen nebyl.

nění konkluzí v textu *Apologie*: písmeno A odpovídá první konkluzi textu; B druhé; C a D třetí; E sice spadá pod třetí konkluzi, ale v rejstříku se objevuje jako *quarta*; F a G jsou správně zařazeny pod čtvrtou konkluzi; H pod pátou; I, J a K pod šestou, kam je zároveň zařazen i zbytek textu, indexovaný písmeny L až P (L zahrnuje body 23 až 26; M 27 a 28; pod N se skrývá závěrečný útok na kostnické konkluze a text dekretu *Cum in nonnullis*; O a P zahrnují konec textu). Toto členění je pozoruhodné i proto, že v tomto rukopise jsou jednotlivé konkluze v textu zřetelně odděleny, a to buď pomocí nadpisu přímo v textu, pravidelně pak na okraji s příslušnou číslovkou, kde se často vyskytují marginální poznámky typu *sunt verba doctorum* a přínáležející *responsio*. Bez zajímavosti není ani fakt, že zatímco v textu *Apologie* písař střídá arabské a římské číslovky, jak to bylo tehdy obvyklé, v rejstříku se progresivnější arabské formy neuplatnily. Tento rejstřík může při bližším zkoumání napovědět nejen něco o chápání textu a orientaci v něm,¹⁸² především však jednoznačně dokládá jednodušnost a kompaktnost textu *Apologie*, jak byl výše popsán. Ve světle výše uvedených skutečností tedy nic neodporuje přijetí faktu, že *Apologie* sestává ze dvou částí, tzn. z analýzy konkluzí kostnického sněmu a z dekretu *Cum in nonnullis* a reakce na něj, které tvoří homogenní celek.

O datování díla bylo pojednáno v předchozí kapitole, kde byla *Apologie* začleněna do kontextu ostatních Mikulášových utrakvistických prací. Jak bylo demonstrováno, *Apologie* vznikla v druhé půli roku 1415. Nyní lze dále konstatovat, že její autorství je možno bez výhrad připsat Mikuláši z Drážďan, a že forma, v níž ji zachytila většina rukopisů, byla s největší pravděpodobností ta, kterou jí původně vtiskl sám Mikuláš.

182 Tematické rejstříky byly sice v 15. století standardními akademickými pomůckami, velmi se ale lišilo jejich užití u různých typů textů, což je doposud nepříliš probádané téma. Obecně lze říci, že většinou se s rejstříky a s členěním textů na kratší úseky setkáme ve spojení s díly „tradičních“ autorit (Jeroným, Augustýn apod.), resp. u biblických či kazatelských textů a pomůcek, kde bylo důležité rychle a jednoduše lokalizovat požadovanou informaci. U literárních textů, jako je *Apologie*, jejíž zamýšlené publikum nebylo masové a ani zřejmě nebyla určena k orální či vizuální transmisi, je výskyt podobné pomůcky spíše ojedinělý. Více např. HUDSON, Anne: *Studies in the Transmisson of Wyclif's Writings*. Aldershot 2008, která se zabývá rejstříky k souborným Viklefovým pracím, pocházejícím z českého prostředí a ze stejného období jako *Apologie*. Obecně k vývoji pomůcek usnadňujících orientaci v rukopisném materiálu viz např. ROUSE, Mary A. – ROUSE, Richard H.: *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts*. Notre Dame, Ind. 1991.

DOCHOVANÉ RUKOPISY APOLOGIE

Text *Apologie* lze nalézt v následujících šestnácti středověkých rukopisech, tedy v počtu vyšším, než uváděly starší soupisy Mikulášovy literární činnosti:¹⁸³

G Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15, f. 166r^a–192v^a

Kodex obsahuje texty výlučně husitské provenience, z celkových čtrnácti zde zapsaných děl autorství deseti náleží Mikuláši z Drážďan.¹⁸⁴ Dvakrát se v něm vyskytuje v roce 1417 (f. 99r a 249r). Je psán gotickou kurzívou ve dvou sloupcích a střídají se v něm dvě písařské ruce: ke změně písaře došlo u *Apologie* na f. 178r^a; první písař užívá spíše klasických tvarů a na jeho grafickém vyjádření je patrný vliv němčiny,¹⁸⁵ druhý písař užívá grafiky středověké – protože tento rukopis byl zvolen za základní text pro přípravu edice, jsou tyto rozdíly respektovány. Jednotlivé konkluze jsou zvýrazněné červenými iniciálami, případně začínají na novém řádku; průběžné číslování konkluzí a bodů se objevuje pouze *in margine* (arabskou číslicí nebo vypsáním celého slova).

TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus* I, s. 299–300.

183 Viz výše, poznámka 65. Rukopisům *Apologie* dosavadní soupisové práce kvůli existenci Hardtova starého tisku nevěnovaly dostatečnou pozornost, proto nový výzkum počet rukopisů značně rozmnožil.

184 Osm z nich má moderní edici a ve všech případech editoři zvolili jako základní text tohoto kodexu; jedná se o *De quadruplici missione*, *Tabule veteris et novi coloris*, *Querite primum regnum Dei*, *Expositio Super Pater noster*, *Puncta*, *Sermo Nisi manducaveritis*, *Contra Gallum a Consuetudo et ritus primitive ecclesie et moderne* (pro tento text je rukopis G ovšem *codex unicus*).

185 Stejně jako v celé řadě dalších Mikulášových textů je i zde němčinou ovlivněná grafická podoba slov velmi častá (např. na f. 167v^b *recidat* místo *recitat*; f. 168v^b *vinum* jako *finum* posléze opravené; f. 175v^b *veritas* opravené z *feritas*; f. 177v^b *invidebat* jako *infidebat* apod.), a dalo by se proto uvažovat o tom, že takto vypadal původní Mikulášův zápis, který čeští písaři opravovali, což by mohlo podpořit hypotézu o Mikulášově německé jazykové příslušnosti.

U Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 71r–98r

Kodex vznikl nejdříve v druhé půli roku 1415, stářím se tedy blíží rukopisu *G*. *Apologie* je psána jednou rukou velmi zběžnou, místy obtížně čitelnou gotickou kurzívou, nicméně se jedná o poměrně spolehlivou kopii. Kromě *Apologie* je v tomto kodexu zapsán i Mikulášův spis *De usuris*. *Apologie* je zde uvozena červeně provedeným nadpisem s určením autorství (*Tractatus magistri Nycolay de Drazna*), červeně je nadepsáno i kostnické odsouzení laického kalicha. Číselné členění konkluzí je organickou částí textu, zpočátku většinou slovně vypsané číslovky se ovšem později objevují zapsané jak arabskými, tak římskými číslicemi.

TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus I*, s. 211–212.

D Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI D 9, f. 174r–201v

Rukopis z 15. století pochází z husitského prostředí a obsahuje převážně díla týkající se české reformace,¹⁸⁶ je zde zapsána i výše rozebíraná česká reakce Jakoubka ze Stříbra na kostnický zákaz kalicha. Střídá se zde více písarských rukou: oba dva písaři, kteří se na opsání *Apologie* podíleli (ke změně písarské ruky dochází na začátku čtvrté konkluze na f. 181r), poměrně často chybují. Číslování v rámci konkluzí je součástí textu, číslovky jsou vypisovány celým slovem a jimi oddělené kratší úseky začínají většinou na novém řádku.

TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus II*, s. 147–148.

V Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4937, f. 47r–66r

Rukopis bohemikální provenience nelze datovat přesněji než do 15. století, starší soupis jeho první část datuje do roku 1418. Obsahově nevybočuje z prostředí české reformace, závěrečná část obsahuje větší počet dopisů a děl vztahujících se k jednání na Basilejském koncilu, které sem pravděpodobně byly vevázány později; *Apologie* je zde jediným Mikulášovým dílem. O podstatnější převazbě rukopisu svědčí i četné vynechávky v textu *Apologie*, které jsou uvozovány odkazy *ut supra* či *ut sexterno alio / alibi patet* (např. f. 47v, f. 52v, f. 56r) a jejichž doplnění v současné podobě rukopisu nalézt nelze. Střídá se zde více písarských rukou, *Apologii* opsál pouze jeden písař úhlednou gotickou kurzívou, a to poměrně kvalitně. Konkluze jsou jasně členěny pomocí odstavců a dílčích nadpisů; jejich číslování je zapracováno do textu a číslovka je většinou vypsána slovně, později i římskou číslicí.

186 Důkladným rozbořem prací zachovaných v tomto kodexu a jejich srovnáním s rukopisem Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4940, dokázala Krmíčková, že společná předloha těchto kodexů vznikla nejdříve v roce 1416 a pražský rukopis z ní byl opsán zřejmě až ve druhém stupni; viz KRMÍČKOVÁ, Helena: *Nedochovaná předloha rukopisů PUK XI D 9 a ÖNB 4940*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 48, 2001, s. 89–98.

Tabulae codicum manu scriptorum praeter Graecos et Orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum III. Cod. 3501–5000. Vindobonae 1869, s. 429–432.

SCHWARZENBERG, Karl: *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien 1972, s. 271–273.

M Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 102, f. 59r–80r

Husitský teologický sborník z mikulovské dietrichsteinské sbírky, datovaný k roku 1419, představuje významný soubor Mikulášových děl, kterých je zde zapsáno celkem šest.¹⁸⁷ V rukopise se střídá více písarských rukou, *Apologie* byla opsána písařem jediným. Červeně zdůrazněné číslování konkluzí je zde součástí textu (zpočátku vypsáno slovně, později číselně) a zároveň arabskými číslicemi vyznačené *in margine*. Oproti ostatním rukopisům obsahuje tento rukopis několik kratších přídavek, celkově se jedná o poměrně spolehlivou kopii.

DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*. Praha 1958, s. 177–182.

C Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 163r–179v, 29r–33r

Husitský sborník dochovaný v krakovské univerzitní knihovně je významnou památkou zachycující Mikulášovu literární tvorbu, od něž se zde dochovalo šest děl; o jeho autorství se uvažuje i v případě dalších dvou zde zapsaných děl, *Expositio Decalogi* a *De septem sacramentis*.¹⁸⁸ Husitika zde obsažená pocházejí z období 1405–1419, Mikulášovy *Tabule* obsahují kolofón s datem 17. 2. 1414, nicméně přesněji než *post 1419* dobu vzniku kodexu stanovit nelze. *Apologie* je zde rozdělena do tří částí: nejprve je na f. 29r–29v zapsán kostnický dekret *Cum in nonnullis*; následuje konec *Apologie* na f. 29v–33r; první část (tj. šest konkluzí) je opsána na f. 163r–179v. V kodexu se střídá více písarských rukou, v textu *Apologie* se uplatnily dvě (první písař opsál text na f. 29r–33r a 163r–177v; druhý pak od f. 177v do konce, ten se také častěji dopouštěl písarských chyb). Číslování konkluzí je zaznamenáno slovně v textu i arabskými či římskými číslicemi na okrajích, jednotlivé úseky začínají na nových řádcích, případně jsou alespoň zřetelně odsazeny. Kostnický dekret i následující invektiva jsou sice od sebe odděleny nadpisy, ovšem to, že k sobě patří, prozrazuje v celém kodexu užitý způsob započetí jednotlivých prací na novém foliu. Na f. 32v je jedna česká glosa.

187 Kromě *Apologie* se jedná o *De quadruplici missione*, *Querite primum regnum Dei*, *Dialogus de purgatorio*, *De imaginibus* a *De proprio sacerdote et casibus*.

188 Z prokazatelně Mikulášových děl jsou zde vedle *Apologie* zapsána *Tabule veteris et novi coloris*, *Puncta*, *Sermo Nisi manducaveritis*, *Collecta* a *Quod fuit ab inicio*. Viz též SEDLÁK, J.: Mikuláš, s. 50–51; BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 150; *Master Nicholas*, s. 32, č. 8; o katechismech podrobně HAVELKA, Emanuel: *Husitské katechismy*. Praha 1938, s. 100–110.

BARTOŠ, F. M.: *Husitika a bohemika několika knihoven německých a švýcarských*. Zvláštní otisk z Věstníku Královské české společnosti nauk 1931/1. Praha 1932, s. 72–74.

WISŁOCKI, Władysław: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2. Kraków 1881, s. 518.

J Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 1690, f.243r^a–254v^b

Rukopis obsahuje kolofón s datem 1452, po němž je o několik folií dále jinou rukou zapsána *Apologie*. O historii a vlastnictví kodexu není téměř nic známo, pro *Apologii* se jedná o kopii mladší. Její text je zde zapsán neúplně, končí šestou konkluzí a kostnický dekret a závěr textu nepřináší – podobným způsobem je text *Apologie* zpřeházen i v rukopise C, odkud sem byl zřejmě opsán, ovšem nikoliv přímo, ale minimálně přes jednu předlohu; kromě závěru v textu delší omise nejsou. Text je psán hustě ve dvou sloupcích, slovně vypsání číslování v rámci konkluzí je součástí textu, někdy je poznačeno zároveň na okraji buď arabskou, nebo římskou číslicí. Jedná se o spolehlivou, nicméně neúplnou kopii.

WISŁOCKI, Władysław: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2. Kraków 1881, s. 408.¹⁸⁹

B Bautzen, Stadtbibliothek, sign. 8° 8, f. 135v–172r

Kolekce bohemik bývalé Gersdorfské knihovny je z poloviny tvořena Mikulášovými spisy, zapsanými pohromadě v druhé části kodexu.¹⁹⁰ Krzenckův soupis datuje kodex podle filigránu do období 1417–1426. V rukopise se střídá více rukou, *Apologie* je psána stejným písařem, který opsal i předcházející *Contra Gallum*, na jehož konci je vynecháno několik posledních řádků textu s odvolávkou na *Apologii*.¹⁹¹ Číslování v rámci konkluzí je většinou slovně vypsáno přímo v textu, kromě toho je téměř vždy označeno i arabskou číslicí na okraji – místa, kde marginální číslování není vidět, byla pravděpodobně oříznuta. Z písařského hlediska se jedná o kopii značně nespolehlivou.

FLAJŠHANS, Václav: *Bohemika Gersdorfské knihovny v Budyšíně*. Časopis musea království českého 83/1, 1909, s. 137.

KRZENCK, Thomas: *Die Bautzener Hussitica der ehemaligen Gersdorfschen Bibliothek*. Studie o rukopisech 31, 1995–1996, s. 175–176.¹⁹²

189 Starý katalog uvádí odkazy na zrušenou paginaci, rukopis byl ovšem posléze foliován – z toho důvodu je v edici uvedena současná foliace.

190 Kromě *Apologie* jsou zde *Puncta*, *Contra Gallum*, *Expositio Super Pater noster* a *De quadruplici missione*.

191 Viz výše, s. 35.

192 Každý ze soupisů uvádí různou foliaci, ani jedna z nich ovšem bez výhrady neodpovídá foliaci uvedeně v současné podobě rukopisu, která je použita v edici. Ani jeden z katalogizátorů také *Apologii* v tomto rukopise neidentifikoval.

L Leipzig, Universitätsbibliothek, sign. Ms 602, f. 243v^a–256r^a

Možnost, že text *Apologie* zapsaný v tomto teologickém sborníku mohl být předlohou Hardtova starého tisku – který uvádí, že *Apologii* vydal „ex antiquo Codice MSCto Academiae Lipsiensis“,¹⁹³ a v jiném rukopise této knihovny se *Apologie* nedochovala¹⁹⁴ –, nelze jednoznačně vyloučit, ale ani potvrdit. Kodex pochází z první poloviny 15. století, podle filigránů jej lze datovat do rozmezí let 1421–1433. *Apologie* je v tomto rukopisu jediným zástupcem Mikulášovy tvorby, zapsána jsou zde ovšem i excerpta z antiheretického spisu Benedikta z Alignan s incipitem *Collecta et excerpta de Summa Benedicti abbatis Marsilie super capitulo Firmiter credimus* – tento text je vícekrát rukopisně spojen se spiskem proti Mikulášovým *Tabulím*.¹⁹⁵ V rukopise se střídá více rukou, písař *Apologie* opsal kopii poměrně odlišnou od znění ostatních rukopisů. Text psaný gotickou kurzívou je ve dvou sloupcích, až na výjimky je jednolitý a bez nadpisů; číslování v rámci konkluzí je zapracováno do textu a vypsáno slovy, někdy je vynecháno úplně, odděleno zpočátku v rámci textu není, posléze se objevuje odsazení či odstavec.

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 5. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 2. Die theologischen Handschriften 1 (MS 501–625). Ed. P. BURKHART. Wiesbaden 1999, s. 247–252.

E Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 38r–62r

Rukopis pocházející z 15. století přináší materiál, který úzce souvisí s českou reformací; z Mikulášovy tvorby je zde kromě *Apologie* zapsán *Tractatus de fide catholica et de sacramentis*.¹⁹⁶ Kodex nevznikl před rokem 1420 a o jeho vlastnictví není známo nic bližšího. Kvůli moderní vazbě jsou některá folia přeházena: konec *Apologie* je dnes vevázan o deset folií dále po skončení textu, je ale správně označen podle současné paginace i původní foliace jako 62r; přehozeno je i folio, které je nyní označeno jako 70r, ale které původně muselo následovat hned po konci textu – přináší totiž již zmiňovaný tematický rejstřík k *Apologii*. *Apologie* je psána jedním písa-

193 HARDT, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 591–592.

194 Mám tím samozřejmě na mysli pouze její současný fond – viz *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig* 4. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 1. Die theologischen Handschriften 1 (MS 1–500). Ed. R. HELSSIG. Wiesbaden 1995²; *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig* 6. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 3. Die juristischen Handschriften. Ed. R. HELSSIG. Wiesbaden 1996²; *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig* 5. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 2. Die theologischen Handschriften 1 (MS 501–625). Ed. P. BURKHART. Wiesbaden 1999.

195 Více k tomu a k rukopisnému dochování zmíněných prací MUTLOVÁ, P.: *Vybrané prameny*, s. 553–560.

196 O Mikulášově autorství nejprve uvažoval BARTOŠ, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 150; Kaminsky text uvádí mezi Mikulášovými pravděpodobnými spisy – viz *Master Nicholas*, s. 32, č. 8; důkazy pro Mikulášovo autorství snesl HAVELKA, E.: *Katechismy*, s. 81–91, přepis na s. 192–205; traktátek posléze přetiskl i Jiří Daňhelka: *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* IV. Drobné spisy české. Praha 1985, s. 532–542, 582–584.

řem. Číslování konkluzí je slovně vysáno v textu, někde chybí a objevuje se arabsky i římsky *in margine*; první dvě konkluze jsou opatřeny i tučnými minuskulními nadpisy. Četné marginálie, z nichž některé byly při nové vazbě částečně oříznuty, se vztahují pouze k členění textu a v aparátu zachyceny nejsou.

TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus I*, s. 506.

F Praha, Národní knihovna ČR, sign. IX F 7, f. 1r–33v

Malý sborník husitské provenience obsahuje z větší části neidentifikované výpisky a excerpta z různých autorů.¹⁹⁷ Podle katalogu pochází z Čech z 15. století a z vlastního rukopisu se více o historii kodexu nedozvídáme.¹⁹⁸ Rukopis byl opsán několika písaři, *Apologie* je psána jednou rukou velmi zběžnou gotickou kurzívou. Číslování konkluzí je zpočátku slovně vysáno v textu a arabskou číslicí na okraji, zároveň je zvýrazněno iniciálou v textu, od f. 3v jsou místa pro ně vynechaná prázdná a číslování se objevuje pouze *in margine*; jednotlivé úseky textu jsou také oddělovány odstavci.

TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus II*, s. 29.

K Koblenz, Landeshauptarchiv, sign. Best. 701 Nr. 198, f. 206r^a–229v^a

Kodex uložený v Zemském archivu v Koblenzi je svázan z pěti částí, z nichž čtyři vznikly v oblasti Porýní během první poloviny 15. století; část poslední (f. 182r–259v), v níž je *Apologie*, byla zřejmě opsána v Čechách a pochází z doby po roce 1414.¹⁹⁹ Kromě *Apologie* jsou v kodexu zapsána Mikulášova *Puncta* a *Sermo ad clerum 1416*. Celá pátá část je psána jediným písařem ve dvou sloupcích. Text je přehledně členěn pomocí červeně orámovaného číslování konkluzí ve formě nadpisů, které se pak v textu již neopakuje; nadpisem *Condempnacio* je opatřen i začátek kostnického dekretu. Závěr *Apologie* obsahuje zajímavý explicit *Explicit Cortina de sanguine*. Jedná se o poměrně spolehlivou kopii bez delších omisí. Grafické varianty, které písař *Apologie* používá, poskytují jedinečný doklad pro problematiku grafického zápisu a vlivu písařových vlastních dispozic, především výslovnosti; pro rekonstrukci textu jsou tyto případy sice irelevantní, a proto jako pouhé grafické varianty nejsou v aparátu zohledněny, nicméně z hlediska jiných oborů se může jednat o zajímavé doklady.²⁰⁰

197 Je zde dochována například Husova kvestie *De sanguine Christi sub specie vini*, fragment jeho *De sex erroribus* či kvodlibetní disputace Michala z Malenic.

198 Několik písařských kresbiček a četné marginálie ovšem jasně prozrazují názorovou orientaci písaře či majitele kodexu; z marginálií stojí za upozornění pouze přípisek na f. 14r, kde je při zmínce o pražské univerzitě na okraji připsáno „Praga“ a o něco níže, na místě, kde se mluví o pražských mistrech, „de doctoribus“.

199 Jediný identifikovatelný ze tří filigránů tuto část řadí do poslední čtvrtiny 14. a počátku 15. století.

200 Většina z těchto případů se sice dá vysvětlit vlivem výslovnosti (např. f. 206v^a *inextingwibuli*, f. 208r^a *wolt*, f. 211r^a *demom*, f. 219v^a *sciliciis*, f. 223v^a *ydulatrie*, f. 224r^b *parruchia*, f. 224v^a *festinant* jako *vestinant*,

Mittelalterliche Handschriften im Landeshauptarchiv Koblenz 2. Die nichtarchivischen Handschriften der Signaturengruppe Best. 701 Nr. 191–992. Ed. E. OVERGAAUW. Wiesbaden 2002, s. 71–76.

W Wroclaw, Biblioteka Uniwersytecka, sign. I Q 90, f. 245r–269r

Protihusitský sborník obsahující převážně materiál související s českou reformací 15. století má na f. 175v vnoření „anno 1458 in fine“, a pro *Apologii* se tedy jedná o kopii pozdější. V rukopise se střídá více písařů, *Apologie* je psána jednou rukou zběžnou gotickou kurzívou. Je zde nadepsána jako *Replicacio garrula husitarum contra conclusiones de comunione sub utraque specie doctorum concilii Constanciensis*. Nepočtené marginální glosy se vztahují pouze k členění textu. Číslování konkluzí, většinou oddělené odstavcem, je slovní součástí textu, někdy bývá zároveň vyznačené římskou číslicí na okraji, které však díky oříznutí není vždy viditelné. Oproti ostatním rukopisům má číslování formu *primo, secundo* apod., a dá se předpokládat, že písař je chápal pouze jako číslování průběžné. Tato kopie přináší stejně jako rukopis *J* text *Apologie* pouze do začátku kostnického dekretu, vynechává také delší úsek ve třetí konkluzi a zřejmě kvůli nepozornosti posléze ještě několik kratších.

Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu 14. Ed. W. GOEBER – J. KLAPPER. Wrocław 1920–1944, s. 152–153.²⁰¹

O Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. O XIII, f. 75r–86v

Rukopis z fondu kapitulní knihovny u sv. Víta pochází z první poloviny 15. století a obsahuje řadu husitik, z nichž mnohá vznikla až okolo roku 1420. Mikulášova tvorba je zde zastoupena pouze *Apologií*. V rukopise se střídá několik písařských rukou, *Apologii* opsali zběžnou gotickou kurzívou dva písaři – ke změně dochází na třetím řádku folia 76r. Text není nijak členěn, číslování konkluzí je slovně vypsáno

f. 227v^b *dyabulo*, f. 229r^b *prugdolor* aj.), řadu dalších ovšem takto jednoduše vysvětlit nelze a poskytují námět k zamyšlení se nad vlivem dalších (in)dispozic písaře (např. kolísavý záznam *confivium* a *convifium* na f. 212r^b; f. 207v^b *preduntur* místo *creduntur*; f. 208v^a *eleges* místo *leges*; f. 213v^a *patenter* jako *vaten-ter*; f. 214r^a *faricie* místo *avaricie*; f. 214r^b *vaforem* místo *favorem*; f. 215v^b *valde* jako *valle*; f. 219r^b *amplificat* jako *amplivicat*; f. 221r^a *melioris* jako *medioris*; f. 223r^b *imperium* jako *inpedium*; f. 223r^b *facientibus* jako *pacientibus*; f. 224r^a *lupeas* místo *luteas*; f. 224r^b *penes* místo *tenes*; f. 228v^b *delicata* jako *dedicata* a další). O hláskoslovných změnách podrobně viz STOTZ, Peter: *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters* 3. Lautlehre. München 1996. Pro tohoto písaře je také typické zaměňování ablativního *e/i* u substantiv i aktivních a pasivních infinitivních tvarů (např. *militare/militari* f. 208v^b; *ministrare/ministrari* 218v^a aj.) – tyto případy však lze vysvětlit specifickostí grafického vyjádření písaře a pro jejich nekonzistenci a početnost nejsou ani tyto v aparátu zachyceny.

201 Moderní katalog pro tento rukopis není k dispozici, podrobně o vratislavském fondu SPYCHALA, Lesław: *Wegweiser durch die Handschriftenbestände der Universitätsbibliothek Wrocław/Breslau*. In: *Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit*. Ed. K. GARBER. Tübingen 2005, s. 655–746; rukopis eviduje SCHMIDTOVÁ, Anežka: *Z bohemik vratislavské univerzitní knihovny*. Listy filologické 83, 1960, s. 100.

v textu, na úplném začátku je několikrát vypsáno i na okrajích.²⁰² Z *Apologie* se zde ovšem dochovala jen zhruba třetina textu; původně byla kopie zřejmě úplná, jak lze soudit z náhlého přerušení textu na dolním konci stránky, implikujícího převazbu, během níž se zbytek textu ztratil.²⁰³ Tato kopie ovšem přináší text značně odlišný od ostatních – na úseku 5086 slov (zhruba 28 procent z celé *Apologie*) má 100 růzností, ve kterých jsou 52 procenty zastoupena samostatná čtení a 48 procenty čtení přicházející ve skupině. Pokud ještě ze skupinových růzností vyloučíme případy, kdy se fakticky jedná o samostatná různosti rukopisu G, změní se poměr mezi samostatnými a skupinovými čteními rukopisu O na 57,8 procent a 42,2 procent, což už je poměr vysoký. Nadto v rámci svých samostatných čtení tvoří 80,8 procent taková čtení, která nepřináší žádný jiný rukopis. Z těchto důvodů byl rukopis O i přes svou fragmentární povahu jako zástupce jiné textové tradice do kolace a edice zahrnut, jeho čtení jsou ale zaznamenána pouze v aparátu.

PODLAHA, Antonín: *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské* II. F–P. Praha 1922, s. 470–472.

Rukopisy Apologie fragmentární povahy

Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. O LXXIII, f. 150r–166r

Kodex různorodého obsahu pochází podle katalogu z první poloviny 15. století a jeho obsah i tón některých poznámek dokládá protihusitské názory vlastníka či objednavatele rukopisu. První část rukopisu obsahuje Augustinovy *sermones*, kanonistické výpisky a další díla, následující sextern s husitskými díly přináší materiál týkající se především přijímání podobojí, po němž následuje složka s textem Mikulášovy *Apologie*, který je zde ovšem zapsán dosti neuspořádaně. Na f. 150r začíná dekret *Cum in nonnullis*, který je opsán jako samostatný text, foliem 151r pak text *Apologie* organicky pokračuje výpadem proti tomuto dekretu, nadepsaném na horním okraji „Hec notula sentit heresim et inpugnat in Rom. pontif.“. Text je opsán do konce folia 154v, kde končí poznámkou „vide alibi complementum“, ale konec *Apologie*, který by zde odhadem měl být dlouhý zhruba jedno a půl folia, již v současné podobě kodexu není. Na f. 156r–166r jsou potom opsány části ze začátku *Apologie*, ovšem v pořadí

202 Na začátku *Apologie* na horním okraji folia 75r je přípisek „De comunione sangwinis patet feria V^a post dominicam 19 ab adventu“, který lze chápat jako poznámku vztahující se k opsání *Apologie* v tomto konkrétním rukopise (ať už k započetí či dokončení práce). Protože není znám konkrétní rok vzniku kodexu, nelze bohužel určit ani přesné datum, které měl opisovač na mysli; jedná se v každém případě o období v rozmezí zhruba září – říjen. Zajímavá specifikace počítání „ab adventu“ poukazuje na utrakvistický původ rukopisu, kde se začátek mezidobí o jeden týden lišil od prostředí katolického.

203 Celý zde dochovaný text *Apologie* zabírá jednu sexternovou složku.

značně zpřeházeném. Nejdříve je opsán dlouhý úsek z konce šesté konkluze, poté velmi krátké úseky z konkluze třetí, první, druhé a ostatních, ve kterých písař přeskakuje bez zřejmého logického principu. Opisoval však zřejmě z textu kompletního, ve kterém se dobře orientoval, neboť úseky, které již opsál či začal opisovat – byť se jedná třeba jen o dva řádky –, krátí a někdy pro snazší orientaci opakuje konec textu, od kterého přeskočil k dalšímu. V rámci zpřeházených úseků také odkazuje na dřívější místa pomocí *ut ante* či *ut supra*. Téměř důsledně pak písař vynechává odkazy na konkluze a vnitřní číslování *Apologie* od jedné do dvaceti osmi. Tato mladší kopie zdaleka není kompletní a nemá přínos pro restituci textu, a nebyla proto zařazena do edice.

Celý fragment *Apologie* je psán jednou rukou poměrně zběžnou gotickou kurzívou, marginálie jsou informativního charakteru a jiné členění či nadpisy se v textu nevyskytují. Písař opsál text bez větších chyb a neporozumění. Části *Apologie*, které jsou zde opsány, vykazují značný počet samostatných čtení a přídavků, které lze však připsat spíše na vrub aktivitě opisovatele, nikoliv jeho předloze. Z celkového počtu 292 případů variantních čtení jich přes 77 procent (tj. 226 případů) připadá na různoctení samostatná a okolo 22 procent (66 případů) na skupinová. V rámci svých samostatných čtení pak fragment přináší naprostou většinou čtení zcela ojedinělá – jedná se o 213 případů (tj. 94,2 procent), pouze 5,8 procent tvoří ojedinělá čtení na místě s různoctením jiných rukopisů. Protože z výše uvedených důvodů nebyl tento rukopis zahrnut do kolace, je třeba poznamenat, že se v něm vícekrát objevuje čtení společné s předlohou rukopisů *V* a *D*, častěji pak se skupinou rukopisů *LFK* a taktéž s předlohou rukopisů *C* a *J*.

PODLAHA, A.: *Soupis rukopisů II*, s. 549–553.

Kraków, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów, sign. R XV 14, f. 307r^a–308r^a

Rukopis z 15. století uložený v dominikánském klášteře v Krakově přináší pouze fragment textu *Apologie*. Jedná se o rozsáhlý sborník s husitskou tematikou, který obsahuje díla nejen Mikuláše z Drážďan, ale i Jakoubka ze Stříbra, Ondřeje z Brodu, Prokopa z Kladrub či Štěpána Pálče. Svým zaměřením dává tušit, že byl sepsán na objednávku odpůrce husitství, protože obsahuje celou řadu protiheretických traktátů. Je psán úhlednou gotickou kurzívou ve dvou sloupcích a text, který je na základě katalogizačního popisu možno považovat za *Apologii*, je zapsán před dalším textem, jenž má spojitost s literární činností Mikuláše z Drážďan, totiž před invektivou proti Mikulášovu spisu *Tabule veteris et novi coloris*, rukopisně často spojovanou se jménem Štěpána Pálče – ta vznikla pravděpodobně okolo roku 1417 a rukopisně je nejčastěji nadepisována (stejně jako zde) *Responsiones ad obiecciones et picturas*.²⁰⁴

204 SPUNAR, P.: *Repertorium II*, s. 202–203, č. 412; rukopisná tradice textu je ovšem velmi komplikovaná, *Responsiones* jsou považovány za součást delšího textu, jehož kopie nejsou doposud v úplnosti

Rukopis obsahuje text kombinující konkluze kostnických doktorů a jejich zpracování ve formě, v jaké se vyskytují v *Apologii*: přináší totiž nejprve znění každé z šesti konkluzí dohromady s podpůrnými autoritami, které kostniční doktoři ke každé konkluzi uvedli (což odpovídá strukturování textu v *Apologii*, a naopak je v rozporu se členěním koncilních konkluzí, které tyto dvě části od sebe oddělují do dvou kapitol, v tiscích nadepsaných *Sex conclusiones theologorum Constantiensis concilii de sacramento coenae a Probatio superiorum sex conclusionum*); posléze následují tři přidáné body, v nichž kostniční teologové dále vyvracejí argumenty pro kalich (tj. ve shodě s poslední kapitolou koncilních konkluzí; tento text v *Apologii* spadá pod body 23, 25, 27, které jsou v ní ovšem od sebe odděleny proto, že po každé z těchto tří částí následuje relevantní odpověď, tj. body 24, 26, a 28). Struktura a zpracování textu v krakovském fragmentu se tedy do značné míry liší od obou pravděpodobných vzorů, takže nelze s určitostí mluvit ani o excerptu z kostnických konkluzí, ani z *Apologie*.

Textové srovnání nadto ukázalo, že v porovnání se zněním dnes známých dochovaných rukopisů *Apologie* přináší krakovský fragment z 63 procent všech svých různotočení čtení zcela samostatná; v necelých 14 procentech má čtení na místech, která čtou odlišně i další rukopisy; a pouze ve 12 procentech se shoduje se čtením některého z dalších rukopisů *Apologie* – zde bohužel nelze prokázat, že by se s některým shodoval natolik, aby bylo možné mluvit o jednoznačné příbuznosti (nejčtenější a „nejprůkaznější“ jsou shody s rukopisem *D* v ca. 41 procentech).²⁰⁵ Ani srovnání krakovského excerptu se zněním kostnických konkluzí²⁰⁶ nepřineslo přesvědčivý materiál pro jejich příbuznost: 60 procent krakovských různotočení je oproti konkluzím zcela samostatných; oba texty se shodují ve 27 procentech krakovských různotočení; na zbylých místech (tj. 13 procent) mají obě verze různotočení odlišná, která se však vyskytují na stejném místě v textu.²⁰⁷ Na společnou předlohu mohou ukazovat zkomolené odkazy na autority, např. při odkazu na osmdesátou kvestii třetí části Akvinského *Sumy* přináší konkluze údaj „parte 2. *Summae suae quae. 70.*“,

podchyceny; více k tomu MUTLOVÁ, P.: *Radicals and Heretics*, s. 132–138. Neúplný přepis *Responsiones* na základě jediného rukopisu, který ovšem přináší znění značně odlišné od ostatních kopií, pořídil A. Podlaha a otiskl jej CHYTIL, Karel: *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*. Praha 1918, s. 237–247.

205 Ze srovnání a statistického vyjádření bylo vynecháno číslování konkluzí, které je v krakovském fragmentu z pochopitelných důvodů vyjádřené ukazovacími zájmeny (*ista conclusio* apod.); započítáno sem nebylo ani číslování jednotlivých argumentů či bodů od 1 do 28, které se v ostatních kopiích *Apologie* objevuje většinou na okrajích.

206 O tiscích konkluzí viz výše, pozn. 128. Nutno dodat, že ve formě, v jaké je zachycují oba zmíněné staré tisky, se konkluze v rukopisném materiálu vyskytují často, viz např. Moravský zemský archiv v Brně, G 12, Cerr II, č. 303, f. 298r^a–299v^a a další; z toho důvodu je možné za účelem srovnání struktury textu považovat i starý tisk za dostačující srovnávací materiál.

207 Do této statistiky nebylo započítáno sedm míst, kde je shodně vynecháno číslování konkluzí.

zatímco krakovský excerpt „parte 3^a Summe sue q. VIII“; dále zde následuje správné určení artikulu jakožto posledního („argumento ultimo“), a to na rozdíl od konkluzí i ostatních rukopisů *Apologie*, které až na dvě výjimky mají chybné písarské čtení („articulo/argumento Vult“). Oproti znění konkluzí krakovský excerpt některá místa velmi krátí, často přináší převyprávění informace vlastními slovy či jinou segmentaci textu s pozměněným smyslem.²⁰⁸

S ohledem na výše uvedené proto hlavní argument pro předpoklad, že se jedná spíše o excerpt z *Apologie*, a nikoliv z textu koncilních konkluzí, představuje členění textu: jak Hardtův, tak i Mansiho starý tisk totiž přináší nejprve šest konkluzí, poté připojené autority a teprve posléze body zařazené v *Apologii* pod čísla 23, 25 a 27; naproti tomu krakovský excerpt text seskupuje tak, jak je tomu i v *Apologii*, tj. bezprostředně po textu konkluze přináší relevantní podpůrný materiál či autority. Pro rekonstrukci textu *Apologie* tento fragment ovšem cenu nemá a do edice nebyl zařazen.

WŁODEK, Zofia: *Inventaire des manuscrits médiévaux latins, philosophiques et théologiques de la Bibliothèque des Pères Dominicains de Cracovie*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 14, 1970, s. 168–173.²⁰⁹

Starý tisk

Apologie byla doposud otištěna jen jednou – v roce 1698 ji jako dílo Jakoubka ze Stríbra vydal Hermann von der Hardt ve třetím svazku své řady *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*,²¹⁰ která přinesla až do doby nedávne stále užívané edice několika významných traktátů z doby počátků boje o kalich, konkrétně z let 1414–1417. Hardtův počin měl ve své době nezpochybnitelný přínos a jeho zásluhu nesnižují ani některé dobové nedostatky dnes již zastaralého nekritického vydání. Hardt přinesl text *Apologie* úplný, tedy i s kostnickým dekretem a závěrem, nicméně jeho strukturování textu nemá jednoznačnou oporu v dnes známých rukopi-

208 Například závěr historky popisující možná nebezpečství při přijímání podobojí a zázrak při rozlomení hostie ve třetí konkluzi: „Et sic peticioni et temptacioni illorum fuit penitus satisfactum.“ modifikuje na: „Et sic peticio eorum et impetratio fuit penitus satis fatua.“ (f. 307r^b); u 25 bodu je text „Respondetur, quod licet Cristus post cenam ministravit hoc sacramentum sub utraque specie, non tamen precepit, quod post cenam, vel quod sub utraque specie deinceps ab omnibus sumeretur.“ upraven na znění: „Respondetur, quod licet Cristus post cenam ministravit hoc sacramentum sub utraque specie, quod deinceps ab hominibus reciperetur.“ (f. 307v^b) aj.

209 Na rukopis upozornil také SPUNAR, Pavel: *Kurzgefasste Nachrichten aus Handschriften und über Handschriften IV. Bohemika in den Klosterbibliotheken in Krakau*. Mediaevalia Bohemica 3, 1970, s. 279–281.

210 HARDT, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 591–657. K Hardtově edici viz CROWDER, C. M. D.: *Le concile de Constance et l'édition de von der Hardt*. Revue d'histoire ecclésiastique 57, 1962, s. 409–445.

sech. Číselné rozdělení první části *Apologie* od jedné do dvaceti osmi je vynecháno a místo něj je text rozčleněn do jedenácti kapitol. Kapitoly I.–IX. odpovídají šesti konkluzím a třem následujícím článkům. Oddělení závěru první části jako kapitoly X. s nadpisem „*Invectiva in Constantiense Concilium ob Reformationis jactantiam. Et de decretis ac constitutionibus ejus in genere*“ není rukopisně podloženo, ale z hlediska struktury textu je logické a Hardt mohl mít k ruce dnes již neznámý materiál. Poslední jedenáctou kapitolu tvoří dekret *Cum in nonnullis* a závěrečná Mikulášova reakce na něj.

Jelikož se jedná o starý tisk, nejsou v něm jednoznačně odděleny editorovy dodatky od vlastního textu, a některé elementy tak působí rušivě. Nutnost moderní edice ovšem vyvstala především se zvyšujícím se počtem objevených rukopisů *Apologie*. Hardt totiž text vydal dle vlastních slov „*ex antiquo Codice MSCto Academiae Lipsiensis*“, tedy na základě jediného, blíže nespecifikovaného rukopisu, a jeho tisk proto nemohl Mikulášův text zachytit v plné šíři, resp. ve znění co nejbližším znění autorskému. Nabízející se předpoklad, že předlohou při přípravě tisku mu mohl být rukopis *L*, který jako jediný z rukopisů v Lipsku dochovaných přináší text *Apologie*, nelze jednoznačně ani přijmout, ani vyvrátit. Některá různočtení rukopisu *L* se sice shodují s Hardtovým tiskem, přesto mezi nimi existuje vysoký počet rozdílů. Řada těchto případů by se dala vysvětlit Hardtovým nepřesným čtením (například časté rozdíly *ille/iste*; špatně určené názvy kánonů či kapitol, např. *Testamento militis*, col. 597, místo správného *De restitutione militum*; *animal* místo *aliquid* apod.), některá čtení u Hardta naprosto nedávají smysl (*in satisfaccione sitis et lacione nutrimenti* jako *in satisfacione, sicut et lationem nutrimenti*, col. 605) a mnoho dalších případů posoudit nelze (např. záměny *hec/hoc* aj.). Text v rukopise *L* ovšem přináší velký počet přehození slov, kratších omisí, či naopak přídavek, které se ve značné míře objevují i v Hardtově edici, a proto je možné – byť jen hypoteticky – se přiklonit k názoru, že rukopis *L* mohl být Hardtovou skutečnou předlohou.

Podstatné v každém případě je, že Hardtův tisk nepřináší text, který se zásadním způsobem liší od textu známých rukopisů *Apologie* a nepřináší žádná ojedinělá čtení či jinak samostatný text. Z tohoto důvodu nebylo nutné ke starému tisku při rekonstrukci textu přihlížet. Hardt také (s výjimkou několika málo případů) nedohledával Mikulášem citované autority, které v případě *Apologie* tvoří převážnou část textu a jejichž určení bylo hlavním desideratem moderního zpřístupnění textu.

FILIACE RUKOPISŮ

Prozkoumání různocnění všech dochovaných rukopisů *Apologie* jednoznačně neprokázalo, že by některý z nich byl opsán z jiného dochovaného rukopisu. Pro zjišťování vztahů mezi jednotlivými kopiemi se jako výchozí hledisko nabízela dlouhá omise ve třetí konkluzi, kde několik rukopisů shodně vypustilo delší úsek sestávající z citátu z Augustina a kanonického práva, který Mikuláš ve stejných souvislostech použil v několika svých dalších dílech (např. v kázání *Sermo Nisi manducaveritis*, v *De quadruplici missione* či *Replíce*). Tato skutečnost opravňuje k vyslovení předpokladu, že daný úsek jednoznačně patří do Mikulášovy argumentační výzbroje, a že se proto velmi pravděpodobně jedná o původní a nedílnou součást *Apologie*. Podrobná analýza nicméně ukázala, že tato omise musela vzniknout již na úrovni některého z hyparchetypů, neboť souvislosti, které se o filiaci rukopisů podařilo zjistit a které jsou v následujícím popsány podrobněji, rozdělení dochovaných rukopisů na dvě skupiny na základě této omise vylučují.²¹¹

Základním srovnávacím kritériem pro hodnocení jednotlivých rukopisů bylo zjištění poměru jejich samostatných různocnění a čtení přicházejících ve skupině. Kvůli různému dochování textu v jednotlivých rukopisech byla statistika rozdělena do tří částí – první část končí v místě, kde končí text v rukopise *O* (jedná se zhruba o jednu třetinu celého textu); druhá část je ohraničena koncem šesté konkluze, a uzavírá ji tedy začátek dekretu *Cum in nonnullis*, kde končí text v rukopisech *J* a *W*; třetí část pak zahrnuje text od tohoto místa až do konce. Následující tabulka

211 Na základě argumentů uvedených v předchozí kapitole byl kvůli roztržitosti dochování a nedostatku srovnávacího materiálu z kolace vyřazen pražský kapitulní zlomek dochovaný v rukopise *O* 73 a fragment z krakovského dominikánského kláštera R XV 14.

přináší počet různocnění všech rukopisů dle jednotlivých částí, v jejichž rámci jsou odlišena samostatná různocnění (A) a různocnění skupinová (B).

	1. část			2. část			3. část			Celkem		
	A	B	Celkem	A	B	Celkem	A	B	Celkem	A	B	Celkem
<i>G</i>	48	13	61	67	11	78	14	7	21	129	31	160
<i>U</i>	14	44	58	35	46	81	10	8	18	59	98	157
<i>V</i>	42	45	87	91	42	133	19	25	44	152	112	264
<i>D</i>	60	43	103	123	56	179	48	17	65	231	116	347
<i>M</i>	42	59	101	101	71	172	42	14	56	185	144	329
<i>C</i>	16	98	114	17	102	119	24	8	32	57	208	265
<i>J</i>	58	106	164	101	121	222	—	—	—	[159]	[227]	[386]
<i>B</i>	65	53	118	142	55	197	32	18	50	239	126	365
<i>L</i>	125	62	187	215	62	277	73	18	91	413	142	555
<i>E</i>	37	41	78	84	44	128	31	17	48	152	102	254
<i>F</i>	39	45	84	64	61	125	47	21	68	150	127	277
<i>K</i>	31	51	82	70	60	130	27	14	41	128	125	253
<i>W</i>	42	46	88	106	59	165	—	—	—	[148]	[105]	[253]
<i>O</i>	52	48	100	—	—	—	—	—	—	[52]	[48]	[100]

V rámci samostatných čtení je třeba dále odlišit taková, která jsou na daném místě zcela ojedinělá, a ta, která přináší samostatné čtení v místě, kde se vyskytuje i jiné různocnění dalšího či dalších rukopisů. Poměr mezi těmito dvěma kategoriemi v rámci ojedinělých čtení jednotlivých rukopisů přináší další tabulka, ve které jsou hodnoty vyjádřeny procentuálně a zaokrouhleny na jedno desetinné místo:²¹²

	1. část		2. část		3. část		Celkem	
	A	B	A	B	A	B	A	B
<i>G</i>	81,2	18,8	83,6	16,4	85,7	14,3	82,9	17,1
<i>U</i>	78,6	21,4	88,6	11,4	60	40	81,4	18,6
<i>V</i>	88,1	11,9	87,9	12,1	78,9	21,1	86,8	13,2
<i>D</i>	91,7	8,3	94,3	5,7	87,5	12,5	92,2	7,8
<i>M</i>	83,3	16,7	89,1	10,9	88,1	11,9	87,6	12,4
<i>C</i>	68,8	31,2	88,2	11,8	70,8	29,2	75,4	24,6
<i>J</i>	84,5	15,5	89,1	10,9	—	—	[87,4]	[12,6]

²¹² Rozdělení na tři části zůstává i zde; do kategorie A spadají zcela ojedinělá různocnění, kategorie B pak vyjadřuje samostatná různocnění na místě s různocněním dalších rukopisů.

B	92,3	7,7	88,7	11,3	81,3	18,7	88,7	11,3
L	95,2	4,8	94,4	5,6	86,3	13,7	93,2	6,8
E	83,8	16,2	91,7	8,3	87,1	12,9	88,8	11,2
F	82,1	17,9	92,2	7,8	85,1	14,9	87,3	12,7
K	83,9	16,1	85,7	14,3	70,4	29,6	82	18
W	95,2	4,8	84	16	—	—	[87,2]	[12,8]
O	80,8	19,2	—	—	—	—	[80,8]	[19,2]

Jak si lze všimnout, kromě rukopisů *U*, *C* a *J* celkový počet samostatných čtení u jednotlivých rukopisů převyšuje počet různocnění ve skupině. Převahu skupinových různocnění u rukopisů *C* a *J* pak lze vysvětlit jejich společnou předlohou, o níž bude zmínka níže, a která tedy snad měla blízko k předloze *G*, od níž nebyla daleko ani předloha rukopisu *U*. Taktéž ojedinělá různocnění u všech rukopisů značně převyšují počet čtení na místě s dalšími samostatnými čteními jiných rukopisů, a lze konstatovat, že každý rukopis přináší text do značné míry samostatný.

Podle zmíněné omise ve třetí konkluzi by bylo možné rukopisy rozdělit do dvou základních skupin – první z nich tento úsek čte (*GMCJLEKO*), druhá vynechává (*UVDBFW*). Pro úplnost je třeba dodat, že rukopisy *M* a *K* přidávají tento úsek až dodatečně – *M* na úplném konci, *K* na vloženém lístku vevázaném na příslušném místě; rukopisy *L* a *K* tento úsek navíc krátí. Jak již ovšem bylo naznačeno, proti tomuto lákavému rozdělení stojí několik závažných skutečností. Jako první je možné zmínit fakt, že rukopisy *J* a *W*, každý z jiné skupiny dle tohoto členění, jako jediné dva rukopisy shodně vynechávají závěrečnou část *Apologie*. Především však tyto dvě kopie nemají víceméně žádná závažná společná čtení (jedno společné různocnění illud] id; jedna společná omise; k tomu má *J* 159 a *W* 148 samostatných různocnění), a za blízke se tedy pokládat nedají. Neúplnost textu lze vysvětlit také zcela prozaicky na základě výše popsané struktury a geneze textu – písaři obou rukopisů stejně jako někteří pozdější katalogizátoři mohli dekret *Cum in nonnullis* chápat jako začátek nové textové jednotky a konec *Apologie* jednoduše neopsali. Hypoteticky by se ovšem dala připustit i existence rané předlohy, která měla sice kompletní, ale zpřeházené pořadí textu, z níž pak písaři *J* a *W* text snad omylem neopsali celý – tím by se dalo vysvětlit i zpřeházené pořadí textu v rukopise *C*, který je úzce spřízněný s rukopisem *J*. Kdybychom některou z těchto hypotéz chtěli přijmout, narazili bychom však na zásadní skutečnost, která mluví proti přijetí rozdělení rukopisů do těchto dvou skupin. Ve značném počtu případů se totiž setkáváme s různocněními, kde se shodují rukopisy z obou skupin, z nichž lze pro ilustraci uvést následující:

Iohannis II°] *om. GVMBO*
 resurreccionem] in resurrectionem *DMCJLW*
 Collossensium] Ad Colossenses *UMBK*
 tentum *DBEL*] tentam *UVMFKWO*] tenta *GCJ*
 una] una specie *JBF*
 veritas] via veritas *CJLW*
 de *GBW*] et de *UVDMLFEO*] ut de *CJ*
 alios] alios scilicet bonos *UMFLW*] alios scilicet bonos ergo *K*] alios *suprascriptum* scilicet bonos *O*
 pecuniam *GUL*] pecuniam suam *DMCJBFEKW*
 sequuntur] consecuntur *UMCJFEK*
 legis Dei] Dei legis *GDB*
 edificacionem] ad edificacionem *DLK*
 angustiauerunt] *in marg.* in parva constancia *G*] *suprascriptum* scilicet in parva constancia *U*] *in marg.* scilicet in parva constancia *VM*] *suprascriptum et add. in marg.* scilicet in parva constancia *C*] *in marg.* et scilicet in parva constancia *D*] *in marg.* scilicet in parvo concilio *K*
 operite] cooperite *MLF*] aperite *K*

I kdybychom pominuli různočtení, která by se dala odůvodnit pouze písařským zásahem, a přesto, že zde nebyly v úplnosti uvedeny všechny relevantní případy (jednoslovné omise, různočtení pouze dvou rukopisů apod.), je zřejmé, že delší omise ve třetí konkluzi nemůže být výchozím vodítkem pro rekonstrukci stemmatu. Zároveň se při analýze různočtení ukázalo, že čtení jednotlivých rukopisů se rozcházejí natolik, že jejich stemma nelze s jistotou stanovit, a proto se při popisu vztahů omezím pouze na zjevné souvislosti, které bylo možné mezi skupinami jednotlivých rukopisů zjistit.

Omise

Z následujícího přehledu byly vynechány jednoslovné omise, které jednoznačně vznikly nepozorností, a to jak jednotlivých rukopisů, tak kratších skupin (vynechání *et, est* či *etc.* na lomu řádků, folií apod.); dále diskrepance v nadepsání konkluzí či v průběžném číslování textu; navíc také početné společné omise skupiny *CJ*, která je nade vši pochybnost příbuzná a o níž bude řeč níže. Protože by aplikace dalších kritérií pro zúžení výběru byla příliš komplikovaná a hypotetická, níže uvedený seznam přináší přehled všech ostatních společných omisí, ačkoliv zdaleka ne všechny případy jsou pro poznání filiace zřetelně relevantní:

Iohannis II] *om. GVMBO*

mundi] *om. LF*
 Collossensium III] *om. BO*
 Si] *om. MB*
 quod] *om. LO*
 sunt] *om. VM*
 Item] *om. BL*
 dicit] *om. DM*
 In novo] *om. GMUDF*
 michi] *om. GL*
 scilicet] *om. UL*
 non] *om. MJL*
 sue] *om. VL*
 quod] *om. GCJ*
 in] *om. VL*
 Hec ille] *om. EK*
 alii] *om. MK*
 sic] *om. UL*
 in] *om. VWEB*
 Cristi] *om. VMO*
 Omnibus] *om. GO*
 tota] *om. DJ*
 autem] *om. ML*
 quoddam] *om. GD*
 in] *om. VB*
 ut] *om. CJL*
 et biberitis etc] etc. *UVDMCJKW*] *om. FB*
 scilicet sub utraque specie communicare] *om. UVMCJFLKEB*] etc. *D*] aureo etc *W*
 hominum] *om. LF*
 est a me] *om. GDCKWE*
 in] *om. MKJ*
 dicit] *om. LW*
 vero] *om. KB*
 Et ... Prima (*14slov*)] *om. JL*
 per] *om. MJ*
 eius sanguinem] *om. VJE*
 et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum] *om. DM*
 hominis et biberitis eius sanguinem] *om. FB*
 eius sanguinem] *om. VJ*
 sancto] *om. BL*

quod] *om. KCJ*
 carnem] *om. UDMKCJWE*
 carnem etc] *om. VB*
 id] *om. DW*
 beatum] *om. GJ*
 apostoli] *om. LF*
 quod] *om. FW*
 vini] *om. VD*
 tamen postea a conficientibus sub utraque specie] *om. EB*
 Non] *om. GUVDMCBEFK*
 tunc] *om. MK*
 I°] *om. CF*
 et non vindicas] *om. MB*
 sua] *om. LF*
 et infidelis] *om. VD*
 Ibi] *om. FB*
 suspendentur] *om. VD*
 vero] *om. VD*
 illa] *om. LK*

Přidavky

Z kratších doplňků či glos jednotlivých rukopisů stojí z hlediska filiace za zmínku následující místa:

alios] alios scilicet bonos *LW, in marg. UMF*] alios scilicet bonos ergo *K*] alios *suprascriptum* scilicet bonos *O*

ambigam] ambigem id est dubitem *FW*

inservire] inservire id est insistere *W*

ita] ita *suprascriptum* id est eciam *W*

homine] homine id est in humanitate *D*

Cristum reticentem] Cristum id est silencium reticentem *M*] Cristum reticentem id est tacentem *W*] Cristum reticentem *suprascriptum* id est tacentem *K*] Cristum reticentem *in marg.* id est retro iacentem *B*

benefici vocari] benefici vocari id est benefactores *W*

iustificat] iustificat *suprascriptum* vivificat, prodest ad salutem *M*

man bonis] man *in marg.* id est manna bonis *B*] bonis id est manna *J*

ista] illa *F*] ista *suprascriptum* ita *W*

iaceant] iaceant *suprascriptum* incidant *F*

creditori] creatori *J*] creditori *suprascriptum* id est cre... *K*
 dirimemus] dirimemus *in marg.* id est exponemus *C*, dirimemus id est expone-
 mus *J*] *om.* *B*

convenit] conveniet *C*] convenit *suprascriptum* tenetur *F*
 angustiaverunt] *in marg.* in parva constancia *G*] *suprascriptum* scilicet in parva
 constancia *U*] *in marg.* scilicet in parva constancia *VM*] *suprascriptum et add. in*
marg. scilicet in parva constancia *C*] *in marg.* et scilicet in parva constancia *D*] *in*
marg. scilicet in parvo concilio *K*

vittas] vittas *suprascriptum* cv wipil *K*] vittas videtur sloerz alias zawoy *C*

V rukopise *K* se nejčastěji setkáme s krátkými vysvětlivkami textu, které se obje-
 vují buď nadepsané nad příslušným slovem, či doplněné *in margine*. Ve čtvrté kon-
 kluzi se mnoho takových doplňků objevuje v citátu ze *Speculum aureum*, ovšem jde
 o samostatná čtení tohoto rukopisu, pouze jednou se objevuje společně s rukopi-
 sem *M*:

pacaverit] *suprascriptum* id est pactum faceret *K*] *in marg.* id est fecerit pac-
 tum *M*

Je zřetelné, že rukopis *K* vystupuje v krátkých glosách samostatně, což mohou
 podpořit i další případy jeho samostatných přídavků, které zde nebyly uvedeny,
 kompletně je však zachycuje aparát v edici. Rukopis *M* dále zcela samostatně při-
 dává úsek o délce 38 slov na f. 62v, který je rozvedením na onom místě uvedeného
 citátu z Cypriánových *Epistulae*, s nímž se ovšem ani v jiných Mikulášových utrak-
 vistických dílech v této délce nesetkáme.²¹³

Rukopis G

Rukopis *G* má v rámci celého textu 80 samostatných omisí (většinou se jedná o zkrá-
 cené citáty a jednoslovné omise) a dalších 47 vlastních čtení, z nichž kromě častěji
 se vyskytujícího přehození slovosledu lze zmínit tyto:

susciatur] accipiat *G*
 incurreret] occurreret *G*
 constitutionibus] institutionibus *G*
 probato] reprobato *G*

213 Zmíněný Cypriánův list (*Epistula* 63) Mikuláš necituje v *Sermo Nisi manducaveritis, Contra Gallum*
 ani v *Sermo ad clerum* 1416. Zajímavé je, že dodatek v rukopise *M* není shodný s podobou, ve které tento
 list Mikuláš cituje v *Collectech*, tj. v souboru autorit obsahujícím jejich dlouhé znění, které později v dal-
 ších dílech krátil, ale shoduje se přesně s textem Cypriánovým. Např. v rukopise *Collect* Praha, Národní
 knihovna ČR, sign. IV G 15, kde je zapsaná i *Apologie* (*G*), se tento úsek čte nejdříve na f. 229r^a, kde je
 citován začátek listu, zbytek se objevuje v jiné souvislosti na f. 227r^b.

probaretur] reprobatur *G*
dederunt] biberunt *G*
item] dicit *G*
approbat] probat *G*
accubitus/accubitos] recubitos *G*

S žádným z ostatních rukopisů se *G* neshoduje natolik, aby se dalo mluvit o prokazatelné příbuznosti v přímé linii. Ze společných různocnění *G* s některými rukopisy stojí za zmínku následující:

ecce qui] qui *GDL*
in intellectu] intellectum *GCJ*
ecclesia primitiva] eciam primitiva ecclesia *GCJ*] eciam ecclesia primitiva *L*
dederunt] biberunt *GE*
communicacionem] communionem *GEF*
sedes] fides *GCJ*
ferocior] forcior *GJ*
legis Dei] Dei legis *GDB*
reinpingtonur] reintonetur *GVD*

Společná čtení rukopisu *G* se skupinou *CJ* jsou v souladu s předpokladem, že jejich předlohy si byly poměrně blízké a více o nich bude promluveno dále. Poukázat lze také na čtyři případy omisi společné rukopisu *G* s jedním ze skupiny *CJ* a taktéž na již uvedenou glosu přidanou ke slovu *angustiaverunt*.

Podíváme-li se na číselné vyjádření samostatných různocnění, stojí nejbližše rekonstruovanému textu rukopisy *U* a *C*. Rukopis *U* má vskutku méně odchylek než rukopis *G* (mimo jiné i proto, že při rekonstrukci textu stál na místě druhém) a v řadě případů přináší i čtení lepší. Rukopis *U* je ovšem s velkou pravděpodobností mladšího data než *G*, i když je mu časově dost blízký, především však vynechává delší úsek ve třetí konkluzi, což bylo hlavním argumentem proti jeho zařazení na místo první. S rukopisem *G* se potom výslovně oproti ostatním rukopisům neseťkává, a lze proto pouze konstatovat, že tyto dvě kopie jsou zřejmě nejbližší originálu *Apologie*, jsou si časově velmi blízké, opsány však byly z jiných předloh.

Rukopisy VDM

Častěji se dohromady objevuje čtení skupiny *VD*. Kromě několika jednoslovných má společnou omisi o délce 6 a 31 slov; z přidání a různocnění lze uvést:

excommunicant] et excommunicant *VD*
ad] et ad *VD*

articulo] capitulo *VD*

cum] dum *VD*

inquit] dicit *VD*

fungamur] pungamur *VD*

purior] durior (písařská chyba) *VD*

Proti přímé závislosti naproti tomu svědčí několik dalších případů skupinových růzností, kde čtení rukopisu *V* stojí proti čtení *D*:

hiis] dictis *V*] predictis *D*

Psalmus] Psalmo *V*] Psalmista *D*

referre *D*] deferre *suprascriptum* referre *V*

Blízko rukopisům *V* a *D* stojí také rukopis *M*. U omísí se k některému z nich pojí v těchto případech:

Iohanis II] *om. GVMBO*

sunt] *om. VM*

dicit] *om. DM*

In novo] *om. GUDMF*

Cristi] *om. VMO*

ex] *om. VDMBCJLWE*

et biberitis] *om. UVDMCJKW*

carnem] *om. UDMCJKE*

est] *om. VDM*

Non] *om. GUVDMCBFEK*

scilicet sub utraque specie communicare] *om. UVMCJBLEFK*] etc. *D*

et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum] *om. DM*

Z růzností společných s některým z této skupiny rukopisů lze uvést tyto případy:

res est] est res *DM*

obedierunt] obediunt *DM*

24] vicesimus tercius *DM*

imprecatur] interpretatur *DM*

man] manna *DM*

Novella] Novellis *VM*

instituit] statuit *VM*

expedientem] et expedientem *VM*

Rukopis *M* ovšem přináší i několik zcela samostatných kratších doplňků a také ojedinělých čtení. Kromě výše uvedeného se navíc častěji setkává s těmito rukopisy:

Si] *om. MB*

debeam] debeat *MB*

auferatis] auferetis *MB*

tantum datur] datur tantum *MB*

et non vindicas] *om. MB*
 acquieverint] *acquieverunt MB*
 Apostolum] *Apostolos ME*
 post] *post cibos ME*
 sciat] *sciant ME*
 ideo] *unde ME*
 promoveatur] *promoveatur ordines MJ*
 elementum] *alimentum MJ*
 multa postea] *postea multa MJ*
 subornaverunt] *subordinaverunt MJ*
 istius] *illius ML*
 est autem] *autem est ML*
 autem] *om. ML*
 dictum] *dicta ML*
 per] *om. ML*
 et reformandos] *ad reformandum L] et reformandum M*
 venit] *veniet ML*
 alii] *om. MK*
 etc.] *carnem etc. MK*
 isto] *illo MK*
 canone] *capitulo MK*
 tunc] *om. MK*
 quisquis] *quisque MC*
 deicientur] *eicientur MC*
 ambiebant] *ambigebant MC*

Z výše uvedených se jako nejzávažnější jeví společná čtení rukopisů *M* a *B*, svědčící o možné souvislosti skupiny *VDM* s *B*. Blízko má skupina *VDM* i k rukopisům *G* a *U*, se kterými se spojuje v několika málo případech.

Rukopisy BLEFW

O příbuznosti se dá hovořit v případě skupiny rukopisů *BLEFW*, a to i přesto, že rukopisy *BFW* sice vynechávají zmiňovaný úsek ve třetí konkluzi a jednotlivé rukopisy se mezi sebou dále odlišují. Kromě krátkých omisí či růzností, které mohou být připsány na vrub písařské nepozornosti, přináší tato skupina ovšem závažná čtení, svědčící o společné předloze, z níž byly v určitém stupni opsány i konkrétní předlohy těchto rukopisů. U omisí se čtyřikrát objevuje samostatně skupina *LF*, dvakrát *BL* a *BF*, po jednom případě dohromady rukopisy *EK*, *LW*, *FW*, upozornit

lze též na sedmislovnou omisi skupiny *EB*. Závažná je i vynechávka na konci *Apolo-
logie*, kde pouze rukopisy *BLEF* (po konci textu v rukopise *W*) nepřinášejí glosu
u slova *angustiaverunt in parva constancia*. Z různověstí, kdy se oproti ostatním spo-
jují některé rukopisy z této skupiny, lze poukázat na následující:

preteribunt] transibunt *BL*
 putem] putent *BL*
 sancto] *om. BL*
 obscuret] obscurat *BL*
 item] *om. BL*
 inveniet] inveniat *BL*
 potum] bibere *BL*
 Cristi ecclesia] ecclesia Cristi *BL*
 discipulis] suis discipulis *B*] discipulis suis *L*
 faciet] faciat *BW*] facit *E*
 iste] ista *BW*
 LXXIII] LXXVI *B*] LXIII *W*
 proditor est] est proditor *BW*
 intret] intrat *BW*
 De] De opere *BW*
 omnibus] hominibus *BW*
 quidem] quidam *BW*
 semetipsum] seipsum *BF*
 et biberitis etc.] *om. BF*
 hominis et biberitis eius sagwinem] *om. BF*
 veniet] veniat *BF*
 ibi] *om. BF*
 edificata] edificatam *BE*
 tamen postea a conficiantibus sub utraque specie] *om. BE*
 diffinivit] diffinit *BE*
 letificare] letificari *LW*
 fiunt eciam] eciam fiunt *LW*
 non esse] errare *LW*
 dicit] *om. LW*
 tantummodo] tantum *LW*
 mundi] *om. LF*
 habemus] debemus *LF*] hominis *D*
 hominum] *om. LF*
 illud] illum *LF*
 si] sicut si *F*] sicut *L*

carnem] carnem Filli hominis *LF*
 Apostoli] *om. LF*
 vel] *an LF*
 cepimus] accepimus *L*] sic cepimus *F*
 crucientur] crucifigentur *LF*
 prelium] prelio *LF*
 scient] sciunt *LF*] sciant *B*
 ambigam] ambigem id est dubitem *FW*
 alios] alios scilicet bonos *LW, in marg. UMF*] alios scilicet bonos ergo *K*] alios
suprascriptum scilicet bonos *O*
 ista] illa *F*] ista *suprascriptum* ita *W*
 enim] ergo *UVDMCJBLEKO*] autem *FW*
 precipit] precepit *EF*
 declarat] declaravit *EF*
 docuerunt] docuerint *EF*
 ut] et *EF*

V rámci této skupiny se dohromady výrazněji objevují rukopisy *FW* a samostatněji rukopisy *B* a *L*. Společná různocnění rukopisů *B* a *L* jsou poměrně významná, ovšem oba dva se do značné míry i liší. V případě *L* jej do této skupiny řadí čtení společná především s *F*, jinak se od všech ostatních rukopisů odlišuje poměrně hodně. Se svými 413 samostatnými různocněními se od čtení ostatních rukopisů vzdaluje nejvíce a i v rámci samostatných čtení má s 93,2 procenty nejvyšší počet čtení zcela ojedinělých. V nich potom zhruba 12 procent zaujímají různocnění, přes 28 procent kratší omise, 21 procent přehození slovosledu a zhruba 38 procent kratší přídávky textu. Nad rámec zde popisované skupiny se v ojedinělých případech shoduje s rukopisy *CJ*, výmluvnější jsou čtení společná s *M* a upozornit je třeba na omisi čtrnácti slov, kterou má *L* společnou pouze s rukopisem *J*. I po obsahové stránce je rukopis *L* zcela samostatný, neboť v něm nečteme ani jediné dílo vyskytující se v ostatních rukopisech *Apologie*.

Zařazení rukopisu *B* je ještě problematictější, neboť závažná čtení má společná i s jinými rukopisy. Zmíněna byla možná souvislost s rukopisem *M*, k níž lze dodat glosu ke slovu *man*, kde *DM* čte *manna* a *BJ* *man id est manna*; pouze s rukopisem *V* má pak společné tři krátké omise a dvě nepodstatná různocnění; s rukopisem *J* jej spojují i dva krátké přídávky. V řadě dalších případů rukopis *B* osciluje mezi právě uvedenými dvěma skupinami, výmluvnější jsou však čtení, která má společná se zde uvedenou skupinou. Jeho vysoký počet různocnění (po *L* druhý nejvyšší), z nichž většina je zcela ojedinělých, dohromady s obsahovou složkou a stářím rukopisu naznačuje, že předloha rukopisu *B* měla poměrně blízko k hyparchetypu nepřliš vzdálenému od vzniku *Apologie*, nicméně odlišnému od *G* a *U*.

Rukopis K

Samostatněji se projevuje rukopis *K*. U omisí má kromě několika zkrácených biblických citátů tři krátké omise společné pouze s rukopisem *M*, jednou se skupinou *MJ*, ke kterým dále přistupuje jedna omise společná skupině *CJK*; po jednom výskytu se u omisí objevují skupiny *KB*, *KE* a *KL*. U přídavků se jednou vyskytuje skupina *DMLFWKO*, po jednom i variantní čtení glos skupin *MBWK* a *GUVDMCK*. Již výše bylo řečeno, že rukopis *K* čte nejvíce krátkých vysvětlujících glos, ovšem většinou samostatně. Ze skupinových různocnění lze zmínit následující:

celeriter] sceleriter *EK*

celeriter] sceleriter *BEK*

Augustinus] Gregorius *FK*

constringuntur] stringuntur *BK*

alios] alio tunc *DK*

etc] carnem etc. *MK*

O zařazení rukopisu *K* mnoho neprozradí ani jeho obsahová stránka: z Mikulášových děl obsahuje *Puncta*, která jsou zapsána i v rukopisech *GCBK*; s rukopisem *F* společně přináší kroniku *Flores temporum*.

Rukopisy CJ

Nejzřetelnější souvislost lze nalézt mezi rukopisy *C* a *J*, které se dohromady oproti ostatním vymezují do značné míry, zároveň lze však s určitostí tvrdit, že byly opsány ze dvou různých předloh. Vykazují totiž velký počet společných omisí (48), k nimž rukopis *C* přidává 12 omisí zcela samostatných a rukopis *J* dalších 46 vlastních pouze jemu. Oba rukopisy se pak shodují oproti všem ostatním rukopisům v 62 případech společného různocnění, k nim pak přistupuje ještě 57 vlastních různocnění v případě *C* a 159 v případě *J*. Jako příklad lze uvést špatné čtení kánonu *Irreprehensibilis* nebo *Allegat* proti správným *Reprehensibilis* a *Alligant* ostatních rukopisů, značný počet chybně uvedených *loci* či zajímavé různocnění *tabula* místo *conclusio* na začátku konkluze šesté, o kterém již byla zmínka výše. Rukopis *C* je pravděpodobně staršího data a ve většině případů má oproti rukopisu *J* různocnění delší či lepší. Naproti tomu *J* přináší poměrně dost případů, kdy rozvádí různocnění společná pouze *C* a *J* (například *sagwinem Cristi* místo *sagwinem*; *pomorum fructibus* oproti *pomorum apod.*). Na několika místech, kde ostatní rukopisy mají *universitas*, čte rukopis *C* *universalitas*, *J* k němu však přistupuje pouze v jednu ze tří případů. Na foliu 164v čte *C* spolu s většinou rukopisů *unde* místo (snad původního) *bene*, zatímco písař *J* (f. 244r^b) své původní *unde* opravil na *bene*, což jednoznačně svědčí o různých před-

lohách. K tomu je nutno připomenout také fakt, že text v rukopise *J* končí šestou konkluzí a dekret *Cum in nonnullis* a konec *Apologie* v něm chybí.

Z případů, kdy skupina *CJ* vykazuje shody s ostatními rukopisy, stojí za zmínku či připomenutí tyto:

in intellectu] intellectum *GCJ*

ecclesia primitiva] eciam primitiva ecclesia *GCJ*] eciam ecclesia primitiva *L*
tentum] tenta *GCJ*

sedes] fides *GCJ*

ex] de *CJL*

insedent] insident *CJL*

obviet] obviat *DCJ*

nobis adhuc] adhuc nobis *DCJ*

salvare] servare *CJB*

Je tedy pravděpodobné, že rukopisy *C* a *J* byly opsány z jedné rodiny rukopisů, ale z různých předloh; hyparchetyp, z něhož byly oba opsány, měl pravděpodobně blízko předloze rukopisu *G*, jak o tom svědčí i několik společných omisí této skupiny a další skupinová čtení.

Filiace rukopisů ve světle jejich obsahu

Před rekapitulací výše naznačených genetických souvislostí mezi jednotlivými kopiemi *Apologie* je nutné připomenout i obsahovou stránku jednotlivých rukopisů, která může doplnit poznatky získané textověkritickým rozbořem. Rukopisy *G* a *B* obsahují shodně kromě čtyř Mikulášových děl i Jakoubkův *Salvator noster*, Husovo dílo *De sex erroribus* a *De corea*. Bylo již naznačeno, že tyto dva rukopisy dohromady s rukopisy *M* a *C* obsahují velký počet Mikulášových prací a daly by se považovat za jakési „sebrané spisy Mikuláše z Drážďan.“ Nemohly ale být opsány z jedné a téže předlohy, jak zřetelně ukázal textověkritický rozbor a na což poukazují i ojedinělé výskyty některých prací pouze v jednom z nich. Blíže jsou si v tomto ohledu rukopisy *G* a *B*.²¹⁴ Rukopis *M* byl zařazen do blízkosti rukopisů *VD* a tuto hypotézu může podpořit i obsahová stránka. Ukazuje se však, že po obsahové stránce stojí *M* blíže

²¹⁴ Z Mikulášových děl oba rukopisy shodně obsahují text *De quadruplici missione* (tento je i v *M*), *Puncta* (také v *C* a *K*), *Contra Gallum* a *Expositio Super Pater noster*; *Salvator noster* je v rukopisech *GUB*; *De sex erroribus* obsahují rukopisy *GDMBFO*; *De corea* je v *GMB*. Naproti tomu rukopisy *G* a *C* shodně obsahují text Mikulášových *Collect* a *Tabule veteris et novi coloris*, dále také *Sermo Nisi manducaveritis* (to i v *GDC*).

rukopisu *V*, se kterým má společná tři Jakoubkova díla;²¹⁵ naproti tomu s *D* přináší shodně pouze Husovo *De sex erroribus*. Rukopis *C* zachycuje pět textů, které jsou opsány i v některém z rukopisů skupiny *VDM*, což by mohlo poukazovat na odvození skupiny *CJ* z této větve.²¹⁶ Rukopis *J* obsahuje pouze text Jakoubkovy *Responsio*, společný mu s rukopisy *UDC*, jiné styčné body co do obsahu s rozebíranými rukopisy nemá. Potvrzuje se také fakt, že skupina rukopisů *BLEFW* postrádá obsahovou návaznost na další rukopisy – fakt, který ji do jisté míry odlišuje od rukopisů *G*, *U*, *VDM*, *CJ* a *K*. V jejím rámci má ovšem výjimečné postavení rukopis *B*, který jak po textověkritickém, tak i po obsahovém zhodnocení osciluje mezi všemi skupinami. Rukopisy *L* a *W* se svým obsahem nestýkají s žádným dalším rukopisem *Apologie*; rukopis *F* obsahuje pouze fragment Husova *De sex erroribus*, který se v relevantních rukopisech vyskytuje častěji; rukopis *E* přináší jeden shodný titul s *K*. Rukopis *K* se jevil jako samostatný již po textové stránce a ani jeho obsah tomu neodporuje.²¹⁷ Ani na základě obsahu nevysvítá mnoho o vztahu neúplných kapitulních rukopisů k rukopisům ostatním: upozornit lze snad jen na fakt, že zlomek pražského kapitulního rukopisu sign. O LXIII, který je jinak velmi různorodý, má dva shodné texty s *G*.²¹⁸

215 Kvestii *De communione parvulorum*, traktát *Ad honorem* (tento i v *C*) a *Epistula de paupertate evangelica* – poslední dvě díla mají i stejné pořadí zápisu.

216 Jedná se o Mikulášovo *Sermo Nisi manducaveritis* (zapsáno v *GDC*); z Jakoubkových děl se jedná o *Responsio* (v *UDCJ*), *Ad honorem* (ve *VMC*) a *Posicio de imaginibus et adoracione illarum* (*VC*); a Husovo kázání *Diliges dominum Deum* (*VCO*).

217 Ze zde rozebíraných Mikulášových děl obsahuje *Puncta* (také v *GCB*) a s rukopisem *E* má společný text kroniky *Flores temporum*.

218 Mikulášovo *Querite primum regnum Dei* (to i v *M*) a Husův kostnický traktátek *De matrimonio ad Robertum*.

RESUMÉ

Při vysokém počtu kopií, v jakém se *Apologie* dochovala, se podle očekávání ukázalo jako nemožné stanovení stemmatu či přesnější určení genetických skupin rukopisů, než jaké bylo uvedeno výše. Zároveň je potřeba zopakovat, že se nepodařilo prokázat, že by některý z dochovaných rukopisů *Apologie* byl cele opsán z jiného dochovaného rukopisu, a vyloučit tak některou z analyzovaných kopií z kolace. Po zvážení všech výše uvedených skutečností byl za základní rukopis edice zvolen rukopis pražské Národní knihovny, sign. IV G 15 (G), který se dá pokládat za jednu z nejvýznamnějších a nejstarších dochovaných literárních sbírek Mikulášova díla. Dvakrát zde totiž lze najít vročení 1417 a je pravděpodobně starší než ostatní dochované rukopisy přinášející významné exkurzy do Mikulášovy literární pozůstalosti (tj. mikulovský rukopis Mk 102, krakovský BJ 2148 a budyšínský 8° 8) i další rukopisy, ve kterých se *Apologie* dochovala. Ke čtení obou písařů, kteří se zde na zapsání *Apologie* podíleli, lze ovšem vznést řadu výhrad. Rukopis G sice přináší text *Apologie* celý, bez zásadních omisí, a po několika dílčích kolacích se zdál být nejlepším. V jiném světle se ovšem ukázal po přípravě kompletního aparátu a vyhodnocení všech růzností. Rukopis G má do značné míry samostatnou textovou tradici, jak ukazuje četnost jeho samostatných růzností; ne vždy dokonce přináší čtení nejlepší. Nicméně oproti kopiím, které se zdají být stejně spolehlivé či na stejné úrovni jako rukopis G, hovoří argument, že ve třetí konkluzi shodně vypustily delší úsek sestávající z citátu z Augustina a kanonického práva, který se čte i v Mikulášově kázání *Sermo Nisi manducaveritis*, v *De quadruplici missione* či *Replie*. Za těchto okolností jsem se o rekonstrukci textu pokusila s tou podmínkou, že jsem sice následovala nejlepší čtení, upřednostnila jsem však samostatná čtení rukopisu G tam, kde i případný *consensus codicum* přináší čtení gramaticky či sémanticky rovnocenně správné. Toto

pravidlo se ovšem neuplatňuje v případě omisí a citátů, pokud všechny rukopisy s výjimkou *G* a maximálně jednoho dalšího přinášejí text shodný s textem citované autority – ten se v takovém případě objevuje v hlavním textu. Tento přístup bylo možné uplatnit pochopitelně jen v případech, kdy byla k dispozici moderní edice citovaného textu; u starých tisků a rukopisného materiálu bylo třeba takovéto situace posuzovat případ od případu. Z důvodu specifčnosti dochování středověkého rukopisného materiálu tak i výše uvedené závěry zůstávají pouze v rovině hypotéz a pro komplexní poučení o vztazích mezi rukopisy lze odkázat na textověkritický aparát v předkládané edici.

SUMMARY

The process of Jan Hus at the Council of Constance was a highly topical issue, closely followed especially in Bohemia until Hus's death at the stake on July 6, 1415. The prohibition of communion under both species for all people – the future symbol of the whole reform movement in Bohemia – issued by the Council shortly before Hus's death naturally triggered sharp reactions in Bohemia. This was reflected also in literary discourse. A treatise entitled *Apologia* composed by Nicholas of Dresden was one of the most important outcomes. The edition of Nicholas's *Apologia* and a thorough analysis of its contemporary context are the main goals of this book.

The introductory study examines the life and work of Nicholas of Dresden and the place the *Apologia* had in his literary legacy. There are still many gaps in the biography of Nicholas. His connection with the so-called Dresden School, a group of mostly German masters who were active in Prague at the beginning of the 15th century, is possibly the only fact in Nicholas's life which is substantiated by surviving primary sources. The activity of this group of nonconformists needs further attention. The particulars that the introductory study adds to the biography of Nicholas represent a step forward in entangling the history of this group. The Dresden masters have been traditionally connected with the beginnings of Hussite Utraquism and thus Nicholas's *Apologia* is decidedly an important text for the matter at hand. Therefore, the *Apologia* is analysed in the context of Nicholas's literary legacy with special focus on the question of Utraquism. The development of Nicholas's attitudes and argumentation (including the authorities he employed in his texts) concerning the communion under both species is closely observed as regards chronology and subject matter. The *Apologia* does not bring anything

strikingly new as far as the theological content is concerned. Its main contribution has emerged in the course of the present analysis: as an immediate reaction to the prohibition of the lay chalice, it resonated mostly in the educated milieu and thus it employed literary strategies tailored precisely to the needs of its potential readers. A comparison of the *Apologia* with other reactions to the Council's decision concerning the lay chalice revealed that Nicholas's text must have had a great impact on the escalating atmosphere in Bohemia at the time. The *Apologia* can thus be considered almost as an official reaction of Hussite theologians to the prohibition of the lay chalice issued by the Council of Constance.

The introductory study is followed by a codicological examination of the *Apologia*. The text has been known to researchers from an old print by Hermann von der Hardt (1698), who falsely assigned it to Jakoubek of Stříbro. As it was usual with old prints, the text presented by Hardt was subject to both unconscious and conscious manipulation. Hardt reconstructed the text based on a single manuscript copy. The codicological and textual analysis in this book examines all sixteen surviving copies of the *Apologia* that are currently known. It pays due attention to all relevant particulars, including the title of the treatise, attribution and structure. The examination of the surviving copies of the text did not result in a reconstruction of the stemma, as it could be expected in case of a late medieval text that survived in numerous manuscript copies. Nonetheless, several genetically related groups of manuscripts were identified. The assessment of the quality of particular manuscripts, scribal errors and other issues connected to the textual tradition of the *Apologia* allowed for the reconstruction of the text presented in the critical edition.

The critical edition brings a text of the *Apologia* as reflected by individual scribes of surviving medieval copies. As the basis for reconstruction, a manuscript from the National Library of the Czech Republic, shelf-mark IV G 15, has been selected. In the critical apparatus, all relevant variant readings are registered in addition to the authorities quoted by Nicholas. Frequent quotations from the Bible, Church Fathers as well as Canon or Civil law are typical of Nicholas's style – yet a number of concrete quotations from these authorities are unusual and were used by Nicholas in order to best serve his purpose, i.e. to reject the procedural validity of the Council's prohibition of the lay chalice. The critical edition of Nicholas's *Apologia* aims at a complex understanding of this highly popular medieval text as well as at a better insight into Nicholas of Dresden's literary legacy.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Rukopisné prameny

Basel, Universitätsbibliothek

A X 66

Bautzen, Stadtbibliothek

8° 8

Brno, Moravská zemská knihovna

Mk 102

Brno, Moravský zemský archiv

G 12, Cerr II, č. 303

Herrnhut, Unitätsarchiv

AB.II.R.1.16.a

Karlsruhe, Badische Landesbibliothek

K 346

Koblenz, Landeshauptarchiv

Best. 701 Nr. 198

Kraków, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów

R XV 14

Kraków, Biblioteka Jagiellońska

1690

2148

Leipzig, Universitätsbibliothek

602

Praha, Archiv Pražského hradu (Knihovna metropolitní kapituly)

A LXXIX. 5

A CLXIII

D LII

D CXVIII

O XIII

O LXXIII

Praha, Národní knihovna ČR

III G 9

III G 28

IV F 23

IV G 15

V F 22

V G 19

VII E 27

IX F 7

XI D 9

XXIII F 204

Wien, Österreichische Nationalbibliothek

4937

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka

I Q 90

Vydané prameny

Acta concilii Constantiensis 4. Ed. H. FINKE (in Verbindung mit J. Hollnsteiner und H. Heimpel). Münster 1928.

AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI: *Historia Bohemica*. 3 sv. Ed. J. Hejnic – H. Rothe. Köln – Weimar – Wien 2005.

Album seu matricula facultatis juridicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1372, usque ad annum 1418. Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis II/1. Pragae 1834.

Album studiosorum universitatis Cracoviensis 1. Ab anno 1400 ad annum 1489. Ed. A. M. KOSTERKIEWICZ. Cracoviae 1887.

BEČKA, Josef – URBÁNKOVÁ, Emma: *Katalogy knihoven kolejí Karlovy univerzity*. Praha 1948.

Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters 2. Dokumente vornehmlich zur Geschichte der Valdesier und Katharer. Ed. I. DÖLLINGER. New York 1970².

- Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*. Rec. R. WEBER. Stuttgart 1994⁴.
- Brepolis*. Brepols Publishers 2001–2006. Přístupné díky projektu elektronických databází MU na serveru *Litterae ante portas*: <<http://litterae.phil.muni.cz/index.php>>.
- Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis – Die ältesten Bücherkataloge der Prager Universität*. Ed. F. ŠMAHEL – Z. SILAGIOVÁ. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 271 (Magistri Iohannis Hus Opera omnia, supplementum II). Turnhout 2015.
- Codex diplomaticus Saxoniae regiae I/B/3*. Ed. H. ERMISCH. Leipzig 1909.
- Conciliorum oecumenicorum decreta*. Curantibus J. ALBERIGO, J. A. DOSSETTI, P.-P. JOANNOU, C. LEONARDI, P. PRODI, consultante H. JEDIN. Bologna 1973³.
- Das Bakkalarenregister der Artistenfakultät der Universität Erfurt 1392–1521*. Ed. R. C. SCHWINGES – K. WRIEDT. Jena – Stuttgart 1995.
- DE VOOHT, Paul: *Le dialogue «De purgatorio» (1415) de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 42, 1975, s. 132–223.
- : *Le traité «De usuris» de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 44, 1977, s. 177–210; 45, 1978, s. 181–235.
- Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–1662* 1. Von 1386 bis 1553. Ed. G. TOEPKE. Heidelberg 1884.
- Die Matrikel der Universität Köln* 1. 1389–1475. Ed. H. KEUSSEN. Bonn 1928².
- Die Matrikel der Universität Leipzig*. Ed. G. ERLER. Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/16–18. Leipzig 1895–1902.
- Die Matrikel der Universität Wien* 1. 1377–1450. Ed. F. GALL. Graz – Köln 1956.
- Die Rektorbücher der Universität Heidelberg* 1. 1386–1410. 3 sv. Ed. J. MIETHKE. Heidelberg 1986–1999.
- DOELLE, Ferdinand: *Ein Fragment der verlorengegangenen Prager Universitätsmatrikel aus dem 14. Jahrhundert*. In: Miscellanea Francesco Ehrle 3. Per la storia ecclesiastica e civile dell'età di mezzo (Studi e testi 39). Roma 1924, s. 88–102.
- Fontes rerum Bohemicarum* 8. Ed. V. NOVOTNÝ. Praha 1932.
- Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete* 8. Acten der Erfurter universität. 3 sv. Ed. J. C. H. WEISSENBORN – A. HORTZSCHANSKY. Halle 1881–1899.
- HARDT, Hermann von der: *Magnum oecumenicum Constantiense concilium* 2–3. Francofurti et Lipsiae 1697–1698.
- HEIMPEL, Hermann: *Drei Inquisitions-Verfahren aus dem Jahre 1425. Akten der Prozesse gegen die deutschen Hussiten Johannes Drändorf und Peter Turnau sowie gegen Drändorfs Diener Martin Borchard*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 24. Göttingen 1969.
- HÖFLER, Konstantin: *Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen* 3. Fontes rerum Austriacarum 1, Scriptores 7. Wien 1866.

- Iohannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi Historia et Monumenta* I. Ed. M. FLACIUS ILLYRICUS. Norimbergae 1558.
- KLEINEIDAM, Erich: *Universitas studii Erfordensis. Überblick über die Geschichte der Universität Erfurt im Mittelalter 1392–1521* 1. 1392–1460. Leipzig 1964.
- Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku (Liber promotionum Facultatis Artium in Universitate Cracoviensi saeculi decimi quinti)*. Ed. A. GĄSIOROWSKI. Kraków 2000.
- Library of Latin Texts. CETEDOC Library of Latin Christian Texts*. Brepols 2002. Přístupné díky projektu elektronických databází MU na serveru *Litterae ante portas*: <<http://litterae.phil.muni.cz/index.php>>.
- Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim* 1–10. Ed. F. A. TINGL – J. EMLER. Praegae 1865–1889.
- Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585* I. Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis I/1. Praegae 1830.
- Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.* 1–6. Ed. C. BOROVÝ – A. PODLAHA. Praegae 1875–1927.
- Magistri Iohannis Hus Opera omnia* IV. Drobné spisy české. Ed. J. DAŇHELKA. Praha 1985.
- Matthiae de Janov dicti Magistri Parisiensis Regularum Veteris et Novi Testamenti liber V. De corpore Cristi*. Vol. 6. Ed. J. NECHUTOVÁ – H. KRMÍČKOVÁ. München 1993.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508 (Metrica Universitatis Cracoviensis a. 1400–1508)*. Ed. A. GĄSIOROWSKI – T. JUREK – I. SKIERSKA. 2 sv. Kraków 2004.
- Nicola della Rosa Nera detto da Dresda (1380? – 1416?) De reliquiis et de veneratione sanctorum: De purgatorio*. Ed. R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 23. Wrocław – Varsoviae – Cracoviae – Gdańsk 1977.
- Nicolai Dresdensis Expositio super Pater noster*. Ed. J. NECHUTOVÁ – R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 30. Wrocław – Varsovie – Cracovie – Gdańsk – Łódź 1990.
- Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Čerruc (De Černá růže id est de Rosa Nigra [†1418]) Puncta*. Ed. R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae 1996.
- NICOLAUS DE DRESDA: *Contra Gallum*. Ed. H. KRMÍČKOVÁ. In: Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, č. 310. Brno 1997, s. 165–195.
- : *De imaginibus*. Ed. J. NECHUTOVÁ. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university E 15, 1970, s. 211–240.
- : *De quadruplici missione*. Ed. J. SEDLÁK. Studie a texty k náboženským dějinám českým 1, 1914, s. 95–117.

- : *Querite primum regnum Dei*. Ed. J. NECHUTOVÁ. Brno 1967.
- : *Sermo ad clerum de materia sanguinis. Nisi manducaveritis*. In: *Puncta*. Ed. R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae 1996, s. 157–187.
- : *Tabule veteris et novi coloris*. In: Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New. Ed. H. KAMINSKY – D. L. BILDERBACK – I. BOBA – P. N. ROSENBERG. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965, s. 38–65.
- NOVOTNÝ, Václav: *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*. Praha 1920.
- PALACKÝ, František: *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia*. Pragae 1869.
- RYBA, Bohumil: *Betlemské texty*. Praha 1951.
- Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 28. Ed. G. D. MANSI. Reprint Paris 1903.
- SCHLESINGER, Ludwig: *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526*. Prag – Leipzig – Wien 1892.
- VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ: *Kronika husitská. Píseň o vítězství u Domazlic*. Ed. F. HEŘMANSKÝ – M. BLÁHOVÁ. Praha 1979.
- Veršované skladby doby husitské*. Ed. F. SVEJKOVSKÝ. Praha 1963.
- Vetus Latina Database*. Brepols 2012. Přístupné díky projektu elektronických databází MU na serveru *Litterae ante portas*: <<http://litterae.phil.muni.cz/index.php>>.
- ŽELIVSKÝ, Jan: *Dochovaná kázání z roku 1419 I*. Ed. A. MOLNÁR. Praha 1953.

Literatura

- BARTOŠ, František Michálek: *Do čtyř pražských artykulů. Z myšlenkových i ústavních zápasů let 1415–1420*. Zvláštní otisk ze Sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5. Praha 1925.
- : *Husitika a bohemika několika knihoven německých a švýcarských*. Zvláštní otisk z Věstníku Královské české společnosti nauk 1931/1. Praha 1932, s. 1–92.
- : *Husitství a cizina*. Praha 1931.
- : *Nové spisy Petra a Mikuláše z Drážďan*. Reformační sborník 8, 1941, s. 64–67.
- : *Husitská revoluce I. Doba Žižkova 1415–1426*. Praha 1965.
- BOEHMER, Heinrich: *Magister Peter von Dresden*. Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 36, 1915 s. 212–231.
- BRANDMÜLLER, Walter: *Fata libelli. Eine Hussitica-Handschrift aus Neapel*. Annuario historiae conciliorum 11, 1979, s. 142–170.
- : *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*. 2 sv. Paderborn – München – Wien – Zürich 1991–1997.

- BUTTE, Heinrich: *Geschichte Dresdens bis zur Reformationszeit*. Ed. H. WOLF. Köln – Graz 1967.
- CEGNA, Romolo: *Appunti su Valdismo e Ussitismo. La teologia sociale di Nicola della Rosa Nera (Cerruc)*. Bollettino della Società di Studi Valdesi 130, 1971, s. 3–34; 131, 1972, s. 3–42.
- : *Ancora un incontro con Nicola di Cerruc detto da Dresda*. Communio viatorum 20, 1977, s. 17–32.
- : *Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412–1415*. Przegląd Historyczny 69, 1978, s. 103–114.
- : *Encore sur Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 22, 1979, s. 277–281.
- : *La tradition penitentielle des Vaudois et des Hussites et Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 25, 1982, s. 137–170.
- : *De fraternitate Christi (Variazioni sul pensiero di Nicola della Rosa Nera detto da Dresda)*. In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. POLÍVKA – F. ŠMAHEL. Praha 1996, s. 87–101.
- : *Nicola della Rosa Nera e le origini del radicalismo antisimoniaco dello Speculum aureum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 59–74.
- : *Il Tractatus de iuramento di Nicola della Rosa Nera*. Aevum. Rassegna di Scienze storiche linguistiche e filologiche 82/2, 2008, s. 429–489.
- : *Il Trattato [perduto] Il sangue di Cristo sotto forma di vino (De Sanguine Christi in sacramento sub forma vini contento)*. Nepublikovaná práce, elektronická verze 02-06-2012.
- CROWDER, C. M. D.: *Le concile de Constance et l'édition de von der Hardt*. Revue d'histoire ecclésiastique 57, 1962, s. 409–445.
- ČEJKA, Mirek – KRMIČKOVÁ, Helena: *Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stríbra*. Brno 2009.
- ČORNEJ, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402–1437*. Praha 2000.
- DAMERAU, Rudolf: *Texte zum Problem des Laienkelchs*. Studien zu den Grundlagen der Reformation, Band 6. Gießen 1969.
- DE VOOGHT, Paul: *Jacobellus de Stříbro († 1429), premier théologien du hussitisme*. Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 54. Louvain 1972.
- Dějiny univerzity Karlovy 1348–1990*. 4 sv. Red. F. KAVKA – J. PETRÁŇ. Praha 1995–1998.
- FLIEGE, Jutta: *Eine hussitische Sammelhandschrift in der Stadtbibliothek Dessau*. Studien zum Buch- und Bibliothekswesen 4, 1986, s. 25–35.
- FUDGE, Thomas A.: *The Magnificent Ride. The First Reformation in Hussite Bohemia*. Aldershot 1998.
- GIRGENSOHN, Dieter: *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches*. Leben und Wirken eines Wiener Theologen in der Zeit des großen Schismas. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Band 12. Göttingen 1964.

- GONNET, Jean – MOLNÁR, Amedeo: *Les Vaudois au Moyen Age*. Torino 1974.
- CHYTIL, Karel: *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*. Praha 1918.
- HANTZSCH, Viktor: *Dresdner auf Universitäten vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*. Dresden 1906.
- Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter*. Ed. F. ŠMAHEL unter Mitarbeit von E. Müller-Luckner. Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 39. München 1998.
- HAUPT, Herman: *Waldenserthum und Inquisition im südöstlichen Deutschland seit der Mitte des 14. Jahrhunderts*. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 3, 1890, s. 337–411.
- HAVELKA, Emanuel: *Husitské katechismy*. Praha 1938.
- HOLETON, David R.: *The Communion of Infants and Hussitism*. *Communio viatorum* 27, 1984, s. 207–225.
- : *La communion des tout-petits enfants*. Étude du mouvement eucharistique en Bohême vers la fin du Moyen-Âge. Roma 1989.
- : *The Bohemian Eucharistic Movement in its European Context*. In: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Vol. 1. Ed. D. R. HOLETON. Praha 1996, s. 23–48.
- HOLODNÁK Petr – EBELOVÁ, Ivana: *Žatec*. Praha 2004.
- HOYER, Siegfried: *Peter von Dresden und die Anfänge der Hussitenbewegung*. *Dresdner Hefte*. Beiträge zur Kulturgeschichte 19/65, 2001, s. 62–69.
- HUDSON, Anne: *Studies in the Transmisson of Wyclif's Writings*. Aldershot 2008.
- Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi*. *Sborník z mezinárodního sympozia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayeruthu, SRN*. Ed. J. B. LÁŠEK. Praha 1995. Německá, částečně přepracovaná verze: *Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen: Vorträge des internationalen Symposions in Bayeruth vom 22. bis 26. September 1993*. Ed. F. SEIBT. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 85. München 1997.
- Jenský kodex: Faksimile a komentář*. Ed. M. VACULÍNOVÁ a kol. 2 sv. Praha 2010.
- KADLEC, Jaroslav: *Literární polemika mistrů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu o laický kalich*. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* XXI/2, 1981, s. 71–88.
- : *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod*. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Neue Folge, Band 22. Münster 1982.
- KALIVODA, Robert: *Husitská ideologie*. Praha 1961.
- KAMINSKY, Howard: *Hussite Radicalism and the Origins of Tábor 1415–1418*. *Medievalia et Humanistica* 10, 1956, s. 102–130.
- : *A History of the Hussite Revolution*. Berkley – Los Angeles 1967.

- KAVKA, František: *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*. Praha 1998.
- KEJŘ, Jiří: *Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské*. Sborník historický 7, 1960, s. 47–78.
- : *Z nové literatury o M. Mikuláši z Drážďan*. Právněhistorické studie 15, 1971, s. 221–229.
 - : *Právnícké dílo M. Friedricha Eppinge*. Studie o rukopisech 15, 1976, s. 3–11; reedice in: TÝŽ, *Z počátků české reformace*. Deus et gentes 6. Brno 2006, s. 170–181.
 - : *‘Auctoritates contra communionem parvulorum’ M. Jana z Jesenice*. Studie o rukopisech XIX, 1980, s. 5–21.
 - : *Husité*. Praha 1984.
 - : *Dějiny pražské právnícké univerzity*. Praha 1995.
 - : *Husův proces*. Praha 2000.
 - : *Z počátků české reformace*. Deus et gentes 6. Brno 2006.
- KLASSEN, John Martin: *The Nobility and The Making of the Hussite Revolution*. New York 1978.
- KOLESNYK, Alexander: *Hussens Eucharistiebegriff*. In: Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen: Vorträge des internationalen Symposions in Bayeruth vom 22. bis 26. September 1993. Ed. F. SEIBT. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 85. München 1997, s. 193–202.
- KÖPSTEIN, Horst: *Ohlasy husitského revolučního hnutí v Německu*. In: Mezinárodní ohlas husitství. Ed. J. Macek. Praha 1958, s. 223–283.
- : *Über die Teilnahme von Deutschen an der hussitischen revolutionären Bewegung – speziell in Böhmen*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 11/1, 1963, s. 116–145.
- KRMÍČKOVÁ, Helena: *Iacobellus de Misa, Magna cena*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 40, 1993, s. 129–142.
- : *Jakoubkova kwestie Quia heu in templis a její vztah k Regulím*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 41, 1994, s. 15–34.
 - : *Malogranatum a jeho pramen Compendium theologiae veritatis*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 43, 1996, s. 37–47.
 - : *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, č. 310. Brno 1997.
 - : *Několik poznámek k přijímání malických 1414–1416*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 44, 1997, s. 59–69.
 - : *K pramenům Husovy kwestie De sanguine Christi sub specie vini*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 45, 1998, s. 79–102.
 - : *Příspěvek k edici kázání Mikuláše z Drážďan Sermo ad clerum Nisi manducaveritis*. Listy filologické 123, 2000, s. 251–299.

- : *Nedochovaná předloha rukopisů PUK XI D 9 a ÖNB 4940*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 48, 2001, s. 89–98.
- : *Vliv Matěje z Janova na utrakvismus Jakoubka ze Stříbra a Mikuláše z Drážďan*. In: Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého symposia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. LÁŠEK – K. SKALICKÝ. Brno 2002, s. 78–88.
- : *Jakoubkova utrakvistická díla z roku 1414*. In: Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení. Ed. O. HALAMA – P. SOUKUP. Praha 2006, s. 171–181.
- : *Articulus pro communione sub utraque specie Jakoubka ze Stříbra*. Studie o rukopisech XXXIX, 2009, s. 73–87.
- : *Paběrky z rukopisů univerzitních*. In: Campana codex civitas. Miroslav Flodr octogenario. Red. F. NOVÁK. Brno 2009, s. 179–211.
- KYBAL, Vlastimil: *M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení*. Praha 1905 (reprint: Brno 2000).
- LUCENBURKOVÉ. *Česká koruna uprostřed Evropy*. Ed. F. ŠMAHEL – L. BOBKOVÁ. Praha 2012.
- MADRE, Alois: *Nikolaus von Dinkelsbühl. Leben und Schriften*. Ein Beitrag zur theologischen Literaturgeschichte. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Texte und Untersuchungen, Band 40, Heft 4. Münster 1965.
- MACHILEK, Franz: *Ein Eichstätt Inquisitionsverfahren aus dem Jahre 1460*. Jahrbuch für fränkische Landesforschung 34/35, 1975 s. 417–446.
- : *Deutsche Hussiten*. In: Jan Hus. Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Ed. F. SEIBT. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 85. München 1997, s. 267–282.
- : *Aufschwung und Niedergang der Zusammenarbeit von Waldensen und Hussiten im 15. Jahrhundert (unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Deutschland)*. In: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale“. Ed. A. de LANGE – K. UTZ-TREMP. Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel 2006, s. 277–316.
- MAREK, Jindřich: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414. Praha 2011.
- Master Nicholas of Dresden. *The Old Color and the New*. Ed. H. KAMINSKY – D. L. BILDERBACK – I. BOBA – P. N. ROSENBERG. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965.
- MELTZER, Otto: *Die Kreuzschule in Dresden bis zur Einführung der Reformation (1539)*. Mittheilungen des Vereins für die Geschichte Dresdens 7, 1886, s. 1–62.
- MIETHKE, Jürgen: *Die Prozesse in Konstanz gegen Jan Hus und Hieronymus von Prag – ein Konflikt unter Kirchenreformern?* In: Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter. Ed. F. ŠMAHEL. München 1998, s. 147–167.

- Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době*. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. LÁŠEK – K. SKALICKÝ. Brno 2002.
- MOLNÁR, Amadeo: *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1991².
- MUTOVÁ, Petra: *Vybrané prameny k existenci drážďanské školy*. In: *Querite primum regnum Dei*. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové. Ed. H. KRMIČKOVÁ et al. Brno 2006, s. 553–560.
- : *Radicals and Heretics: Rethinking the Dresden School in Prague*. Budapest: Central European University. Department of Medieval Studies, 2010. Supervisor of the Doctoral thesis prof. Gábor Klaniczay.
- MÜLLER, Joseph Theodor: *Magister Nikolaus von Dresden*. Zeitschrift für Brüdergeschichte 9, 1915, s. 80–109.
- NECHUTOVÁ, Jana (rec.): *Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New*. Ed. H. KAMINSKY – D. L. BILDERBACK – I. BOBA – P. N. ROSENBERG. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university C 13, 1966, s. 198–200.
- : *Místo Mikuláše z Drážďan v raném reformačním myšlení*. Příspěvek k výkladu nauky. Rozpravy Československé akademie věd 77, sešit 16. Praha 1967.
- : *K charakteru eucharistie v české reformaci*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university B 18, 1971, s. 31–44.
- : *Simone Fidati da Cassia a počátky české reformace*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 28, 1983, s. 241–247.
- NEUMANN, Augustin: *Glossy v Dräandorfově postile*. Hlídka 41/11, 1924, s. 457–465.
- NODL, Martin: *Iurare vel promittere. Příspěvek k problematice pražských univerzitních statut*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLVII/1–2, 2007, s. 49–57.
- : *Dekret kutnohorský*. Praha 2010.
- RATHMANN, Thomas: *Geschehen und Geschichte des Konstanzer Konzils: Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*. Forschungen zur Geschichte der älteren deutschen Literatur, Band 20 [i.e. 25]. München 2000.
- ROUSE, Mary A. – ROUSE, Richard H.: *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts*. Notre Dame, Ind. 1991.
- SEDLÁK, Jan: *Počátkové kalicha*. Časopis katolického duchovenstva 52 (LXXVII), 1911, s. 97–105, 244–250, 397–401, 496–501, 583–587, 703–708, 786–791; 54 (LXXIX), 1913, s. 226–232, 275–278, 404–410, 465–470, 708–713; 55 (LXXX), 1914, s. 75–84, 113–120, 315–322.
- : *Mikuláš z Drážďan*. Zvláštní otisk z Hlídky. Brno 1914.
- : *M. Jan Hus*. Olomouc 1996².

- SEIBT, Ferdinand: *Die revelatio des Jacobellus von Mies über die Kelchkommunion*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 22, 1966, s. 618–624.
 –: *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 60. München 1987.
 –: *Hussitica*. Zur Struktur einer Revolution. Köln 1990².
- SELGE, Kurt-Victor: *Heidelberger Ketzerprozesse in der Frühzeit der hussitischen Revolution*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 82, 1971, s. 167–202.
- SEŃKO, Władisław: *Falkenbergs Zeugnis in der Frage der Verfasserschaft des Speculum aureum de titulis beneficiorum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 195–198.
- SCHMIDTOVÁ, Anežka: *Z bohemik vratislavské universitní knihovny*. Listy filologické 83, 1960, s. 98–105.
 viz Vidmanová, Anežka.
- SKLENÁŘOVÁ, Noemi: *Rétorika spisu Mikuláše z Drážďan De conclusionibus*. Brno: Univerzita J. Ev. Purkyně. Filozofická fakulta. Ústav klasických studií, 1987. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jana Nechutová, CSc.
- SOUKUP, Pavel: *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha 2011.
- SPINKA, Matthew: *John Hus. A Biography*. Princeton, New Jersey 1968.
- SPUNAR, Pavel – Vidmanová, Anežka (rec.): *Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New*. Ed. H. KAMINSKY – D. L. BILDERBACK – I. BOBA – P. N. ROSENBERG. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965. Listy filologické 90/2, 1967, s. 208–210.
 –: *Kurzgefasste Nachrichten aus Handschriften und über Handschriften IV. Bohemika in den Klosterbibliotheken in Krakau*. Mediaevalia Bohemica 3, 1970, s. 279–287.
- STOČES, Jiří: *K otázké sociální mobility chudých studentů středověké pražské právnické univerzity*. Několik příkladů ze saského univerzitního národa. In: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Ed. P. KRAFL. Praha 2008, s. 459–467.
 –: *Die Prager Juristenuniversität nach 1409 – Agonie, Auslaufmodell oder die Suche nach einem neuen Anfang?* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 65–70.
 –: *Pražské univerzitní národy do roku 1409*. Praha 2010.
- SÜSS, Peter A.: *Grundzüge der Würzburger Universitätsgeschichte 1402–2002. Eine Zusammenschau*. Neustadt an der Aisch 2007.
- ŠMAHEL, František: *Leben und Werk des Magisters Hieronymus von Prag*. Historica 13, 1966, s. 81–111.
 –: *Kvodlibetní diskuse ke kwestii principalis Michala z Malenic roku 1412*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/1, 1981, s. 27–52.

- : *Die Tabule veteris et novi coloris als audiovisuelles Medium hussitischer Agitation*. Studie o rukopisech 29, 1992, s. 95–105.
- : *Husitská revoluce*. 4 sv. Praha 1995–1996². Německá verze: *Die hussitische Revolution*. Aus dem Tschechischen übersetzt von Thomas Krzenck, Redaktion Alexander Patschovsky. Schriften der MGH, Band 43. Hannover 2002.
- : *Curriculum vitae Magistri Petri Payne*. In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. POLÍVKA – F. ŠMAHEL. Praha 1996, s. 141–160. Německy: *Magister Peter Payne: Curriculum vitae eines englischen Nonkonformisten*. In: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale“ im 15. Jahrhundert. Ed. A. de LANGE – K. UTZ-TREMP. Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel 2006, s. 241–260. Anglicky in: *Oxford Dictionary of National Biography* 43 (2004), art. 21650.
- : *Idea národa v husitských Čechách*. Edice historické myšlení 11. Praha 2000.
- : *Nikolaus von Dresden*. In: Lexikon des Mittelalters 6. CD-ROM-Ausgabe. Verlag J. B. Metzler 2000, 1167.
- : *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Česká historie 9. Praha 2001.
- : *Die Prager Universität im Mittelalter: Gesammelte Aufsätze / The Charles University in the Middle Ages: Selected Studies*. Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 28. Leiden – Boston 2007.
- Nodl, Martin: *Kuttenberger Dekret nach 600 Jahren. Eine Bilanz der bisherigen Forschung*. Acta universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 19–54.
- : *Zatoulané drobné texty v nejstarších kolejních katalogích*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis L/2, 2010, s. 89–114.
- TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy* 3. Praha 1875.
- VIDMANOVÁ, Anežka: *Husova tzv. Postila De tempore (1408/9)*. Listy filologické 94, 1971, s. 7–22.
- : *K středolatinšské textové kritice. Na okraj tří vydání raně husitských textů*. Listy filologické 94, 1971, s. 184–192.
- : *Husovo Leccionarium bipartitum ve světle textové kritiky*. Listy filologické 98, 1975, s. 199–207.
- : *Probleme der Textkritik im Spätmittelalter*. Philologus 123/1, 1979, s. 114–119.
- : *K vydávání latinských textů české provenience ze 14. a 15. století*. Husitský Tábor 8, 1985, s. 271–283. Přetisk in: TÁŽ: *Laborintus: latinská literatura středověkých Čech*. Praha 1994, s. 36–54.
- : *K textové tradici letní části Husova Leccionaria bipartita*. Listy filologické 109, 1986, s. 147–155.
- viz SCHMIDTOVÁ, Anežka.
- WERNER, Ernst: *Jan Hus: Welt und Umwelt eines Prager Frühreformators*. Weimar 1991.

ZILYNSKÁ, Blanka: *Johann Hoffmann: Prager Student, antihussitischer Repräsentant und Bischof von Meissen*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 81–98.

Subsidia

BARTOŠ, František Michálek – SPUNAR, Pavel: *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*. Praha 1965.

DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*. Praha 1958.

DRAGOUN, Michal: *Soupis středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea*. Doplňky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašici a J. Vajse. Praha 2011.

FLAJŠHANS, Václav: *Bohemika Gersdorfské knihovny v Budyšině*. Časopis musea království českého 83/1, 1909, s. 133–138.

JAŹDZEWSKI, Konstanty Klemens: *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi latinorum signa 180–260 comprehendens*. Wratislaviae 1982.

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 4. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 1. Die theologischen Handschriften 1 (MS 1–500). Ed. R. HELSSIG. Wiesbaden 1995².

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 6. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 3. Die juristischen Handschriften. Ed. R. HELSSIG. Wiesbaden 1996².

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 5. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 2. Die theologischen Handschriften 1 (MS 501–625). Ed. P. BURKHART. Wiesbaden 1999.

Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. 26 sv. Ed. W. GOEBER – J. KLAPPER. Wrocław 1920–1944.

KRZENCK, Thomas: *Die Bautzener Hussitica der ehemaligen Gersdorfschen Bibliothek*. Studie o rukopisech 31, 1995–1996, s. 153–178.

Mittelalterliche Handschriften im Landeshauptarchiv Koblenz 2. Die nichtarchivischen Handschriften der Signaturengruppe Best. 701 Nr. 191–992. Ed. E. OVERGAAUW. Wiesbaden 2002.

PATERA, Adolf – PODLAHA, Antonín: *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské*. 2 sv. Praha 1910–1922.

RICHTEROVÁ, Alena: *Děčínské rukopisy ze sbírky Františka Martina Pelcla (1743–1801), nyní ve fondech Národní knihovny České republiky*. Praha 2007.

SCHWARZENBERG, Karl: *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien 1972.

- SPUNAR, Pavel: *Repertorium auctorum Bohemorum provectorum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*. 2 sv. Wratislaviae – Varsaviae – Cracoviae – Gedani – Lodziae – Praeae 1985–1995.
- SPYCHALA, Lesław: *Wegweiser durch die Handschriftenbestände der Universitätsbibliothek Wrocław/Breslau* 2. In: *Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit*. Ed. K. GARBER. Tübingen 2005, s. 655–746.
- STOTZ, Peter: *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters* 3. Lautlehre. München 1996.
- Tabulae codicum manu scriptorum praeter Graecos et Orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum* III. Cod. 3501–5000. Vindobonae 1869.
- TRUHLÁŘ, Josef: *Paběrky z rukopisů Klementinských*. Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, splečnost a umění 7, 1898, s. 660–664.
–: *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c. r. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*. 2 sv. Praha 1905–1906.
- WISŁOCKI, Władysław: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2. Kraków 1881.
- WŁODEK, Zofia: *Inventaire des manuscrits médiévaux latins, philosophiques et théologiques de la Bibliothèque des Pères Dominicains de Cracovie*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 14, 1970, s. 155–186.

NICOLAI DRESDENSIS APOLOGIA

Ratio edendi

Při přepisu jsem vycházela z pravidel pro transkripci latinských literárních rukopisných textů, vypracovaných Bohumilem Rybou. Základem edice je pražský univerzitní rukopis sign. IV G 15 se siglou G, který určuje její grafickou podobu. Text *Apologie* do něj opsali dva písaři s různým grafickým projevem, jenž byl při přepisu respektován – proto se v první části textu objevují spíše klasické tvary, v druhé častěji středověké. Ve shodě se zásadami moderní textové kritiky tedy na grafickém vyjádření nebylo nic měněno a odlišně se vyskytující varianty nebyly zásadně sjednocovány. V případě zkratk byl respektován převládající úzus každého písaře, proto jsou rozepisovány jinak v první a jinak v druhé části; obecně je použito tvarů neasimilovaných. Střídavě se objevující římské a arabské číslovky byly respektovány, neboť textu zásadně neubírají na přehlednosti. Grafické varianty ovlivněné výslovností a dalšími faktory, se kterými se setkáváme v případě všech rukopisů, nejsou v aparátu zohledněny, pokud nemění význam textu. K několika emendacím jsem přistoupila pouze v případě citátů z autorit, kdy jinak nesrozumitelný text byl znám z jiných Mikulášových prací či citovaných textů. S výjimkou zřetelných písařských chyb a jevů ryze grafických jsou tedy v aparátu zachycena různočtení všech rukopisů od rekonstruovaného textu.

Marginální glosy ve všech rukopisech – kromě několika výjimek zachycených v aparátu – obsahují písařské opravy a doplňky, upozorňují na obsah příslušných míst, případně se vztahují k členění textu (jedná se především o odkazy na konkluze a číslování jednotlivých úseků textu), a proto nebyly do edice zahrnuty. Pro úplnost je třeba připomenout, že v souvislosti s výše analyzovaným rejstříkem k textu *Apo-*

logie se v rukopise *E* na okrajích vyskytují odkazy na místa indexovaná v rejstříku; ani ty ovšem nejsou pro text samotný relevantní, a edice je tedy nezachycuje.

Biblická místa, citáty z kanonického a římského práva a další citované autority, na které autor v textu odkazuje, jsou pokud možno důsledně dohledány a určeny v aparátu. U autorit, které Mikuláš citoval ze sbírek kanonického práva, určují jejich výskyt primárně v nich, respektive ve zdroji bližším znění *Apologie*; v případě, že znění v *Corpus iuris canonici* i v relevantním díle jsou shodná, uvádím oba odkazy. Z důvodu výše popsané komplikované geneze a z ní pramenící struktury textu je v aparátu u citovaných míst rovněž upozorněno na jejich užití v relevantních textech²¹⁹ – tento vertikální průřez má umožnit nahlédnutí do geneze textu a vydávaný text prezentovat v co nejširším kontextu svého vzniku.

Biblické citace jsou v textu vyznačeny kurzívou; u odkazů na *auctoritates* jsou rozlišeny přímé citace, vyznačené uvozovkami, a aluze, uvedené zkratkou *cfr.*, jejichž rozsah je vymezen v aparátu pomocí prvního a posledního slova. Vnitřní citáty, které jsou určeny v kritických edicích svých pramenů, určeny ani vyznačeny nejsou; výjimku představují citace z prvních či rukopisů, pokud bylo z hlediska smyslu textu nutné je vyznačit. V odkazech na citovaná místa jsou respektovány zásady užívané v ediční řadě *Corpus Christianorum*, *Continuatio Mediaevalis* nakladatelství Brepols; zkratky jsou uváděny standardně – pokud to bylo možné – dle normy zavedené v *Thesaurus Linguae Latinae*. Kanonické a římské právo je citováno podle zavedených norem.

219 S výjimkou biblických citátů jsou to místa v kvestii Ondřeje z Brodu *Utrum licitum sit*, Jakoubkově traktátu *Pius Iesus*, Husově kvestii *De sanguine Christi sub specie vini*, dále v *Confutatio Iacobi de Misa* Petra z Pulky a nakonec v konkluzích kostnických doktorů *Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa*.

Abbreviationes

quae in apparatu critico locisque inveniuntur

a.	articulus
add.	additum
c.	canon, capitulum, caput
C.	causa
cfr.	confer
Clem.	Clementinae
cod., codd.	codex, codices
Cod.	Codex Iustinianus
col.	columna
corr.	correctum
d., D.	distinctio
De consecr.	De consecratione
De poen.	De poenitentia
del.	deletum
Dig.	Digesta
em.	emendavi
f.	folio
hom.	homilia
ibid.	ibidem
l.	liber
marg.	margo, margine
om.	omisit, omissum
p.	pagina
par.	paragraphus
q.	quaestio
sec.	secundum
seqq.	sequentes
suppl.	supplevi
tr.	tractatus
vol.	volumen
VI	Liber Sextus Decretalium
X	Decretales Gregorii IX.

Conspectus auctoritatum

- ALBERT. M., *In Apoc.* = ALBERTUS MAGNUS. *Commentarii in Apocalypsim.* In: *B. Alberti Magni Opera omnia*, vol. 11b. Ed. P. JAMMY. Lugduni: Sumptibus Claudii Prost et al., 1651.
- ALBERT. M., *Sacr.* = ALBERTUS MAGNUS. *Liber de sacramento Eucharistiae.* In: *B. Alberti Magni Opera omnia*, vol. 38, p. 191–463. Ed. A. BORGNET. Parisiis: Apud Ludovicum Vivès, 1899.
- ALEX. HAL., *Summa theol.* 1–3 = ALEXANDER HALENSIS. *Summa theologica seu sic ab origine dicta “Summa fratris Alexandri”.* Liber I–III. 5 vol. Quaracchi: Cura PP. Collegii S. Bonaventurae, 1924–1948.
- ALEX. HAL., *Summa theol.* 4 = ALEXANDER HALENSIS. *Summae theologiae pars quarta.* Coloniae Agrippinae: Sumptibus Ioannis Gymnici, 1622.
- AMBR., *Paenit.* = AMBROISE DE MILAN. *La Pénitence.* Ed. R. GRYSO. Sources chrétiennes 179. Paris: Les Éditions du Cerf, 1971.
- PS. AMBR., *Serm.* = PSEUDO AMBROSIIUS. *Sermones S. Ambrosio hactenus ascripti.* Ed. J.-P. MIGNE. Patrologia Latina 17, col. 603–762. Parisiis: 1845.
- ANDR. BROD., *Utrum licitum* = ANDREAS DE BRODA. *Quaestio Utrum licitum sit seu an debeat Christi populus laicalis sub utraque specie sacramentali communicare, quemadmodum sacerdos facit in altari.* Ed. J. KADLEC. In: *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod*, p. 159–166. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Neue Folge, Band 22. Münster 1982.
- AUG., *Acad.* = AURELIUS AUGUSTINUS. *Contra academicos.* Ed. W. M. GREEN. In: *Sancti Aurelii Augustini Contra academicos. De beata vita. De ordine. De magistro. De libero arbitrio*, p. 1–61. (Avrelii Avgvstini Opera II/2). Ed. W. M. GREEN – KL. D. DAUER. Corpus Christianorum, series Latina 29. Turnhout: Brepols, 1970.
- AUG., *Adult. coniug.* = AURELIUS AUGUSTINUS. *De adulterinis coniugiis libri duo.* Ed. I. ZYCHA. In: *Sancti Aurelii Augustini De fide et symbolo. De fide et operibus. De agone christiano. De continentia. De bono coniugali. De sancta virginitate. De bono viduitatis. De adulterinis coniugiis lib. II. De mendacio. Contra mendacium. De opere monachorum. De divinatione daemonum. De cura pro mortuis gerenda. De patientia*, p. 345–410. (Avrelii Avgvstini Opera V/3). Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum XXXI. Vindobonae: F. Tempsky, 1900.
- AUG., *Bapt.* = AURELIUS AUGUSTINUS. *De baptismo libri septem.* Ed. M. PETSCHENIG. In: *Sancti Aurelii Augustini Scripta contra Donatistas pars I: Psalmus contra partem Donati. Contra epistolam Parmeniani libri tres. De baptismo libri septem*, p. 143–375. (Avrelii Avgvstini Opera VII/1). Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum LI. Vindobonae: F. Tempsky, 1908.

- AUG., *Civ.* = *Sancti Aurelii Augustini De civitate Dei*. 2 vol. In: *Aurelii Augustini Opera* XIV/1-2. Ed. B. DOMBART – A. KALB. Corpus Christianorum, series Latina 47-48. Turnhout: Brepols, 1955.
- AUG., *Enchir.* = AURELIUS AUGUSTINUS. *Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate*. Ed. E. EVANS. In: *Sancti Aurelii Augustini De fide rerum invisibilium. Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate. De catechizandis rudibus. Sermo ad catechumenos de symbolo. Sermo de disciplina christiana. Sermo de utilitate ieiunii. Sermo de excidio urbis Romae. De haeresibus*, p. 21-114. (Aurelii Augustini Opera XIII/2). Ed. M. P. J. VAN DEN HOUT – E. EVANS – I. BAUER – R. VANDER PLAETSE – S. D. RUEGG – M. V. O'REILLY – C. BEUKERS. Corpus Christianorum, series Latina 46. Turnhout: Brepols 1969.
- AUG., *Epist.* = *Sancti Aurelii Augustini Epistolae*. In: *Aurelii Augustini Opera* III/1-3. Ed. Kl. D. DAUR. Corpus Christianorum, series Latina 31, 31A, 31B. Turnhout: Brepols, 2004-2009.
- AUG., *In evang. Ioh.* = *Sancti Aurelii Augustini In Iohannis evangelium tractatus CXXIV*. In: *Aurelii Augustini Opera* VIII. Ed. R. WILLEMS. Corpus Christianorum, series Latina 36. Turnhout: Brepols, 1954.
- AUG., *Serm.* = AURELIUS AUGUSTINUS. *Sermones*. Ed. J.-P. MIGNE. Patrologia Latina 38. Parisiis 1865.
- AUG., *Trin.* = *Sancti Aurelii Augustini De trinitate libri XV*. 2 vol. In: *Aurelii Augustini Opera* XVI/1-2. Ed. W. J. MOUNTAIN – FR. GLORIE. Corpus Christianorum, series Latina 50-50A. Turnhout: Brepols, 1968.
- BARTOL., *Dig.* = BARTOLUS A SAXO FERRATO. *In primam ff. veteris partem cum adnotationibus Alex. Barb. Parisii ... atque aliorum*. Venetiis: Apud Iuntas, 1570.
- Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*. Rec. R. WEBER. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994⁴.
- PS. CHRYSOST., *In Matth.* = PSEUDO CHRYSOSTOMUS. *Opus imperfectum in Matthaeum*. Ed. J.-P. MIGNE. Patrologia Graeca 56, col. 601-946. Parisiis: 1859.
- Conciliorum oecumenicorum decreta* = *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Curantibus J. ALBERIGO, J. A. DOSSETTI, P.-P. JOANNOU, C. LEONARDI, P. PRODI, consultante H. JEDIN. Bologna: Istituto per le scienze religiose, 1973³.
- Corpus iuris canonici in tres partes distinctum, glossis diversorum illustratum*. 3 vol. Lugduni: Sumptibus Ioannis Antonii Huguetan et Guilielmi Barbier, 1671.
- Corpus iuris civilis. Digesta*. Ed. Th. MOMMSEN – P. KRUEGER. Berolini: Apud Weidmannos, 1922; *Codex Iustinianus*. Ed. P. KRUEGER. Berolini: Apud Weidmannos, 1915.
- CYPR., *Epist.* = *Sancti Cypriani episcopi Epistularium*. 3 vol. In: *Sancti Cypriani episcopi opera* III/1-3. Ed. G. F. DIERCKS. Corpus Christianorum, series Latina III B-D. Turnhout: Brepols, 1994-1999.

- CYPR., *Laps.* = *Sancti Cypriani episcopi Opera. De lapsis.* In: *Sancti Cypriani episcopi opera* I, p. 217–242. Ed. M. BÉVENOT. Corpus Christianorum, series Latina III. Turnhout: Brepols, 1972.
- CYPR., *Patient.* = *Sancti Cypriani episcopi Opera. De bono patientiae.* In: *Sancti Cypriani episcopi opera* II, p. 115–133. Ed. C. MORESCHINI. Corpus Christianorum, series Latina III A. Turnhout: Brepols, 1976.
- Ps. CYPR., *Adv. Iud.* = THASCIUS CAECILIUS CYPRIANUS. *Adversus Iudaeos.* In: *S. Thascii Caecilii Cypriani Opera omnia. Opera spuria*, p. 133–144. Ed. G. HARTEL. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum III/3. Vindobonae: Apud C. Geroldi filium bibliopolam academiae, 1871.
- Ps. CYPR., *Laud. mart.* = PSEUDO THASCIUS CAECILIUS CYPRIANUS. *De laude martyrii.* In: *S. Thascii Caecilii Cypriani Opera omnia. Opera spuria*, p. 26–52. Ed. G. HARTEL. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum III/3. Vindobonae: Apud C. Geroldi filium bibliopolam academiae, 1871.
- EUSEB. CREM., *Mort. Hier.* = EUSEBIUS CREMONENSIS. *De morte S. Hieronymi ad Damasum.* Ed. J. KLAPPER. In: *Schriften Johannis von Neumarkt 2: Hieronymus. Die unechten Briefe des Eusebius, Augustin, Cyrill zum Lobe des Heiligen.* Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung 6. Ed. K. BURDACH. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1932.
- FOLC. SITT., *Hom.* = FOLCUINUS SITTENBACENSIS. *Lectio sancti euangelii secundum Matthaeum.* Ed. J. LECLERCQ. In: *Une homélie de Volcuin de Sittichenbach.* Studi medievali, serie terza 3, 1962, p. 323–339.
- FRIEDBERG = *Corpus iuris canonici.* 2 vol. Ed. Ae. FRIEDBERG. Lipsiae 1879–1881. Reprint Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959.
- GAUFR. CLAR., *Coll.* = GEOFFROY D'AUXERRE. *Entretien de Simon-Pierre avec Jésus.* Ed. H. ROCHAIS. Sources chrétiennes 364. Paris: Les Éditions du Cerf, 1990.
- Gloss. int.* = *Glossa interlinearis.* In: *Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria iam ante quidem a Strabo Fulgensi, collecta ... et Postilla Nicolai Lyrani....* 6 vol. Venetiis: Apud Iuntas, 1603.
- Gloss. ord.* = *Glossa ordinaria.* In: *Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria iam ante quidem a Strabo Fulgensi, collecta ... et Postilla Nicolai Lyrani....* 6 vol. Venetiis: Apud Iuntas, 1603.
- GREG. M., *Epist.* = *S. Gregorii Magni Registrum epistularum.* 2 vol. Ed. D. NORBERG. Corpus Christianorum, series Latina 140–140A. Turnhout: Brepols, 1982.
- GREG. M., *Moral.* = *S. Gregorii Magni Moralia in Iob.* 3 vol. Ed. M. ADRIAEN. Corpus Christianorum, series Latina 143–143B. Turnhout: Brepols, 1979–1985.
- GUID., *Ros.* = GUIDO DE BAYSIO. *Rosarium decretorum.* Argentinae: Johannes Mentelin, 1473 (GW 3744).

- GUILL. MIL., *Sacr.* = GUILLELMUS DE MILITONA. *Quaestiones de sacramentis*. 2 vol. Ed. C. PIANA – G. GAL. Bibliotheca Franciscana scholastica medii aevi XXII–XXIII. Quaracchi: Cura PP. Collegii S. Bonaventurae, 1961.
- GUILL. MONT., *Sacr.* = GUILLELMUS DE MONTE LAUDUNO. *Sacramentale*. Praha, Národní knihovna ČR, sign. V B 17, f. 224r^a–297r^a.
- HARDT = *Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa et ejus doctrinam de communione plebis sub utraque specie*. In: *Magnum oecumenicum Constantiense concilium* 3, col. 586–592. Ed. H. von der HARDT. Francofurti et Lipsiae: In Officina Christiani Genschii, 1698.
- HIER., *Epist.* = S. EUSEBIUS HIERONYMUS. *Epistularum pars III. Epistulae CXXI–CLIV*. Ed. I. HILBERG. Editio altera supplementis aucta. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum LVI/1. Vindobonae: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996.
- HENR. SEUS., *Hor.* = HEINRICH SEUSES. *Horologium sapientiae*. Ed. P. KÜNZLE, OP. *Spicilegium Friburgense* 23. Freiburg: Universitätsverlag, 1977.
- HRAB. MAUR., *In Matth.* = HRABANUS MAURUS. *Expositio in Matthaeum*. 2 vol. Ed. B. LÖFSTEDT. Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 174–174A. Turnhout: Brepols, 2000.
- HUG. RIP., *Compend.* = HUGO RIPELINUS. *Compendium theologiae veritatis*. In: *D. Alberti Magni, Ratisbonensis episcopi, ordinis praedicatorum, Opera omnia* 34, p. 1–306. Ed. A. BORGNET. Parisiis: Apud Ludovicum Vivès, 1895.
- PS. HUGO S. CAR., *Super Apoc.* = PSEUDO HUGO DE SANCTO CARO. *Expositio super Apocalypsim* ('*Vidit Iacob*'). In: *Thomae Aquinatis sacri ordinis F. F. praedicatorum Opera omnia* 31, p. 469–661, 32, p. 1–86. Ed. S. E. FRETTE. Parisiis: Apud Ludovicum Vivès, 1876–1879.
- HUS, *Sang. Christ.* = IOHANNES HUS. *De sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo*. In: *Iohannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi Historia et Monumenta* I, f. 42r–44r. Ed. M. FLACIUS ILLYRICUS. Norimbergae: In Officina Ioannis Montani et Vlrici Neuberi, 1558.
- IAC., *Pius Iesus* = IACOBELLUS DE MISA. *Pius Iesus*. Ed. J. KADLEC. In: *Literární polemika mistrů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu o laický kalich*, p. 80–87. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/2, 1981.
- IAC. VITR., *Hist. orient.* = JACQUES DE VITRY. *Histoire orientale (Historia orientalis)*. Ed. J. DONNADIEU. Sous la Règle de saint Augustin 12. Turnhout: Brepols, 2008.
- IOH. ANDR., *Novella* = Ioannis Andreae ... *In sex Decretalium libros et in titulum De regulis iuris Nouella Commentaria*. 2 vol. Venetiis: Apud Franciscum Franciscum Senensem, 1581.
- Leg. aur.* = IACOPO DA VARAZZE. *Legenda aurea*. 2 vol. Ed. G. P. MAGGIONI. Millennio Medievale 6. Tavarnuzze – Firenze: SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 1998.

- MANSI = *Theologorum Constantiensium Conclusiones contra Jacobum de Misa, et ejus doctrinam de Communionem Plebis sub utraque specie*. In: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 28, col. 157–160. Ed. G. D. MANSI. Reprint Paris: Welter, 1903.
- MATTH. JAN., *Regulae* = *Matthiae de Janov dicti Magistri Parisiensis Regulae Veteris et Novi Testamenti* 2. Ed. V. KYBAL. Oeniponte: Sumptibus Librariae Universitatis Wagnerianae, 1909.
- MAX. TAUR., *Serm.* = *Maximi episcopi Taurinensis Sermones. Collectio sermonum antiqua nonnullis sermonibus extravaganantibus adiectis*. Ed. A. MUTZENBECHER. Corpus Christianorum, series Latina 23. Turnhout: Brepols, 1962.
- NICOL. DRES., *De proprio sacerdote et casibus* = NICOLAUS DE DRESDEN. *De proprio sacerdote et casibus*. Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 102, f. 83r–88r.
- NICOL. DRES., *Puncta* = *Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Čerruc (De Černá růže id est de Rosa Nigra [†1418]) Puncta*. Ed. R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae: Institut de Philosophie et de Sociologie de l'Académie Polonaise des Sciences, 1996.
- NICOL. DRES., *De quadruplici missione* = *Nicolai de Drážďan De quadruplici missione*. Ed. J. SEDLÁK. Studie a texty k náboženským dějinám českým 1, 1914, p. 95–117.
- NICOL. DRES., *Querite* = NICOLAUS DE DRESDA. *Querite primum regnum Dei*. Ed. J. NECHUTOVÁ. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1967.
- NICOL. DRES., *Replica* = NICOLAUS DE DRESDEN. *Replica rectori scholarum in Corbach*. Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. D 118, f. 1r–51v.
- NICOL. DRES., *Sermo Nisi manducaveritis* = NICOLAUS DE DRESDEN. *Sermo ad clerum de materia sanguinis. Nisi manducaveritis*. In: *Puncta*, p. 157–187. Ed. R. CEGNA. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae: Institut de Philosophie et de Sociologie de l'Académie Polonaise des Sciences, 1996.
- NICOL. DRES., *Tabule* = NICOLAUS DE DRESDEN. *Tabule veteris et novi coloris*. In: *Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New*. Ed. H. KAMINSKY – D. L. BILDERBACK – I. BOBA – P. N. ROSENBERG. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, p. 38–65. Philadelphia 1965.
- NICOL. LIR., *Postil.* = NICOLAUS DE LIRA. *Postilla*. In: *Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria iam ante quidem a Strabo Fulgensi, collecta ... et Postilla Nicolai Lyrani...* 6 vol. Venetiis: Apud Iuntas, 1603.
- PETR. PULK., *Conf.* = PETRUS DE PULKA. *Confutatio Iacobi de Misa*. Ed. D. GIRGENSOHN. In: *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches*. Leben und Wirken eines Wiener Theologen in der Zeit des großen Schismas, p. 217–250. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 12. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1964.

- PETR. TAR., *Sent.* = PETRUS DE TARENDAISE. *In IV. libros Sententiarum Commentari.* Tolosae: Apud Arnaldum Colomerium, 1652.
- RICHARD. MED., *Sent.* = RICHARDUS DE MEDIAVILLA. *Super quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi Quaestiones subtilissimae.* Tomus quartus. Brixiae: Apud Vincentium Sabbium, 1591.
- SIM. CAS., *Gest. Dom.* = SIMON FIDATI DE CASSIA, OESA. *De gestis Domini Salvatoris.* 7 vol. Ed. W. ECKERMANN. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1998–2003.
- Spec. aur.* = *Speculum aureum de titulis beneficiorum ecclesiasticorum.* Ed. W. SEŇKO. In: *Piotr Wysz z Radolina i jego dzieło «Speculum aureum»*, p. 73–169. *Studia „Przeglądu Tomistycznego“* 2. Warszawa: Instytut Tomistyczny, 1995.
- STANISL., *Rom. eccl.* = STANISLAUS DE ZNOYMA. *Tractatus de Romana ecclesia.* Ed. J. SEDLÁK. In: *Miscellanea husitica Ioannis Sedlák*, p. 312–322. Ed. J. V. POLC – S. PŘIBYL. Praha: Karolinum, 1996.
- STEPH., *Eccl.* = STEPHANUS DE PÁLEČ. *Tractatus de ecclesia (partes selectae).* Ed. J. SEDLÁK. In: *M. Jan Hus*, p. 202*–304*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1996².
- THOM. AQ., *Summa theol.* = THOMAS AQUINAS. *Summa theologiae ... cum textu ex recensione Leonina. Tertia pars et Supplementum.* Ed. P. CARAMELLO. Torino: Marietti, 1956.
- THOM. AQ., *Super Ioh.* = THOMAS AQUINAS. *Super Evangelium S. Ioannis lectura.* Ed. R. CAI. Torino: Marietti 1952⁵.
- Tubach* = TUBACH, Frederic C. *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales.* Helsinki: Akademia scientiarum Fennica, 1969.

Synopsis codicum

- G** – cod. bibl. Univ. Pragensis, IV G 15, f. 166^r^a–192^v^a
U – cod. bibl. Univ. Pragensis, III G 9, f. 71^r–98^r
V – cod. bibl. Nat. Vindobonensis, 4937, f. 47^r–66^r
D – cod. bibl. Univ. Pragensis, XI D 9, f. 174^r–201^v
M – cod. bibl. Univ. Brunensis, Mk 102, f. 59^r–80^v
C – cod. bibl. Univ. Jagellonensis, 2148, f. 163^r–179^v, 29^r–33^r
J – cod. bibl. Univ. Jagellonensis, 1690, f. 243^r^a–254^v^b
B – cod. bibl. Budissiensis, 8° 8, f. 135^v–172^r
L – cod. bibl. Univ. Lipsiensis, 602, f. 243^v^a–256^r^a
E – cod. bibl. Univ. Pragensis, VII E 27, f. 38^r–62^r
F – cod. bibl. Univ. Pragensis, IX F 7, f. 1^r–33^v
K – cod. archiv. Confluentis, Best. 701 Nr. 198, f. 206^r^a–229^v^a
W – cod. bibl. Univ. Vratislaviensis, I Q 90, f. 245^r–269^r
O – cod. bibl. Capit. Metrop. Pragensis, O XIII, f. 75^r–86^v

G 166ra U	P rima conclusio.	
71r V 47r	Cristus post cenam instituit et ministravit sub utraque	
D 174r M	specie panis et vini sui sacratissimi corporis et sagwinis	
59r C 163r	sacramentum.	
J 243ra B	Prima conclusio patet ex ewangelii Mathei XXVI, Marci	5
135v L	XIII et Luce XXII et per Apostolum, prima Corinthiorum	
243va K	XI.	
206ra W		
245r E 38r	2 ^{us} . <i>Fundamentum aliud nemo potest ponere preter id, quod</i>	
F 1r O 75r	<i>positum est, quod est Cristus Iesus, prima Corinthiorum III.</i>	10

1/7 Prima – XI] *cfr.* HARDT (col. 586-587); MANSI (col. 157-158) ||
5 Mathei XXVI] *cfr.* Matth. 26, 26-28 || 5/6 Marci XIII] *cfr.* Marc.
14, 22-24 || 6 Luce XXII] *cfr.* Luc. 22, 19-20 || 6/7 prima – XI] *cfr.*
I Cor. 11, 23-25 || 9/10 Fundamentum – Iesus] I Cor. 3, 11

1 Prima] Sequitur prima conclusio de communione utriusque speciei
suprascriptum, primus *add. in marg.* **G**, Incipit tractatus magistri
Nicolay de Drazna tractans de communicacione sub utraque specie
suprascriptum **U**, Hic sequuntur conclusiones doctorum de
Constanciensi concilio de communione sub utraque specie, scilicet
panis et vini, cum scripturis pro conclusionibus illis et contra
easdem. Primus. Prima **V**, Primus. Prima **DL**, Primus articulus
suprascriptum **J**, Prima conclusio doctorum de Constancia de
communione sub utraque specie quoad populum fidelem laycalem.
Responsio et approbacio illius dicti et quod Cristus est omnino
audiendus probatur per multos testes et doctores fideles
suprascriptum **E**, Conclusiones concilii Constanciensis contra
communione utriusque speciei, sed articuli hic positi causam
tuentur *suprascriptum* Primus articulus et prima **F**, Primus dicit.
Prima **K**, Replicacio garrula hussitarum contra conclusiones de
communione sub utraque specie doctorum concilii Constanciensis
suprascriptum **W**; conclusio] Primus *suprascriptum* **C** || 3 sui] *om.* **L**
sagwinis] sanguinis sui **L** || 5 Prima – patet] patet prima conclusio
L || 6 et¹] *om.* **CJBW**; Apostolum] Apostolos **ME**; Corinthiorum] ad
Corinthios **UMJLFK** || 9 2us] *in marg.* **G**, Secundo **W**
Fundamentum] Et fundamentum **O**; potest ponere] ponere potest **B**
|| 10 quod – Iesus] *om.* **K**; Iesus] *om.* **W**; Corinthiorum] ad
Corinthios **UMLFK**

3us. *Venit vox de nube dicens: 'Hic est Filius meus carissimus, audite eum'*, Marci IX.

4us. *Dicit mater eius ministris: 'Quodcunque dixerit vobis, facite'*, Iohannis II°.

- 15 Quintus. *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, ewangelizare pauperibus misit me*, Luce IIII. *Penitemini et credite ewangelio*, Marci I. *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem, non habebitis vitam in vobis*, Iohannis VI. *Qui misit me, verax est, et ego, que audiui ab eo, hec loquor in*
20 *mundo, et a meipso facio nichil, sed sicut docuit me Pater, ita loquor. Quare loquelam meam non cognoscitis? Quia non potestis audire sermonem | meum*, Iohannis VIII. *Qui spernit me et non accipit verba mea, habet, qui iudicet eum. Sermo, quem locutus sum, ille iudicabit eum in novissimo die. Quia ego ex meipso non sum*
25 *locutus, sed qui misit me, Pater, ipse michi mandatum dedit, quid dicam et quid loquar. Et scio, quia mandatum eius vita eterna est. Que ergo loquor ego, sicut dixit michi Pater, sic loquor*, Iohannis XII. | *Qui habet mandata | mea et servat ea, ille est, qui diligit me*, Iohannis XIII. *Celum et terra transibunt, verba autem mea non preteribunt*, Mathei XXIII. *Iota unum aut unus apex non*
30
- K 206rb
B 136r
G 166rb

11/12 Venit – eum] Marc. 9, 6 || 13 Dicit – facite] Ioh. 2, 5 ||
15/16 Spiritus – me] Luc. 4, 18 || 16/17 Penitemini – ewangelio] Marc. 1, 15 || 17/18 Nisi – vobis] Ioh. 6, 54 || 19/20 Qui – mundo] Ioh. 8, 26 || 20/21 et – loquor] Ioh. 8, 28 ||
21/22 Quare – meum] Ioh. 8, 43 || 22/27 Qui – loquor²] Ioh. 12, 48-50 || 28/29 Qui – me] Ioh. 14, 21 || 29/30 Celum – preteribunt] Matth. 24, 35 || 30/31 Iota – fiant] Matth. 5, 18

11 3us] *in marg.* G, Tercio W; carissimus] beatissimus V || 13 4us] *in marg.* G, Quarto W || 14 Iohannis II°] *om.* GVMBO || 15 Quintus] *om.* GE, Quinto W; propter quod] eoque L || 19 loquor] loquar M; in] *om.* L || 20 sicut] *om.* D; docuit me] me docuit W; me Pater] Pater me B || 23 accipit] accepit F || 24 Quia] *om.* U || 25 michi mandatum] mandatum michi F || 26 quid] que B; mandatum eius] eius mandatum D || 27 loquor¹] loquar K || 28 est] *om.* G || 29 me] *om.* F; autem mea] mea autem D || 30 preteribunt] transibunt BL; unum] aut unum W; unus apex] apex unus J

preteribit a lege, donec omnia fiant, Mathei V. Ego sum via, veritas et vita, Iohannis XIII.

W 245v	Sextus. Moyses quidem dixit ad patres nostros: Quoniam	
D 174v	Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus de fratribus vestris	
E 38v	tamquam me, ipsum audietis iuxta omnia, quecumque locutus	35
	fuert vobis. Erit autem: omnis anima, quecumque non audierit	
	prophetam illum, exterminabitur de plebe, Actuum III et	
	Deuteronomii XVIII.	
F 1v	Septimus. Ait angelus: Hic erit magnus et Filius Altissimi	
	vocabitur, Luce I. De Spiritu sancto est. Ipse enim salvum faciet	40
	populum suum a peccatis eorum, Mathei I.	
J 243rb	Octavus. Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. Qui misit	
K 206va	me baptizare in aqua, ille michi dixit: Super quem videris	
	Spiritum descendantem et manentem super eum, hic est, qui	
	baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi et testimonium perhibui,	45
	quia hic est Filius Dei, Iohannis I. Cuius ventilabrum in manu	
U 71v	sua et permundabit aream suam et congregabit triticum suum in	
L 243vb	horreum suum, paleas autem comburet igni inextingwibili,	
O 75v	Mathei III. Ecce positus est hic in ruinam et resurrectionem	
	multorum in Ysrael et in signum, cui contradicetur, Luce II.	50

31/32 Ego – vita] Ioh. 14, 6 || **33/37** Moyses – plebe] Act. 3, 22-23; *cfr.* Deut. 18, 15-19 || **39/40** Hic – vocabitur] Luc. 1, 32 || **40/41** De – eorum] Matth. 1, 20-21 || **42** Ecce – mundi] Ioh. 1, 29 || **42/46** Qui – Dei] Ioh. 1, 33-34 || **46/48** Cuius – inextingwibili] Matth. 3, 12; *cfr.* Luc. 3, 17 || **49/50** Ecce – contradicetur] Luc. 2, 34

32 veritas – vita] et veritas **L** || **33** Sextus] *in marg.* **GF**, Sexto **W** Quoniam] *om.* **L** || **34** suscitabit – Deus] vobis Dominus Deus suscitabit **CJ**; vobis] in vobis **V** || **35** audietis] audite **G** || **37** plebe] populo **L**; et] *om.* **G** || **39** Septimus] *in marg.* **GF**, *om.* **W**; Hic] *om.* **L** || **40** Ipse] Et ipse **E**; faciet] facit **E**, faciat **BW** || **41** suum] *om.* **J** || **42** Octavus] *in marg.* **GF**, *om.* **W**; qui] ecce qui **UVMCJBFEKWO** mundi] *om.* **LF** || **42/43** misit me] me misit **L** || **46** quia] et **B**, *om.* **J**; Iohannis I] quia Iohannis I **J**, *om.* **M** || **47** suum] *om.* **J** || **48** inextingwibili] inextingwibilo **F** || **49** Ecce] Ecce autem **O**; est] *om.* **B**; resurrectionem] in resurrectionem **DMCJLW**

- Nonus. *Vobis igitur credentibus honor, non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt | edificantes. Hic | factus est in caput anguli | et lapis offensionis et petra scandali hiis, qui offendunt verbo nec credunt, in quo et positi sunt, | prima Petri II. Hic est lapis, qui reprobatus a vobis edificantibus factus est in caput anguli. Et non est in aliquo alio salus nec enim nomen aliud est sub celo datum hominibus, in quo oportet salvos fieri, Actuum III. Et precepit nobis predicare populo et testificari, quia ipse est, qui constitutus est a Deo iudex vivorum et mortuorum. Huic omnes prophete testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes, qui credunt in eum, Actuum X.*
- Decimus. *Unus est enim legislator et iudex, qui potest perdere et liberare, | Iacobi III. Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus, qui dedit semetipsum redemptionem pro omnibus, Colossensium III.*
- Undecimus. *„Si sacerdotes Dei et Cristi sumus, non invenio, quem magis sequi quam Cristum debeamus, quando in ewangelio | maxime dicat: ‘Ego sum lumen seculi; qui me*
- C 163v
M 59v
G 166va V
47v
B 136v
K 206vb
D 175r
W 246r

51/54 Vobis – sunt] I Petr. 2, 7-8 || 54/57 Hic – fieri] Act. 4, 11-12 || 57/61 Et – eum] Act. 10, 42-43 || 62/63 Unus – liberare] Iac. 4, 12 || 63/64 Unus – omnibus] recte I Tim. 2, 5-6 || 66/73 Si – recedamus] CYPR., *Epist.* 63, 18 (p. 415-416); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 247)

51 Nonus] *in marg.* GF, Nono W; igitur] autem B || 52 reprobaverunt] reprobant O || 53 anguli] angeli J || 54 verbo] in verbo J; est] *om.* B || 55 reprobatus] reprobatus est DMBF || 56 enim] vero J; nomen aliud] aliud nomen O || 57 oportet] oporteat UVDMCJBLEFKWO || 58 populo] *om.* W; quia] qui D || 58/59 est – Deo] *om.* L || 59 est] *om.* W || 60 testimonium] *om.* K peccatorum] *om.* L || 61 X] I° L, XI° O || 62 Decimus] *in marg.* GF, *om.* CJ, Decimo W || 62/63 Unus – III] *om.* J || 62 est enim] enim est E || 63 liberare] salvare L; homo] *om.* CJ || 64 semetipsum] seipsum BF; redemptionem] in redemptionem GB, *om.* M || 65 Colossensium] Ad Colossenses UMBEK Colossensium III] *om.* BO; III] III. Unus est legislator et iudex, qui potest perdere et liberare, Iacobi III J || 66 Undecimus] *in marg.* GF, Undecimo W; Si] Cyprianus: Si U, *om.* MB || 67 quam – debeamus] debeamus quam Cristum L; debeamus] debemus O quando] quoniam L || 68 dicat] ligat O

F 2r	secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vite.' Ne ergo in tenebris ambulemus, Cristum sequi et mandata eius observare debemus. Quare si in lumine Cristi ambulare volumus, a preceptis et monitis eius non recedamus.“ „Et eadem, que Magister docuit et fecit, discipulos quoque decet observare et facere.“ „Neque ipse apostolus neque angelus de celo annunciare potest aliter, preterquam quod Cristus docuit simul et apostoli eius annuntiaverunt.“	70 75
E 39r G 166vb J 243va B 137r	„Sed et alio in loco dicit: 'Qui solverit unum ex mandatis istis minimis etc.' Quod si nec minima de man datis Dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum Dominice passionis et nostre redempcionis sacramentum pertinencia phas non est infringere, aut in aliud, quam quod divinitus institutum sit, humana tradicionem mutare?“ „Quidam episcopi vel ignoranter vel simpliciter in calice Dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc faciunt, quod Iesus Cristus,	80 85

73/74 Et – facere] CYPR., *Epist.* 63, 10 (p. 402); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) || **74/77** Neque – annuntiaverunt] CYPR., *Epist.* 63, 11 (p. 403); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) || **78/84** Sed – mutare] CYPR., *Epist.* 63, 14 (p. 410); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 247) || **84/91** Quidam – revertatur] CYPR., *Epist.* 63, 1 (p. 389-390); *cfr.* ANDR. BROD., *Utrum licitum* (p. 165); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 246-247)

70 vite] vite eterne **M** || **71** in lumine] lumen **L** || **72** ambulare volumus] habere voluerimus **L**; et] ac **J** || **73** docuit – fecit] fecit et docuit **L** || **74** decet] docet **D**, *om.* **G** || **75** annunciare] nunciare **O**; annunciare potest] potest annunciare **L** || **76** quod] *om.* **LO** simul] *om.* **CJ** || **77** annuntiaverunt] annuntiaverunt etc **J**, nunciaverunt **B**, nunciant **O** || **78** et] *om.* **GL**; alio in] in alio **B** solverit] solveritis **V**; unum] *om.* **V**; ex] de **CJL** || **79** etc] et credo **G** Quod] quam **V** || **80** Dominicis] istis Dominicis **CJ**, *om.* **G**; licet] liceat **B**; tam magna] *om.* **L** || **81/82** nostre redempcionis] redempcionis nostre **L** || **82** sacramentum] sacramenta **CJ** pertinencia] pertinencia **B** || **83** in] *om.* **B**; aliud] aliquod **J**; quam] quasi **B**; quod] *om.* **G**

	Dominus et Deus noster, sacrificii huius autor et doctor, fecit et docuit, religiosum pariter et necessarium duxi de hoc literas facere, ut si quis adhuc in isto errore tenetur,	O 76r
90	veritatis luce perspec ta ad radicem atque originem tradicio nis Dominice revertatur“. Hec sanctus Ciprianus, famosus doctor.	K 207ra U 72r L 244ra
95	12 ^{us} . „Si Cristo et apostolis perversi non credunt, quomodo crederent homini?“ Et sequitur porro: „Si ad morum correccionem ewangelio Cristi non creditur, desperandum est, cui alteri melius credatur. Subterfugia sunt, excusa ciones sunt, fidem nolle simpliciter servare, nolle a criminibus explicari. Nam si omnes angeli ewangelizarent, si spiritus inmundi ligwis humanis predicarent, si omnes mortui	D 175v
100	revocarentur ad vitam cum sciencia et potestate loquendi, si ostenderentur oculis humanis superna bona et inferni mala, ad hec omnia plus est Cristus, cui pre omnibus adhibenda est fides.“ Hec doctor famosus et modernus Symon de Cassia dictus.	
105	Ex dicto istius doctoris scire debent omnes doctores Constanciensis concilii, ymmo et tocius mundi, Cristum primam firmiorem et efficaciore[m] habere vocem, cui pre	C 164r W 246v G 167ra M 60r

93/103 Si – fides] *Inter verba Simonis Fidati de Cassia non inveni; cfr. NICOL. DRESD., Replica* (f. 8v-9r, 12v, 22r); *NICOL. DRESD., Sermo Nisi manducaveritis* (p. 173); *NICOL. DRESD., Querite* (p. 79)

87 Dominus – Deus] et Dominus **L**; et^{1]} *om.* **G**; autor – doctor] doctor et auctor **B** || **89** adhuc – errore] in hoc errore adhuc **L**; in] de **O** || **91** sanctus] *om.* **J** || **92** famosus doctor] doctor famosus **L** doctor] doctor *in rubrica add.* Nicola **D** || **93** 12us] *in marg.* **GF**, Duodecimo **W** || **94** crederent] credent **VCJ**; morum] modum **O** || **95** correccionem] porrectionem **O** || **95/104** desperandum – dictus] ut supra secundum Symonem de Cassia doctorem famosum et modernum **V** || **96** melius credatur] credatur melius **B**; credatur] creditur **W** || **97** sunt] *om.* **VM** || **98** si^{1]} sicut si **F**, sicut **L**; si^{2]} tunc **O** || **99** inmundi] mundi **W**; ligwis humanis] humanis lingwis **B** || **100** revocarentur] *om.* **W** || **101** inferni] inferna **L** || **102** ad] et **B** adhibenda] inihibenda **G**; adhibenda est] est adhibenda **CJ** || **105** dicto] dictis **W**; istius] illius **L** || **106** ymmo] *om.* **W** || **107** firmiorem] et firmiorem **CJ**; et] *bis* **G**

	omnibus adhibenda est fides. Nec putant posse inmutare leges et tempora, quod est proprium Anticristi, Danielis VII.	
F 2v	Huiusmodi enim doctor „putat se esse sapienciozem quam Deum et incipit falsus esse testis“, secundum Crisostomum.	110
B 137v	„Est enim falsus doctor gladius anceps, scindit opere et exemplo percutit et percutit verbis iniquis et dolosis“, ut dicit Ieronimus De norma vivendi. Unde dicit Salvator, Mathei XV:	
K 207rb	<i>Omnis plantacio, quam non plantavit Pater meus celestis</i> , „id est doctrina ab homine inventa, que non est legi ipsius Dei consona, eradicabitur, quia non habet firmum fundametum“, ut dicit Lyra ibidem. Vel secundum Glosam interliniarem: <i>Omnis plantacio</i> , id est „doctores cum sequacibus suis, qui non habent fundamentum Cristum, cor figentes in terrenis“, <i>quam non plantavit Pater meus celestis</i> , sed „carna lis cupiditas, cui consulunt“, <i>irradicabitur</i> „de terra vivencium“. Hec ibi.	115
V 48r		
J 243vb		120

108/109 Nec – Anticristi] *cf.* Dan. 7, 25 || **110/111** putat – testis] Ps. CHRYSOST., *In Matth.* 20 (col. 747) || **112/113** Est – dolosis] EUSEB. CREM., *Mort. Hier.* 15 (p. 56) || **115** Omnis – celestis] Matth. 15, 13 || **115/117** id – fundametum] NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 15, 13 ad ‘omnis plantatio’, ‘eradicabitur’ (col. 265) || **119/122** doctores – vivencium] *Gloss. int.* Matth. 15, 13 (col. 265-266)

108 putant] putent **J** || **108/110** posse – putat] *om.* **O** || **108** inmutare] mutare **B** || **109** est] *om.* **G** || **110** enim] *om.* **D** || **111** falsus esse] esse falsus **CJ** || **112** Est] Etenim **W** || **113** exemplo] ex exemplo **E**; et percutit] *om.* **F** || **114** dicit Salvator] Salvator dicit **F** || **115** celestis] celestis eradicabitur **CJ**; id] idem **M** est] *om.* **K** || **116** ipsius] *om.* **J** || **117** eradicabitur] *om.* **CJ** || **118** ut] unde **D**; ibidem] ibi **UDMCJBLEKWO**, *om.* **V** || **119** sequacibus suis] suis sequacibus **M** || **122** irradicabitur] erradicabitur **UUDMCJBLEFWO**, irradicabitur *corr.* *ex* erradicabitur **K**; ibi] ibi etc **DE**

Secunda conclusio.

- 125 13us. | Item 2^a conclusio. Non obstante huiusmodi E 39v
 institutione et ministracione laudabilis et approbata
 consuetudo ecclesie servavit et servat, quod huiusmodi
 sacramentum non debet confici post cenam, nec recipi a
 130 fidelibus nisi in casu infirmitatis aut alterius necessitatis
 mortem conminantis.
 | 2^a conclusio patet ex observancia universalis ecclesie, O 76v
 quam Spiritu sancto inspirante acceptavit, „ut in honorem
 tanti sa|cramenti in os cristani prius Dominicum corpus D 176r
 intret, quam ceteri cibi“, ut habetur ex dictis Augustini ad
 135 Ianuarium de consuetudinibus ecclesie, libro primo, | ubi sic G 167rb
 | dicit, „quod Salvator, quo vehemencius commendaret L 244rb
 institutionis | illius altitudinem, ultimum voluit hoc infigere U 72v
 cordibus et memorie discipulorum, a quibus per passionem
 discessurus erat, et ideo non precepit, quo deinceps ordine
 140 sumeretur, ut apostolis, per quos ecclesias | dispositurus erat, K 207va
 reservaret hunc locum“.

125/141 Item – locum] *cfr.* HARDT (col. 586-587); MANSI (col. 157-158) || **132/134** ut – cibi] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 226) || **136/141** quod – locum] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 226)

124 Secunda conclusio] Secunda conclusio doctorum, item conclusio **E**, *in marg.* **MFW**, *om.* **UCJBLKO** || **125** 13us] *in marg.* **GMEF**, Decimo tercio **W**; Item] sequitur **F**, *om.* **BL**; huiusmodi] huiusmodi **C** || **126** institutione] constitucione **E**; et¹] *om.* **G**; et²] *om.* **M** || **127** ecclesie] *om.* **J** || **129** infirmitatis] necessitatis **CJ** || **131** universalis ecclesie] ecclesie universalis **L** || **132** acceptavit] acceptat **O** || **134** intret] intrat **BW**; Augustini] beati Augustini **F** || **135** consuetudinibus] consuetudine **C** || **135/159** libro – Patre] *om.* **W** || **136** quo] hoc **O** || **137** illius] *om.* **J**; voluit hoc] hoc voluit **JBL** || **139** discessurus] decessurus **L**; precepit] precipit **DLO**; ordine] in ordine **E** || **140** ut] et **E**; dispositurus] dispensaturus **CJ** || **141** reservaret] reservavit **B**; locum] locum etc **DBE**

14us. Dicit Augustinus De consecracione, distincione II,
 B 138v *Liquido*, et sequitur | immediate post verba posita in
 probacione doctorum sic: „Nam si hoc ille monuisset, ut post 145
 cibos alios semper acciperetur, credo, quod eum morem
 nemo mutasset“, quia secundum eundem XXVIII, questione
 I, *Sic enim*, „nullomodo quod Dominus iubet, servus bonus
 prohibet“. Et in Glosa dicti capituli *Liquido* dicitur: „Quod 150
 enim Dominus iubet, servus bonus non mutat“. Si ergo
 dixisset Cristus: ‘Nisi post cibos alios hoc feceritis’, vel: ‘Hoc
 facite post alios cibos in meam conmemoracionem’, sicut
 dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius*
saguinem, non habebitis vitam in vobis, nemo eciam 155
 apostolorum hunc morem mutasset, secundum Augustinum
 supra. „Nam et apostolus nullomodo faceret contra
 Dominum“, ut in dicto canone *Sic enim*; „non enim
 C 164v revocantur a Filio, que | a Patre geruntur, Codex, De
 F 3r restitutione militum, *Que a Patre*.“ | „Ubi enim Paterfamilias

145/147 Nam – mutasset] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334
 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 226) ||
 148/149 nullomodo – prohibet] C. 28 q. 1 c. 9, FRIEDBERG I, 1083 =
 AUG., *Adult. coniug.* 1, 19 (p. 367) || 149/150 Quod – mutat] De
 consecr. D. 2 c. 54, glossa ad ‘mutasset’ (col. 1940) || 151/152 Hoc
 – conmemoracionem] *cfr.* Luc. 22, 19; I Cor. 11, 24 || 153/154 Nisi
 – vobis] Ioh. 6, 54 || 154/155 nemo – mutasset] AUG., *Epist.* 54, 8
 (p. 232-233) || 156/157 Nam – Dominum] C. 28 q. 1 c. 9, glossa
 ad ‘servus’ (col. 1539) || 157/159 non – Patre] C. 28 q. 1 c. 9,
 glossa ad ‘servus’ (col. 1539-1540); *cfr.* Cod. 2, 50, 7, Krueger II (p.
 115) || 159/160 Ubi – est] C. 26 q. 7 c. 12, FRIEDBERG I, 1044 = PS.
 CHRYSOST., *In Matth.* 43 (col. 878)

143 14us] *in marg.* GEF, *om.* L || 144/145 in probacione] *om.* CJ ||
 145 probacione] prolacione M; sic] *om.* K; ille] *om.* B ||
 146 acciperetur] sumeretur D; quod] *om.* K || 147 XXVIII] XXXVIII
 V || 148 Sic] sicut J || 148/149 quod – Liquido] *om.* J ||
 148/150 servus – iubet] *om.* O || 150 ergo] enim D || 151 hoc
 feceritis] *om.* CJ || 152 cibos] *om.* F || 153/154 carnem – vobis]
 etc F || 154 non – vitam] *om.* K; in vobis] eternam L ||
 154/155 nemo – Augustinum] ubi G || 157 Dominum] Deum C
 canone] capitulo DBLK || 158 a¹] et a F || 159 militum] *om.* G

- 160 largus est“, quia instituit et dedit sub utraque specie, ut ex
prima conclusione habetur, „dispensator non debet esse
tenax“ denegando alterum vel nonnumquam utrumque simul
retrahens, sicut filius Belial cum filiis Heli populum a
sacrificiis Dei; ad hoc | Crisostomus XXVI, questione VII, J 244ra
- 165 *Alligant.*
„Utique ille sacerdos vice Cristi | vere fungitur, qui id, quod
Cristus fecit, imitatur“. | „Non potest | ewangelium | in
parte consistere et in parte mutare. Aut utrumque oportet
valeat, aut | utrumque vim | veritatis amittat. Ita martires
170 nichil possunt, si ewangelium solvi potest. Si autem
ewangelium non potest solvi, contra ewangelium facere non
possunt, qui de ewangelio martires fiunt.“ Hec Ciprianus
martir. O 77r
D 176v
M 60v
G 167va
W 247r
K 207vb
- Sic dicit de iuramento idem Augustinus XXII, questione I,
175 *In novo*: „In novo testamento dictum est, ne omnino iuremus,
quod quidem michi propterea dictum esse videtur, non quia
iurare peccatum est, | sed quia periurare imane peccatum
est, a quo nos longe esse voluit, qui | omnino ne iuremus
conmo|nuit“. Hec ille. Quis ergo audet immutare, quod
180 Dominus conmonuit? Utique nemo, per superius dicta
Augustini. B 139r
V 48v
E 40r

161/162 dispensator – tenax] *ibid.* || **163/164** sicut – Dei] *cfr.* I
Reg. 2, 12-17 || **166/167** Utique – imitatur] CYPR., *Epist.* 63, 14 (p.
410-411) || **167/172** Non – fiunt] CYPR., *Laps.* 20 (p. 232) ||
175/179 In² – nuit] C. 22 q. 1 c. 3, FRIEDBERG I, 862 = AUG., *Epist.*
47, 2 (p. 204)

160 instituit] sic instituit **M**; ex] *om.* **K** || **161** habetur] haberetur **K**
|| **165** Alligant] Allegant **E**, Allegat **CJ** || **166** vice – vere] vere vice
Cristi **L** || **167/168** in parte] *om.* **CJ** || **168** et] aut **W**; in] *om.* **CJ**
oportet] oportet quod **L** || **169** vim veritatis] veritatem **J**; amittat]
amittant **M**, omitant **O**; Ita] ista **U** || **170** si] sed **O**; Si] *om.* **G** ||
171 non¹ – solvi] solvi non potest **DEO** || **174** Sic] sicut **J**; dicit] *om.*
DM || **174/175** XXII – novo¹] *om.* **L** || **175** In novo¹] In novo etc
K, *om.* **GDML**; ne] non **D** || **176** michi] *om.* **GL**; videtur] videtur
magnum **D** || **177** quia] *om.* **O** || **178** est] *om.* **C**; nos longe] longe
nos **O**; longe esse] esse longe **B** || **179/180** Hec – conmonuit] *om.*
CJ || **180** Utique] Itaque **U**; per] *om.* **D**

Tercia conclusio.

Quintus decimus. Tercia conclusio. Licet in primitiva ecclesia huiusmodi sacramentum reciperetur a fidelibus sub utraque specie, tamen ad evitandum aliqua pericula potuit simili aut maiori ratione introduci et introductum est, quod a fidelibus | conficientibus sub utraque specie et a laycis sub specie panis tantum accipiatur. 185
L 244va

Tercia conclusio quoad primam partem est manifesta. Quoad 2^{am} partem patet per hoc: Quia sicut ecclesia primum modum, scilicet communicare | post cenam, potuit inmutare propter reverenciam sacramenti, ita et secundum, scilicet populum communicare sub utraque specie, potuit inmutare propter pericula, que pluries accidisse creduntur in tanta multitudine populi fidelis. 190
U 73r 195

Unde ille famosus doctor Alexander de Halis in 4° in materia de sacramento recitat duo pericula, scilicet effusionis sagwinis et periculum infidelitatis, | quod se | non inmerito fidelium mentibus ingereret, si semper sub speciebus panis et vini daretur; possent enim credere, quod Cristus non converteretur | integre sub altera specie tantum, sicut 200
K 208ra
O 77v
F 3v

183/225 Tercia – tantum] *cf.* HARDT (col. 587-588); MANSI (col. 157-158) || **196/202** Alexander – contingit] *verbis expressis non inveni*; *cf.* ALEX. HAL., *Summa theol.* 4, q. 10, par. 4-5 (p. 351-354); *cf.* GUILL. MIL., *Sacr.* tr. 4, q. 33, 9 (p. 654)

182 Tercia conclusio] 15us Tercia conclusio *in marg.* **BEFW**, *om.* **UMCJLKO** || **183** Quintus decimus] *om.* **GLEF**, primus **V**, Decima quinta **W** || **185** tamen] *om.* **U**; potuit] *om.* **CJ** || **186** maiori ratione] ratione maiori **L**; introduci] introducta **CJ**; est] *om.* **V** || **187** a] *om.* **V** || **188** accipiatur] suscipiatur **UVDMCJBLEFKWO** || **189** quoad] ad **O**; partem] eius partem **L** est manifesta] manifesta est **L** || **190** patet – hoc] per hoc patet **V** sicut] sic **C** || **193** populum communicare] communicare populum **UVDMCJBLFKWO**, communicare sub utraque specie populum **E** || **194** pluries] sepius **J** || **196/197** ille – sacramento] *om.* **V** || **196** 4o] III° summarum **D**, quinto **J** || **199** ingereret] ingeret **VC** speciebus] specie **D** || **200** possent] posset **CJO**; enim] enim sic **M** credere] credi **C**; credere quod] credi **J**; Cristus] *om.* **K** || **201** converteretur] contineretur **C**; converteretur integre] integre converteretur **L**, integre contineri **J**

- quandoque contingit. | Et circa hoc idem doctor recidat hanc
 hystoriam: Aliquibus religiosis appetentibus et instantibus, ut
 sub utraque specie sumerent sacramentum, sacerdote
 205 quodam pio celebrante, cum faceret fraccionem, concavum
 patene totum visum est repleti | sagwine, ad quod B 139v
 obstupuerat ipse et circumstantes. Sed cum con|iungeret | J 244rb
 partes hostie, totum visum est reintegrari. | Et sic peticioni et D 177r
 210 assertit ex intencione, quod quia Cristus integre sumitur sub
 utraque specie, bene licet sumere Cristum sub specie panis
 tantum. W 247v
- Item dicit alius famosus doctor, Richardus de Media Villa,
 libro IIII, distincione X, questione VI et allegat eadem
 215 pericula. Et ille notabilis doctor Petrus de | Tharanthasia C 165r
 dicit, quod quia „efficacia equalis est sub utraque specie, ideo
 omnibus traditur sub altera specie, in qua tradi potest sine
 periculo. A maioribus vero, id est presbiteris et ministris,
 sumitur sub utraque specie.“ Quod vero dicit de ministris,
 220 scilicet altaris, in paucissimis locis est consuetum. Et sanctus
 Thomas parte 3^a Summe sue, questione LXXX, *Vult*, salvat

203/209 Aliquibus – satisfactum] *non inveni*; cfr. ANDR. BROD., *Utrum licitum* (p. 162); cfr. IAC., *Pius Iesus* (p. 84); cfr. *Tubach* 2689; cfr. *etiam Leg. aur.* 111 (p. 748) || **213** Richardus – Villa] cfr. RICHARD. MED., *Sent.* d. 11, a. 4, q. 6 (p. 146^b) || **216/219** efficacia – specie] PETR. TAR., *Sent.* l. 4, d. 11, q. 2, a. 5 (p. 127^a); cfr. PETR. PULK., *Conf.* (p. 233-234) || **221/223** Thomas – tantum] cfr. THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 12 (p. 502^b-503^b); cfr. PETR. PULK., *Conf.* (p. 233)

205 quodam] *om.* **O**; quodam pio] pio quodam **L**, quodam modo pio **D**; fraccionem] confraccionem **B** || **206** totum] *om.* **K** || **208** reintegrari] reintegrare **UVDMCBLEFKWO** || **209** iste] ille **M** || **211** bene] unde **VDCE**, bene *corr. in* unde **F**, bene *corr. ex* unde **J**, *om.* **M**; sumere Cristum] Cristum sumere **D**; Cristum] ipsum **L** || **214** IIII] III° **M** || **215** Petrus] *om.* **B** || **216** quod] *om.* **B**; quia] quoniam **U**, *om.* **G** || **217** specie] specie tantum **F** || **218** presbiteris] a sacerdotibus **J**, a presbiteris **O** || **219** sumitur] sumatur **F**; sumitur – ministris] *om.* **CJ**; Quod] Quid **V**; vero] vere **MCJ** || **220** scilicet] *om.* **UL**; locis est] est locis **L** || **221** parte 3a] in tercia parte **L**; 3a Summe] tercie parte **D**; Vult] ultima **J**, articulo ultimo **F**

O 78r consuetudinem, | qua populus communicatur sub specie
K 208rb panis tantum. Et non occurrit aliquis famosus | doctor, qui
 dampnare presumat consuetudinem communicandi populum
 sub specie panis tantum. 225

 Sedecimus. Ex prima ergo conclusione et ex principio
 huius tercie colligendo patet, quod Cristus sic instituit et
 ministravit et in primitiva ecclesia a fidelibus huiusmodi
E 40v sacramentum sub utraque specie reci|piebatur et hoc est 230
 manifestum. *Quid ergo adhuc egemus testibus?* Ecce nunc
 audivimus ab ore ipsorum Cristi esse institutionem, sicuti est
G 168ra | in primitiva | ecclesia tentum. Hoc est fundamentum, super
M 61r quo edificamus. „Quia ubi Cristus | non est fundamentum,
L 244vb nullius boni operis superest edificium“, ut | dicit Gregorius I, 235
F 4r questione I, *Cum Paulus*. Hoc tenere desideramus, | quod
B 140r ecclesia primitiva tenuit, in hoc *supra petram* Cristum |
U 73v edificata, contra quam non tantum doctores Constanciensis
 concilii, sed nec *porte inferi non prevalebunt*, ut Mathei XVI,
 ubi dicit Ieronimus in Glosa ordinaria: „Porte inferi sunt 240
V 49r peccata, | mine, blandimenta, hereses, quibus infirmi ruunt

231 Quid – testibus] Matth. 26, 65 || 231/232 Quid – ipsorum] *cf.*
Luc. 22, 71 || 233/234 Hoc – edificamus] *cf.* I Cor. 3, 10-11 ||
234/235 Quia – edificium] C. 1 q. 1 c. 26, FRIEDBERG I, 369; *cf.*
GREG. M., *Epist.* 9, 136 (p. 685-686), 11, 28 (p. 915) || 237 supra
petram] Matth. 16, 18 || 239 porte – prevalebunt] *ibid.* ||
240/243 Porte – edificavisse] *Gloss. ord.* Matth. 16, 18 ad ‘et portae’
(col. 280)

222 qua] quia D || 223 aliquis] *om.* V || 227 Sedecimus] *in marg.*
GEFK, Decimo sexto W; ergo] autem W || 228 tercie] *om.* B
colligendo] *om.* E; sic] *om.* CJ; instituit] et scivit M || 228/229 et
ministravit] *om.* CJ || 229 et] *om.* O; in] *om.* G; a – huiusmodi]
huiusmodi fidelibus B; huiusmodi] huius E || 230 reci – piebatur]
sumebatur L || 231 adhuc] ad hoc L; Ecce] *om.* V || 232 ipsorum]
eorum W; esse] *om.* G || 233 tentum] tentam UVMFKWO, tenta
GCJ || 237 ecclesia primitiva] primitiva ecclesia O; supra] super CJ
|| 238 doctores] *om.* K || 239 non] *om.* MJL; ut] ut patet L ||
241 mine] ruine J

	in mortem, qui non vere supra petram, sed supra arenam domum professionis sue credendi sunt edificavisse“. Hec ille.	D 177v
245	Non est autem Cristi institutio, ut illo vel illo determinato tempore, scilicet ante cibos vel post, recipiatur, „nam si hoc monuisset, nemo mutasset“, de quo in precedenti conclusione. Non potuit ergo de iure oppositum introduci, quamvis de facto introductum est, quod sub una specie tantum datur; sed „illud possumus, quod de iure 250 possumus“. Est enim hoc Anticristi putare se posse inmutare leges et tempora, Danielis VII. Vendicant enim quidam secundum leges suas regere totum mundum, et tamen nesciunt secundum legem Dei seipsos regere vel suos domesticos. „Quid expavescimus in Anticristo, nisi quia 255 nomen suum honorificaturus est et nomen Domini contempturus?“ Hec Augustinus. Qui, scilicet Anticristus, <i>sermones contra Excelsum loquetur et sanctos Altissimi conteret</i> , Danielis VII.	K 208va W 248r O 78v J 244va
260	Patet ergo ex dictis, quomodo valde claudicat similitudo doctorum, scilicet quod ecclesia sicut potuit primum modum, scilicet communicare post cenam, inmutare, ita et 2 ^m , scilicet communicare populum sub utraque specie. Nam in primo	G 168rb

246 nam – mutasset] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233); *vide supra p.* 127 || **249/250** illud – possumus] ALEX. HAL., *Summa theol.* 1, pars 1, inquisitio 1, tr. 4, q. 2, membrum 2, c. 2 (p. 220^b) || **250/251** Est – tempora] *cfr.* Dan. 7, 25 || **254/256** Quid – contempturus] AUG., *Serm.* 129, 6 (col. 723) || **257** sermones – conteret] Dan.7, 25

242 in] ad **B**; qui] quod **B**; vere] fere **F**; supra²] super **UVKO** || **243** sue] *om.* **VL**; Hec ille] *om.* **G** || **244** vel illo] *om.* **V** || **244/245** illo determinato] illa determinatio **B** || **245** cibos] cibum **K**; post] post cibos **ME** || **248/249** sub – tantum] tantum sub una specie **O** || **249** tantum datur] datur tantum **MB**; illud] id **JW** || **251** inmutare] mutare **L** || **253** seipsos regere] regere seipsos **L** regere] regere nesciunt **K** || **254** quia] quod **G** || **255** Domini] Dei **DJO** || **256** Augustinus] beatus Augustinus **L** || **257** sermones] sermones suos **C** || **259** dictis] predictis **M** || **261** communicare – cenam] post cenam communicare **L**;et] *om.* **E**

- non recepit ecclesia Christi institutionem sive monitionem, ut
 scilicet post cenam communicaret, et sic mutavit. Quam
 monitionem si recepisset, ut in 2°, scilicet communicare sub
 265
 B 140v utraque specie, credendum est | cum Augustino, quod hunc
 morem nemo inmutasset, de quo supra.
- Nec obstat, quod allegant de periculis. Alias habent
 C 165v doctores concedere | et statuere, ut deinceps ad sacros nullus
 O 79r promoveatur, quia est periculosius, | ut dicit Augustinus in 270
 K 208vb epistola ad Valerium sic: | „Cogitat religiosa prudentia tua
 nichil esse in hac vita, maxime hoc tempore, difficilius,
 F 4v laboriosius, periculosius episcopi aut presbyteri aut | diaconi
 officio, sed apud Deum nichil beatius, si eomodo militetur,
 D 178r quo imperator noster iubet“. | Hec ille. Si ergo secundum 275
 dicta istius doctoris militare eomodo, quo imperator noster
 iubet, est beatius, ergo per oppositum non sic militare est
 L 245ra dampnabilis, | et per consequens sacerdotibus non
 E 41r ministrare sacramenta eomodo, quo im|perator noster iubet,
 est periculosissimum. Videant ergo, quomodo evadant 280
 periculum dampnationis, ut videntur innuere verba dicti
 doctoris.

266/267 quod – inmutasset] *cfr.* De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233); *vide supra p.* 127, 132 ||
271/275 Cogitat – iubet] AUG., *Epist.* 21, 1 (p. 48) = D. 40 c. 7, FRIEDBERG I, 146-147

263 recepit] recipit **VMB**; Christi institutionem] institutionem Christi
L; institutionem – monitionem] monitionem sive institutionem **E**
 sive] seu **V** || **265** ut] nec **L**; communicare] *om.* **B** || **266** cum] *bis* **B**
 Augustino] beato Augustino **L** || **267** inmutasset] mutasset **LKW** ||
268 obstat] obstant **W**; Alias] Alias tunc **DK** || **270** promoveatur]
 promoveatur ordines **MJ**; est] nichil est **C**; dicit] beatus **L**
 Augustinus] Gregorius **FK**; in] *om.* **D** || **270/271** in epistola] *om.* **L**
 || **271** sic] sic dicit **L**; tua] *om.* **G** || **272** hoc] in hoc **L** ||
273 laboriosius] laboriosius **UMFKW**; aut¹] vel **B** || **275** quo] *om.* **L**
 Hec] *bis* **D**; secundum] *om.* **CJ** || **276** istius] illius **ML**; eomodo]
 scilicet eomodo **J** || **277** est¹] nichil est **G** || **280** est
 periculosissimum] periculosum **CJ**; evadant] evadent
UUDMCBEFKWO

	Consu litur ergo doctoribus Constanciensis concilii et toto	U 74r
	concilio, ut si quis adhuc in isto errore teneretur, scilicet	J 244vb
285	episcopus vel presbiter, ex ignorancia vel simplicitate, quod	
	in calice Dominico sanctificando et plebi ministrando non	W 248v
	hoc faceret, quod Iesus Kristus, Dominus et Deus noster,	
	sacrificii huius autor et doctor, fecit et docuit, quod exemplo	
290	beati Cipriani, cuius hec sunt verba, literas et constitutiones	G 168va
	faciant, ut „veritatis luce perspecta ad radicem atque	
	originem tradicionis Dominice revertatur“, ut sic evadat	M 61v
	dampnationis periculum, de quo non inmerito scientes et	B 141r
	ex proposito non facientes secundum legem Cristi habent	O 79v
295	timere, quia servus sciens voluntatem domini sui et non	
	faciens vapulabit plagis multis. Istud ergo periculum	
	dampnationis timentes sancti in primitiva ecclesia Cristo	K 209ra
	crediderunt et secundum legem ipsius operati sunt et	
	practicaverunt, que practica adhuc viguit temporibus beati	V 49v
	Cipriani et sancti Donati. Et dicit Gwilhelmus de Monte	
300	Lauduno, quod „adhuc in multis locis communicatur cum	
	pane et vino, id est cum toto sacramento“. Hec ille. „Quid	
	rogo est in usu hominum, unde non possit perniciis	
	irrogari?“, ut dicit Augustinus XXIII, questione V, <i>De</i>	

284/288 si – docuit] *cfr.* CYPR., *Epist.* 63, 1 (p. 389-390) ||
 290/291 veritatis – revertatur] *ibid.* (p. 390) || 294/295 servus –
 multis] *cfr.* Luc. 12, 47-48 || 299 sancti Donati] *cfr.* *Leg. aur.* 111 (p.
 748) || 300/301 adhuc – sacramento] GUILL. MONT., *Sacr.* (f.
 258v^a); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 82); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v) ||
 301/303 Quid – irrogari] C. 23 q. 5 c. 8, FRIEDBERG I, 933 = AUG.,
Epist. 47, 5 (p. 207); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 87)

284 teneretur] detineretur L, tenetur C || 285 quod] vel B ||
 287 faceret] faciunt CJ; Iesus – Dominus] Dominus Iesus Kristus J
 Dominus] *om.* V || 288 et doctor] *om.* V || 289 beati] *om.* L; hec
 sunt] sunt hec L || 291 revertatur] revertantur CJ; ut] et B; evadat]
 evadant CJ || 294 quia] sed D; sciens] *bis* O; sui] *om.* L ||
 295 vapulabit plagis] plagis vapulabit L || 298 practica] *om.* K
 temporibus] tempore JO || 299 Cipriani] *om.* D ||
 300 communicatur] communicantur UVDMBLEFK; cum] sub B ||
 301 Hec ille] *om.* CJ || 302 rogo] ergo W; est] cum? G ||
 303 Augustinus] beatus Augustinus L; XXIII] XXIII O

	<i>occidendis</i> et ibi pulchre et plura loquitur de istis periculis.	
D 178v	Excusaciones heu sunt, subterfugia sunt, legem Cristi nolle simpliciter servare, ut supra, <i>pax</i> autem <i>multa diligen</i> <i>tibus legem tuam et non est illis scandalum</i> , ut in Psalmo. Non enim curavit Cristus aliquid exprimere de huiusmodi periculis, cum tamen omnia scivit, nec sancti in primitiva ecclesia occasione ipsorum obmiserunt. Sic consulitur cuilibet fideli sacerdoti in lege Cristi, ut secundum primitivam ecclesiam ministret sacramentum et diligenciam suam faciat, et sic cum gracia Dei et adiutorio evadere potest omne periculum eciam dampnationis, quod forte occurreret, si non sic ministraret, de quo supra.	305 310 315
O 80r	Allegant postmodum famosum doctorem eorum Alexandrum de Halis, quem dicunt dicere, quod periculum infidelitatis se non inmerito fidelium mentibus ingereret, si semper sub speciebus panis et vini daretur; possent enim credere, quod Cristus non converteretur integre sub altera specie tantum. Respondetur, quod si hoc credere est infidelitas, tunc Bartholomeus Brixiensis est infidelis, qui	320
G 168vb		
C 166r		
B 141v		
J 245ra		
L 245rb		

305/306 Excusaciones – servare] *vide supra p. 124* || **306/307** pax – scandalum] Ps. 118, 165 || **315** supra] *vide supra p. 133*; cfr. CYPR., *Epist.* 63, 1 (p. 389-390) || **317/321** periculum – tantum] cfr. ALEX. HAL., *Summa theol.* 4, q. 10, par. 5 (p. 354); *vide supra p. 129-130*

304 plura] multa **L**; istis] illis **L** || **305** sunt²] *om.* **D** || **305/306** nolle simpliciter] simpliciter nolle **B** || **307** ut] ut patet **L** || **308** curavit] curat **B**; Cristus] Dominus **K**, *om.* **D**; aliquid] aliquid de illis **L**, aliud **V**; de huiusmodi] *om.* **L** || **311** in lege] legem **J** || **312** ministret] ministrat **ULEFKWO**, ministrant **B**; faciat] faciant **B** et sic] nec **M**; sic] sicut **D** || **313** Dei et] et Dei **UVDMCJBLEFKWO**; omne] *om.* **L** || **314** occurreret] incurreret **UVDMCJBLEFKWO**; non sic] sic non **F** || **315/316** supra Allegant] supra allegatum est **J** || **316** postmodum] postmodum allegant **D**; famosum doctorem] doctorem famosum **J**; eorum] eorum famosum **U**, *om.* **J** || **317** Alexandrum – Halis] de Halis Alexandrum **J** || **318** infidelitatis] *om.* **O**; mentibus] mentibus fidelium **L** || **319** speciebus] specie **J**; enim] tamen **W** || **320** credere] dicere **D**; converteretur] contineretur **J**; converteretur integre] integre converteretur **L** || **322** tunc] tunc et **W**

- 325 dicit De consecracione, distincione II, *Quid est*: | „In | solam K 209rb
 enim carnem panis convertitur et vinum in sagwinem.“ Et W 249r
 idem dicit eadem distincione, *Comperimus*: | „Hec non est U 74v
 330 concedenda: Vinum transsubstanciatur in corpus Cristi. Nec
 ista: Panis transsubstanciatur in sagwinem. Sed panis tantum
 in carnem et vinum tantum in sagwinem; tamen ubicunque
 est caro, ibi est sanguis per coniuncionem, sicut anima est | E 41v
 330 ibi per unionem, non per transsubstanciacionem.“ Hec ibi. Et
 idem Iohannes cum eo et hec communis sententia
 theologorum. Et si aliter diceret Alexander de Halis vel
 doctores Constanciensis concilii, scilicet quod sub altera
 335 specie integre converteretur, nisi aliter uterentur hoc
 termino, quam ut supra dictum est, iudicent ipsi, an sint
 fideles vel infideles cum Alexandro de Halis. In hoc enim
 stilus meus omnino ebetatus est, ne videar os ponere in
 celum. Sed manifestum est, quod ex hoc, quod non datur
 sagwis sub specie vini, magnum periculum infidelitatis,
 340 scilicet ydolatrie, in|gerit se in mentibus multorum, qui D 179r
 audientes in predicacionibus | de manducacione et bibicione O 80v
 dum accedunt ad calicem, credunt sumere sagwinem et pro
 tali venerantur, cum non sit tamen nisi purum vinum sive
 aliquando locio manuum vel digitorum.
 345 Dicunt insuper eundem doctorem, scilicet Alexandrum,
 recitare hystoriam de quibusdam religiosis, | de qua supra. G 169ra

323/324 In – sagwinem] De consecr. D. 2 c. 46, glossa ad ‘solum’
 (col. 1936) || **325/330** Hec – transsubstanciacionem] De consecr.
 D. 2 c. 12, glossa ad ‘Quia divisio’ (col. 1918) || **337/338** os –
 celum] *cfr.* Ps. 72, 9 || **345** Alexandrum] *vide supra p. 130*

326 Cristi] *om.* **G** || **327** ista] illa **M**, ita **O**; sagwinem] sangvinem
 Cristi **J** || **329** est sanguis] *om.* **G**; est³] *om.* **E** || **330** ibi²] ibidem **O**
 || **331** idem] idem dicit **B** || **332** Alexander – Halis] de Alis
 Allexander **D** || **333** quod] *om.* **GCJ** || **334** hoc] hinc
UCJBFKWO, illo **L**, isto **E** || **335** iudicent] iudicant
UVMCJBLEFKWO || **336** vel] an **LF** || **337** ne] et ne **L** ||
338 Sed] Si **D**; quod²] *om.* **B** || **340** scilicet] *om.* **W**; in] *om.* **VL**; qui]
 quia **E** || **343** sive] nisi **L** || **345** insuper] super **G**; scilicet] *om.*
UVMCJBLEFKWO || **346** de quibusdam] *om.* **V**

F 5v
K 209va
M 62r
J 245rb
B 142r

Dicendum, quod in hoc est famosus doctor facti, sicut
communiter doctores moderni | temporis magis se|cuntur
facta sive consuetudines | vel potius corruptelas modernas, |
quas plus appreciantur et ponderant | cum institucionibus 350
humanis quam legem Cristi, cum ut plurimum legem Cristi
cum glosis eorum et addicionibus trahunt secundum facta
currencia et ad hominum consuetudines sive aliquando
corruptelas excusandas et plus puniuntur contra huiusmodi
facta facientes, quam contra legem Dei facientes. 355

De quibus dicit Augustinus in Encheridion: „Peccata
quamvis magna et horrenda cum in consuetudinem venerint,
aut parva aut nulla esse creduntur.“ Ita plerumque contingit,
quod ea, que non sunt consueta, sed insolita, licet sint bona
valde, aut nulla vel eciam mala reputantur. Itaque homo 360
suum iudicium sepe eciam in intellectu Scripturarum reflectit
secundum | consuetudinem vel disuetudinem suam. Hec ille.
Sic videmus, quod quamvis symoniaca heresis sit gravior
quam Macedonia, ut I, questione I, *Eos*, et inter omnes

O 81r

349 consuetudines – modernas] *cfr.* X 1.4.5, FRIEDBERG II, 38; *cfr.*
etiam X 1.4.7, FRIEDBERG II, 39; X 1.4.11, FRIEDBERG II, 41 ||
356/375 De – Punctis] *cfr.* NICOL. DRES., *Sermo Nisi manducaveritis*
(p. 180-181); *partim etiam* NICOL. DRES., *Replica* (f. 7r); *cfr.* NICOL.
DRES., *De quadruplici missione* (p. 108-109) || **356/358** Peccata –
creduntur] AUG., *Enchir.* 80 (p. 93) || **358/362** Ita – suam] *cfr. ibid.*
(p. 94) || **363/364** quamvis – Eos] *cfr.* C. 1 q. 1 c. 21, FRIEDBERG I,
364-366 || **364/366** inter – reputatur] *cfr.* C. 1 q. 7 c. 27,
FRIEDBERG I, 437-438

347 quod] est **D**; est] eciam **M**; facti] facta **M** || **348** temporis]
tempore **J** || **349** sive] seu **L** || **350** ponderant] ponderantur **B**
institucionibus] constitucionibus **UVDMCJBLEFKWO** || **351** cum
ut] ut cum **W**; cum – Cristi²] *om.* **G**; ut plurimum] ait plurimi **M** ||
352 addicionibus] deduccionibus **J** || **353** et] et non **V** ||
354 excusandas] excusando **L**; huiusmodi] huius **C** || **355** quam –
facientes²] *om.* **G** || **356/375** De – Punctis] *om.* **UVDBFW**, *add. in*
fine operis in f. 80r-80v **M**, *add. in folio separato, quod inter f. 209v et*
211r insertum numeroque 210 designatum est **K** || **358** creduntur]
credantur **MCJLEKO** || **360** vel] aut **L**; reputantur] reputentur
MCJEKO || **361** in intellectu] intellectum **G CJ** || **362** Hec ille]
om. **EK** || **364** ut] *om.* **L; I¹**] patet **O**

- 365 hereses primum obtinet locum, prima, questione ultima,
Patet, tamen ab hereticis symoniacis pro nichilo reputatur,
ymmo omnem Scripturam illud viciū | et peccatum, scilicet L 245va
symonie, inprobantem glosant et ad suam cupidinosam
trahunt consuetudinem. Sic potest dici de usura, fornicatione
370 et sic de aliis suo modo. Sic in presenti: Scripturam de
communione sub utraque | specie loquentem, quia transiit in C 166v
dissuetudinem, multipliciter impugnant alii per intellectum
spiritualem, alii quia presbiter in persona | omnium sumit, G 169rb
alii quia non est consuetum, alii quia inminet periculum et sic
375 de aliis excusacionibus | in Punctis. E 42r
- Cum tamen dicat lex, Codex, De sentenciis et
interlocucionibus omnium iudicum, *Nemo*, quod „non
exemplis, sed legibus iudicandum est,“ non enim quid sit
factum, sed quid faciendum, considerandum est, ut ff. De
380 officio presidis, lege *Sed licet*. Ideo dicit Iohannes Andre et
Hostiensis, Extra, Qui filii sunt legitimi, *Per venerabilem*, | § W 249v
Paulus: „Non recurrimus ad fabulas, exempla vel mendicata
suffragia | nec ad <ius> positivum, quod ponitur et O 81v
deponitur, in quo est sepe pro ratione voluntas, sed ad ius
385 divinum et inpermutabile.“ Ideo dicitur in Psalmo:

375 Punctis] *cfr.* NICOL. DRES., *Puncta* (p. 89, 106 et *passim*) ||
377/378 non – est] Cod. 7, 45, 13, Krueger II (p. 316) ||
378/379 non – est] *cfr.* Dig. 1, 18, 12, Mommsen – Krueger I (p. 44)
|| 382/385 Non – inpermutabile] IOH. ANDR., *Novella ad X 4.17.13*
(f. 59r^a); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 85-86); PETR. PULK., *Conf.* (p. 237)

365 primum] primam **K** || 366 pro nichilo] nichil **L**; nichilo] nullo
E || 367 illud] id **L**; viciū – peccatum] peccatum et viciū **L** ||
368 et] *om.* **G** || 370 suo modo] solummodo **O**; modo] modo ut ibi
CJ; Sic] Sicut **CJ**; Sic – presenti] *om.* **O** || 370/375 Sic – Punctis] *om.*
L || 373 alii] *om.* **MK** || 374 quia²] *om.* **O**; inminet] timent **K** ||
375 Punctis] Punctis etc **K** || 377 quod] *om.* **F**; non] si non **D** ||
378/379 non – est] *om.* **D** || 379 considerandum] et
considerandum **O**; est] *om.* **K**; ut] *om.* **E** || 380 officio] officiis **B**; Ideo
dicit] *om.* **D**; dicit] dicunt **UVMCJBLEFKWO**; et] *om.* **UM** || 381 §]
om. **E** || 382 Non] Et non **G**; exempla] *om.* **J** || 382/385 exempla –
inpermutabile] etc **V** || 382 mendicata] manducata **W** || 383 ius]
add. sed. Ioh. Andr. || 383/384 et deponitur] *om.* **G**

	<i>Narraverunt michi iniqui fabulaciones, sed non ut lex tua. Et</i>	
V 50r	probato isto facto non tamen per hoc probaretur sive	
J 245va	inferetur communionem calicis sub specie vini non debere	
	fieri quoad populum laycalem, sicut non valet sancto	
D 179v	Gregorio petente panis Cristi formam digiti accepit versus	390
U 75r	incrumentam carnem, ut legitur de eo, ergo sub specie panis	
	non est communicandum; sic nec hic valet, cum utrobique	
K 209vb	eadem videtur ratio, scilicet incredulitas sive temptatio,	
	ergo dicunt doctores in eorum allegacione petitioni et	
	temptacioni eorum etc.	395
	Dicunt consequenter eundem dicere, quod quia Cristus	
	integre sumitur sub utraque specie, bene licet sumere sub	
B 142v	specie panis tantum. Dicendum, quod sic suo modo	
	diceretur: Cristus recipitur in discipulo suo, ut dicit ipse	
	Mathei X: <i>Qui vos recipit, me recipit</i> , ideo bene licet sumere	400
F 6r	Cristum in discipulo tantum. Numquid ergo superflue	
G 169va	sumitur sub forma panis et vini? Absit. Ideoque sumitur sub	
	utraque specie, ut utrumque significetur Cristum	

386 Narraverunt – tua] Ps. 118, 85 || **390/391** Gregorio – carnem] *cfr. Leg. aur.* 46 (p. 299) || **396/398** quia – tantum] *cfr. ALEX. HAL., Summa theol.* 4, q. 10, par. 5 (p. 352-354); *vide supra p. 129-130* || **400** Qui – recipit²] Matth. 10, 40 || **401/407** Numquid – significabitur] *cfr. De consecr. D.* 2 c. 12, glossa ad ‘quia divisio’ (col. 1918); *cfr. IAC., Pius Iesus* (p. 86); *cfr. HUS, Sang. Christ.* (f. 44r)

386 michi] *om.* V; iniqui] inique W; tua] *om.* U || **387** probato] reprobato G; per] pro K; probaretur] probarentur C, reprobatur G || **388** inferetur] infertur B || **389** laycalem] *om.* V || **390** accepit] acceperit B || **392** sic] sicut D; cum] *om.* D; utrobique] utrolibetque G, utroque B || **393** videtur] sit L || **394/395** petitioni – temptacioni] petitionem et temptacionem J || **395** temptacioni] alligacioni L; etc] *om.* DEFK || **396** consequenter] communiter F eundem] eum L || **397** integre] *om.* O; bene] unde JL || **399** diceretur] dicetur CJ, non diceretur B; ipse] *om.* L || **400** ideo] *om.* U; bene licet] licet bene F || **400/401** sumere Cristum] Cristum sumere L || **401** tantum] tantum vel verba Dei audiendo, ut patet per Origenem Omelia 17 in libro Numeri M || **401/402** superflue sumitur] sumitur superflue F || **402** forma] specie L; Ideoque] Ideoque ergo UUDMCJBLEKWO || **403** significetur] videtur O

- assumpsisse, scilicet et carnem et animam, et quod tam
 405 anime, quam corpori partici|pacio valeat. Unde si sub una O 82r
 tantum assumeretur, ad alterius tantum tuicionem
 significabitur. Hec habentur De consecracione, distincione
 II, in Glosa canonis *Comperimus* per Iohannem.
- Et concordat ad hoc Albertus quondam Ratisponensis
 410 episcopus, qui inter cetera sic dicit, quod „cum alimentum ad
 nature perfeccionem non possit perfecte significari nisi in
 edulio cibi et potus, oportet, quod elementum cibi et potus
 sit in sacramento.“ Et sequitur: „Sicut post nutrimentum
 415 corporale sumitur potus ad perfeccionem nutrimenti, ita in
 nutrimento spirituali datus est potus spiritualis ad
 perfeccionem nutrimenti spiritualis, qui habet divisam
 operacionem in satisfaccione sitis et lacione nutrimenti.“ Ad
 idem dicit Ciprianus: „Quomodo docemus aut provocamus
 420 eos in confessione sagwinem suum fundere, | si eis W 250r
 militaturis Cristi sagwinem denegamus? Aut quomodo ad
 martirii poculum ydoneos facimus, si non eis prius | ad K 211ra
 bibendum in ecclesia Domini poculum iure
 comuni|cacionis admittimus?“ „Quomodo autem possumus
 425 propter Cristum | sagwinem fundere, qui sagwinem Cristi L 245vb
 erubescimus bibere?“ „Qui tunc demum | potest letificare in G 169vb
 O 82v

410/413 cum – sacramento] ALBERT. M., *Sacr. d.* 3, tr. 2, c. 5 (p. 298^b) || **413/417** Sicut – nutrimenti] *ibid.* || **418/423** Quomodo – admittimus] CYPR., *Epist.* 57, 2 (p. 303); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) || **423/425** Quomodo – bibere] CYPR., *Epist.* 63, 15 (p. 412); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v) || **425/427** Qui – veritatem] CYPR., *Epist.* 63, 11 (p. 405); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v)

404 et¹] *om.* **VLFW** || **405** corpori] corporis *glossa ad De consecr. D.* 2 c. 12; corpori *legitur etiam in NICOL. DRESD., Sermo Nisi manducaveritis* (p. 168) *et in Replica* (f. 24v); partici – pacio] participacione **J**; Unde] Bene **M**; una] una specie **JBF** || **406** assumeretur] assumeretur specie **L**; ad] et **B** || **408** canonis] capitulo **O** || **409** Et] *om.* **UVDMCJBLEFKWO**; quondam Ratisponensis] Ratisponensis quondam **E** || **410** cum] tamen **F** || **412** elementum] alimentum **MJ** || **416** nutrimenti spiritualis] spiritualis nutrimenti **L** || **419** in] *om.* **G** || **421** eis] eos **CJ**; prius] *om.* **M** || **423** autem possumus] possumus autem **F** || **425** demum potest] potest demum **D**; letificare] letificari **LW**

C 167r	ecclesia bibentem turbam, si quod bibitur, Dominicam	
D 180r	teneat veritatem.“ „Redeat igitur in cor nostrum non	
J 245vb	ambu lasse nos in viis Domini et abiecisse legem Dei,	
E 42v	precepta eius et monita salutaria numquam voluisse	
M 62v	servare.“ Hec et plura alia per eundem. Ad idem dicit	430
B 143r	Albertus sic: „Bonam spem nobis tribuit cuncta impetrandi et	
	cuncta vincendi.“ „Hoc est, quod dicitur primi Machabeorum	
	VI: Ostenderunt elephantibus sagwinem uve et mori, ut	
	acuerent eos in prelium. Ex natura enim habet hoc animal,	
	quod audax et bone spei efficitur, quando aliquid simile videt	435
	sagwini. Quia elephas propter castitatem et fortitudinem	
	virum sanctum significat, qui acuitur sagwine Cristi in	
U 75v	prelium, qui de uva Cristo et moro, que Cristum significat	
	propter similitudinem peccati, quam a nobis accepit,	
F 6v	exprimitur. Ille enim sagwis valde nos facit audaces“ etc., ut	440
	ibi.	
	Et quia Cristus sic instituit, eciam primitiva ecclesia sic	
	tenuit, ut supra dictum est, nullam pretendens excusacionem,	
V 50v	non inmerito habemus idem facere, si saltem cum Cristo et	
G 170ra	de ecclesia sua volumus computari. Et diceres: Quid ergo	445
	peribunt omnes, qui sic non receperunt aut biberunt? Ad	

427/430 Redeat – servare] CYPR., *Laps.* 21 (p. 233); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v) || **431/432** Bonam – vincendi] ALBERT. M., *Sacr.* d. 3, tr. 2, c. 2 (p. 289^a) || **432/440** Hoc – audaces] *ibid.* (p. 289^{ab}) || **445/449** Quid – decidamus] *cfr.* De consecr. D. 5 c. 33, FRIEDBERG I, 1421 = HIER., *Epist.* 125, 17 (p. 136)

426 quod] *om.* M || **427** Redeat igitur] Reddeatur D; igitur] enim B || **431** tribuit] *om.* G || **432** est] *om.* W; Machabeorum] *om.* V || **433** VI] III° D || **434** prelium] prelio LF || **435** quando aliquid] qui aliquando D || **436** sagwini] simile sagwini G || **438** significat] significant M || **439** peccati] *om.* D; quam] *om.* CJ || **440** valde nos] nos valde E; ut] ubi ut D || **442** quia] qui V; sic¹] *om.* UL; eciam – ecclesia] ecclesia primitiva UVDMBEFKWO, eciam ecclesia primitiva L || **442/443** eciam – tenuit] *om.* CJ || **443** supra dictum] predictum L; est] *om.* BK || **444** non] ne D, *om.* U habemus] debemus LF, hominis D || **445** de] *bis* G, *om.* F; sua] eius B; Et] Sed L || **446** omnes] homines L; aut biberunt] *om.* E biberunt] dederunt UVDMCJBLFKWO

	quod respondeo breviter: Me in presenti opusculo	O 83r
	disputare nolle de hiis, quorum Deus iudex est, sed nos	K 211rb
	instruere, ne sub iudicio decidamus. Ad hoc consimilis	
450	questio per Ieronimum, De consecracione, distincione V,	
	<i>Numquam</i> , in fine. Ad idem dicit beatus Ciprianus: „Frater	
	carissime, id, quod constat Dominum fecisse, faciamus. Siquis	
	autem de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter	
	non hoc observavit et tenuit, quod nos Dominus facere	
455	exemplo et magisterio suo docuit, potest simplicitati eius de	
	indulgencia Domini venia concedi. Nobis vero non potest	
	ignosci, qui nunc a Domino moniti et instructi sumus.“ Hec	W 250v
	ille. Contemptus enim et malicia et ex proposito resistere	B 143v
	dampnatur. „Necessitas autem legem non habet,“ ut est	
460	communis sententia doctorum.	
	Demum dicunt sanctum Thomam salvare consuetudinem,	
	qua populus communicatur sub specie panis tantum.	
	Dicendum, quod in hoc, quod nititur salvare	D 180v
	consuetudinem in hiis rebus, in quibus divina Scriptura	
465	aliquid certi constituit, potius est ab eo declinandum et	G 170rb
	certum statutum Dei, qui non fallit neque fallitur,	L 246ra
		O 83v

451/457 Frater – sumus] CYPR., *Epist.* 63, 17 (p. 413-414); *cf.* IAC., *Pius Iesus* (p. 86); *cf.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cf.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 249-250) || **459** Necessitas – habet] De consecr. D. 1 c. 11, FRIEDBERG I, 1297 || **461/462** Thomam – tantum] *cf.* THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 12 (p. 502^b-503^b); *vide supra p. 130-131* || **464/467** in¹ – sequendum] *cf.* D. 11 c. 7, FRIEDBERG I, 25 = AUG., *Epist.* 36, 2 (p. 130)

447 respondeo] respondendum **F**, respondebo **O**; breviter] *om.* **G** || **448** disputare] me disputare **L**; disputare nolle] nolle disputare **D** nolle] *om.* **V** || **449** hoc] quod **B** || **450** Ieronimum] beatum Ieronimum **L** || **452** Dominum] Deum **CJO**; faciamus] *om.* **V** || **453** de] in **CJ** || **456** venia] *om.* **CJ** || **457** sumus] sumus, ut calicem Dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus et de hoc quoque ad collegas nostros literas dirigamus, ut ubique lex ewangelica et tradicio Dominica servetur et ab ea, que Cristus fecit et docuit, non recedatur **M** || **458** et²] *om.* **F**; ex] *om.* **G** || **461** dicunt] autem **L** || **463** Dicendum] Et dicendum **B**; quod²] *om.* **J**; salvare] servare **CJB** || **465** aliquid] *del., in marg.* nichil **W** certi] certe **L** || **466** neque] nec **JK**

- J 246ra tenendum et sequendum; | ad hoc per Augustinum, XI
 distincione, *In hiis rebus*, et per Ciprianum et multos alios
 supra in principio positos et plenius patebit infra in
 conclusione sequenti. Sed quod sanctus Thomas modum 470
 communicandi sub utraque specie non reprobat, sed magis
 approbat, in hoc tamquam Cristi coadiutor est reverenter
 audiendus. Dicit enim parte 3^a, questione LXXVI, articulo II:
 K 211va „Quamvis totus | Cristus sit sub utraque specie, non tamen
 frustra, quia hoc est conveniens usui huius sacramenti, ut 475
 seorsum exhibeatur fidelibus corpus Cristi in cibum et sagwis
 in potum; quia corpus exhibetur pro salute corporis et
 sangwis pro salute anime.“ Ecce in hoc doctorem
 C 167v ewangelicum, | non consuetudinum tantum, | ideo dicimus
 E 43r eum audiendum. 480
- Postremo ponunt, quod non occurrit aliquis famosus doctor
 etc. Dicendum, | quod ille famosus | Magister, Iesus Cristus
 F 7r et magnus propheta, Filius carissimus Dei Patris, precipiens
 M 63r nobis, ut supra in principio, eum audire, dicit Iohannis III:
Qui non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine 485
unigeniti Filii Dei. Et dicit ille famosus doctor | Iohannes
 G 170va U Crisostomus super Matheum De imperfecto: „Credere Cristo
 76r est obedire Cristo. Qui ergo sic confitetur Cristum, |
 O 84r

474/478 Quamvis – anime] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 76, a. 2
 (p. 457^a); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 86); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v) ||
 485/486 Qui – Dei] Ioh. 3, 18 || 487/492 Credere – celorum] Ps.
 CHRYSOST., *In Matth.* 19 (col. 742)

467 ad] et E; ad hoc] et hoc patet W; hoc] hoc quod L ||
 468 multos] per multos J; alios] *om.* M || 469 supra – principio] in
 principio supra B; in¹ – positos] positos in principio D; infra] in fine
 M || 470 Sed] Sed in hoc E; quod] *om.* CJ || 473 parte] in parte J
 LXXXVI] LXXXVI VD, LXX CJ, 75 B; articulo] capitulo VD; II] II° sic
 dicit C, II° sic J || 474 Cristus sit] sit Cristus W || 475 hoc] in hoc
 V || 476 exhibeatur] exhibetur G, exhibebatur O || 477 exhibetur]
 exhibitur C || 479 consuetudinum] consuetudinem W; dicimus]
 adicimus F || 481 famosus doctor] doctor famosus E ||
 482 Dicendum] *om.* B; Iesus Cristus] Cristus Jesus L ||
 483/484 Patris – audire] *om.* G || 484 dicit] *om.* J || 486 dicit] *om.*
 U || 487 super] supra J; De] De opere BW || 488 Cristum] *om.* B

490 quomodo docuit ipse, et qui sic conversatur, quomodo ipse
mandavit, ille credit Cristo. Qui autem non sic confitetur nec
conversatur, quomodo ille mandavit, non credit | Cristo nec B 144r
intrabit in regnum celorum.“ Et famosus doctor Ciprianus
dicit errorem et condempnat, ut supra. Et famosus doctor
Augustinus supra dicit: Nichil esse periculosius, si non
495 militetur, sicut imperator noster iubet. Taceo de Doctore
gencium, sancto Paulo, qui | sic a Domino accepit et D 181r
Corintheis tradidit. Per factum enim suum | noluit, sed W 251r
reprobavit oppositum, scilicet istius, quod Dominus monuit.
Quia illud nemo mutare audet, ut supra per Augustinum.
500 Illorum ergo sententias | exequi cupimus, quos iam cum K 211vb
Cristo regnare credimus.

|Sequitur quarta conclusio.

V 51r

17. Quarta conclusio. Cum huiusmodi consuetudo sit ab
505 ecclesia introducta et diutissime ex causis rationabilibus
observata, habenda est pro lege, quam non licet reprobare
aut sine auctoritate ecclesie pro libito inmutare.

492/493 Ciprianus – condempnat] *cfr.* CYPR., *Epist.* 63 (p. 389-417);
vide supra p. 123-124, 134 || **494/495** Nichil – iubet] *cfr.* D. 40 c. 7,
FRIEDBERG I, 146-147 = AUG., *Epist.* 21, 1 (p. 48); *vide etiam supra p.*
133 || **496/497** qui – tradidit] *cfr.* I Cor. 11, 23 *seqq.* || **499** illud –
Augustinum] *vide supra p.* 127, 132, 133 || **503/512** Sequitur –
inmutare] *cfr.* HARDT (col. 587-589); MANSI (col. 157-158)

489 quomodo¹ – conversatur] *om.* L; quomodo²] sicut M ||
490 mandavit] manducavit F || **490/491** Qui – Cristo] *om.* B ||
490 confitetur] credit F || **492** in] *om.* E || **493** dicit – et] errorem
F || **493/494** Et – supra] *om.* G || **494** esse] est E || **497** Per
factum] Profectum CJ; enim] ergo UVDMCJBLEKO, autem FW
suum noluit] noluit suum B; noluit] voluit FW || **498** reprobavit
oppositum] oppositum reprobavit L; scilicet istius] istius scilicet F
istius] illius L; Dominus] Deus J || **499** illud] id V || **500** ergo] *om.*
D; exequi] sequi L || **503** Sequitur – conclusio] Quarta conclusio
suprascriptum V, *in marg.* EFW, *om.* UMCJBLKO || **504** 17] *in*
marg. GEW, *om.* F; Quarta conclusio] *om.* VK || **505** diutissime] *om.*
CJ || **507** pro – inmutare] inmutare pro libito L

G 170vb O 84v	4 ^a conclusio patet in Decretis, distincione I, in canone <i>Consuetudo</i> in textu et in Glosa. Illo addito, quod sicut singularis persona non debet dare legem ecclesie, ita nec licet sibi consuetudinem laudabilem pro lege habendam iuxta suum libitum inmutare.	510
J 246rb L 246rb	XVIII. Gregorius: „Si consuetudinem fortassis opponas, advertendum est, quod Dominus dicit: <i>Ego sum veritas et vita</i> . Non dixit: <i>Ego sum consuetudo</i> , sed <i>veritas</i> . Et certe, ut beati Cipriani sententia utamur, quelibet consuetudo, quantumvis vetusta, quantumvis vulgata, veritati omnino est postponenda, et usus, qui veritati est contrarius, est abolendus.“ Dicit Augustinus: „Qui contempta veritate presumit consuetudinem sequi, aut circa fratres invidus est et malignus, quibus veritas revelatur, aut circa Deum ingratus est, inspiracione cuius ecclesia eius instruitur. Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati. Quia et Petrus, qui circumcidebat, cessit Paulo veritatem predicanti. Igitur cum Cristus veritas sit, magis veritatem quam consuetudinem sequi debemus, quia consuetudinem ratio et veritas semper	515
F 7v		520
B 144v		525

508/509 Decretis – Glosa] *cfr.* D. 1 c. 5, FRIEDBERG I, 2; *cfr.* D. 1 c. 5, glossa ad c. ‘Consuetudo’ (col. 3-4); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 230) || **514/520** Si – abolendus] D. 8 c. 5, FRIEDBERG I, 14 || **515** Ego – vita] Ioh. 14, 6 || **520/528** Qui – excludit] D. 8 c. 6, FRIEDBERG I, 14-15; *cfr.* AUG., *Bapt.* 3, 8-12 (p. 203-204)

508 4a – patet] patet hec conclusio **L**; in²] *om.* **CJ** || **509** in textu] *om.* **M**; et] *om.* **W**; in²] *om.* **CJ** || **510** ecclesie] *om.* **G**; nec] non **L** || **511** habendam] habenda **GUVMCJBLFKWO** || **514** XVIII] *om.* **CJW**, *in marg.* **EF**; opponas] oppones **V**, opponis **L**, apponas **M** || **515** quod] quid **B**; veritas] via veritas **CJLW** || **516** Non] Et non **O** sed] et **G** || **517** quantumvis] quantum **L** || **518** quantumvis] et quantumvis **O**; quantumvis vulgata] *om.* **CJ**; veritati] veritati contraria **M**; est] *om.* **V** || **520** Dicit] Item **UVMCJBLEFKWO** || **521** aut] *om.* **V** || **521/522** invidus – malignus] malignus est et invidus **L** || **522** revelatur] relevatur **M** || **523** ecclesia – instruitur] eius instruitur ecclesia **E**; Itaque] utique **L** || **525** circumcidebat] circum(cidebat) **B** || **526** sit] *om.* **F** || **527** debemus] debeamus **M**

- excludit.“ „Plane quis dubitet veritati manifestate
 consuetudinem cedere? Nemo consuetudinem | rationi et
 530 veritati preponat.“ Hec VIII distincione, *Qui contempta, Si
 consuetudinem, Veritate.* K 212ra
- Et quia communionem | sub utraque | specie, ut per se
 dicunt doctores supra | in prima conclusione, instituit et
 ministravit Cristus, qui est Veritas, qua ratione | audent | hic
 535 in 4ta conclusione dimissa illa | veritate allegare contrariam
 consuetudinem? Cum tamen huiusmodi secundum
 sententiam Augustini supra sit invidus et malignus? In hoc
 enim ostendunt se esse doctores consuetudinum et non
 veritatis, que est Cristus. Ideo quilibet veritatem diligens
 540 dimissis huiusmodi doctoribus, eciam si esset legio doctorum,
 huiusmodi Veritatem, Cristum Iesum, magnum illum
 prophetam et Dei Patris Filium carissimum secundum
 preceptum eius | audiat, non solum in ista veritate
 ewangelica communionis, sed et in omni alia veritate sua
 545 infallibili, a qua consuetudinarii semper fideles sub specie
 consuetudinis retrahere nituntur. O quam venenosa res est
 huiusmodi novissimis temporibus, ut magis infra patebit!
 Pretendunt deinceps huiusmodi, ut dicunt consuetudinem ab
 ecclesia introductam.
- 550 Unde dicit Archidiaconus, secundum quod allegat eum
 Iohannes Andre, De eleccione, *Fundamenta*, Libro VI, in

528/530 Plane – preponat] D. 8 c. 4, FRIEDBERG I, 14; *cfr.* AUG.,
Bapt. 3, 9, 11 (p. 203-204) || **550** Archidiaconus] *cfr.* GUID., *Ros.* De
 consecr. D. 1 c. 8

528 quis] *om.* **E**; dubitet] dubitat **B**; veritati manifestate] manifestati
 veritati **D** || **529** rationi et] et rationem **CJ** || **529/530** rationi –
 veritati] veritati et rationi **B** || **530** Hec] *om.* **K** || **532** Et] *om.* **D**
 communionem] comunicacionem **UVDMCJBLKWO** ||
534 audent] audeat **O** || **535** illa] *om.* **L** || **537** supra] ut supra **K** ||
538 ostendunt se] se ostendunt **B** || **541** Iesum] Cristum **L**, *om.* **CJ**
 || **543** audiat] audiant **M**, audiunt **K** || **544** et] *om.* **D**; omni] *om.* **E**
 || **546** retrahere] subtrahere **L**; res est] est res **DM** ||
547 novissimis] *om.* **L**

G 171rb	Novella: „De hoc per eum, De consecracione, distincione I, <i>Ecclesia</i> ,” ponens diferenciam inter ecclesiam et synagogam,	555
O 85v	„quod ecclesia nomen Grecum in Latino sonat idem, quod	
B 145r	convocacio, quia ad se omnes vocat; et dicitur catholica, quod	
F 8r	sonat in idem, quod universalis. Convocari autem proprie	
J 246va K	est utencium racione. Et sic in ecclesia populus fidelium ad	
212rb	unam fidem, ad Dei iudicia, ad Cristi convivium	
V 51v	convocatur.“ Hec ibi. Quod est autem hoc convivium? Audi	560
L 246va	Augustinum, qui ad hoc assumit verba posita Sapiencie IX	
	inquiens: Sapiencia edificavit sibi domum, paravit	
	mensam suam et misit servos suos, convocans omnes et	
	dicens: Venite et edite de meis panibus et bibite vinum, quod	
	miscui vobis. Et istam mensam preparavit servis et ancillis	565
	suis in conspectu eorum, ut cottidie in similitudinem	
	corporis et sagwinis Cristi panem et vinum secundum	
	ordinem Melchisedech ostenderet, ostendendo nos cibaret in	
	sacramento. Hec Augustinus. Ergo ecclesie Cristi est	
	convocare ad convivium suos et non impedire sive ab eo	
	retrahere per contrariam consuetudinem, quam non	570
	approbat nec ex intencione introducit, sed potius synagoga	
	contrarium introduxit et introducit, de qua dicit idem	
	Archidiaconus, ubi supra, allegans ad hoc Hugonem:	

552/559 De¹ – convocatur] IOH. ANDR., *Novella ad* 1.6.17 in VI° (f. 30v^b) || **561/564** Sapiencia – vobis] *cfr.* Prou. 9, 1-5 || **561/568** Sapiencia – sacramento] *cfr.* AUG., *Civ.* 17, 20 (p. 588); *cfr.* etiam MATTH. JAN., *Regulae* l. 3, tr. 3, c. 25 (p. 130); *verbatim apud* NICOL. DRESD., *Sermo Nisi manducaveritis* (p. 182); NICOL. DRESD., *Replica* (f. 29r)

552 Novella] Novellis **VM**; De¹] et de **UVDMLEFKO**, ut de **CJ**; eum] eundem **B**; I] III **J** || **554** ecclesia] eciam **D**; idem] id **M** || **555** omnes] homines **O**; vocat] *om.* **U** || **556** sonat – idem] idem sonat **L**; in] *om.* **VBEW**; autem] tunc **D** || **556/557** proprie est] est proprie **E** || **558** ad¹] et **W**, et ad **O** || **559** est autem] autem est **ML** || **560** IX] X **J** || **561** paravit] ponit **G**, posuit **D**, paravit sibi **O** || **562** et¹] *om.* **UVDMCJBLEFKWO** || **563** et¹] *om.* **W**; edite] comedite **B** || **564** istam] illam **M** || **565** in¹] ut in **V** similitudinem] similitudine **J** || **566** Cristi] *om.* **V** || **568** Ergo] *om.* **W**; Cristi] *om.* **VMO**; est] *om.* **W** || **571** nec] non **V** || **572** dicit] *om.* **G**; idem] ibidem **D** || **573** ad] de **D**

	Sinagoga idem est, quod congregacio. Congregantur autem	G 171va
575	eciam pecora. Congregatur ergo in illa grex irracionabilium. Hec ibi.	O 86r
	Unde pro ista materia secundum Glosam canonis	W 252r
	<i>Ecclesia</i> , De penitencia, distincione I, est notandum: „Nam	
	sunt quidam in ecclesia nomine et re, ut boni katholici.“ Ut	U 77r
580	XXIII, questione I, per Ieronimum, <i>Omnibus</i> : „Omnibus	
	consideratis puto me non temere dicere alios ita esse in	D 182r
	domo Dei, ut ipsi sint eciam eadem domus Dei, que dicitur	
	edificari supra petram, que unica columba appellatur, que	
	pulchra sponsa sine macula et ruga et ortus conclusus et	E 44r
585	fons signatus, puteus aque vive et paradisus cum fructu	C 168v
	pomorum, que domus eciam claves accepit ac potestatem	K 212va
	solvendi. Hanc domum si quis corrigentem corripientemque	B 145v
	contempserit, sit tibi, inquit, tamquam ethnicus et	
	publicanus.“ Item Ambrosius De penitencia, distincione I,	
590	<i>Ecclesia</i> : „Ecclesia Cristi est non habens maculam neque	
	rugam aut aliquid huiusmodi. Qui ergo peccator est, aliqua	F 8v
	sorde maculatus est, de ecclesia Cristi non potest appellari	
	nec Cristo subiectus dici. Possibile autem est, ut quomodo	

574/576 Sinagoga – irracionabilium] *cfr.* GUID., *Ros.* De consecr. D. 1 c. 8; *cfr.* IOH. ANDR., *Novella ad* 1.6.17 in VI° (f. 30v^b); *verbatim apud* NICOL. DRESD., *Replica* (f. 29r) || **578/579** Nam – katholici] De poen. D. 1 c. 70, glossa ad ‘De ecclesia’ (col. 1701) || **580/589** *Omnibus*² – publicanus] C. 24 q. 1 c. 20, FRIEDBERG I, 973 = AUG., *Bapt.* 7, 99 (p. 370) || **590/597** *Ecclesia*² – Cristi] De poen. D. 1 c. 70, FRIEDBERG I, 1179

574 idem est] est idem **E**; est] *om.* **F**; autem] enim **M**, *om.* **D** || **575** ergo] autem **K**; ergo – illa] in illa ergo **V** || **576** irracionabilium] irracionabilior **W**; Hec ibi] *om.* **CJ** || **577** ista] illa **M**; canonis] capitulo **C**, capituli **F** || **578** I] *om.* **W** || **579** in] *om.* **K** || **580** XXIII] XXVII **O**; *Omnibus*¹] *om.* **GO** || **581** non temere] temere non **L**; alios] alios scilicet bonos **LW**, alios *in marg.* scilicet bonos **UMF**, alios *suprascriptum* scilicet bonos **O**, alios scilicet bonos ergo **K**; ita] *om.* **L** || **582** sint] sunt **G**, sicut **V**; sint eciam] eciam sint **L** || **583** appellatur] vocatur **F** || **585** puteus] et puteus **D** || **586** pomorum] pomorum fructibus **J**; ac] et **D**, ad **K** || **588** inquit] *om.* **E** || **590** *Ecclesia*¹] *om.* **L**; est non] non est **G** || **591** aliqua] in aliqua **D** || **592** Cristi] *om.* **V** || **593** autem est] est autem **L**

- ecclesia, que prius rugam habuit et maculam et immundiciam
et postea restitua est, ita et peccator currat ad medicum, quia 595
G 171vb non habent opus sani medico, sed male habentes, | ut curet
O 86v vulnera ipsius, et | fiat de ecclesia, que est corpus Cristi.“ |
J 246vb Item Lira Mathei sedecimo super isto: *Et porte inferi* etc. dicit:
M 64r | „Ex quo patet, quod ecclesia Cristi non consistit in
hominibus ratione potestatis vel dignitatis ecclesiastice vel 600
secularis, quia multi principes et summi pontifices et alii
inferiores inventi sunt apostatasse a fide. Propter quod
ecclesia consistit in illis personis, in quibus est noticia et vera
confessio fidei et veritatis.“
- L 246vb Item Gwillhelmus de Monte Lauduno in Sacramentali | suo 605
dicit: „Notandum esse cum Cristus dixit: *Rogavi pro te, Petre*,
quod per Petrum intelligebatur tota universalis ecclesia, que
deficere non potest, cuius fundamentum est Cristus,
columpne apostoli, lapides Cristi fideles per cementum roris
K 212vb divine gracie Cristo capiti velud Cristi | corpus proprium 610
virtute articulorum fidei coniuncti; qui omnes ordinant unam
ecclesiam rugam vel maculam non habentem, cuius Deus est
Pater, Cristus heres et unicus Filius, Spiritus sanctus nutrix
V 52r lactando sua gracia.“ Cum ergo queritur, | „an oratio facta

598 Et – inferi] Matth. 16, 18 || 599/604 Ex – veritatis] NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 16, 18 ad ‘non preualebunt adversus eam’ (col. 280) || 606/614 Notandum – gracia] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 230v^{ab}) || 606/622 Notandum – omnibus] *cf.* NICOL. DRESD., *Puncta* (p. 149) || 606 Rogavi – Petre] Luc. 22, 32.34 || 614/622 an – omnibus] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 231v^b-232r^a)

595 et¹] ut **D** || 597 ipsius] ipsorum **CJ**; fiat] *om.* **B**; corpus] *om.* **O** || 598 Lira] Lira ait **D**; sedecimo] VI **W**; dicit] *om.* **K** || 600/604 vel¹ – veritatis] etc ut patet ibidem **E** || 601 pontifices] sacerdotes **M** || 601/602 et² – inferiores] *om.* **CJ** || 607 quod] quia **W**; tota] *om.* **DJ** que] *om.* **U**, eciam que **W** || 607/622 que – omnibus] etc ut patet in punctis de ecclesia **E** || 608 fundamentum est] est fundamentum **O**; fundamentum – Cristus] Cristus est fundamentum **B** || 609 columpne] columpna **W**; per – roris] cementum ros **M** || 611 virtute] virtutum **CJ**; qui] que **U****V****D****M****C****J****B****L****F****K****W****O**; omnes] omnia **M**; ordinant] ordinet **B** || 612 cuius] cuius ecclesie **L** || 612/613 est Pater] Pater est **W** || 613 Filius] *om.* **G** || 614 an] *bis* **V** facta] perfecta **B**

- 615 pro fide Petri extendatur ad fidem successorum suorum, ut
numquam | possit deficere, et sic numquam dampnari, dic: | W 252v
Aut loqueris de successoribus officii et meriti, | quod sic; si B 146r
de successoribus officii tantum, non extenditur, sed papa G 172ra
peccato|re obmisso extenditur oratio ad alios fideles ecclesie, U 77v
- 620 qui proprie dicuntur successores, et in ipsis oratio exauditur,
ut ibi. Et sic notatur in Glosa super illo verbo Luce XXII:
Rogavi pro te, ymmo pro omnibus.“
- „Quidam nec nomine nec re sunt in ecclesia, ut precisi, de
quibus XXIII, questione III, *Si quis a catholico*. | Alii nomine D 182v
625 tantum“, de quibus De consecratione, distincione 4^a, *Est* | F 9r
unitas, dicitur: „Mali enim homines sunt in ecclesia sicut mali
humores in corpore.“ Et XXIII, questione III, *Quantus*,
dicitur: Mali sunt sicut zizania, boni triticum. „Sic large
sumitur eciam ecclesia, ut granum et paleam complectatur, ut
630 XXXII, questione III, *Recurrat*. Aliud enim est esse quasi de
ecclesia, aliud esse in ecclesia“, de quo in Glosa dicti canonis
Ecclesia, De penitencia, distincione I. Isti ergo mali humores
et zizanie nituntur triticum suffocare. | C 169r

623/625 Quidam – tantum] De poen. D. 1 c. 70, glossa ad ‘De
ecclesia’ (col. 1701) || **624** XXIII – catholico] *cfr.* C. 23 q. 4 c. 7,
FRIEDBERG I, 900-901 || **626/627** Mali – corpore] De consecr. D. 4
c. 49, FRIEDBERG I, 1381 || **628** Mali – triticum] *cfr.* C. 23 q. 4 c. 14,
FRIEDBERG I, 903 = AUG., *Bapt.* 4, 18 (p. 243) || **628/631** Sic –
ecclesia²] De poen. D. 1 c. 70, glossa ad ‘De ecclesia’ (col. 1701) ||
630 XXXII – Recurrat] *cfr.* C. 32 q. 4 c. 2, FRIEDBERG I, 1126-1127

615 fide Petri] Petri fide **L**; Petri] *om.* **V**; suorum] *om.* **O**; ut] ac **K** ||
617 loqueris] loquaris **GDM**; si] si autem **L** || **618** extenditur]
extendatur **CJ**; papa] de papa **O** || **619** extenditur] extendatur **B**
fideles] *hic desinit* **O** || **621** illo verbo] verbo illo **J**, illa verba **W** ||
623 Quidam] Qui **W** || **624** XXIII] XXIII **E** || **624/625** Si – 4a]
om. **G** || **624** catholico] catholica **L** || **625** tantum] *om.* **D**; de
quibus] *om.* **L** || **626** homines] omnes **W** || **627** Quantus] Quartus
V || **627/628** Quantus dicitur] dicitur *Quantus* **W** || **628** dicitur]
ubi dicitur **L**; triticum] sicut triticum **B**; Sic] Et sic
UVDMCJBLEFKW || **629** eciam] *om.* **UVDMCJBLEFKW**; ut¹] et
W; complectatur] complectetur **L** || **630** III] III **L** || **631** aliud]
aliud est **L**; esse – ecclesia²] in ecclesia esse **D**; canonis] capituli **UCJF**
|| **632** humores] homines **M**

J 247ra	Sicut ergo ecclesia rationabilium non introducit nec approbat nisi consuetudines rationabiles, que sunt „in hiis rebus, in quibus divina scriptura nil certi statuit“, ut	635
K 213ra	Augustinus XI distincione, <i>In hiis</i> , ut etiam dicit capitulum <i>Consuetudo</i> , distincione prima per doctores pro ipsis allegatum (dicit enim sic: „Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum	640
G 172rb	deficit lex“), et quia, sicut notum est, lex non solum puri hominis, ymmo et Filii Dei hic non deficit, quare ergo audent dicere huic legi consuetudinem contrariam tenere et locum habere, cum capitulum <i>Consuetudo</i> per ipsos allegatum nichil facit ad probationem eorum, ut patuit? Sic sicut	645
L 247ra	sinagoga est et irrationabilium, sic introducit et probat facta irrationabilia et consuetudines irrationabiles et corruptelas, que sunt contra ius naturale et Scripturam canonicam. Et sumitur ius naturale pro iure divino, quod	
E 44v	continetur in lege et ewangelio, et Scriptura canonica	650
B 146v	vocatur Novum et Vetus Testamentum, ut patet IX distincione per totum et ibi in summa concordat Extra, De accusatoribus, <i>Qualiter et quando</i> II in principio. „Et ideo nulla consuetudo valet contra ius naturale, etiam si omnes homines de mundo facerent, cuius ignorancia neminem	655

635/636 in – statuit] D. 11 c. 7, FRIEDBERG I, 25 = AUG., *Epist.* 36, 2 (p. 130) || **639/641** Consuetudo – lex¹] D. 1 c. 5, FRIEDBERG I, 2; cfr. PETR. PULK., *Conf.* (p. 230) || **649/652** Et – distincione] cfr. D. 9, FRIEDBERG I, 16-18 || **652/653** Extra – II] cfr. X 5.1.24, FRIEDBERG II, 745-747 || **653/658** Et – ignorabitur] X 1.4.11, glossa ad ‘Naturali iuri’ (col. 95)

634 ecclesia] ecclesia est **UUDMCJBLEKW** || **636** nil] nichil **J** || **637** XI] **X CJ**; In hiis] *om.* **G** || **638** ipsis] ipso **U** || **639** enim] autem **W**; autem] *om.* **ML** || **640** quoddam] *om.* **GD** || **641** sicut] ut **L** || **642** Filii] filii **B**; ergo] autem **D** || **644** habere] tenere **E** || **645** Sic] *om.* **W**, Si **B** || **646** et²] *bis* **L**; probat] approbat **UUDMCJBLEFKW** || **648** et] et contra **L** || **649** iure divino] lege divina **D** || **650** ewangelio] in ewangelio **JB**; canonica] *om.* **L** || **651** Novum – Vetus] Vetus et Novum **L**; IX] **X CJ** || **652** ibi] est **G** De] *om.* **W** || **653** accusatoribus] acusacionibus **B**; et] etiam **M** || **654/655** omnes homines] homines omnes **D**

	excusat. Et ibi nichil interest in vicio decipere vel decipi,“ de quo dicitur: <i>Domini sunt manda ta</i> , ut omnis, „ <i>qui ignorat, ignorabitur</i> .“ De hac materia patet Extra, De consuetudine, capitulo ultimo et in Glosa. Hec ergo alia res multum	W 253r
660	venenosa, quod sicut synagoga nomine ecclesie se nominat, sic et suas corruptelas consuetudines vocat, et per hec incauti decipiuntur. <i>Attendite ergo a falsis prophetis</i> et pseudocristis, qui <i>confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cum sint abhominati et ad omne opus bonum reprobi</i> , ad Tytum primo.	F 9v U 78r G 172va K 213rb
665	Capitur eciam ecclesia a modernis in alia significacione, secundum quod potest colligi ex dictis magistri Stanislai et Stephani Paletzh in tractatibus eorum de ecclesia sic: Ecclesie Romane caput est papa et summus pater in terris, ymmo cor, fons et alveus continens plenitudinem potestatis universas Cristi oves informandi, illuminandi, dirigendi, certificandi; collegium vero cardinalium corpus mysticum, manifesti et veri successores principis apostolorum Petri et collegii aliorum apostolorum in officio ecclesiastico cognoscendi, diffiniendi in universa materia catholica et ecclesiastica. Et illud corpus cardinalium est ex triplicibus partibus: una veluti suprema, que est corpus cardinalium; 2 ^a media, que est cetus presbiterorum cardinalium; 3 ^a infima, que est dyaconorum cardinalium. Hii cum papa sunt ecclesia sancta, que non	V 52v D 183r J 247rb

657/658 Domini – ignorabitur] I Cor. 14, 37-38 || **659/661** Hec – vocat] *vide supra p. 147* || **662** Attendite – prophetis] Matth. 7, 15 || **663/664** confitentur – reprobi] Tit. 1, 16 || **668/681** Ecclesie – suspecta] *cfr. STANISL., Rom. eccl. (p. 318 et passim); cfr. STEPH., Eccl. (p. 217*-223*)*

656 interest] est **CJ**; in] *om. V* || **657** ut] et **VEW** || **660** sicut] sic **B** || **661** hec] hoc **L** || **662** decipiuntur] decipiuntur etc **E** || **663** pseudocristis] a pseudocristis **D** || **664** sint] sicut **V**; et] *om. G* ad Tytum] Titi **D**, Titum **VEB**, ad Thimotheum **J**, ait **G** || **669** caput est] est caput **L** || **669/670** ymmo – fons] *om. M* || **670** plenitudinem] *om. V*; potestatis] potestatem **W** || **671** Cristi oves] oves Cristi **L** || **673** principis] *om. D* || **675** illud] istud **J** || **676** ex] *om. CJ* || **677** est¹] *om. D* || **678/679** que – sancta] *om. G* || **678** est] *om. D*; dyaconorum] cetus diaconorum **V** || **679** sunt] *om. M*

B 147r	debet esse alicui in precepto vel in institucione aliqua	680
G 172vb	suspecta et sic de aliis, ut ibi. Et in ista acceptione, ut communiter accipiunt moderni ecclesiam, cum locuntur de ecclesia Romana, similiter et doctores sic videntur accipere, cum in conclusionibus eorum dicunt consuetudinem ecclesie servandam et contra observaciones ipsius et statuta non esse	685
C 169v K 213va E 45r L 247rb	Et de consuetudinibus illius ecclesie pulchre dicitur in Speculo aureo, quod alias intyulatur Petrus Paulus, in hiis verbis inter cetera „planctum pro affectu et dolorem. Heu corde anxius, qua voce intonare ipse debeam? Quis scribendi stilus quisve modus eloquencie explicare sufficiat, in cor hominis non ascendit, tantam pestem mortificantem animas in populo cristiano gravissime sevientem? En scismata, en hereses et errores ubilibet infiniti! Vere durissima plaga Domini descendit in Ysrael, quam in se	690
F 10r W 253v	experitur hiis temporibus nostra etas. Sed heu, vile aurum intantum cathenavit modo mentem Moysi, quod nedum placare non curat indignantis animum, sed mala malis accumulans machinatur cottidie ad deteriora provocare. Mira super omnem modum res agitur, ut inde exemplar omnis	695
U 78v	mali progreditur, unde sanctitatis processerat omnis norma	700

689/704 planctum – divina] *Spec. aur.* (p. 73-74)

680 in²] *om.* **VB** || 681 acceptione] acceptacione **J** ||
682 accipiunt] *om.* **J**; moderni] *om.* **V** || 683 sic videntur] videntur
sic **B** || 684 conclusionibus eorum] eorum conclusionibus **B** ||
685 servandam] esse servandam **E**; et²] *om.* **D**; esse] est **V** ||
686 aliquid] *om.* **L**; adtemptandum] acceptandum **V** ||
687 consuetudinibus] consuetudine **L**; ecclesie] *om.* **D** ||
687/688 dicitur – aureo] in Speculo aureo dicitur **L** || 688 Paulus]
et Paulus **B** || 690 corde] in corde **G**; intonare ipse] ipse intonare
DE; debeam] debeat **MB** || 693 En] Heu **B** || 694 scismata] scisma
D; en] heu **B**; hereses] heresis **F**; et errores] *om.* **F**; errores] horrores
W; ubilibet] ubique **W**; Vere] Vero **L** || 695 quam] *om.* **V** ||
696/710 hiis – clamat] et ut alibi **V** || 697 modo] *om.* **K**; quod] que
L; nedum] nedum *suprascriptum* id est non tantum **K** || 699 ad] et
B; provocare] devocare **K**, vocari **W** || 700 super] supra **JL**; omnem]
om. **J**; ut] et **B**; inde] idem **B** || 701 mali] *om.* **M**

- et unde tota Cristi ecclesia Deo edificante constructa sumpsit
exor|dium, inde patitur iam ruinam, illic iugum suave G 173ra
Domini abicitur, frangitur lex divina.“ Et sequitur: „Sicque
705 fere tota Romana curia a planta pedis usque ad verticem
capitis patenter erroribus excecata ipso suorum errorum
veneno inebriavit fere singulas mundi partes, | ac si B 147v
inmensam creatoris | omnipotenciam ipsa ad suum libitum M 65r
posset limitare. Omnes quidem de hoc murmurant, nullus
710 clamat.“
- Et sequitur: „Heu quociens tot et tantos errores conspicio
in ecclesia cristiana,“ „quos fere totus | mundus | nedum scit, K 213vb
sed ruinam maximam et corruptionem ex hoc patitur et est D 183v J
passus et scandalizatus per ea, que fiunt in Romana curia 247va
715 continue. Te namque certifico, si eciam per inspiracionem
Dei notoriam esset de aliquo facta electio, et persona
quantumlibet utilis et docta atque sancta, nisi dederit
pecuniam vel de solvendo prius pacaverit, quasi supervacu
pro sua confirmacione aut alias pro quocunque beneficio
720 ecclesiastico laborabit. Nonne totum hoc sua venalitate
Romana curia propagavit, cum sic exorbitanter promoventur
episcopi inutiles, ydiote, scandalosi, ambiciosi, avari | aliisque G 173rb
beneficiis ecclesiasticis tam curatis quam non curatis sine
differencia discrecionis et indifferenter preficiuntur lenones,

704/710 Sicque – clamat] *ibid.* (p. 74) || **711/712** Heu – cristiana]
Spec. aur. c. 5 (p. 94) || **712/747** quos – acquiratur] *ibid.* (p. 93-94)

702 Cristi ecclesia] ecclesia Cristi **BL**; Deo edificante] edificante Deo
L || **703** iam ruinam] ruinam iam **E**; illic] illuc **M** || **703/704** suave
Domini] Domini suave **M** || **706** excecata] exortata **D**; ipso] ipsa **L**
suorum] suo **J** || **707** fere] vere **E** || **708** ipsa] papa **CJ**, *om.* **M** ||
709 posset] potuisset **M**; murmurant] murmurarent **G** ||
711 errores] horrores **W** || **712** cristiana] Cristi **L**; quos] quos
errores **K**; totus – nedum] nedum totus mundus **L**; nedum] nedum
suprascriptum id est non tantum **K** || **713** ruinam maximam]
maximam ruinam **E**; ex hoc] *om.* **L** || **715** per] *om.* **G** ||
718 pacaverit] pacaverit *in marg.* id est fecerit pactum **M**, pacaverit
suprascriptum id est pactum faceret **K**, pactaverit **VCJE** ||
720/747 Nonne – acquiratur] etc ut sexterno alio patet **V** ||
721 cum sic] *om.* **CJ**; exorbitanter] exorbitanter id est excessive **F** ||
722 avari] amari **M**

	coci, stabularii equorum et pueri? Tot ibi fiunt pacciones, tot	725
F 10v	cottidie interveniunt soluciones, quod sine omni timore et verecundia tractatores seu mediatores symonie, quasi forum constituentes publicum: iam pro signatura pape super tali beneficio vel gracia debes dare tantum, iam pro	
W 254r	dispensacione super talibus incompatibilibus tantum, pro tali	730
B 148r	indulto tantum, pro absolucione a tali excommunicacione vel irregularitate tantum, pro talibus indulgenciis tantum et	
L 247va	sic de aliis. Publice pacciscuntur et forizant et ille plus diligitur, qui astuciori sollici tudine et maiori astucia plures	
U 79r	simplices decipit et plures denarios scit venari. Tot et tante	735
K 214ra	fiunt eciam exorbitantes graciae, sed revera multo verius dicerentur mercantie. Nunc fiunt et appellantur ‘de die	
E 45v	obitus’, nunc ‘dies obitus cum declaracione’, nunc	
C 170r	‘perpetuum silencium’, nunc cum clausula ‘anteferri’, nunc ‘de proprio motu pape’, nunc cum clausula ‘ceterum’, que	740
G 173va	tollit ius quesitum, nunc fiunt anticipaciones datarum, nunc date cardinalium conceduntur, iam revocantur, iam mutantur, iam ad certum tempus durature limitantur, iam renovantur, iam prelati de una ecclesia ad aliam transferuntur, iam beneficiis suis propter pecuniam	745
	spoliantur. In omnibus hiis tota devocio consistit, ut denarius acquiratur.“	

725 ibi fiunt] fiunt ibi **G** || 726 interveniunt] ibi veniunt **L**
soluciones] salutationes **M**; et] et sine **M** || 729/730 iam – tantum]
om. **G** || 730 talibus] *om.* **U** || 731/732 pro – tantum¹] *om.* **J** ||
731/732 absolucione – talibus] *om.* **D** || 732 tantum¹] tantum, iam
pro dispensacione super talibus inconpatibilibus tantum **G** ||
734 qui] *om.* **K**; astucia] sollicitudine **L** || 735 simplices] symoniacos
B || 736 fiunt eciam] eciam fiunt **LW**; exorbitantes] exorbitaciones
GM || 737 fiunt] dicuntur **J** || 738 cum] *om.* **L** || 739 nunc cum]
sive **G**; cum] *om.* **U**; anteferri] anteferri *suprascriptum* id est ante
infernum **K** || 741 fiunt] *om.* **G** || 742/743 iam mutantur] *om.* **CJ**
|| 744 renovantur] revocantur **E**; ad aliam] *om.* **M** || 745 suis] *om.* **B**
pecuniam] pecuniam suam **DMCJBFEKW** || 746 omnibus hiis]
hiis omnibus **E** || 747 acquiratur] acquiritur **E**

	Et sequitur: „Quisnam tam simplex esse poterit, qui non intelligat hoc ex avaricie radice procedere? Quis tam iustus, qui in bonum tam exorbitancia facta interpretari valeat? Quis tam sanctus, ut non expavescat vel non scandalizetur? Ymmo toti clero ambicionis datur materia, via gravibus et plurimis litibus aperitur. Et non dubium, quin homicidia ex hoc etiam sequuntur. Ymmo certum est, nam vix contingit vacare	J 247vb
750	beneficium ecclesiasticum, ubi duo, tres, 4 ^{or} , V vel sex impetrantes ad acceptandum non currant et sepius ipsi vel amici eorum hac occasione se armis invadunt bellicis et mutuo se occidunt. Currunt quandoque ribaldi ad curiam sicut ad forum publicum et ubi duo vel tres conveniunt pro	V 53r D 184r M 65v
755	prima vel secunda salutacione, sciscitantur, quantum iam valet data pape, quantum cardinalium, quantum proprius motus pape, quantum tales indulgencie, quantum tales absoluciones etc. Quomodo ergo errores esse non debeant, ubi Cristus, vera lux, non illuminat, sed cecitas avaricie corda venalitate obfuscatur? Plane non regitur sic ecclesia, sed destruitur, ut ait beatus Bernhardus scribens super Cantica, sermone LXXVIII: Non est hoc custodire, sed perdere, non est defendere, sed exponere, non est instituere, sed prostituere, non est pascere gregem Dominicum, sed	B 148v F 11r
760	mac tare et devorare dicente Domino: ‘Qui devorant plebem	K 214rb G 173vb
765		W 254v
770		U 79v

748/772 Quisnam – promoti] *ibid.* (p. 94-95)

748 tam simplex] simplex tam **M**, simplex **G**; esse poterit] poterit esse **CJE** || 749 intelligat] intelligit **G**; hoc] *om.* **G** || 751 non²] *om.* **W** || 752 ambicionis] *om.* **J**; plurimis] *om.* **D** || 753 etiam] *om.* **L** || 754 sequuntur] consecuntur **UMCJEFK** || 755 beneficium ecclesiasticum] ecclesiasticum beneficium **B**; vel] *om.* **L** || 756 acceptandum] attemptandum **E**; currant] concurrant **J** || 757 eorum] *om.* **V**; se] *om.* **G**, sic **B**; se armis] armis se **J**; armis] *om.* **K** invadunt] invadent **V**, vadunt **K** || 758 quandoque] quique **UVDMBLEFKW**; ribaldi] ribalduli **UVDMCJBFEKW** || 758/765 ad – obfuscatur] etc **V** || 760 sciscitantur] *em. sec. Speculum aureum*, se suscipiunt *codd.*; quantum] quanta **L** || 761 valet] valet videlicet **D**; quantum¹] *om.* **W** || 763 etc] *om.* **EK**; ergo] *om.* **M** || 765 Plane] Et sequitur: Plane **V** || 766 ait] dicit **E**; scribens] *om.* **CJ** scribens – Cantica] super Cantica scribens **L** || 767 est hoc] hoc est **D**; hoc] *om.* **E**

meam sicut escam panis'. Nec rectores, sed destructores dici debeant tam promoventes, quam promoti.“

L 247vb	convenire,“ quod non intrant per hostium, id est per Cristum („hoc est dicere, quod Cristus debet esse causa collacionis in conferente et eciam recepcionis in suscipiente“), <i>sed ascendit aliunde sicut fur et latro</i> , id est „propter aliam causam quam propter Cristum principaliter, ut puta propter pecunias, propter consagwineitatem, obsequium, preces	775
G 174ra	carnales, favorem patrie vel ligwe, timorem humanum aut adulacionis, mendacii, lenocinii vel cuiuscunque peccati causa“, et non propter Cristum, per quem <i>si quis introierit, salvabitur</i> , ergo a contrario, si quis per ipsum non introierit, condempnabitur. „Nec multitudo errancium aut error	780
E 46r	multitudinis hanc poterit veritatem aliquatenus inmutare, sed	785
K 214va	pocius sequendus est Cristus, qui est vera via, veritas et	
B 149r	vita, quam tumultus errancium quantumcunque peritorum, quia non minus ardebunt, qui cum multis ardebunt, II, questione I, <i>Multi</i> .“ Hec ex Speculo aureo de ecclesiasticis	790
J 248ra F	tytulis collecta sunt.	
11v	Patet ergo ex dictis et ex experigencia, que est optima	
C 170v	rerum magistra, quomodo dicta ecclesia in consuetudinibus suis et factis fidei populo cristiano est valde scandalosa, nec	

773/775 Et – convenire] *Spec. aur.* c. 6 (p. 97) || **775** non – hostium] *cf.* Ioh. 10, 1 || **776/777** hoc – suscipiente] *Spec. aur.* c. 7 (p. 99) || **778** sed – latro] Ioh. 10, 1 || **778/783** propter – causa] *Spec. aur.* c. 7 (p. 100) || **783/784** si – salvabitur] Ioh. 10, 9 || **785/790** Nec – Multi] *Spec. aur.* c. 6 (p. 98) || **789/790** non – Multi] *cf.* C. 2 q. 1 c. 18, FRIEDBERG I, 447

771 panis] meam **K** || **772** debeant] debent **L** || **774** clero] *om.* **V** || **775** intrant] intrat **MLKW**; id – per²] scilicet **L** || **776** causa] *om.* **D** || **778** fur] *om.* **W** || **781** carnales] cardinales **V** || **783** et] *om.* **E** || **784** ergo] *om.* **V** || **786** aliquatenus] aliquatenus *suprascriptum* aliquid **F** || **787** vera] *om.* **CJ** || **788** quam] *om.* **D** || **790** Multi] *om.* **L**; Hec] *om.* **U**; ex] *om.* **K** || **791** sunt] sunt et sic est finis? **F** || **792** et] *om.* **M**; ex²] *om.* **VDMCJBLEW** || **793** dicta] ista **W** || **794** et – nec] *om.* **G**; fidei] *om.* **L**

795	aliquis sane mentis diceret fidelem Cristi amatorem et sue legis ministrum sequi debere huiusmodi consuetudines sive facta. Querit ergo Bartholomeus Brixiensis XXIII, questione I, super canone <i>A recta</i> : „De qua ecclesia intelligas, quod dicitur, quod non possit errare, si de ipso papa, qui ecclesia	D 184v
800	dicitur, certum est, quod papa errare potest? Responsio: Ipsa congregacio fidelium hic dicitur ecclesia et talis ecclesia non potest non esse, nam ipse Dominus orat pro ecclesia et voluntate labiorum suorum non fraudabitur“. Hec ibi. Sic capiendo Romanam ecclesiam est ipsi non inmerito	G 174rb
805	obe diendum, ut dicitur XXI distincione, <i>Quamvis</i> in fine: „Est ergo prima Apostoli Petri sedes Romana ecclesia, non habens maculam neque rugam nec aliquid huiusmodi“, super quo dicit Glosa: „Argumentum, quod ubicunque sunt boni, ibi est Romana ecclesia.“ Sicut ergo idem Dominus Iesus	W 255r
810	Cristus voluntate labiorum suorum non fraudabitur, sed exauditus est a Deo Patre pro reverencia sua, preces offerens supplicationesque cum cla more et lacrimis, ut Hebreorum V, ob reverenciam mandati Patris sui, Dei omnipotentis, quo	U 80r
		M 66r
		K 214vb
		V 53v

798/803 De – fraudabitur] C. 24 q. 1 c. 9, glossa ad ‘Novitatibus’ (col. 1387) || **806/807** Est – huiusmodi] D. 21 c. 3, FRIEDBERG I, 70 || **808/809** Argumentum – ecclesia] D. 21 c. 3, glossa ad ‘Nec aliquid’ (col. 95) || **811/812** exauditus – lacrimis] *cfr.* Hebr. 5, 7

795 aliquis] quis **G** || **796** sive] sicut **M** || **797** Querit] queritur **M** ergo] *om.* **W** || **798** super] supra **W**; canone] capitulo **U**; *A recta*] Archidiaconum **J**; ecclesia] *om.* **G**; quod] *om.* **W** || **798/799** quod dicitur] *om.* **L** || **800** Responsio] *in marg.* **M**, *om.* **CJ** || **801** hic] *om.* **L**; dicitur ecclesia] ecclesia dicitur **L** || **802** non esse] errare **L**, esse *suprascriptum* errare **W**; orat] oravit **E** || **803** voluntate] pro voluntate **L**; labiorum suorum] suorum labiorum **L** || **804** Romanam] *om.* **L** || **805** ut] quod **W** || **806** Petri sedes] sedes Petri **W**; sedes] fides **GCJ** || **807** neque] et **K**; nec] neque **GD** || **808** Glosa] Glosa ordinaria **CJ**; Argumentum] *om.* **CJ** || **809** ecclesia] *om.* **CJ**; Sicut] sic **U**; idem] *om.* **CJ** || **810** sed] scilicet **G** || **811** exauditus] auditus **K**; a – Patre] *om.* **L**; preces] sed preces **L** offerens] referens **B** || **812** supplicationesque] salutacionesque **B** et] *bis* **V**; ut] *om.* **CJL**; Hebreorum] ad Hebreos **ULFKW**

	dixit: <i>Ipsum audite</i> , ut supra, et sui ipsius, quo dicit: <i>Penitemini et credite ewangelio; nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis</i> etc., de quo etiam supra, diximus eum exaudiendum et secundum quod ipse instituit et practicavit et ecclesia primitiva post eum, ut concedunt doctores, et bene incepimus sub utraque specie in nomine ipsius cuilibet pie desideranti porrigere sacramentum non pro nostro libito, ut pretendunt doctores, sed secundum primitivam institutionem Filii Dei longa et matura super hoc prehabita deliberacione cum magistris et aliis legem Cristi diligentibus. Res enim defacili revertitur ad naturam suam et ad eum statum, a quo incepit, ut ff. De pactis, <i>Si unus</i> . Vertendum est enim aliquo ad eum usum, ad quem fuit institutum, ut XLV distincione, <i>Licet</i> . Sed an conpositores presencium conclusionum pro libito suo sub specie pietatis, scilicet consuetudinis sive obediencie, et infictis verbis, quantum in eis est, nituntur ewangelium Cristi pervertere et inmutare, iudicet ille, qui nichil ignorat, et quilibet fidelis sane mentis existens, quasi vellent Dei omnipotenciam ac Cristi veritatem ad libitum	815
B 149v		
L 248ra		820
G 174va		
F 12r		825
J 248rb		830
E 46v		

814 Ipsum audite] Matth. 17, 5; Luc. 9, 35 || **814/815** Penitemini – ewangelio] Marc. 1, 15 || **815/816** nisi – biberitis] Ioh. 6, 54 || **823/825** Res – incepit] *cfr.* Dig. 2, 14, 27, Mommsen – Krueger I (p. 59-60); *cfr. etiam* 1.6.18. in VI°, glossa ad ‘Quanquam’ (col. 136); *cfr.* BARTOL., *Dig.*, ad ‘Pactus ne peteret’ (f. 86r^b) || **826/827** XLV – Licet] *cfr.* D. 45 c. 6, FRIEDBERG I, 162; *cfr. etiam* D. 45 c. 4, FRIEDBERG I, 161

814 ut] et L; dicit] dixit V || **815/816** Filii – biberitis] *om.* L || **815/816** et biberitis] *om.* UVDMCJKW || **815/816** et² – etc] *om.* BF || **816** etc] eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis etc E; de] et W; etiam] *om.* K; diximus] duximus UVDFEFKW; eum] ipsum CJ || **817** exaudiendum] audiendum B; instituit] statuit VM; practicavit] predicavit B || **818** concedunt] concedant V || **819** in – ipsius] *om.* G || **820** sacramentum] *om.* D; libito] pro libito L || **822** Filii] fidei D || **824** defacili] defacile L; revertitur] *om.* L; eum] *om.* L || **825** ff] di. ff. K; pactis] factis L || **829** et] *om.* W; est] *om.* D || **830** iudicet] iudicat GUVMCBLEFKW || **831** et] sed B

ipsorum limitare, de quibus sufficienter superius patuit ex Speculo, scilicet sub utraque specie communicare.

835

Sequitur quinta conclusio.

| Decimus nonus. Quinta conclusio. Dicere, quod hanc consuetudinem aut legem observare sit sacrilegium aut illicitum, censi debet erroneum. K 215ra

840

Quinta conclusio patet ex predictis. Nam hoc, quod licitum est et laudabile et pro lege habendum, dicere sacrilegium est certissime erroneum, cum „error sit falsi | pro vero approbacio“, secundum Augustinum super Psalmo XXX. | Correlarie sequitur, quod multum temerarie et presumptuose W 255v
D 185r

845

fecerunt, qui contra universalem | ritum ecclesie, quem tot et tanti | doctores laudant et approbant et nullus famosus doctor reprobant, presumpserunt populum sub utraque specie communicare et, quod sic | communicandus sit populus, B 150r

850

mirandum est, quod in regno et in civitate, ubi est tam solempnis universitas et clerus egregius, | ista tollerantur. U 80v

20us. Ymmo secundum dictum Augustini supra („Qui contempta veritate presumit consuetudinem sequi, invidus est et malignus.“) | et maxime illicitum et erroneum est K 215rb

837/851 Quinta – tollerantur] *cfr.* HARDT (col. 588-590); MANSI (col. 157-159) || **842/843** error – approbacio] AUG., *Acad.* 1, 4, 11 (p. 10) || **853/855** Qui – malignus] D. 8 c. 6, FRIEDBERG I, 14-15 = AUG., *Bapt.* 3, 8 (p. 203); *vide supra p. 145-146*

833 ipsorum] eorum L; ex] in E || **834** scilicet – communicare] etc D, aureo etc W, *om.* UVMCJBLEFK || **836** Sequitur] *om.* VD Sequitur – conclusio] Quinta conclusio doctorum *in marg.* E, Quinta conclusio *in marg.* W, *om.* UMCJBLFK || **837** Decimus nonus] *in marg.* GE, *om.* W; Quinta conclusio] *om.* V || **838** aut¹] ac L; sit sacrilegium] sacrilegium sit E || **840** Quinta conclusio] Conclusio illa L; predictis] dictis J; quod] *om.* L || **843** secundum] super B; Augustinum] sanctum Augustinum E; super] supra E, *om.* G || **844** sequitur] *om.* V || **849** calumpniari] calumpniare L || **850** est¹] *om.* L; et] *om.* G; tam] tanta J || **851** ista] isti D, ita G || **853** 20us] *in marg.* GEF, Vicesimo W; dictum] dicta ML

credere quemcunque vel quoscunque, quot vel quanti sunt, posse aliquid condere, laudare sive approbare adversus veritatem. Unde dicit Urbanus papa XXV, questione I: „Sunt quidam dicentes Romano pontifici semper licuisse novas condere leges.“ Et sequitur: „Sciendum vero summo opere est, quia inde novas leges potest condere, ubi ewangeliste nequaquam aliquid dixerunt. Ubi vero aperte Dominus vel eius apostoli et eos sequentes sancti patres sentencialiter aliquid | diffinierunt, ibi non novam legem Romanus pontifex | dare, sed potius quod predicatum | est, usque ad animam et sagwinem confirmare debet. Si enim quod docuerunt apostoli et prophete destruere, | quod absit, niteretur, non sententiam dare, sed magis errare convinceretur.“ Item Marcellus papa ibi in canone *Omne*: „Nequaquam quidem, quod contra ewangelicam vel propheticam vel apostolicam doctrinam constitutionemve eorum sive sanctorum patrum actum fuerit, stabit.“ Item Symachus | papa, X distincione: „Non licet imperatori vel cuiquam pietatem custodienti aliquid contra divina mandata presumere nec quidquam, quod ewangelicis, prophetis aut apostolicis regulis obviet, agere.“

Item Augustinus IX distincione: „Quis nesciat sanctam scripturam | canonicam tam Veteris quam Novi Testamenti certis suis terminis contineri, eam posterioribus omnium

858/860 Sunt – leges] C. 25 q. 1 c. 6, FRIEDBERG I, 1008 || **860/869** Sciendum – convinceretur] *ibid.* || **870/872** Nequaquam – stabit] C. 25 q. 1 c. 8, FRIEDBERG I, 1009 || **873/876** Non – agere] D. 10 c. 2, FRIEDBERG I, 19-20 || **877/882** Quis – esse] D. 9 c. 8, FRIEDBERG I, 17-18 = AUG., *Bapt.* 2, 4 (p. 178)

856 quemcunque] quemquam **C** || **857** posse – condere] aliquid condere posse **CJ**; sive] vel **L** || **858** XXV] V **G** || **859/860** novas condere] condere novas **CJ** || **861** novas – potest] potest novas leges **J** || **862** vel] et **D** || **864** ibi] ubi **U** || **866** debet] *om.* **L** || **868** non] quod **L** || **869** canone] capitulo **J** || **870** quidem] quidem stabit **L** || **871** propheticam – apostolicam] apostolicam vel propheticam **L**; vel apostolicam] *om.* **B** || **872** stabit] *om.* **L**; Item] *om.* **D** || **876** obviet] obviat **DCJ** || **877** IX] X **CJ**; IX distincione] *om.* **W** || **877/878** Quis – canonicam] *bis, in secundo constitutam substitutum pro* canonicam **F**

880	episcoporum literis ita preponi, ut de illa omnino dubitari et disceptari non possit, utrum verum vel rectum sit, quidquid in ea scriptum constiterit esse?“ Et sequitur in canone sequenti, <i>Ego</i> : „Ego solis eis scriptorum, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque	W 256r K 215va B 150v
885	referre, ut nullum eorum scribendo errasse audeam credere, aut si aliquid in eis invenero, quod videatur contrarium veritati, nichil aliud quam mendosum esse codicem vel non esse assecutum interpretem, quod dictum est, vel minime intellex isse non ambigam. Alios autem ita lego, ut	D 185v G 175rb
890	quantalibet sanctitate, quantalibet doctrina polleant, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt, sed quia michi per alios auctores vel canonicas scripturas vel probabiles rationes, quod a vero non abhorreant, persuadere potuerunt.“ Et sumitur hic canonica scriptura, ut supra. Et idem VIII	U 81r
895	distincione dicit: „Neque quorumlibet disputationes, quamvis catholicorum et laudatorum hominum, velut scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non liceat salva honorificencia, que illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis inprobare atque respuere, si forte	C 171v F 13r
900	invenerimus, quod aliter senserint, quam veritas habeat, divino adiutorio vel ab aliis intellecta vel a nobis. Talis ego sum in scriptis aliorum, quales volo esse intellectores	

883/893 Ego² – potuerunt] D. 9 c. 5, FRIEDBERG I, 17; *cfr.* AUG., *Epist.* 82, 3 (p. 98-99) || **895/903** Neque – meorum] *recte* D. 9 c. 10, FRIEDBERG I, 18

882 in ea] *om.* L; scriptum] *om.* D; esse] *om.* G || **883** canone] capitulo LK; Ego¹] *om.* CJ; qui] quia M || **885** referre] inferre G, deferre *suprascriptum* referre V || **886** invenero] inveniatur L || **888** interpretem] et interpretem W || **889** ambigam] ambigam id est dubitem F, ambigem id est dubitem W || **890** ideo] idem F || **891** putem] putent BL; quia¹] *om.* G; ipsi ita] ita ipsi M || **892** scripturas] *om.* UVDMCJBLEFKW; rationes] *om.* M || **893** quod] ut D, *om.* U; abhorreant] aberrant J || **894** hic – scriptura] scriptura hic canonica E || **895** distincione] questione B dicit] *om.* F || **896** hominum] *om.* LF || **897** canonicas] catholicas L

- K 215vb meorum.“ „Noli meis literis quasi canonicis | inservire.“
 „Negare non possum nec debeo, sicut in ipsis maioribus, ita
 multa esse in tam multis opusculis nostris, que possunt iusto 905
 iudicio et nulla temeritate culpari.“ „In eo quippe numero
 sumus, ut non dedignemur etiam nobis dictum ab Apostolo
 G 175va recipere: *Et si quid aliter sapitis, hoc quoque Deus | vobis
 revelavit.*“ Hec Augustinus VIII et IX distincione per totum.
- L 248va Unde | ipse multa postea retractavit, ut XII, questione I, 910
 J 248vb *Certe*, et XXIII, questione VI, | *Vides*. Et | sic patet, quod est
 B 151r valde illicitum et erroneum contra veritatem quidquit
 presumere, etiam quocunque pretextu.
- „Omne enim, quod irreprehensibile est, catholica defendit
 ecclesia“, ut XXV, questione I, *Omne*, et „id noverimus 915
 sequendum, quod nec preceptis ewangelicis contrarium est,
 nec | decretis | sanctorum inveniatur adversum“, ut XIII
 W 256v distincione, *Sicut*. Non est ritus ecclesie Cristi et catholice, ut
 V 54v pretendunt consuetudinarii | doctores, dimissa Cristi veritate
 M 67r et apostolorum aliquam consuetudinem contrariam 920
 approbare, cum sciant scriptum, XXV, questione II, *Amputato*,
 quod „ea, que sunt ab apostolis eorumque successoribus

903 Noli – inservire] D. 9 c. 3, FRIEDBERG I, 17 = AUG., *Trin.* 3, proem., 2 (p. 128) || **904/906** Negare – culpari] D. 9 c. 4, FRIEDBERG I, 17 || **906/909** In – revelavit] D. 9 c. 9, FRIEDBERG I, 18 || **908/909** Et – revelavit] Phil. 3, 15 || **910/911** XII – Certe] *cf.* C. 12 q. 1 c. 18, FRIEDBERG I, 683 || **911** XXIII – Vides] *cf.* C. 23 q. 6 c. 3, FRIEDBERG I, 948-949 || **914/915** Omne – ecclesia] C. 25 q. 1 c. 8, FRIEDBERG I, 1009 || **915/917** id – adversum] *recte* D. 14 c. 2, FRIEDBERG I, 33 || **922/924** ea – turbentur] C. 25 q. 2 c. 11, FRIEDBERG I, 1014-1015

903 Noli] Nolo **W**; meis] nimis **B**; inservire] inservire id est insistere **W** || **904** possum] possem **B**; ita] ita *suprascriptum* id est etiam **W** || **905** in tam] ita in **E** || **907** non] *om.* **J**; etiam nobis] nobis etiam **L** || **908** quid] quidque **L**; quoque] quod **G**; Deus vobis] vobis Deus **B** vobis] *om.* **L** || **909** revelavit] revelabit **MB** || **910** ipse multa] multa ipse **L**; multa postea] postea multa **MJ**; postea] post **U**; ut] et **B**; XII] XIII **G** || **911** et] *om.* **CJ** || **912** quidquit] quidquam **UMCJBLEFKW**, quicquam **VD** || **915** ut] et **B**; id] idem **D** || **916** contrarium] contra ritum **M** || **917** XIII] XXX **K**, III **L** || **920** aliquam] *om.* **J** || **921** sciant] sciat **GUVD CJBLEFKW**

- instituta, nulla desidia negligantur, nulla dissensione
 violentur, nulla concertacione turbentur“. | Utinam doctores
 925 ad istas scripturas attenderent et forsitan constitutionem
 Cristi et in primitiva ecclesia tentam non inpuerant et non
 tantum de nomine doctoratus confiderent et de eorum
 multitudine, quod sunt tot et tanti, ut dicunt, qui laudant et
 approbant. | G 175vb
- 930 Ideo dicitur in Glosa dicti canonis *Ego*, IX | distincione:
 „Argumentum, quod non est magis credendum honora|bili
 persone quam alii, quia veritas a quocunque prolata semper
 preferenda est, | ut II, questione VII, *Queritur*,“ | ubi dicitur:
 „Non equamus Filium Patri in honore, sed preponamus Filium
 935 Patri in veritate, et sic tribuimus honorem debitum, ut non
 perdat equitas meritum.“ „Nec sanctitas persone prodest, ut
 cicius credatur“, ut supra in canone *Ego* et canone *Neque* et L
 distincione, *Si quis prepostera*, ubi dicit Ciprianus: „Mandant
 martires aliqua fieri, sed si scripta non sunt in lege Domini,
 940 que mandant, ante est, ut sciamus illos de Deo impetrasse,
 que postulant, tunc facere que mandant. Neque enim statim
 videri potest de divina potestate | concessum, quod fuerat
 humana pollicitacione promissum.“ Non ergo sequitur:
 Doctores laudant et approbant, ergo fidelis cristianus
 945 approbare debet, nisi inquantum Dominus approbat in lege
 sua.

931/933 Argumentum – Queritur] D. 9 c. 5, glossa ad ‘Quantalibet’
 (col. 27) || **934/936** Non – meritum] C. 2 q. 7 c. 36, FRIEDBERG I,
 494 || **936/937** Nec – credatur] D. 9 c. 5, glossa ad ‘Quantalibet’
 (col. 27) || **938/943** Mandant – promissum] D. 50 c. 27,
 FRIEDBERG I, 188 = CYPR., *Laps.* 18 (p. 231)

924 concertacione] concertacione *superscriptum* litigio **K**; turbentur]
 turbantur **B** || **926** Cristi] *om.* **V**; et¹] *om.* **W** || **927** nomine]
 numero **M** || **928** laudant] dicunt **B** || **930** canonis] capituli **F**; *Ego*]
om. **G**; IX] X **CJ** || **931** honora – bili] honorabiliori **D** || **934** Non]
om. **G**; preponamus] preponimus **JL** || **937** Neque] Nequit **UB**,
 Inquit **M**, Eque **F**; et²] *om.* **LK** || **938** prepostera] postea **W** ||
939 Domini] *om.* **U** || **940** illos] *om.* **M** || **941** postulant]
 postulabant **W**; enim] enim quod **M** || **943** pollicitacione] polucione
B

C 172r	Unde dicit Augustinus: „Sedendo chatredram Moy si	
J 249ra	legem Dei docent, ergo Deus per illos docet. Illi vero, si sua	
G 176ra	velint docere, nolite audire, nolite facere; certe tales sua	950
	querunt, non Iesu Cristi.“ Quia, secundum Dyonisium:	
	„Qui ex propriis loquitur, mendax invenitur,“ et secundum	
	Crisostomum: Omnis doctor servus est legis et si de suo	
W 257r	sensu aliquid velit addere vel subtrahere secundum proprium	
	intellectum, dicitur falsus testis, et Proverbiorum XXX	955
K 216rb	dicitur: <i>Omnis sermo Dei ignitus clipeus est omnibus sperantibus</i>	
	<i>in se, ne addas quitquam verbis illius et arguaris inveniarisque</i>	
	<i>mendax.</i> Ideo dicitur Deuteronomii IIII et XXVII: <i>Non addetis</i>	
L 248vb	<i>ad verbum, quod loquor vobis, neque auferatis ex eo. Maledictus,</i>	
	<i>qui non permanet in sermonibus legis huius nec opere eos perficiat.</i>	960
	Concordat pulchre Apokalipsi ultimo. „Sancti enim doctores	
	habent scienciam a Scriptura, quia humiliter se subiciunt	
	Scripture, sensum suum illi coaptantes. Sed heretici doctores	
	habent scienciam in manu sua, quia quasi doctores illam suo	
	sensu coaptant.“ Hec Glosa Apokalipsis VI. Et optime	
F 14r	concordat Augustinus in Enchiridion, de quo supra in 3 ^a	965
U 82r	conclusionem. „Et in hanc insipientiam cadunt, qui, cum ad	
	cognoscendum veritatem inpediuntur aliquo obscuro, non ad	

947/950 Sedendo – Cristi] AUG., *In evang. Ioh.* 46, 6 (p. 401) ||
951 Qui – invenitur] *recte* SIM. CAS., *Gest. Dom.* 1. 9, c. 25 (vol. 4, p. 392) || **952/954** Omnis – testis] *cfr.* PS. CHRYSOST., *In Matth.* 20 (col. 747) || **955/957** Omnis – mendax] Prou. 30, 5-6 ||
957/958 Non – eo] Deut. 4, 2 || **958/959** Maledictus – perficiat] Deut. 27, 26 || **960** Apokalipsi ultimo] *cfr.* Apoc. 22, 18-19 ||
960/964 Sancti – coaptant] ALBERT. M., *In Apoc.* visio 2, c. 6 (p. 56a); *cfr.* NICOL. DRESD., *Tabule* (p. 47) || **965** Augustinus – Enchiridion] *cfr.* AUG., *Enchir.* 80 (p. 93-94); *vide supra p. 137* ||
966/971 Et – fuerunt] C. 24 q. 3 c. 30, FRIEDBERG I, 998

947 Unde] Ut **E** || **948** legem – docent] docent legem Dei **L**; docet] *om.* **F** || **949** velint] volunt **D** || **950** Cristi] *om.* **W** || **954** et] *om.* **L** || **955** Dei] *om.* **G**; ignitus clipeus] clipeus ignitus **CJ** || **957** IIII] XIII **G**; IIII et] *om.* **L**; XXVII] XXIII **M** || **957/958** addetis – auferatis] ratis? **G** || **958** quod] quid **B**; auferatis] auferetis **MB** || **959** nec opere] vel **M**; perficiat] perficiet **CJ** || **961** a Scriptura] *om.* **G** || **963** quia] *om.* **G** || **964** sensu] sensui **J**; Glosa] *om.* **D** || **965** de quo] *om.* **CJ** || **966** conclusionem] *bis* **F**

	propheticas voces, non ad apostolicas literas, nec ad ewangelicas auctoritates, sed ad semetipsos recurrunt, et ideo	
970	magistri erroris exi stunt, quia veritatis discipuli non fuerunt.“ „Isti vertuntur in laqueum tortuosum, in omnibus locis ponentes scandalum. Et inmutant mendacio veritatem, cum aliud predicant, quam ab apostolis acceperunt.“ Hec XXIII, questione III per totum et ibi per Ieronimum. Et de	G 176rb E 48r M 67v V 55r
975	ista materia alibi est plus dictum.	B 152r
	Insuper dico cum doctoribus, quod sicut dicunt in regno et civitate, ubi sic communicatur populus, est valde solempnis universitas, supposita cuius, ut communiter et fere omnia volunt regi, dirigi et instrui secundum legem Dei, quam	D 186v
980	eciam summa diligencia venerantur, student et memorialiter tenent, ut precepit Dominus in Deuteronomio; verumtamen est, communiter non „incedunt ornati, variati et togati, ut per illa dignitas appareret“, de quibus dicit Iohannes Andre, De excessibus prelatorum, <i>Ut apostolice,</i>	K 216va
985	Libro VI, nec magnificent fimbrias suas sicut isti, de quibus Mathei XXIII dicit Salvator: <i>Dilatant enim filacteria sua et magnificanc fimbrias. Amant primos recubitos in cenis et primas kathedras in synagogis et salutaciones in foro et vocari ab hominibus rabi</i> etc. Videant, quos tangit, qui ita excessive	J 249rb
990	dilatant fimbrias et cucullas suas, ut equus sive mulus, cui	W 257v G 176va

971/973 Isti – acceperunt] C. 24 q. 3 c. 33, FRIEDBERG I, 999 ||
974/975 Et – dictum] *cfr.* NICOL. DRESD., *Tabule* (p. 47-48) ||
981 Deuteronomio] *cfr.* Deut. 5, 32-33 *et passim* ||
982/983 incedunt – appareret] *recte De Privilegiis*, 5.7.6. in VI°, glossa ad ‘dignitatum’ (col. 676) || **986/989** Dilatant – rabi] Matth. 23, 5-7

972 inmutant] inmutent **L** || **974** Et] *om.* **M** || **975** alibi] aliubi **K** alibi est] tamen? **G**; est plus] plus est **V** || **976** Insuper] In quo **D** dico] dicto **G**, *om.* **B** || **977** civitate] in civitate **J** || **978** universitas] universalitas **C**, *in marg. add.* Praga **E**; fere] *om.* **D** || **979** dirigi] et dirigi **L** || **980** memorialiter] memoriam **G** || **981** precepit] precipit **V**; in] *om.* **G** || **982** est] et **E** || **984** Andre] Andre distincione II **E** || **986 XXIII** XXVI **K** || **987** recubitos] accubitus **UVDJBK**, accubitos **MCLEFW** || **988** in²] *om.* **J** || **988/989** vocari – hominibus] ab hominibus vocari **L** || **989** etc] *om.* **MEW**; qui] quia **G** || **990** suas] *om.* **B**

	insedent, vix incedere potest; taceo de servis sustentantibus.	
	Sed de universitate, ubi supra, ut communiter in abiectis	
F 14v	ambulant, scientes, quia Iohannes Baptista ex eo erat	
	ydoneus testis Cristi, quia austerum habitum habuit, ut	
C 172v	dicit Lyra Mathei III. Ideo dicitur Apokalipsis XI: <i>Et dabo</i>	995
	<i>duobus testibus meis, amicti saccis et prophetabunt.</i> Huiusmodi	
L 249ra	erant isti doctores, <i>quibus non erat dignus mundus</i> , de quibus	
	Hebreorum XI, <i>circumierunt in melotis, in pellibus caprinis</i>	
	etc. Eciam communiter non sunt incrassati, inpigwati, dilatati,	
	qui recalcitrant derelinquentes Deum factorem suum et	1000
	recedentes a Deo salutari suo, ut Deuteronomii XXXIII,	
	scientes, quod secundum beatum Ieronimum, XXXV	
U 82v	distincione, <i>Ecclesie</i> : „confusio et ignominia est Iesum	
K 216vb	crucifixum, pauperem et esurientem farsitis sive farsis	
B 152v	predicare corporibus et ieiuniorum doctrinam rubentes	1005
	buccas tumenciaque ora proferre. Si in apostolorum loco	
	sumus, non solum sermonem eorum imitemur, sed	
	conversacionem et abstinenciam“. Hec ille. Nec sunt de istis,	
E 48v	de quibus dicitur Ezechielis XXXVIII: <i>Et cadent sepes</i> , dicit	
G 176vb	Lyra, „id est multi de religiosis et doctoribus“ tempore	1010
	Anticristi, qui propter pugillum panis et pingvia beneficia	
	quasi <i>canes muti non valent latrare</i> , de quibus dicit Ysaias	

993/994 Iohannes – habuit] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 3, 4 ad ‘Ipse autem Iohannes’ (col. 71) || **995/996** Et – prophetabunt] Apoc. 11, 3 || **997** quibus¹ – mundus] Hebr. 11, 38 || **998** circumierunt – caprinis] Hebr. 11, 37 || **999/1001** incrassati – suo] *cfr.* Deut. 32, 15 || **1003/1008** confusio – abstinenciam] D. 35 c. 4, FRIEDBERG I, 131-132 || **1009** Et – sepes] Ez. 38, 20 || **1010** id – doctoribus] NICOL. LIR., *Postil. ad Ez.* 38, 20 ad ‘Et cadent’ (col. 1364) || **1012** canes – latrare] Is. 56, 10

991 insedent] insident **CJL**; potest] possit **L** || **992** Sed] *om.* **G** universitate] universalitate **CJ** || **995** dicit Lyra] Lyra dicit **CJ**; XI] X^o **CJ** || **996** amicti] amictis **CJ**; Huiusmodi] Eiusmodi **V**, *om.* **J** || **997** quibus²] hiis **W** || **998** Hebreorum] ad Hebreos **UMLFKW**; in²] et in **E** || **999** etc] *om.* **V** || **1000** derelinquentes] *om.* **L** || **1001** ut] ut patet **L**, *om.* **E**; XXXIII] XXXVI **K**, III° **W** || **1003** Iesum] Iesum Cristum **L**, Iesum et **M** || **1004** pauperem] *om.* **V**; et] *om.* **K** || **1006** ora] *om.* **D** || **1007** sed] sed et **L**, secundum **E** || **1012** valent] valentes **B**; dicit] *om.* **L**

- propheta. Sed de universitate illa solempni multi iam *vicerunt*
propter sagwinem agni et propter verbum testimonii sui et non
1015 *dilexerunt animas suas usque ad mortem*, ut Apokalipsis XII.
„Scire autem debetis et pro certo credere ac tenere,“
secundum Ciprianum, | „pressure diem super caput esse D 187r
cepisse et occasum seculi atque Anticristi tempora
appropinquasse, ut parati omnes ad prelium stemus nec
1020 quidquam | nisi gloriam vite eterne et coronam | J 249va
confessionis Dominice cogitemus, nec putemus talia esse, que
M 68r
veniunt, qualia fuerunt illa, que transierunt. Gravior nunc et
ferocior pugna inminet, ad quam fide incorrupta et virtute
robusta parare se debeant | milites Cristi, considerantes F 15r
1025 idcirco se cottidie calicem sagwinis Cristi bibere, ut | possint W 258r
et ipsi propter Cristum sagwinem fundere.“ Concordat etiam
supra | in conclusione 3^a. Ideo non est mirandum, quare V 55v
clerus Cristi egregius sic communicat fideles, | ut scilicet G 177ra
K 217ra
1030 procedentes, secundum Albertum supra, et ut gigantes
exultando viam presentis miserie ad currendum, ad bravium
eterne glorie apprehendendum etc.

1013/1015 vicerunt – mortem] Apoc. 12, 11 || **1016/1026** Scire –
fundere] CYPR., *Epist.* 58, 1 (p. 320); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) ||
1027 supra – 3a] *vide supra p. 140-141* || **1028/1030** ut – Albertum]
cfr. ALBERT. M., *Sacr. d.* 3, tr. 2, c. 2 (p. 289^{ab}); *vide supra p. 141* ||
1030/1031 ut – currendum] *cfr.* Ps. 18, 6

1013 universitate] universalitate C; illa] *om.* W || **1014** et²] *om.* G ||
1016 ac] hanc F || **1018** Anticristi] Cristi D || **1019** nec] ut W ||
1020 vite eterne] eterne vite M; coronam] eterna D ||
1021 Dominice] *om.* U || **1022** veniunt] veniant M; fuerunt] *om.* L ||
1023 ferocior] forcior GJ || **1024** debeant] debent M ||
1025 idcirco] *om.* L; possint] possent V || **1026** sagwinem]
sanguinem Cristi J || **1029** pugnam] purpuram G || **1030** et] *om.* D
|| **1031** exultando] exultantes M; ad²] et W; bravium] brachium B ||
1032 etc] *om.* UVDMCJBLFKW

Sexta conclusio.

B 153r 21us. Sexta conclusio. Pertinaciter asserentes oppositum 1035
premissorum censendi sunt heretici et tamquam | tales
arcendi et puniendi.

Sexta conclusio patet per hoc, quod ille, qui pertinaciter se
opponit contra generalem, laudabilem, expedientem et per
doctores nullo contradicente approbatum ritum 1040
ministracionem sacramenti concernentem, merito debet
haberi pro suspecto de heresi et tamquam novarum
L 249rb opinionum contra laudabiles mores ecclesie inventor | vel
sectator et tamquam talis arcendus et puniendus. Et prelati
super istis dissimulantes sunt multum redarguendi. 1045

U 83r 22us. O mirum dictum doctorum et gran|dis permutacio
ecclesie eorum quantum ad ecclesiam primitivam! Cum id,
scilicet communicare sub utraque specie, quod in conclusione
G 177rb prima dicunt Cristi institu|cionem et ministracionem et in 3^a 1050
C 173r conclusione dicunt in ecclesia primitiva | a fidelibus sic
receptum, in presenti conclusione per indirectum sub specie
consuetudinis sive ritus eorum ecclesie videntur hereticare et
tenentes illud dicunt novarum opinionum inventores | vel
E 49r sectatores, sic quod tenere volentes in hoc ritum | et 1055
K 217rb

1035/1045 Sexta – redarguendi] *cfr.* HARDT (col. 588, 590); MANSI (col.157-159)

1034 Sexta conclusio] *in marg.* EFW, *om.* UMCJBLK || **1035** 21us] *in marg.* GEF, Vicesimoprimum W; Sexta conclusio] *om.* V; conclusio] tabula CJ || **1036** censendi – heretici] sunt heretici censendi L || **1037** puniendi] conburendi *in marg. corr. in* puniendi F || **1038** Sexta – patet] patet conclusio L || **1039** expedientem] et expedientem VM; et] *om.* L || **1040** nullo] nullomodo M || **1043** opinionum] opposicionum B; vel] et L || **1047** 22us] *in marg.* GF, XXII Responsio *in marg.* E, Sequitur XXII^{us}. Vicesimus secundus K, Vicesimo secundo W || **1048** ecclesiam primitivam] primitivam ecclesiam E; id] illud V, idem M || **1050** et²] *om.* W || **1051** dicunt] dicunt quod D || **1053** eorum ecclesie] ecclesie eorum J; hereticare] heretici D || **1054** opinionum] opposicionum B; vel] *om.* K || **1055** tenere volentes] tenentes J; et] *om.* VB

- consuetudinem ecclesie primitive fundatam supra firmam
petram, scilicet Cristum Iesum, dimissa consuetudine | J 249vb F
temporibus novissimis super arenam edificata, utputa super 15v
multitudine, quia tot doctores approbant, ut dicunt, et tanti,
1060 et quia periculum et sic de aliis, de quibus supra, hereticant
et non potius econverso, cum secundum Augustinum supra:
„invidus est et malignus, qui dimissa veritate presumit
consuetudinem sequi“. | Et non possunt de iure dicere D 187v
consuetudinem tenere „in hiis rebus, in quibus divina
1065 Scriptura aliquid certi statuit“, ut etiam | dictum est supra
per Augustinum et alios. W 258v
- O bone Iesu, tamen tu invenisti et instituisti, ut per se
fatentur, et tu, sancte Paule, Vas electionis, a Domino | dicis B 153v
te sic accepisse, sicut omnibus Corinthiis tradidisti et dicis ad
1070 Gallatas 1: *Notum [vobis facio, fratres, ewangelium, quod*
ewangelizatum est a me, quia non est secundum hominem. Neque
enim ego ab homine accepi illud neque didici, sed per revelacionem
Iesu Christi; quomodo ergo dicunt huiusmodi veritatem novam
sectam?
- 1075 O sancte Paule, dic eis de illa secta, Actuum XXIII:
Confiteor hoc tibi, quod secundum sectam, quam dicunt heresim, sic

1062/1063 invidus – sequi] D. 8 c. 6, FRIEDBERG I, 14-15 = AUG.,
Bapt. 3, 8 (p. 203); *vide supra p. 145-146, 160* || **1064/1065** in¹ –
statuit] D. 11 c. 7, FRIEDBERG I, 25 = AUG., *Epist.* 36, 2 (p. 130); *vide*
supra p. 142-143, 151 || **1068** sancte – electionis] *cf.* Act. 9, 15 ||
1069 te – tradidisti] *cf.* I Cor. 11, 23 || **1070/1073** Notum – Cristi]
Gal. 1, 11-12 || **1076/1078** Confiteor – Deum] Act. 24, 14-15

1056 ecclesie primitive] primitive ecclesie **E** || **1057** Cristum Iesum]
Iesum Cristum **FK** || **1058** super¹] supra **D**; edificata] edificatam **BE**
|| **1059** quia] ut quia **U**; tot] tanti **V**; et] tot et **B** || **1060** et¹] *om.* **F** ||
1061 cum] *om.* **W**; supra] *om.* **B** || **1062** est] *om.* **BW** ||
1063 consuetudinem sequi] sequi consuetudinem **B** ||
1063/1064 Et – tenere] *om.* **B** || **1064** tenere] teneri **W**, *om.* **V** ||
1065 aliquid] nichil **W**; etiam] *om.* **M**; dictum – supra] supra dictum
est **J** || **1066** et alios] *om.* **D** || **1067** tamen] cum **L**; tu] *om.* **F** ||
1069 sicut] sic **E** || **1069/1070** ad Gallatas] Galatarum **VDCBE** ||
1070 vobis] *bis* **G**; facio] *om.* **B**; facio fratres] fratres facio **J** ||
1072 enim ego] ego enim **F**; accepi] recepi **B**; illud] *om.* **L** ||
1075 XXIII] XIII° **J** || **1076** tibi] ibi **V**; quod secundum] quia **L**

M 68v	<i>deservio Patri, Deo meo, credens, que in Lege et Prophetis scripta</i>	
K 217va	<i>sunt, spem habens in Deum. Hec verba Pauli ibi, ubi etiam</i>	
	<i>vocant sectam Nazarenorum et Actuum ultimo dixerunt ad</i>	
	<i>Paulum: Nam de secta hac notum est nobis, quia ubique ei</i>	1080
	<i>contradicitur etc. Ecce ab inicio Cristi secta est persecuta et</i>	
	<i>hereticata, ideo dictum est supra, quomodo positus est in</i>	
V 56r	<i>signum, cui contradicetur. Et hic est agnus, qui occisus est ab</i>	
	<i>origine mundi, ut dicit Iohannes in Apokalipsi, quia</i>	
	<i>secundum Ciprianum, epistola XXVIII, „in Abel occisus, in</i>	1085
U 83v	<i>Ysaac ymmolatus, in Yoseph venundatus, in Ysaya sectus, in</i>	
	<i>homine crucifixus est“. Et idem epistola XXVI adversus</i>	
	<i>Iudeos dicit: Ysrael populus consuevit persequi Cristum non</i>	
F 16r	<i>tantum in carne corporaliter apparentem, sed et cum a</i>	
L 249va	<i>prophetis annuntiaretur, longe ante eis per spiritum</i>	1090
G 177vb	<i>loquentem. Universos etenim vates persecuti sunt, ex</i>	
	<i>quibus quosdam lapidibus insectando, alios indigne</i>	
	<i>excruciando peremerunt, non tam ipsos, quam in ipsis</i>	
	<i>Dominum Cristum. Hec est namque huius rei probacio, quod</i>	
J 250ra	<i>scilicet simulatores perfidos et mendaces prophetas et</i>	1095
	<i>Cristo contrarios susceperunt, veros autem et fidei plenos</i>	
	<i>inpugnaverunt. Moysen enim maledicebant, quoniam</i>	

1078/1079 ubi – Nazarenorum] *cf.* Act. 24, 5 || **1080/1081** Nam – contradicitur] Act. 28, 22 || **1082/1083** positus – contradicetur] Luc. 2, 34; *vide supra p. 121* || **1083/1084** qui – mundi] Apoc. 13, 8 || **1085/1087** in¹ – est] Ps. CYPR., *Laud. mart.* 29 (p. 50); *cf.* CYPR., *Patient.* 10 (p. 123-124) || **1088/1115** Ysrael – fecerunt] *cf.* Ps. CYPR., *Adv. Iud.* 2-3 (p. 135-136)

1077 Prophetis] in Prophetis **K** || **1078** ibi] *om.* **G**; *eciam*] ecclesiam **K** || **1079** et] *om.* **B** || **1080/1081** ei contradicitur] contradicitur ei **K** || **1081** etc] *om.* **EFK** || **1082** hereticata] heretica **J** || **1082/1083** supra – Et] *om.* **G** || **1082** quomodo] in quo **B**; *est*²] *om.* **K** || **1085** occisus] occisus est **MBW** || **1086** Ysaya] Ysa **G**, Ysaac **W**; sectus] tectus **B** || **1087** homine] homine, id est in humanitate **D**; idem] ibidem **D**; epistola] in epistola **M**; XXVI] XXVII **D** || **1088** dicit] sic dicit **K** || **1089** et] *eciam* **J** || **1090** per] *om.* **B** spiritum] spiritum sanctum **CJ** || **1091** etenim] enim **K** || **1092** alios] aliquos **G** || **1093** peremerunt] peremerant **L**; tam] tamen **B** || **1094** Dominum] Deum **M**; Cristum] Iesum Cristum **L** || **1096** veros] veraces **CJ**

- Cristum annuncciabat, | Dathan vero diligebant, quoniam B 154r
 Cristo contradicebat, Aaron | repudiabant in sacerdocio, E 49v
 1100 quoniam Cristi similitudinem preferebat, Abiron
 constituebant, quoniam Cristo invidebat, David | odio W 259r
 habebant, quoniam Cristum canebat, Saul extollebant,
 quoniam | Cristo non obediebat, Acham servabant Cristum C 173v
 re|ticentem, Yosue contradicebant Cristi precepta servantem, K 217vb
 1105 Ieremiam lapidabant Cristum vaticinantem, Ananie
 obediebant | Cristo adversanti, Ysayam secabant Cristum D 188r
 vociferantem, Manassen magnificabant Cristum
 persequentem, Iohannem decollabant Cristum
 demonstrantem, Herodi credebant Cristum trucidantem,
 1110 Zachariam lapidabant Cristum diligentem, Iudam amabant
 Cristum illis tradentem. Videtis ergo, quomodo Cristum
 diligentes odiunt | et quomodo Cristum odientes semper G 178ra
 diligunt. Non enim tantummodo testes Domini
 1115 inpugnaverunt, sed perfidi coloni ipsi Domino Patri in Filio
 contumeliam fecerunt. Hec et multa alia per eundem, ubi
 supra.

Posito ergo pro possibili, ut veniat Cristus cum sua ecclesia
 primitiva in medium concilii Constanciensis cum vita sua
 apostolica et praxi ewangelica et dicat ibi turbis, sicut in
 1120 Capharnaum docens dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii
 hominis et biberitis eius sagwinem* etc., et volens ibi praticare

1120/1121 Nisi – sagwinem] Ioh. 6, 54

1098 Dathan] Sathan **W**; diligebant] dilexerunt **D** ||
 1102 extollebant] servabant **B** || 1103 Cristum] Cristum, id est
 silencium **M**, *om.* **G** || 1104 re – ticientem] reticentem *in marg.* id est
 retro iacentem **B**, reticentem *suprascriptum* id est tacentem **K**,
 reticentem id est tacentem **W** || 1105 vaticinantem] fatinantem **G**
 || 1105/1107 Ananie – vociferantem] *om.* **G** || 1106 secabant]
 seccabant **CJ**, sectabant **E** || 1108 decollabant] decollantem **B** ||
 1109 demonstrantem] premonstrantem **V** || 1111 illis] *om.* **L** ||
 1114 ipsi] ipso **F** || 1117 ut] quod **VL** || 1117/1118 sua – primitiva]
 primitiva sua ecclesia **L** || 1118 concilii Constanciensis] consilium
 Constanciensem **K**, concilium Constanciensem **W**; sua] *om.* **V** ||
 1119 praxi] praxi sua **L**; ibi] illis **D** || 1121 et¹ – sagwinem] *om.* **F**; etc]
om. **E**

	sacramentum sicut instituit, putasne habebit audienciam et locum rebus stantibus ut nunc? Grave esset. Ymmo videtur,	
U 84r	quod non abirent retro sicut isti in Capharnaum	
F 16v	scandalizati abi erunt, sed secundum condempnacionem	1125
	eorum hereticarent et condempnarent, dicentes non esse	
	eorum consuetudinem. Bene ergo cecinit vir secundum cor	
B 154v	Dei, Psalmo XC ^o : <i>Quoniam tu es, Domine, spes mea, altissimum </i>	
K 218ra	<i>posuisti refugium tuum. Non accedat ad te malum et flagellum</i>	
M 69r	<i> non aporpinquabit thabernaculo tuo. Bene ergo prophetavit de</i>	1130
G 178rb	<i>vobis ypochritis Isaias, sicut scriptum est: Populus hic labiis me</i>	
	<i>honorat, cor autem eorum longe est a me. In vanum autem me</i>	
	<i>colunt, docentes doctrinas et precepta hominum, relinquentes autem</i>	
J 250rb	<i>mandatum Dei, tenentes tradicionem hominum, ut Marci VII. </i>	
	Ad idem Crisostomus super Matheum De imperfecto, XX	1135
	capitulo sic inquit: „Quando vides scripturas prophetarum et	
W 259v	ewan gelii et apostolorum traditas esse in manus falsorum	
L 249vb	sacerdotum et scribarum, non intelligis, quia verbum veritatis	
	traditum est principibus iniquis et scribis? Et sicut tunc	
	sacerdotes condempnaverunt Cristum morte vel propter	1140
E 50r	vanam gloriam vel propter avariciam cogitantes, quoniam si	
	tenuerint Cristum, ipsi sacerdotes esse non possunt	
	secundum legem nec illa solemnna lucra percipere, ita nunc	

1124/1125 abirent – erunt] *cfr.* Ioh. 6, 60-67 ||
1128/1130 Quoniam – tuo] Ps. 90, 9-10 || **1130/1134** Bene – hominum] Marc. 7, 6-8 || **1136/1171** Quando – veritatem] Ps. CHRYSOST., *In Matth.* 35 (col. 824)

1122 habebit] habebat **W** || **1125** sed secundum] secundum quod **W** || **1127** Bene] Unde **B** || **1128** XCo] X^o **C**; mea] *om.* **E** || **1129/1130** Non – tuo] etc **L** || **1129** accedat] accedet **B**; et flagellum] *om.* **W** || **1130** thabernaculo tuo] tabernaculum tuum **K** tuo] suo **B**; Bene ergo] unde bene **W** || **1131** Populus hic] hic populus **D** || **1132** est – me^l] *om.* **GDCEKW** || **1133** precepta hominum] hominum precepta **E** || **1134** mandatum] mandata **J** || **1135** Ad] Et ad **J**; De] De opere **W** || **1136** Quando] quoniam **M** || **1137** ewan – gelii] ewangelium **J**; apostolorum] prophetarum **L** || **1138/1171** non – Crisostomus] etc ut alibi patet **V** || **1139** est] *om.* **C** || **1140** Cristum] *om.* **K**; propter] *om.* **U** || **1141** quoniam] quando **B** || **1142** possunt] possint **F** || **1143** nec] *om.* **U**

- imp̃ii sacerdotes et scribe veritatis verbum dignum iudicant
1145 interire cogitantes, quia si verbum veritatis | tenuerint, ipsi D 188v
salutaria lucra percipere non possunt. Tradunt autem | G 178va
verbum veritatis perversis exposicionibus ad illudendum et
crucifigendum. Deludunt enim verbum veritatis, quando
simulant se sequi Cristum et disputare de eo sine timore Dei,
1150 non proposito inveniende veritatis, sed studio subvertendi.
Hoc autem modo | deludunt, non colunt verbum veritatis. K 218rb
Crucifigunt autem ipsum et interficiunt, quando falsa
professione mendacii verbum veritatis suffocant et in se
occidunt. Et sicut tunc sacerdotes illi nullam culpam
1155 ydoneam inveniētes in Cristo falsam accusationem
detulerunt adversus eum, sic modo nullam rationem | C 174r
habentes dicere contra verbum veritatis falsa | interpretantur B 155r
| de illo et falsa proferunt testimonia adversus verbum F 17r
veritatis. Sicut tunc falsos | testes subornaverunt contra U 84v
1160 Cristum et sicut tunc sacerdotes quidem et scribe
cognoscentes eum, quia vere Cristus est, quasi hominem
maleficum gentibus illum tradiderunt, gentes autem non
cognoscentes eum Cristum esse deluserunt et crucifixerunt
quasi hominem maleficum, sic et modo sacerdotes et scribe | G 178vb
1165 hereticorum cognoscentes, quia verbum veritatis est,
secundum scripturas, quas legunt, tradunt id populis,
gentibus ad illudendum et crucifigendum. Populi autem per
ignoranciam verbum veritatis deludunt et crucifigunt quasi
mendacium. Sed ignorancia eorum non excusat eos sicut nec
1170 illos, quoniam si vellent cum iudicio querere, invenire
poterant veritatem.“ Hec Crisostomus.

Videant, quos illa scriptura tangit, qui verbum veritatis de
communione sub utraque specie fatentur Cristi institutionem

1144 et] *om.* **B**; iudicant] *om.* **L** || 1147 ad] et **B** || 1148 quando]
quoniam **CJ** || 1151 modo] *om.* **G** || 1158 proferunt] protulerunt
E || 1159 subornaverunt] subordinaverunt **MJ** || 1160 quidem]
quidam **CJ**, *om.* **L** || 1161 cognoscentes] cognoscentes quidem **L** ||
1161/1163 quia – eum] *om.* **D** || 1162 illum] *om.* **M** ||
1163 deluserunt] enim deluserunt **L**; crucifixerunt] fixe crucifixerunt
M || 1165 est] *om.* **B** || 1166 id] hiis **L**, illud **B** || 1169 eorum] *om.*
F || 1170 quoniam] qui **W** || 1173 sub] de **K**

J 250va W 260r	et in primitiva ecclesia tentam, tandem illudunt preponentes ei consuetudinem eorum, alii periculum, alii multitudinem non tenencium, tandem assumentes falsos	1175
V 56v K 218va	testes, scilicet quomodo eandem veritatem practicantes. Dicunt eciam post cenam debere ministrari sacramentum, quod utique constat falsum, cum nullus constat repertus esse	
L 250ra	huiusmodi, qui sic dogmatizasset sive practicasset post cenam necessitate exclusa, quam per se excipiunt dicti condempnatores.	1180
M 69v G 179ra	Procedentes tandem ad dicta sive scripta illorum testium ad hereticacionem et condempnacionem et tradunt demum gentibus ad crucifigendum, hereticandum et puniendum, non advertentes, quod dicitur XXIII, questione III, <i>Non in perpetuum</i> , in Gloza, quod „iudices non erunt precipites ad excommunicandum. Concordat Extra, De appellacionibus, <i>Reprehensibilis</i> “ et De sententia excommunicacionis, <i>Alma mater</i> , Libro VI. „Iniquitas enim omnia precipitat, virtus autem lenta est et omnium percunctatrix, ut De penitencia, distincione III, <i>Inter hec</i> .“	1185
B 155v		1190
D 189r F 17v E 50v	Tradunt demum curie seculari dantes brachiumulare ad invocandum illud contra omnes practicantes huiusmodi Cristi institutionem et ecclesie primitive ritum, prout patebit infra in condempnacione eorum.	1195
	O Domine Deus, <i>respice in testamentum tuum, quia obscurati sunt, qui repleti sunt terre domibus iniquitatum</i> , de quo in	

1187/1192 iudices – hec] C. 24 q. 3 c. 5, glossa ad ‘et dum praecipites’ (col. 1419) || **1189/1190** De – VI] *cf.* 5.11.24 in VI°, FRIEDBERG II, 1106-1107 || **1197/1198** respice – iniquitatum] Ps. 73, 20

1174 et] *om.* CJW; tandem] *om.* V || **1178** post – debere] debere post cenam **B** || **1179** constat² – esse] repertus esse constat **L** repertus esse] esse repertus **E**; esse] *om.* **F** || **1180** sive] et **E** || **1181** per] pro **B** || **1182** condempnatores] contemptores **E** || **1183** scripta] scriptura **D** || **1185** hereticandum] *om.* **CJ** || **1187** erunt] essent **L** || **1189** Reprehensibilis] Irreprehensibilis **CJ** sententia] *om.* **F** || **1194** illud] illum **LF**; omnes] homines **F** || **1195** ritum] institutionem **K**; prout] ut **E** || **1196** infra] in figura **B** || **1198/1199** de – Psalmo] *om.* **E**

	Psalm. O Iesu Criste, qui es institutor huius veritatis,	U 85r
1200	nonne quantum in eis est, te faciunt hereziarcham? Et nichilominus dant contra te et tuam sanctam ecclesiam primitivam, si hodie teneret ritum ipsius secundum tuam institutionem, brachiumulare. Et adhuc volunt esse	G 179rb K 218vb
1205	Verum sicut tempore Cristi Annas et Cayphas et ceteri pharisei et sacerdotes fuerunt innocentes in mortem Cristi et ita sancti, quod non introierunt in pretorium sive in domum gentilis, scilicet Pilati, ne contaminarentur, ut manducarent Pascha, ut Iohannis XVIII. Iustum tamen et innocentem	
1210	petebant crucifigi et Barrabam dimitti, latronem insignem. Ipse enim Salvator primo in domo sacerdotum Anne, scilicet et Caiphe, subsannatus, blasphematus verbis et factis et prius ab eis extra sinagogam factus, Iohannis IX, quasi degradatus traditus est curie seculari, scilicet Pilati, dicentibus ipsis: <i>Nobis non licet interficere quemquam</i> . Sic et nunc ex omni parte blasphematus ab huiusmodi: primo enim infamant, deinde citant, excommunicant et tandem breviter rapiunt et degradant et maledicendo in corpore et in anima, quantum in eis est, tradunt curie seculari. Et sicut	W 260v C 174v J 250vb
1215	tunc dixerunt Iudeorum sacerdotes: <i>Si dimittis hunc, non es amicus cesaris</i> , sic dicunt nunc: Domine potestas, iste est de	B 156r
1220		G 179va

1205/1209 Verum – Pascha] *cfr.* Ioh. 18, 13-28 ||
 1209/1210 Iustum – insignem] *cfr.* Ioh. 18, 40 || 1213 extra – factus] *cfr.* Ioh. 9, 22 || 1215 Nobis – quemquam] Ioh. 18, 31 ||
 1220/1221 Si – cesaris] Ioh. 19, 12

1199 Iesu] *om.* J;Criste] *om.* W || 1200 nonne] *om.* E;est] *om.* DE ||
 1201 et] *om.* BF;tuam sanctam] sanctam tuam E || 1202 ipsius] *om.* L || 1203 volunt esse] esse volunt D || 1204 ab] de D; vocari] vocari id est benefactores W || 1205 et²] *om.* E || 1206 et¹] *om.* EW;mortem] morte MBLW || 1207 in²] *om.* W || 1208 ut] quod K || 1209 ut] et D || 1212 scilicet] *om.* K; et¹] *om.* MW blasphematus] et blasphematus B || 1213 Iohannis IX] IX Iohannis D; IX] X^o CJ || 1214 Pilati] *om.* L || 1215 ipsis] illis E || 1217 deinde] demum E; citant] fatant K; excommunicant] et excommunicant VD || 1218 et¹] *om.* D; in²] *om.* MJK || 1219 est] *om.* J;curie] cure M || 1221 dicunt] *om.* E;nunc] *om.* L;iste] ista BW est] *om.* W

- F 18r foro vestro | et ecclesia non habet ultra, quid faciat. Ideo per
 L 250rb seculari conprimendus est potestas, ut patet in processu
 decretalium et constitutionum papalium, de quibus longum 1225
 esset ponere, lacius tamen infra patebit, cum videbimus | de
 processu ipsorum.
- K 219ra O quam periculose et ypochritice se huiusmodi decipiunt
 et hominem tradunt, ut dicit Augustinus | De penitencia,
 distincione prima: „Periculose se decipiunt, qui existimant 1230
 eos tantum homicidas esse, qui manibus hominem occidunt,
 et non potius eos, per quorum consilium et fraudem et
 V 57r exhortacionem | homines extinguntur. Nam Iudei
 Dominum nequaquam propriis manibus interfecerunt, sicut
 scriptum est: *Nobis non licet interficere quemquam*. Sed tamen
 illis Domini mors imputatur, quia ipsi cum ligwa 1235
 interfecerunt dicentes: *Crucifige | eum*.“ Et sequitur: „Qui
 D 189v ergo hominem tradidit, ille interfecit eum Domino dicente: |
 M 70r *Maius peccatum habet, qui tradidit me tibi*. Unde Psalmus: *Filii*
 U 85v *hominum, | dentes eorum arma et sagitta et ligwa eorum gladius*
 G 179vb *acutus*. Subiciant ergo se penitencie, | quorum | consilio 1240
 E 51r sagwis funditur, si veniam promereri voluerint.“ Hec
 Augustinus, ubi supra.

1229/1236 Periculose – eum] De poen. D. 1 c. 23, FRIEDBERG I, 1163 || **1234** Nobis – quemquam] Ioh. 18, 31 || **1236** Crucifige eum] Ioh. 19, 6 || **1236/1241** Qui – voluerint] De poen. D. 1 c. 23, FRIEDBERG I, 1163 || **1238** Maius – tibi] Ioh. 19, 11 || **1238/1240** Filii – acutus] Ps. 56, 5

1222 faciat] faciet **E** || **1225** patebit] *om.* **D** || **1226** processu] processibus **D** || **1228** Augustinus] beatus Augustinus **M** || **1229** prima] *om.* **L**; se] *om.* **W** || **1230** eos] *om.* **J** || **1230/1231** tantum – eos] *bis* **D** || **1230** hominem] homines **V** || **1231** et³] *om.* **M** || **1233** Dominum nequaquam] nequaquam Dominum **J**; nequaquam – manibus] propriis manibus nequaquam **B**; interfecerunt] occiderunt **J** || **1235** illis – mors] Domini mors illis **J**; Domini] deinde **B**; Domini mors] mors Domini **D**; ipsi] *om.* **D** || **1236** Crucifige] Crucifige, crucifige **DL** || **1237** interfecit] interficit **D** || **1238** tradidit me] me tradidit **VL**; Psalmus] Psalmista **UDMLFK**, Psalmo **V** || **1239** eorum¹] *om.* **L** || **1240** ergo se] se ergo **D** || **1241** promereri] mereri **L**

- Huiusmodi traditiones Dominus presciens ait Mathei X:
Cavete ergo ab hominibus. Tradent enim vos in conciliis et in
1245 *sinagogis suis flagellabunt vos et ad | reges et presides ducemini* B 156v
propter me; et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum
etc. Deberent enim potius letari de | desiderio populi ad W 261r
sacramenta percipienda et ewangelica veritate tenenda, quam
contra tales conciliare et ad oppositum quasi in mortem
1250 ducere, similes illis, de quibus | dicit Ambrosius De J 251ra
penitencia, distincione I^a, *Quantuslibet*, sic: „In tanta enim
Domini gracia tantoque divini muneris miraculo cum
opportet universos letari, | conmovebantur impii et adversus K 219rb
Cristum concilium congregabant, | Lazarum quoque F 18v
1255 interficere volebant. Nonne merito eorum successores vos
fore cognoscitis, quorum duricie heredes estis? Nam et vos
indignamini et contra ecclesiam congregatis concilium, quia
videtis mortuos in ecclesia reviviscere et peccatorum
indulgencia resuscitari mortuos. Itaque | quantum in vobis G 180ra
1260 est, per invidiam vultis iterum interficere resuscitados. Sed
Iesus non revocat beneficia, ymmo cumulos libertatis
amplificat, reviviscit sollicite suscitatus et celebrata
resurreccionis gracia letus ad cenam venit.“ Hec Ambrosius.
O *Rex regum, Dominus dominancium! Angustie sunt michi*
1265 *undique*, Pater eterne. Si enim Filium tuum karissimum

1244/1246 Cavete – me] Matth. 10, 17-18 || **1246** et – meum]
Matth. 10, 22 || **1251/1263** In – venit] De poen. D. 1 c. 53,
FRIEDBERG I, 1172 = AMBR., *Paenit.* 2, 7, 59-60 (p. 170-172) ||
1264 Rex – dominancium] I Tim. 6, 15; Apoc. 19, 16 ||
1264/1265 Angustie – undique] Dan. 13, 22

1244 enim] *om.* B; in²] *om.* J || **1245** suis] *om.* J; presides] ad presides
M || **1246** omnibus hominibus] hominibus omnibus **D**; hominibus]
om. V; nomen meum] me **G** || **1247** etc] *om.* LEK ||
1248 percipienda] suscipienda percipiendaque **M** || **1250** dicit] *om.*
LW || **1251** sic] *om.* E || **1252** Domini] Dei **W**; tantoque] tanto **F** ||
1255 vos] quos **V** || **1256** fore] esse **L**; heredes] et heredes **B**, similes
G || **1258** mortuos – ecclesia] in ecclesia mortuos **D** ||
1259 indulgencia] indulgenciam **F** || **1261** non] *om.* **G** ||
1263 gracia] gloria **V** || **1264** Dominus] et Dominus **L**; michi] *om.*
UVDMCJBLEFKW

C 175r	secundum tuum preceptum audiero et, ut idem ipse Filius	
L 250va	tuus carissimus iussit, ewangelio credidero suo et more primitive ecclesie vixero, excommunicabor, hereticabor, condempnabor, cremabor vel alias tru cidabor ab ista ecclesia derivativa, que non sapit naturam sive modum	1270
B 157r	vivendi primitive. Si autem ewangelio non obediero, mors michi eterna et flamme perpetue dabuntur <i>in revelacione</i> <i>Domini nostri, Iesu Cristi de celo cum angelis virtutis eius in</i>	
D 190r	<i>flamma ignis dantis vindictam hiis, qui non noverunt Deum et qui</i> <i>non obedierunt ewangelio Domini nostri, Iesu Cristi, qui penas in</i> <i>interitu eternas dabunt a facie Domini, ut 2^a Thessalonicensium</i> <i>primo.</i>	1275
G 180rb	Quid eligam iam? Sed scio, <i>si hominibus placerem adhuc, </i>	
U 86r	<i>Cristi servus non essem, Galatarum 1°. Melius ergo est incidere</i>	
K 219va	<i>in manus hominum, quam peccare in conspectu Dei, Danielis XIII.</i> <i>Multe enim misericordie eius sunt, 2ⁱ Regum ultimo. Nonne</i> <i>tempore Anthiochi, qui preferebat figuram Anticristi, dum</i> <i>libros legis Dei conbusserunt igni scindentes illos et apud</i> <i>quemcumque inveniebantur libri testamenti Domini et quicumque</i> <i>observabant legem Domini, secundum edictum regis trucidabant</i>	1280 1285

1272/1276 in – Domini] II Thess. 1, 7-9 || **1278/1279** si – essem]
Gal. 1, 10 || **1279/1280** Melius – Dei] Dan. 13, 23 || **1281** Multe –
sunt] II Reg. 24, 14 || **1283/1286** libros – eum] I Mach. 1, 59-60

1266 secundum] *om. D*; tuum preceptum] preceptum tuum **V**; idem
ipse] ipse idem **UUDMCJBLEFKW** || **1267** tuus] *om. M* ||
1268 primitive ecclesie] ecclesie sue **B** || **1268/1269** hereticabor
condempnabor] condempnabor hereticabor **D** || **1269** tru –
cidabor] cruciabor **B** || **1271** vivendi] *om. L* || **1272** dabuntur]
dominabuntur **D** || **1274** non] *om. W* || **1274/1275** et – non] nec
L || **1275** obedierunt] obediunt **DM** || **1276** Domini] *om. L*; ut] et
VB; 2a] prima **L**; Thessalonicensium] ad Thessalonicenses **J** ||
1278 iam] iam nescio **M**; si] quia si **L**; adhuc] *om. L* || **1279** Cristi
servus] servus Cristi **UUDMCJEFKW**, servus Iesu Cristi adhuc **L**
Galatarum] ad Galatas **UMLFK**; ergo est] est ergo **M** || **1280** XIII]
III° **C** || **1281** enim] *om. F*; misericordie eius] eius misericordie **J**; 2i]
I **CJ** || **1282** preferebat] ferebat **D**; dum] cum **D** || **1283** legis Dei]
Dei legis **GDB**; Dei] *om. V*; et] *om. W* || **1284/1285** et – Domini] *om.*
CJ || **1285** edictum] dictum **W**

- eum? Surrexit | Mathathias et dixit: | Ve michi, utquid natus sum
videre contricionem populi mei. | Que erat libera, facta est ancilla.
Quid ergo nobis adhuc vivere? Et scidit vestimenta sua et
operuerunt se ciliciis planxeruntque valde. Et dixit magna voce:*
1290 *Etsi omnes gentes regi obediunt, non est nobis utile relinquere legem
et iusticias Dei. Non audiemus verba regis nec sacrificabimus
transgredientes legis nostre mandata, ut eamus altera via, ut primi
Machabeorum primo et II capitulis. Et sequitur ibidem: Vos
ergo filii con|fortamini et viriliter agite in lege, quia – cum feceritis,*
1295 *que vobis precepta sunt a Domino Deo vestro – in ipsa gloriosi
eritis. Sic legitur de Eleazaro, 2ⁱ Machabeorum VI, et de
septem fratribus cum matre, ibi VII. Ymmo omnes, qui
placuerunt Deo, per multas tribulaciones transierunt fideles; et nos
ergo non ulciscamur nos pro hiis, que patimur, sed reputantes*
1300 *peccatis nostris hec ipsa minora | supplicia esse, | ut Iudith VIII.
Nolite ergo timere eos, qui occidunt corpus. Capillus capitis vestri
non peribit sine patre vestro, sed in paciencia vestra possidebitis
animas vestras.*

1305 XXIII^{us}. Ad rationes, in quibus se fundare conantur
predicti presumtores, facile est respondere. Unde
principaliter allegant pro se illud Iohannis VI: *Nisi*

1286/1292 Surrexit – via] I Mach. 2, 1.7.11.13-14.19.21-22 ||
1293/1294 Vos – quia] I Mach. 2, 64 || 1294/1295 cum – sunt]
Luc. 17, 10 || 1295/1296 in – eritis] I Mach. 2, 64 || 1296 2i –
VI] cfr. II Mach. 6, 18 seqq. || 1297 ibi VII] cfr. II Mach. 7, 1 seqq. ||
1297/1298 omnes – fideles] Iudith 8, 23 || 1298/1300 et – esse]
Iudith 8, 26-27 || 1301 Nolite – corpus] Matth. 10, 28 ||
1301/1302 Capillus – peribit] Luc. 21, 18 || 1302/1303 in –
vestras] Luc. 21, 19 || 1305/1323 Ad – eis] cfr. HARDT (col. 589);
MANSI (col. 159) || 1307/1309 Nisi – vobis] Ioh. 6, 54

1286 eum] tunc J || 1287 est] autem E || 1288 nobis adhuc] adhuc
nobis DCJ || 1292 ut¹] et D || 1293 et – capitulis] capitulo et II L
II capitulis] capitulo II° B; ibidem] idem V || 1294 ergo] autem L ||
1295 a] et D || 1296 Sic] sicut D; 2i] Prima secundi M; VI] VII W ||
1297 ibi] om. V || 1299 non] om. W || 1302 vestra] om. J ||
1303 vestras] vestras etc DB || 1305 XXIII^{us}] om. M, in marg. EF,
Vicesimo tercio W; fundare conantur] conantur fundare L; conantur]
ponantur U, om. M || 1307 illud Iohannis] Cristi V

	<i>manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem, non habebitis vitam in vobis, ad quam respondet sanctus Thomas in Gloza super eodem verbo dicens, quod qui soli</i>	1310
D 190v	corpori communicat, non tamen facit propter hoc contra sententiam Domini. Reddit rationem dicens, quod qui	
F 19v	communicat corpori, communicat sagwini, cum sub utraque specie totus Cristus contineatur. Rychardus de Media	
G 180vb	Villa dicit, „quod illa auctoritas intelligitur de manducacione	1315
L 250vb	et potacione spiritali“. Et hoc eciam habetur ex dic tis	
C 175v	Augustini. Et quod oporteat dictam auctoritatem exponere	
W 262r	de manducacione et po tacione spiritali, swadetur ex eo,	
U 86v	quod „nisi“ dicit necessitatem, eucaristia autem licet sit necessaria voto, non tamen ponitur sacramentum necessitatis.	1320
	Sed manducacio et potacio spiritalis est simpliciter stante lege de necessitate salutis, quam illi faciunt, qui manent in Cristo et Cristus in eis.	
J 251va	XXIII ^{us} . Allegant primo pro se doctores sanctum Thomam. Manifeste patet parte III, questione LXXIII, <i>De eucaristia</i> , quod ipse loquitur in casu, cum nocumentum	1325
K 220ra	timeatur, scilicet cum communicandus esset infirmus, cui	

1310/1314 quod – contineatur] *cfr.* THOM. AQ., *Super Ioh.* lectura 6, lectio 7, 2 (p. 183); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 244) || **1315/1316** quod – spiritali] RICHARD. MED., *Sent.* d. 11, a. 4, q. 6 (f. 146^b) || **1317** Augustini] *cfr.* AUG., *In evang. Ioh.* 26, 17-19 (p. 268-269); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 240-241) || **1322/1323** qui – eis] *cfr.* AUG., *In evang. Ioh.* 26, 18 (p. 269); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 241)

1308/1309 eius – vobis] etc **L** || **1309** non – vobis] etc **B** || **1312** quod qui] quidquid **M** || **1313** sagwini] et sagwini **F** || **1314** totus Cristus] Cristus totus **J** || **1315** dicit] *om.* **E**; illa] *om.* **K** intelligitur] intelligatur **D** || **1316** potacione] bibicione **L** || **1318** po – tacione] bibicione **J** || **1319** nisi] *om.* **D**; sit] *om.* **G** || **1321** simpliciter] semper **D** || **1323** eis] eis etc **D** || **1325** XXIII^{us}] Vicesimus tercius **DM**, *in marg.* **E**, *om.* **F**, Sequitur alter. Vicesimus quartus **K**, Vicesimo quarto **W**; primo] *om.* **B**; primo – se] pro se primo **L**; pro] *om.* **V**; doctores] doctores primo **B**, doctorem **J** || **1326** parte III] tercia parte **D**; LXXIII] LXXVI **B**, LXIII **W**

- vinum noceret. Dicit tamen, „quod vinum in modica
 1330 quantitate sumptum non potest egrotanti multum nocere“. Sic videmus, quod cum timeatur de vomitu infirmi, quod nec
 sub specie panis de facili sibi | porrigitur corpus Cristi, sed E 52r
 inducitur, ut fidem habeat et votum sive desiderium
 sacramentum percipiendi. Et idem, questione LXXX, *De usu*
 1335 *huius sacramenti*, articulo | XII dicit, „quod in quibusdam G 181ra
 ecclesiis | observatur, ut populo sagwis sumendus non
 detur“. Ecce non dicit ipse esse generalem | ritum, quod non
 detur populo, sed | quarundam ecclesiarum, nec ipse V 58r
 improbat, condempnat seu hereticat practicam istam B 158r
 1340 ewangelicam. Sicut de quo Deus doleat, cuius est veritas hec M 71r
 et praxis, doctores facere videntur quasi volentes ad libitum
 ipsorum limitare, cum tamen dicat Apostolus, I Tymotei VI:
Si quis aliter docet et non acquiescit sermonibus Domini nostri Iesu
Cristi et ei, que secundum pyetatem est, doctrine, superbus est
 1345 (scilicet talis doctor) *nichil sciens*. Unde dicit I^a Corinthiorum
 III: *Dei enim sumus adiutores et alibi non ad destruccionem, sed*
edificacionem, de quibus magis infra patebit circa finem. Ideo

1329/1330 quod – nocere] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 74, a. 1 (p. 439^a); cfr. HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v) || **1335/1337** quod – detur] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 12 (p. 503^b) || **1343/1345** Si – sciens] I Tim. 6, 3-4 || **1346** Dei – adiutores] I Cor. 3, 9 || **1346/1347** non – edificacionem] II Cor. 13, 10

1331 vomitu] vomito C || **1332** de – sibi] sibi de facile L || **1335** huius] *om.* D; XII] II° CJ || **1336** sumendus] *om.* G || **1337** non dicit] dicit quod L; non¹ – ipse] ipse non dicit DB || **1339** improbat condempnat] condempnat, reprobatur V; seu] sive V || **1341** et] *om.* J; volentes] vellentes GUDCJBLEFW, nolentes V, vellent K; ad libitum] *om.* V || **1342** Tymotei] ad Thimotheum J
 Tymotei VI] *signo carente in marg. super. add.*: Prima Thimotei 6°:
 Devitans prophanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis
 sciencie, quam quidam promittentes circa fidem exciderunt M ||
1344 que] quia F || **1345** scilicet] sed L; dicit] dicit Apostolus E
 Corinthiorum] ad Corinthios UMJFK || **1346** III] VI W; ad] *om.* CJ
 || **1347** edificacionem] ad edificacionem DLK; magis infra] infra
 magis B; circa] et circa K

F 20r dicit | Colossensium II: *Videte, ne quis vos decipiat per phylosophiam et inanem fallaciam secundum tradicionem hominum.*
 Illis enim imprecatur eternum ve, Ecclesiastici XLI, ubi 1350
 dicitur: *Ve vobis, viri impii, qui dereliquistis legem Domini altissimi, et si nati fueritis, in malediccionem nascemini, et si mortui fueritis, in malediccionem | erit pars vestra. Durum est enim contra*
 G 181rb *sti|mulum recalcitrare. Et qui ceciderit super lapidem istum,*
 K 220rb *confringetur; super quem vero ceciderit, conteret eum,* ut Mathei 1355
 D 191r XXI. Unde dixit discipulis suis, Mathei X: | *Si quis non*
 W 262v *receperit vos | neque audierit sermones vestros, amen dico vobis: |*
 J 251vb *tollerabilius erit terre Sodomorum et Gomorreorum etc.* Quid ergo
 U 87r illis, qui istis novissimis temporibus | periculosissimis non
 L 251ra solum | non recipiunt verbis et factis sermones apostolorum 1360
 et ritum ipsorum, sed et blasphemant, hereticant et
 condempnant? Durissima sequetur eis pena. Potentes enim
 potenter tormenta sustinebunt, ut dicit Sapiens.

De alio dicitur, quod non solum Richardus, ymmo nullus
 sane mentis ignorat, quod dicta auctoritas intelligitur 1365

1348/1349 Videte – hominum] Col. 2, 8 || **1351/1353** Ve – vestra]
 Eccli. 41, 11-12 || **1353/1354** Durum – recalcitrare] Act. 26, 14 ||
1354/1355 Et – eum] Matth. 21, 44 || **1356/1357** Si – vestros]
 Matth. 10, 14 || **1357/1358** amen – Gomorreorum] Matth. 10, 15
 || **1362/1363** Durissima – sustinebunt] *cfr.* Sap. 6, 6-7

1348 Colossensium] ad Colossenses **UMK**; Videte] *ad verbum* Videte
in marg. sin. add.: Sicut ergo accepistis Iesum Cristum Dominum
 nostrum, in ipso ambulate radicati et superedificati in Cristo et
 confirmati in fide eius sicut et didicistis habundantes in illo in
 graciaram accione. Videte etc **M**; decipiat] decipiat *superscriptum*
 seducat **M** || **1349** hominum] *ad verbum* hominum *in marg. dex. add.*
 secundum elementa huius mundi, *superscriptum* et non secundum
 Cristum **M** || **1350** imprecatur] interpretatur **DM** || **1351** viri] *om.*
K || **1351/1352** Domini altissimi] altissimi Domini **L** ||
1354 recalcitrare] calcitrare **J**; Et] *om.* **B**; istum] *om.* **V** || **1355** vero]
om. **BK** || **1356** XXI] XX° **CJ**; dixit discipulis] discipulis dixit **M** ||
1357 receperit] recepit **V**; amen] amen, amen **D** || **1358** et] *om.* **L** ||
1359 istis novissimis] novissimis istis **L** || **1360** et] sed **B** || **1361** et¹
 – ipsorum] *om.* **L** || **1362** sequetur] sequatur **CJ**; eis] eos **VDJE** ||
1364 dicitur] *om.* **L** || **1365** intelligitur] intelligatur
UVDMCJBLEFKW

- spiritualiter, quia „caro non prodest quidquam“, „id est
carnalis intellectus. Carnalem intellectum vocat eorum
intelligenciam, qui credunt corpus Cristi per partes | dividi.“ B 158v
- 1370 „De hoc enim Cristus reprehendit Iudeos, qui tale suum
corpus intelligere volebant, | quod caro sua esset dentibus G 181va
laceranda“, ex quo „fuerunt | scandalizati credentes, quod C 176r
vellet dare carnem suam propriam sicut venditor in | E 52v
macello, et ipsi ex hoc recesserunt ab eo“. Sic glozant
Albertus, Gwilhelmus. Et est Gloza De consecracione,
1375 distincione II, *Prima*: Sed „spiritus, id est spiritualis
intellectus,“ est, qui iustificat, quasi diceret: „Non in eadem
specie vel grossicie et representatione, | qua me videtis et F 20v
qua me pati videbitis, nam manducabitis carnem meam | et K 220va
sagwinem meum bibetis, sed in sacramento,“ ut in Gloza dicti
1380 canonis *Prima*. Et ita intelligit Augustinus, quem allegant
doctores, ut manifeste patet in dicto canone *Prima*, ubi sic
dicit inter cetera: „Spiritualiter intelligite, que locutus sum.
Non hoc corpus, quod videtis, manducaturi estis et | bibituri M 71v
illum sagwinem, quem effusuri sunt, qui me crucifigent.
1385 Vobis sacramentum aliquod commendavi.“ Ymmo secundum

1366 caro – quidquam] De consecr. D. 2 c. 44, FRIEDBERG I, 1330 ||
1366/1368 id – dividi] De consecr. D. 2 c. 44, glossa ad ‘caro autem’
(col. 1934) || **1369/1371** De – laceranda] ALBERT. M., *Sacr.* d. 6, tr.
2, c. 2 (p. 390^b) || **1371/1373** fuerunt – eo] GUILL. MONT., *Sacr.* (f.
256v^b) || **1375/1376** spiritus – intellectus] De consecr. D. 2 c. 44,
glossa ad ‘Spiritus’ (col. 1934) || **1376/1379** Non – sacramento] De
consecr. D. 2 c. 44, glossa ad ‘hoc corpus’ (col. 1934) ||
1382/1385 Spiritualiter – commendavi] D. 2 c. 44, FRIEDBERG I, 1330

1366 est] *om.* **K** || **1368** intelligenciam] *om.* **L** || **1369** qui] quod **L**
tale] taliter **B** || **1370** corpus] *om.* **L**; quod] quia **M**; esset] est **E** ||
1372 dare] *om.* **CJ**; propriam] propriam dare **CJ** || **1373** ipsi] ibi **U**
glozant] glosat **CJ** || **1374** Gloza] *om.* **E** || **1375** Prima] canone
Prima **M**; Sed] Si **D** || **1376** iustificat] iustificat *supracriptum* vivificat
prodest ad salutem **M**, vivificat **J**; in] *om.* **M** || **1377** qua] quasi **B**; et²
in **CJ** || **1378** nam] *om.* **L** || **1379** sed] *om.* **V** || **1380/1381** Et –
Prima] *om.* **JL** || **1380** intelligit] intellexit **V**; Augustinus] Augustinus
distincione II **M** || **1381** canone] capitulo **M** || **1383** bibituri]
bibituri estis **E**

V 58v	Glozam ordinariam Mathei XVII super isto <i>Et transfiguratus</i>	
G 181vb	<i>est</i> etc.: „Illud corpus, quod habuit per naturam, dedit discipulis suis in cena, non mortale, non corruptibile“. Ex quo patet, quod non intelligit Augustinus necessitate exclusa, sic spiritualiter tantum, scilicet excluso sacramento. Ymmo	1390
J 252ra	secundum Gwillhelmum „aliqui heretici ex hiis verbis: <i>Spiritus</i> <i>et vita sunt</i> volebant probare, quod erat tantum caro	
W 263r	spiritualiter intellecta. Sed male, quia per illud verbum spiritus et vita non negatur, quin realiter sit ibi vera caro, non ut cibus corporis et ventris, sed ut cibus anime et	1395
	mentis.“ Hec ille.	
	Unde Mathei XV dixit Petrus: <i>Edissere nobis parabolam istam</i> , volens secundum Glozam interliniare „quasi mistica esset intelligencia“. Ideo dixit Salvator: <i>Adhuc et vos sine intellectu</i>	
D 191v	<i>estis?</i> „Id est putatis mysticum, quod est proprie dictum.“	1400
U 87v	Unde dicitur in Gloza extraordinaria ibidem: In hoc nos	
B 159r	percutimur, qui plana Cristi verba multipliciter exponimus pro moribus nostris, ut illud de non possidendo argento et	
K 220vb	non habendis duabus tunicis et ceteris moralibus. Concordat supra Augustinus in Encheridion et dicit	1405
	Ieronimus ibidem ordinarie, „quod aperte dictum est, putant	

1386/1387 Et – est] Matth. 17, 2 || **1387/1388** Illud – corruptibile] *Gloss. ord.* Matth. 17, 2 ad ‘transfiguratus’ (col. 288) ||
1391/1396 aliqui – mentis] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 256v^b) ||
1391/1392 Spiritus – sunt] Ioh. 6, 64 || **1397** Edissere – istam] Matth. 15, 15 || **1398/1399** quasi – intelligencia] *Gloss. int.* Matth. 15, 15 (col. 265-266) || **1399/1400** Adhuc – estis] Matth. 15, 16 ||
1400 Id – dictum] *Gloss. int.* Matth. 15, 16 (col. 265-266) ||
1401/1404 In – moralibus] *non inveni* || **1403/1404** de – tunicis] *cfr.* Matth. 10, 9-10 || **1405** Augustinus – Encheridion] *cfr.* AUG., *Enchir.* 80 (p. 93-94); *vide supra p. 137, 165* || **1406/1409** quod – intelligi] *Gloss. ord.* Matth. 15, 15 ad ‘Edissere’ (col. 265)

1386 ordinariam] *om.* W; isto] istud J; Et] *om.* MW || **1391** verbis] *om.* K || **1392/1394** volebant – vita] *om.* D || **1392** tantum] tantummodo B || **1393** illud] hoc L || **1394** realiter – vera] sit ibi realiter L || **1396** Hec ille] *om.* L || **1401** extraordinaria] ordinaria L || **1402** percutimur] *om.* B; verba] *om.* K; multipliciter] *om.* M || **1403** pro – nostris] *om.* L; ut] unde B

	apostoli per parabolam dictum. Viciosus est auditor, qui vel obscura manifeste vel manifeste dicta obscure vult intelligi.“ Unde exponens ibidem Salvator dixit: <i>Non intelligitis, quia omne, quod in os intrat, in ventrem vadit et in secessum emittitur?</i> Ecce non exposuit verba sua parabolice sive mystice, sicut discipuli intellexerunt, sed ad literam.	L 251rb G 182ra
1410		F 21r
	Sic suomodo simpliciter et plane dixit: <i>Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem</i> etc., quod postea exponens dixit: <i>Spiritus et vita sunt</i> . Et ad quem sensum intellexit, hoc aperuit, cum in cena discipulis suum corpus seorsum et sagwinem seorsum ministravit. Non enim tunc dixit: Credite tantum et manducastis, sed: <i>Accipite et dividite inter vos, hoc est corpus meum; similiter et calicem</i> . Sic et sanctus	E 53r
1415		
1420	Paulus et primitiva ecclesia intellexerunt. Et quis audet nunc aliter exponere et pervertere ewangelium Cristi, nisi esset Anticristus et anathema, Galatarum I ^o ?	
	„Si autem articulus necessitatis et non contemptus religionis sacramentum excluderet, dicimus cum Augustino: Ut quid paras dentem et ventrem? Crede et manducasti. Sicut et ille, in quo baptizmus non ex contemptu religionis, sed per articulum necessitatis excluditur, non ammittit fructum baptizmi, sed baptizatus baptizmo flamminis in Spiritu sancto reputatur.“ Hec per Albertum. Sic patet intellectus	C 176v G 182rb
1425		K 221ra

1409/1411 Non – emittitur] Matth. 15, 17 || **1413/1414** Nisi – sagwinem] Ioh. 6, 54 || **1415** Spiritus – sunt] Ioh. 6, 64 || **1418/1419** Accipite – calicem] Luc. 22, 17.19.20 || **1420/1422** Et – anathema] *cfr.* Gal. 1, 7-9 || **1423/1429** Si – reputatur] ALBERT. M., *Sacr. d.* 6, tr. 2, c. 1 (p. 367^{ab}); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v)

1407 per] *om.* MJL; dictum] dictam VW || **1408** manifeste²] manifesta E; vult] *om.* B || **1410** quia] *om.* J || **1411** exposuit] exponit B || **1413** simpliciter – plane] plane et simpliciter L; et] *om.* M || **1414** Filii – sagwinem] *om.* B; hominis – sagwinem] *om.* F; et – sagwinem] *om.* W; eius sagwinem] *om.* VJE || **1415** Et] *om.* M || **1416** intellexit] dixit J; hoc aperuit] aperuit hoc L; discipulis] suis discipulis B, discipulis suis L || **1417** sagwinem] sanguinem suum L || **1418** tantum] *om.* J || **1419** est] est enim DCL, enim est J || **1420** primitiva] in primitiva CJ || **1422** Galatarum] ad Gallatas UMFK || **1428** baptizmo] baptizmate L || **1429** Sic] Sicut B

- J 252rb predictorum verborum et si quis velit aliter intelligere | et 1430
 sine necessitate sacramentum excludere, non debet audiri,
 „tamquam ex propriis loquens,“ secundum Dyonisium supra,
 M 72r et | per doctores predicta verba exponentes, de quibus eiam
 supra.
- W 263v Et quod | dicunt, | quod eucaristia licet sit necessaria voto 1435
 B 159v etc., dicit Thomas, ubi supra, questione LXXIX, quod
 „spiritualis manducacio includit votum sive desiderium
 percipiendi hoc sacramentum. Et ideo sine voto percipiendi
 hoc sacramentum non potest haberi salus. Frustra autem
 V 59r esset votum, nisi impleretur, quando opportunitas ad|esset. | 1440
 D 192r Et ideo manifestum est, quod homo tenetur hoc
 sacramentum sumere non solum ex statuto ecclesie, sed
 eiam ex mandato Domini dicentis: *Hoc facite in meam
 F 21v commemoracionem, | et: Nisi manducaveritis carnem Filii hominis
 U 88r | et biberitis eius sagwinem* etc.“ Et sequitur per eundem: „Et 1445
 G 182va ideo non potest esse laudabilis humilitas, sed contra |
 preceptum Cristi et ecclesie, si quis a comunione abstineat.
 Non enim preceptum fuit centurioni, ut Cristum in sua domo
 reciperet.“ Et sequitur per eundem: Quantum ad adultos,
 utrumque, scilicet baptizmus et hoc sacramentum, est 1450
 necessitatis. Et dicit, „quod peccatores magnum detrimentum
 paciuntur ex hoc, quod repelluntur a percepcione huius
 sacramenti; unde per hoc non sunt melioris condicionis. Et

1432 tamquam – loquens] *recte* SIM. CAS., *Gest. Dom.* l. 9, c. 25 (vol. 4, p. 392); *vide supra p. 165* || **1437/1445** spiritualis – etc] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502^{ab}) || **1445/1449** Et² – reciperet] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502^b) || **1449/1451** Quantum – necessitatis] *cfr. ibid.* || **1451/1455** quod – precepti] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502^b)

1435 quod¹] *om.* **D** || **1436** ubi] *om.* **E**; LXXIX] LIX **W** || **1438** Et ideo] *om.* **CJ** || **1438/1439** Et – sacramentum] *om.* **DM** || **1438** voto] desiderio **L**; percipiendi²] percipiendo **CJ** || **1439** hoc sacramentum] *om.* **V**; potest haberi] est **L**; salus] sanus **M** || **1444** et] ed ideo non **M** || **1444/1445** hominis – sagwinem] *om.* **BF** || **1445** et – sagwinem] *om.* **L**; biberitis eius] *om.* **D**; eius sagwinem] *om.* **VJ** || **1447** Cristi] *om.* **V**; quis] *om.* **D** || **1449** ad] *om.* **E** || **1452** ex hoc] *om.* **B**; repelluntur] depelluntur **W**

- 1455 licet in peccatis permanentes non excusentur propter hoc a
transgressione precepti.“ | Hec Thomas. L 251va
- Et dicit Albertus: „Nec ista sunt ege|na elementa, de
quibus Paulus Galatarum IIII, sed potius sunt elementa, in
quorum effectu Deus constituit salutem nostram, quia
quavis talibus corporalibus elementis salutem non
1460 alligaverit, tamen in illis elementis salus invenitur et perditur
vita, quando non requiruntur, nisi articulus necessitatis et
non contemptus religionis elementum sacramentale
excludat“.
- Et si eucaristia non ponitur | sacramentum necessitatis, ut
1465 dicunt doctores, quare Innocencius Tercius, Extra, De
penitenciis et remissionibus, omnibus precipit „ad minus in
Pascha suscipi eucaristie sacramentum? Alioquin et vivens ab
ingressu ecclesie arceatur | et moriens cristiana sepultura
careat.“ Quare videtur, | quod eucaristia cadit sub precepto,
1470 cuius oppositum pretendunt doctores. Et quia secundum
Augustinum supra, Dominus cum dixit: *Nisi manducaveritis*
etc., nobis sacramentum commendavit, et secundum doctores
ly „nisi“ dicit necessitatem, et sic cadit sub necessitate et
precepto, eciam sicut baptizmus secundum Thomam supra
1475 et maxime quoad adultos, | sicut | ergo de baptizmo dicitur:
J 252va
W 264r

1456/1463 Nec – excludat] ALBERT. M., *Sacr. d.* 6, tr. 2, c. 1 (p. 365^b); *cf.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v) || **1466/1469** ad – careat] X 5.38.12, FRIEDBERG II, 887 || **1471/1472** Augustinum – etc] *cf.* De consecr. D. 2 c. 44, FRIEDBERG I, 1330; *vide supra p.* 184 || **1471** Nisi manducaveritis] Ioh. 6, 54

1456 ista] illa **M**; elementa] alimenta **W**; de] *om.* **V** || **1457** Paulus] Paulus dicit **B**; Galatarum] ad Gallatas **UMLFK**, Gallatas **V**; sunt] *om.* **L** || **1458** effectu] *om.* **M** || **1459/1460** salutem – elementis] *om.* **E** || **1460** invenitur] inveniatur **F** || **1461** requiruntur] requirantur **F** || **1465** dicunt doctores] doctores dicunt **E**; Extra] Extra, ut dicunt doctores **D** || **1466** omnibus] hominibus **K**; precipit] precepit **EF** ad] et **B**; in] ad in **E** || **1467** suscipi eucaristie] eucaristie suscipi **D** eucaristie sacramentum] sacramentum eucaristie **W** || **1468** ecclesie] eucaristie **V**, *om.* **C** || **1471** manducaveritis] manducaveritis carnem Filii **JB**, carnem **K** || **1473** sic] *om.* **W**; sub – et²] ex necessitate sub **J** || **1475** maxime] maxime enim **F**; sicut] sic **D**

- F 22r | *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest videre regnum Dei*; sic hic dicitur in materia communionis: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem* etc.
- Sic est consimilis locutio: *Nisi iusticia vestra habundaverit plus quam scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum celorum*, Mathei V, ubi inter cetera Cristi mandata minima, secundum Crisostomum, quartum, scilicet de non iurare omnino, ponitur, | cum dicit Dominus exprimens | iusticiam antiquorum: *Iterum audistis, quia dictum est antiquis – non periurabis, reddes autem iuramentum Domino*. Subiungit statim, 1480
- K 221va | *Ego autem dico vobis non iurare | omnino* etc. Quod papa Extra, De iureiurando, *Etsi Cristus*, dicit, quod „Cristus precepit | 1485
- C 177r | *secundum ewangelicam veritatem, quod sermo vester esse debeat: est, est, non, non*“, et tamen nichilominus in capitulo *Excommunicamus*, Extra, De hereticis, et in capitulo *Etsi questiones*, Extra, De symonia, pro heresi condempnat. 1490
- U 88v D | *Ego autem dico vobis non iurare | omnino* etc. Quod papa Extra, De iureiurando, *Etsi Cristus*, dicit, quod „Cristus precepit | secundum ewangelicam veritatem, quod sermo vester esse debeat: est, est, non, non“, et tamen nichilominus in capitulo *Excommunicamus*, Extra, De hereticis, et in capitulo *Etsi questiones*, Extra, De symonia, pro heresi condempnat.

1476/1477 Nisi – Dei] Ioh. 3, 5 || **1477/1478** Nisi – sagwinem] Ioh. 6, 54 || **1479/1481** Nisi – celorum] Matth. 5, 20 || **1482/1487** Crisostomum – etc] *cfr.* PS. CHRYSOST., *In Matth.* 12 (col. 697) || **1484/1485** Iterum – Domino] Matth. 5, 33 || **1486/1487** Ego – omnino] Matth. 5, 34 || **1488/1490** Cristus² – non²] X 2.24.26, FRIEDBERG II, 369 || **1491** Excommunicamus – hereticis] *cfr.* X 5.7.13, FRIEDBERG II, 787-789 || **1491/1492** Etsi – symonia] *cfr.* X 5.3.18, FRIEDBERG II, 754-755

1476 sancto] *om.* **BL**; potest] *om.* **B** || **1477** videre] introire in **L**; hic] *om.* **U** || **1478** Filii hominis] etc **J**; hominis – sagwinem] *om.* **B**; et – sagwinem] *om.* **L**; eius sagwinem] *om.* **W**; etc] *om.* **J** || **1479** iusticia – habundaverit] habundaverit iusticia vestra **L** || **1481** Mathei V] *om.* **V**; V] VI **U**; Cristi] decem **D** || **1482** quartum scilicet] *om.* **CJ**; de] *om.* **B** || **1483** exprimens] exponens **W** || **1485** reddes] reddas **CJLFK** iuramentum] iuramenta **E**; Domino] tuo Domino **F**; Subiungit] subdit **V** || **1486** superhabundare] habundare **L**; cum dicit] *om.* **G** || **1487** etc] *om.* **K**; Quod] Quod quidam **F** || **1489** sermo vester] vester sermo **B** || **1490** et] *om.* **MW** || **1491** et – capitulo] *om.* **J**

- XXV^{us}. Item allegant Apostolum I Corinthiorum XI, ubi
1495 dicit: *Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem* etc.
Respondetur, quod licet Cristus post cenam ministravit hoc
sacramentum sub utraque specie, non tamen precepit, quod
post cenam vel quod sub utraque specie deinceps ab | V 59v
omnibus sumeretur, sed hoc dispositioni apostolorum et
1500 suorum successorum reservavit, ut potest elici ex dictis
Augustini Ad Ianuarium (supra allegatum) | in probacione 2^e B 160v
conclusionis. Quia eciam Apostolus tunc non poterat illis
totum agendi ordinem insinuare, post verba predicta
subiunxit dicens: | *Cetera cum venero, ordinabo*. Eciam dici L 251vb
1505 potest, quod qui communicat corpori, communicat et sagwini,
et ergo sumere sub una specie tantum non est contra
tradicionem Apostoli. Eciam secundum Allexandrum de
Halys Dominus insinuat modum conficiendi et sumendi, ergo
| convenienter | dispensavit sub duabus speciebus. E 54r
1510 K 221vb
- [XXVI^{us}. Supra in responsione 2^e conclusionis dictum est
de similitudine illa, scilicet sicut inmutatum est post cenam
communicare, sic et inmutari potest, scilicet communicare sub
| utraque specie, quod valde claudicat. Ubi patet per G 183rb F
22v
W 264v

1494/1509 Item – speciebus] *cfr.* HARDT (col. 589-590); MANSI (col. 159) || **1495** Dominus – panem] I Cor. 11, 23 || **1501** Augustini – Ianuarium] AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233) = De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334; *vide supra p. 126*; *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 228) || **1504** Cetera – ordinabo] I Cor. 11, 34 || **1507/1508** Allexandrum – Halys] *cfr.* ALEX. HAL., *Summa theol.* 4, q. 10, par. 5 (p. 352-354); *vide supra p. 130*

1494 XXVus] *in marg.* EF, Vicesimo quinto W; allegant] allegant pro se F; Corinthiorum] ad Corinthios UMJFK || **1497** quod] *om.* CJ || **1498** quod] *om.* CJK; deinceps] ut deinceps CJ || **1499** omnibus] hominibus BW; apostolorum] discipulorum L || **1500** ut] quod K || **1501** supra allegatum] *om.* E || **1502** Apostolus tunc] tunc Apostolus D; tunc] *om.* L || **1504** subiunxit] subiungit J; dicens] *om.* L; Cetera] Et cetera UCJ || **1506** et] *om.* D; tantum] *om.* J || **1506/1507** contra tradicionem] contra dicionem V || **1508** conficiendi – sumendi] sumendi et conficiendi B; ergo] et ergo V || **1511** XXVIus] *in marg.* EF, Vicesimo sexto W; est] *om.* C || **1512** est] est illud CJ || **1513** sic et] et sic D

Augustinum, quod bene verum est, quod non precepit 1515
 Dominus, quod semper post alios cibos sumeretur, sed si
 Dominus hoc monuisset, nemo inmutasset, ut ibi. Sed quod
 homo tenetur hoc sacramentum sumere ex mandato Domini
 dicentis: *Hoc facite in meam commemorationem* et iterum: *Nisi*
manducaveritis etc., patet manifeste supra in responsione 1520
 J 252vb precedentis conclusionis | per sanctum Thomam et alios, ut
 ibi. Et sic dicit Lira, I Corinthiorum XI, quod Apostolus ibi
 arguit Corinthios de hoc, quod male se habebant circa
 sacramentum eucaristie quantum ad cibum, quia aliqui
 eorum pransi sumebant. Ideo dicit: Quid dicam vobis super 1525
 hoc facto? Laudo vos de hoc? Interrogative dicit et respondet:
 In hoc non laudo. Post hoc ostendit huius sacramenti
 dignitatem, institutionem et usum ecclesie circa
 sacramentum, inducens fideles ad eius | debitam
 U 89r sumpcionem, ibi: *Hoc facite, quocienscunque biberitis, in meam* | 1530
 G 183va *commemorationem*, ita quod bene quinquies facit mencionem
 D 193r de manducacione | et bibicione calicis et de hoc non
 reprehendit eos. „Nullo enim modo, quod dominus iubet,
 servus bonus prohibet,“ ut supra.

1515/1517 quod² – inmutasset] *cfr.* AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233) ||
1519 Hoc – commemorationem] Luc. 22, 19; I Cor. 11, 24 ||
1519/1520 Nisi manducaveritis] Ioh. 6, 54 || **1525/1527** Quid –
 laudo] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 11, 22 ad ‘Quid dicam vobis’,
 ‘Laudo vos’, ‘In hoc non’ (col. 291) || **1527/1530** Post –
 sumpcionem] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 11, 23 ad ‘Ego enim’
 (col. 291) || **1530/1531** Hoc – commemorationem] I Cor. 11, 25 ||
1533/1534 Nullo – prohibet] C. 28 q. 1 c. 9, FRIEDBERG I, 1083; *vide*
supra p. 127

1515 quod¹] *om.* **D** || **1516** Dominus] *om.* **B**; quod] quod non **L**; sed]
 et **V** || **1517** inmutasset] hoc mutasset **K** || **1519** in –
 commemorationem] etc **DBF**, *om.* **V**; commemorationem]
 commemorationem etc **MJL**, etc **K** || **1520** etc] carnem Filii etc **J**,
 carnem etc **MK**, *om.* **L**; manifeste supra] eciam supra manifeste **U** ||
1522 sic] sicut **J**; Corinthiorum] ad Corinthios **UMJL FK**; XI] **X F**
 ibi²] ubi **V** || **1522/1523** ibi arguit] arguit ibi **DE** || **1524** quia]
 quod **D** || **1525** pransi] perverse **B**, *om.* **V** || **1530** sumpcionem]
 suscepcionem **V** || **1532** et²] *om.* **V** || **1533** dominus] Deus **J** ||
1534 bonus] *om.* **G**

- 1535 Et quia | secundum Thomam, supra, mandatum est Domini dicentis: *Hoc facite in meam commemorationem* | et iterum: *Nisi manducaveritis carnem* etc. et per doctores | dicentes, quod nisi dicit necessitatem, si ergo Apostolus sic disposuit Corinthiis huiusmodi usum sacramenti et sic habuit dispositum ecclesia primitiva et ordinatum, sicut concedunt doctores tamquam manifestum in principio | tercie conclusionis et in presenti responsione dicunt, quod hoc reservavit dispositioni apostolorum, mirum ultra modum, quare doctores huiusmodi dispositionem nituntur impedire, quam apostoli in primitiva ecclesia ordinauerunt, | cum a fidelibus sic sumeretur sub utraque specie, ut per se fatentur, et nichilominus condemnare sub pretexto consuetudinis | eorum, que tamen non liberabit, sed *veritas liberabit vos?*
- 1540
- 1545
- Allegant postea Allexandrum de Halis: Si velit Allexander cum doctoribus, quod conficientes sic debent sumere, aliis tamen fidelibus non exclusis, | bene; si autem volunt, quod conficientes tantum, habent contra eos ecclesiam primitivam, | que omnibus fidelibus sic ministravit, | ut sepe dictum est supra. Ideo dicit Iohannis XVII: *Non pro eis rogo tantum, sed pro eis, qui credituri sunt per verbum eorum in me.* Et | Marci XIII dicitur: *Quod autem dico vobis, omnibus dico: vigilate,* ubi dicit Lira: „Ostendens, quod non loquebatur pro discipulis
- 1550
- 1555
- B 161r
K 222ra
C 177v
M 73r
F 23r
L 252ra
G 183vb
E 54v
W 265r
V 60r

1535 secundum Thomam] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502^{ab}); *vide supra p.* 187 || **1536** Hoc – commemorationem] Luc. 22, 19; I Cor. 11, 25 || **1537** Nisi – carnem] Ioh. 6, 54 || **1548** veritas – vos] Ioh. 8, 32 || **1549** Allexandrum – Halis] *vide supra p.* 129-130 || **1554/1555** Non – me] Ioh. 17, 20 || **1556** Quod – vigilate] Marc. 13, 37 || **1557/1558** Ostendens – futuris] NICOL. LIR., *Postil. ad Marc.* 13, 37 ad ‘Quod autem vobis’ (col. 621)

1535 Et – supra] *om.* **E** || **1536** commemorationem] commemorationem etc **J** || **1537** carnem] carnem Filii hominis **LF**, *om.* **UDMCJEKW**; carnem etc] *om.* **VB** || **1538** dicentes] *om.* **K** || **1540** ecclesia] in ecclesia **M** || **1545** a] *om.* **J** || **1547** sub pretexto] *om.* **B** || **1550** quod] quod cum **W**; sic debent] debent sic **CJ** || **1551** bene] unde etiam **B** || **1553** fidelibus] *om.* **G** || **1554** supra] *om.* **V**; Ideo] Unde **ME**; dicit] dicitur **B** || **1556** dicitur] *om.* **M**; dico vobis] vobis dico **L**

tantum, sed pro omnibus fidelibus presentibus et futuris.“
 Ideo dicit Crisostomus, quod Cristus „docuit apostolos XII et
 sub apostolis LXXII et ceteros cristianos“. Unde post 1560
 resurrectionem suam dixit, Mathei ultimo: *Docentes eos servare,*
 K 222rb *quecumque mandavi vobis,* | „videlicet,“ secundum Liram |
 J 253ra „sacramenta a Cristo instituta et alia ad fidem catholicam
 B 161v pertinentia“. Non enim dixit, Iohannis ultimo: Petre, | amas
 me, pasce teipsum tantum, sed: *Pasce oves meas. Pascite ergo,* 1565
qui est in vobis gregem Dei, I Petri ultimo.

XXVII^{us}. Item allegant Gelasium papam, qui dicere videtur,
 quod sumentes sub specie panis tantum iudicantur rei peccati
 sacrilegii, „quia divisio unius eiusdemque mi|sterii sine 1570
 grandi sacrilegio non potest provenire“. | Respondetur
 secundum eosdem doctores, Allexandrum de Halis et
 sanctum Thomam et glozatores Decreti, quod canon ille
 intelligitur de conficientibus. Et secundum sanctum Thomam

1559/1560 docuit – cristianos] Ps. CHRYSOST., *In Matth.* 3 (col. 649)
 || 1561/1562 Docentes – vobis] Matth. 28, 20 ||
 1562/1564 videlicet – pertinencia] NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 28,
 20 ad ‘docentes eos servare omnia’ (col. 472) || 1565 Pasce – meas]
 Ioh. 21, 17 || 1565/1566 Pascite – Dei] I Petr. 5, 2 ||
 1568/1587 Item – acquiescere] *cfr.* HARDT (col. 590-592); MANSI
 (col. 159-160) || 1570/1571 quia – provenire] *De consecr. D.* 2 c.
 12, FRIEDBERG I, 1318; *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 82); *cfr.* HUS, *Sang.*
Christ. (f. 42v); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 246) || 1573/1574 canon –
 conficientibus] *cfr.* ANDR. BROD., *Utrum licitum* (p. 164-165); *cfr.*
 PETR. PULK., *Conf.* (p. 245)

1558 tantum] *del.* L; et] aut L || 1560 apostolis] apostolos E; LXXII]
 septuaginta discipulos Ps. Chrysost. || 1561 eos] vos B ||
 1562 videlicet] patet B || 1564 enim] autem W; dixit] Cristus B, *om.*
 L || 1565 teipsum tantum] temetipsum D, tantum teipsum B
 tantum] *om.* L || 1566 est] *om.* DJ; est – vobis] in vobis est L; I –
 ultimo] *om.* L; ultimo] ultimo etc KW || 1568 XXVIIus] *in marg.*
 EF, Vicesimo septimo W || 1570 eiusdemque] eiusque C ||
 1571 provenire] pervenire M || 1572 et] *om.* L || 1573 sanctum]
 secundum DJ || 1574 sanctum] *om.* J

- 1575 „perfeccio sacramenti non est in usu fidelium, sed in consecratione materie. Et ideo nichil derogat perfectioni huius sacramenti, | si populus sumat sub specie panis, dummodo sacerdos consecrans sumat sub utraque specie.“ D 193v
- Item si forte arguitur, quod sumpcio sub utraque specie sit
- 1580 maioris meriti, ut concedat Allexander de Halis, ergo sic sumi debet, respondetur, quod licet staret | sumpcionem sub utraque specie esse maioris meriti ratione augmentationis devocionis, tamen videtur, quod sumere sub una specie tantum obediendo in hoc laudabili et approbate consuetudini
- 1585 ecclesie sit in laicis maioris meriti, quam exigere vel sumere sub utraque specie, quia *quasi scelus ydolatrie est nolle acquiescere.*
- | XXVIII^{us}. Gelasius papa nullam facit mencionem de
- 1590 conficientibus, sed de sumentibus, cum dicit: „Comperimus, quod quidam sumpta tantummodo corporis sacri porcione.“ Et sequitur: „Aut integra sacramenta percipiant“ etc. Et quare sacerdos | in sumendo non integrum | conmitteret sacrilegium et non laicus, non videtur ratio, | cum ratione
- 1595 comunicacionis | non est sacerdos preferendus nec econverso, sed qui se melius per devocionem disponit. K 222va W 265v L 252rb G 184rb M 73v

1575/1578 perfeccio – specie] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80. a. 12 (p. 503^b); *cf.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 246) || **1579/1580** sumpcio – Halis] *non inveni* || **1586/1587** quasi – acquiescere] I Reg. 15, 23 || **1590/1591** Comperimus – porcione] De consecr. D. 2 c. 12, FRIEDBERG I, 1318; *cf.* IAC., *Pius Iesus* (p. 82); *cf.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42r) || **1592** Aut – percipiant] *ibid.*

1577 huius sacramenti] sacramenti huius **L** || **1580/1582** ut – meriti] *om.* **G** || **1580** concedat] concedit **DJL** || **1582** augmentationis] maioris augmentationis **K** || **1583** quod] *om.* **L**; una] *om.* **B** || **1585** exigere – sumere] sumere vel exigere **J**; vel] et **W** || **1586** est] *om.* **CJ** || **1589** XXVIII^{us}] XXXVIII *in marg.* **E**, *in marg.* **F**, Vicesimo octavo **W**; nullam] non **G** || **1590** de] *om.* **D** Comperimus] *om.* **D** || **1591** tantummodo] tantum **LW**; sacri] sacra **L** || **1595** non – sacerdos] sacerdos non est **J**; preferendus] preferendus layco **F** || **1596** se] *om.* **W**; disponit] disposuit **D**

- B 162r Sacerdos enim ratione | caracteris conficit, sed ratione
 E 55r devocionis communicat. „Sic man bonis sapiebat, prout
 vo|lebant, *deserviens uniuscuiusque voluntati, ad quod quisque
 volebat, convertebatur*“, ut Sapiencie XVI et Lira Numeri XI. 1600
 Nec Gloza dicti canonis Comperimus excludit alios a
 C 178r conficientibus, cum dicit: „Nam infirmus vel | sanus in
 necessitate sine vino sumere potest.“ Et sic excipit
 „necessitatem, que legem non habet“, de quo supra. Cristus
 enim non conficientibus, ymmo, secundum Gwillelmum, 1605
 laicis in personis laicalibus existentibus sic dedit et primitiva
 ecclesia sic tenuit. Et hoc *sufficit discipulo, ut sit sicut magister
 eius*, | Mathei X.
 J 253rb
 Et dicit Lira I Corinthiorum X, „quod eucaristie
 U 90r sacramentum est quoddam | spirituale nutrimentum, et ideo 1610
 fit sub duplici specie, scilicet potus et cibi, quia utrumque
 requiritur ad rationem nutrimenti perfecti“. Et Thomas, ubi
 supra, questione LXXIII manifeste dicit, „quod dicitur unum

1597/1598 Sacerdos – communicat] *cf.* MATTH. JAN., *Regulae* l. 3, tr. 3, c. 13 (p. 105) || **1598/1600** Sic – convertebatur] NICOL. LIR., *Postil. ad Num.* 11, 6 ad ‘nihil alius respiciunt oculi nostri nisi man’ (col. 1233); *cf.* Sap. 16, 21 || **1602/1603** Nam – potest] De consecr. D. 2 c. 12, glossa ad ‘aut integra’ (col. 1917) || **1604** necessitatem – habet] De consecr. D. 1 c. 11, FRIEDBERG I, 1297; *vide supra p. 142* || **1604/1606** Cristus – dedit] *cf.* GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 254r^b) || **1607/1608** sufficit – eius] Matth. 10, 25 || **1609/1612** quod – perfecti] NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 10, 16 ad ‘nonne communicatio’ (col. 278) || **1613/1621** quod – potus] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 73, a. 2 (p. 434^a); *cf.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 44r)

1597 sed] et V; ratione²] ratione communicationis W || **1598** man] manna DM, man *in marg.* id est manna B; man bonis] bonis man id est manna J || **1600** XVI] XI° M, XIII J || **1601** canonis] capituli UW; a] *om.* B || **1602/1603** in – vino] sine vino in necessitate E || **1603** necessitate] necessitatibus D; sine – potest] potest sine vino sumere L || **1605** enim] autem W || **1606** laicis] discipulis M || **1606/1607** primitiva ecclesia] ecclesia primitiva L || **1607/1608** magister eius] suus magister L || **1609** Corinthiorum] ad Corinthios UMJLFK || **1611** sub] de L; potus – cibi] cibi et potus J || **1612** requiritur] reperitur M || **1613** manifeste dicit] dicit manifeste L

	sacramentum, quia ordinatur ad spiritualem refectionem,	V 60v
1615	que corporali conformatur. Ad corporalem autem	K 222vb
	refectionem duo requiruntur, scilicet cibus, qui est	F 24r
	alimentum siccum, et potus, qui est alimentum humidum; et	G 184va
	ideo etiam ad integritatem huius sacramenti duo concurrunt,	
	scilicet spiritualis cibus et spiritualis potus, secundum illud	
1620	Iohannis VI: <i>Caro mea vere est cibus et sagwis meus vere est</i>	
	<i>potus.</i> “ Ideo questione LXXVI dicit, quod „hoc est conveniens	
	usui huius sacramenti, ut seorsum exhibeatur fidelibus	
	corpus Cristi in cibum et sagwis in potum,“ de quo	D 194r
	multociens supra etiam per Gwillhelmum. Idem dicit Iulianus	
1625	papa De consecracione, distincione II, <i>Cum omne</i> : „Illud	
	vero, quod pro complemento communionis intinctam tradunt	
	eucaristiam populis, nec hoc prolatum ex ewangelio	
	testimonium receperunt.“ Et sequitur: „Seorsum enim panis	
	et seorsum calicis commendacio memoratur.“ Sic enim Cristus	
1630	instituit et primitiva ecclesia tenuit, prout superius sepius	
	patuit.	W 266r
	Quod etiam maioris meriti dicitur esse, prout allegant	B 162v
	doctores secundum Allexandrum de Halis, quamvis in isto	
	dicto non est ipsis doctoribus famosus doctor, nec approbant	
1635	sive recipiunt sicut superius in tercia conclusione eum in	G 184vb
	eo, quod videbatur pro eis, tamquam famosum doctorem	
	receperunt, hic autem glozant et sub specie obediencie	

1620/1621 Caro – potus] Ioh. 6, 56 || **1621/1623** hoc – potum] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 76, a. 2 (p. 457^a) || **1625/1628** Illud – receperunt] De consecr. D. 2 c. 7, FRIEDBERG I, 1316 || **1628/1629** Seorsum – memoratur] *ibid.* || **1632/1633** Quod – Halis] *cfr. supra p. 194* || **1635** superius – conclusione] *cfr. supra p. 129-130*

1614 quia] quod **D**;spiritualem refeccionem] refeccionem spiritualem
M || 1615 corporali] corporale **D**; corporali conformatur]
conformatur corporali **B** || 1617 est] *om.* **CJ** || 1620 Iohannis] *om.*
B;et] *om.* **E** || 1621 est] *om.* **B** || 1624 supra eciam] eciam supra **L**
|| 1626 vero] *om.* **D** || 1627 prolatum] probatum **CJ** || 1629 Sic] Si
E || 1630 primitiva] *om.* **J** || 1632 eciam] *om.* **M**; maioris] *om.* **V**
esse] *om.* **D** || 1634 dicto] *om.* **V**; est] *om.* **M**; ipsis] cum ipsis **L** ||
1636 eo] toto **W** || 1637 hic] hinc **B**

K 223ra	evadere nituntur. Cum tamen subditi non tenentur prelati obedire, inquan tum deviant a Cristo, I Corinthiorum XI: <i>Imitatores mei estote, sicut et ego Cristi.</i> Inferiora enim 1640
L 252va	naturaliter imitantur superiora et in hoc consistit perfectio eorum. Primum autem verum exemplar imitationis est
E 55v	Filius Dei, Iohannis I ^o : <i>Omnia per ipsum facta sunt</i> , propter quod omnium perfectio consistit in imitatione huius exemplaris. Ideo dicitur Mathei XIII in Omelia super illo: 1645 <i>Simile est regnum celorum homini, qui seminavit bonum semen</i> etc., quod „Cristus Petro mandat omnibusque in Petro: M 74r J 253va <i>Sequere me</i> , ac si dicat: Imitando me michi conformis efficere. Insinuat hic Dominus loquens Moysi et in Moise cunctis ecclesie rectoribus: Omnia, inquit, facies ad exemplar, 1650 quod tibi monstra tum est in monte. Quid est ‘ad F 24v exemplar’? Hoc est ad uniformitatem et hoc in monte, id est in Cristo. Extra hunc montem precipitium est, digressio est, in digressionem distortio, in distortione dissimilitudo, in dissimilitudine deformitas, in deformitate denique 1655 monstrum invenitur, quoniam ipsa deformitas monstrum est. Ergo si extra hunc montem es, extra formam es, quoniam ipsa forma in monte, id est in Cristo, est. Omne enim

1640 Imitatores – Cristi] I Cor. 11, 1 || 1640/1645 Inferiora –
exemplaris] *cfr.* NICOL. DRESD., *Sermo Nisi manducaveritis* (p. 184) ||
1643 Omnia – sunt] Ioh. 1, 3 || 1646 Simile – semen] Matth. 13, 24
|| 1647/1660 Cristus – facit] FOLC. SITT., *Hom.* (p. 325-326) ||
1648 Sequere me] Act. 12, 8 || 1650/1651 Omnia – monte] *cfr.*
Hebr. 8, 5; *cfr.* Ex. 25, 40

1638 evadere nituntur] nituntur evadere L; tenentur] teneantur J ||
1639 inquan – tum] *om.* D; deviant] debeant U; Corinthiorum] ad
Corinthios UMLFK || 1643 per – facta] facta per ipsum D ||
1645 XIII] XIII° V; in] *om.* D; super] supra F; illo] isto
UUDMCJBLEFKW || 1646 bonum semen] semen bonum B ||
1647 Petro^{1]} in Petro L; in] *om.* L || 1648 dicat] diceret B, sic dicat
W; michi] *om.* E || 1649 hic] hec UUDMCJBLEFKW; Moise] Moysi
V || 1650 facies] facias CB || 1651/1652 Quid – monte] *om.* V ||
1651 ad] aliud M || 1652 est^{1]} *om.* L; hoc in] in hoc J; id est] hoc J ||
1655 denique] *om.* L || 1656 ipsa] ipsarum K; monstrum^{2]} *om.* K
monstrum est] est monstrum L || 1657 Ergo] *om.* K || 1658 id est]
et D; in^{2]} *om.* B

- membrum, quod suo capiti non congruit, a conformitate
1660 recedit, monstrum facit.“ Hec et plura alia ibi. Ipsi namque
prelati non habent precipere, prout et quando eis placet, cum
non sint Domini subditorum, sed eorum ministri, ut dicit
Lira, I Corinthiorum III, super isto: *Omnia vestra sunt*, et
Colossensium I super | isto: | *Cuius factus sum ego minister*. K 223rb
1665 Relinquitur ergo, quod contra eorum inhibicionem sine B 163r
trepidacione | fideles possunt accipere sacramentum, D 194v
secundum quod superior, scilicet Cristus, instituit, quia „lex
superioris per inferiorem tolli non potest,“ ut De eleccione,
Ne Romani, | in Clementinis, „cum nec habeat imperium par W 266v
1670 in parem,“ ut Extra, De eleccione, *Innotuit*. „Unde Propheta
ait: ‘Numquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea?
Aut exaltabitur serra contra eum, qui trahit eam?’ Hiis | ita V 61r
ex divina Scriptura conmemoratis sole clarius probavimus
non posse quemquam, qui minoris auctoritatis est, eum, | G 185rb
1675 qui | maioris potestatis et auctoritatis est, iudiciis suis adicere C 178v
aut propriis diffinicionibus subiugare.“ Hec XXI distincione,
Inferior. Cum ergo Cristo data sit omnis potestas in celo et in
terra, quis auderet eum sibi subiugare propriis suis

1661/1662 cum – ministri] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 3, 21 ad
‘omnia enim vestra sunt’ (col. 223); *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad Col.* 1,
25 ad ‘factus sum ego’ (col. 616) || **1663** Omnia – sunt] I Cor. 3, 21
|| **1664** Cuius – minister] Col. 1, 25 || **1667/1668** lex – potest]
Clem. 1.3.2, FRIEDBERG II, 1135 || **1669/1670** cum – parem] X
1.6.20, FRIEDBERG II, 62 || **1670/1676** Unde – subiugare] D. 21 c.
4, FRIEDBERG I, 70 || **1677/1678** Cristo – terra] *cfr.* Matth. 28, 18

1662 Domini subditorum] subditorum Domini **J**; ministri] minister **B**
|| **1663** Corinthiorum] ad Corinthios **UMJLFK**; isto] illo **M**; et] *om.*
GCJB || **1664** Colossensium] ad Colossenses **UMLFK**, Galatarum
D; isto] illo **M** || **1665** inhibicionem] prohibicionem **L** ||
1666 fideles possunt] possunt fideles **UVDMCJBLEFKW** ||
1668 ut] *om.* **F** || **1669** nec] non **K**; habeat] habeant **M** || **1671** secat
in] seccatur **D** || **1672** Hiis] *om.* **B**; ita] itaque **M** || **1673** clarius
probavimus] probabilius clarius **B**; probavimus] probabimus
GUMLEFK, probabilius **V** || **1674** non – quemquam] quemquam
non posse **L**; est] *om.* **L** || **1674/1675** eum – est] *om.* **B** ||
1675 potestatis – auctoritatis] auctoritatis et potestatis **D** ||
1678 quis] *om.* **J**

diffinicionibus legem suam ewangelicam ad libitum ipsius
limitando, nisi esset *filius perdicionis, qui extollitur super omne* 1680
id, quod dicitur Deus? Ille enim putabit se posse inmutare
F 25r tempora et leges, ut supra. „Quod enim Deus instituit, |
nephias est crimen appellari. Cum non possint inter peccata
deputari, que lex precipit. Quia quidquid bene gestum fuerit
et secundum precepta legalia custoditum, non potest 1685
facientibus deperire,“ ut XXVI distincione, *Deinde*. Pre
L 252vb omnibus ergo audiendus est Cristus, ut supra | secundum
E 56r Symonem de Cassia et in Concordanciis. Ymmo | non debet
K 223va esse nobis vilioris | condicionis quam Pilatus, qui Iohannis
J 253vb XIX dicit: *Quod | scripsi, scripsi*. Sufficit ergo, quod | ita 1690
U 91r scriptum sit. Et patet, quod valde impertinenter ad
G 185va propositum allegant, quod scribitur primi | Regum XV et
allegative LXXXI distincione, *Si qui*, scilicet quod *scelus*
ydolatricie | est, nolle acquiescere, cum non intendit Scriptura |
B 163v ista obediendum esse contra legem Dei et sanctorum ritum, 1695
M 74v ut videntur pretendere, qui allegant eam ad presentem
materiam communionis, sed secundum legem Dei non
obedire eciam cuicunque est reprehensibile.

Et in isto sensu allegatur in dicto canone *Si qui* per
Gregorium, scribens omnibus per regnum Ytalicum et 1700

1680/1681 filius – Deus] II Thess. 2, 3-4 || 1681/1682 Ille – leges]
cfr. Dan. 7, 25; *vide supra p.* 125, 132 || 1682/1686 Quod –
deperire] D. 26 c. 3, FRIEDBERG I, 96-97 || 1686/1687 Pre –
Cristus] *vide supra p.* 124; *cfr.* D. 8 c. 9, FRIEDBERG I, 15 ||
1690 Quod – scripsi²] Ioh. 19, 22 || 1693/1694 scelus –
acquiescere] I Reg. 15, 23; *cfr.* D. 81 c. 15, FRIEDBERG I, 285

1679 ipsius] suum JL || 1681 id] illud F, *om.* DW; putabit] putavit
LK; se] *om.* G || 1683 non] *om.* K; possint] possit W ||
1684 precipit] precepit DF; bene] *om.* E || 1685 secundum] inter L
|| 1686 facientibus] patientibus K; deperire] impedire K; Deinde]
Inde L; Pre] Pro D || 1687 ergo] igitur M || 1689 esse] *om.* W
nobis] *om.* K; condicionis] *bis* K || 1690 XIX] XX B; Sufficit] facit
CJ; ita] *om.* J || 1693 allegative] allegat ibi F; LXXXI] LXXX L
scilicet] *om.* K; scelus] zelus M || 1695 ista] illa *corr. ex.* ista F, ista
suprascriptum ita W || 1696 eam ad] et B || 1698 cuicunque –
reprehensibile] est reprehensibile cuicunque L || 1699 canone]
capitulo MLK

- Tewtonicorum, ut sic: „Si qui presbiteri sunt, dyaconi vel subdiaconi, qui in crimine fornicacionis iaceant, interdicimus eis ex parte Dei omnipotentis et sancti Petri auctoritate ecclesie introitum, usque dum peniteant et | emendent. Si
 1705 qui vero in peccato suo perseverare maluerint, nullus vestrum eorum audire presumat officium, quia benedictio eorum vertetur | in malediccionem et oracio eius in peccatum
 testante Domino per prophetam: ‘Maledicam,’ inquit, ‘benediccionibus vestris.’ Qui vero huic saluberrimo precepto
 1710 obedire noluerint, ydolatrie peccatum incurrent Samuele teste et beato Gregorio instruente: | ‘Peccatum aureliolandi est non obedire et scelus ydolatrie est nolle acquiescere’. Peccatum ergo paganitatis incurrit quisquis, | dum
 1715 cristianum se esse asserit, sedi apostolice obedire contempnit.“ Hec ibi. In illa enim sententia residet Apostolus, cum dicit: *Si quis frater nominatur fornicator aut avarus, | cum huiusmodi nec cibum sumere nec ave ei dicere nec*
 1720 *est*, Luce XIII. Sic suomodo dicitur 1, questione 7: „Pervenit ad nos fama sinistra, quod quidam episcoporum non sacerdotibus proprie dyocesis decimas atque cristianorum oblaciones conferant, sed potius laicalibus personis, videlicet militum sive servitorum vel, quod gravius est, consagwineis.

1701/1715 Si – contempnit] D. 81 c. 15, FRIEDBERG I, 284-285 ||
1716/1717 Si – sumere] I Cor. 5, 11 || **1717/1718** nec² – recipere]
cfr. II Ioh. 1, 10 || **1719** sicut – publicanus] Matth. 18, 17 ||
1719/1720 neque – est] Luc. 14, 35 || **1720/1727** Pervenit –
 habeatur] C. 16 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 801 = C. 1 q. 3 c. 13,
 FRIEDBERG I, 417

1701 Si] *om.* W; sunt] sive E; vel] *om.* C || **1702** crimine] *corr.* in
 crimen F; iaceant] iaceant *suprascriptum* incidant F || **1703** Dei] *om.*
 M || **1705** maluerint] voluerint L; vestrum] nostrum V || **1707** in¹] *om.*
 B; eius] eorum L || **1708** per] *om.* K; prophetam] prophetam
 eius B || **1712** est¹] *om.* E; est²] *om.* VK || **1713** ergo] *om.* W
 quisquis] quisque MC || **1714** esse] *om.* M; obedire] *om.* U ||
1715 Hec ibi] *om.* V; ibi] ille D; enim] *om.* CJ || **1716** cum] quando J
 || **1717** nec³] vel U || **1718** sed] et UCJW || **1719** sicut] et sicut W
 || **1721** nos] aures vestras E || **1724** consagwineis] saguineis M

- occulta dedecoris, nec parietem effodimus, ut abhominatio
 1750 maior | appareat“. Nichil enim adhuc locuti sumus de symonia, prima et precipua heresi, ut I, questione ultima, *Patet*, de qua tamen vide supra in collectis ex Speculo aureo. F 26r
- Insuper timendum est de multis monstris inibi congregatis, de quibus pulchre in dicta Omelia, ubi supra, sic inquit: „O
 1755 clerice vel canonice tu, qui plures habes ecclesias, an ignoras, quia in uno corpore plura capita vel | sub uno capite plura corpora tibi constituens monstrum te facis bicapitilis B 164v
 nimirum vel tricapitilis, dum tu duas vel tres | ecclesias K 224rb
 tenes? Et sic deinceps, quo tibi plura succreverint beneficia,
 1760 plura succrescunt capita, et quo plura creverint, deformius monstrum coram Cristo et ecclesia apparebis et indeformis, quia cum Cristo conformis non es,“ „qui unus sponsus una contentus sponsa, unum caput | uno contentus corpore. G 186va
 Quid ergo amplius est, monstruosum est. Si quis enim vult
 1765 pingere aut sculpere ymaginem | veri hominis et illam pingit U 92r
 vel sculpit bicorporem vel tricorporem sub uno capite vel econverso, nonne potius ymago illa representabit monstrum | quam hominem? Sic et tu sacerdos, qui plures habes J 254rb
 ecclesias, plures curas. Tu prelate, qui plures tenes | L 253rb

1751 symonia – heresi] *cfr.* C. 1 q. 7 c. 27, FRIEDBERG I, 437-438 ||
1752 Speculo aureo] *vide supra p. 153-157* || **1754/1762** O – es] FOLC. SITT., *Hom.* (p. 325) || **1762/1785** qui – foro] *ibid.* (p. 327); *cfr.* NICOL. DRESD., *Puncta* (p. 68); NICOL. DRESD., *De proprio sacerdote et casibus* (f. 87r)

1749 parietem] pietatem **M**; ut] aut **L** || **1750** locuti sumus] sumus locuti **J**; de] et de **CJ** || **1751** et – heresi] heresi et precipua **L**; ut] quod **F** || **1752** *Patet om. B*; qua] quibus **M**; tamen] *om. W*; tamen – supra] *om. E*; vide] vides **F**; in] ex **W** || **1753** est] *om. E* || **1754** pulchre] *om. L*; ubi] ut **U**; ubi supra] *om. K*; sic] pulchre sic **L** || **1756** quia] quod **W**, *om. U* || **1756/1757** vel – corpora] *om. J* || **1757** corpora] capita **C**; constituens] constitues **C** || **1759/1760** beneficia – creverint] *om. J* || **1760** succrescunt] succreverint **V** || **1761** monstrum] *om. L*; indeformis] inde deformis *Folc. Sitt.* || **1762** qui] quoniam **F** || **1764** est¹] *om. M* monstruosum] monstrum **V**; enim] *om. G* || **1765** veri hominis] hominis veri **L** || **1765/1766** pingit – sculpit] sculpit vel pingit **V** || **1766** sub] vel sub **B** || **1769** plures¹] plurimas **M**; tenes] *om. F*

- dignitates, magis prenotas, magis representas monstrum 1770
 quam Cristum. Ergo figura es mendax, ymago fallax. O
 Domine Iesu, qualia et quanta monstra tu vides in ecclesia!
 E 57r Quisnam locus sanctorum, qui non | habeat monstrum?
 Habet parrochia, habet canonia, habent et ipsa monasteria.
 W 268r Habet parrochia monstrum sacerdotem trium | vel duarum 1775
 V 62r ecclesiarum tamquam | sub uno capite duo vel tria corpora
 gestantem. Habet canonia monstrum canonicum duarum vel
 trium prebendarum tamquam unum corpus duarum vel
 trium facierum. Habent denique et ipsa monasteria
 monstrum suum tamquam unum bicapitem monachum 1780
 K 224va negociatorem. Olim sane dicebatur clau|strum a claudendo,
 G 186vb hodie potius dicitur a claudicando, | quoniam viri claustrales
 rebus temporalibus inhantes quasi in utramque partem
 claudicant, dum servire Deo volunt | et mammonae, religioni
 F 26v et ambitioni, polo simul | et foro.“ Hec et multa | alia ubi 1785
 M 75v et ambitioni, polo simul | et foro.“ Hec et multa | alia ubi
 D 196r supra.

Huiusmodi ergo monstra, hereticos et anticristos non
 minimos, de quibus supra in canone *Pervenit*, primum de
 medio eorum abicientes, demum ordine debito et sine errore
 B 165r procedere possunt | ad corrigendum excessus et 1790
 reformatos mores aliorum, quia, ut dicit Felix papa, „qui
 trabem gestat in oculo, probatur non posse educere festucam
 de oculo fratris sui“. Et est ewangelium Mathei VII et Luce

1788 supra – Pervenit] C. 16 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 801 = C. 1 q. 3 c.
 13, FRIEDBERG I, 417; *vide supra* p. 200-201 || 1791/1793 qui – sui]
 C. 3 q. 7 c. 2, FRIEDBERG I, 526 || 1793 Mathei VII] *cf.* Matth. 7,
 3-5 || 1793/1794 Luce VI] *cf.* Luc. 6, 41-42

1770 dignitates] prebendas seu dignitates L || 1773 sanctorum]
 sanctorum est M || 1774 habent] et habent M || 1780 unum]
 Ianum *Folc. Sitt.*; monachum] *om.* L || 1781 dicebatur – strum]
 dicebantur claustra L || 1782 dicitur] dicuntur L || 1783 rebus
 temporalibus] temporalibus rebus L || 1784 volunt – mammonae] et
 mammonae volunt D || 1785 polo] celo F || 1787 ergo] *om.* K
 hereticos] *om.* J || 1788 in] *om.* M; primum] primum sicut trabem E
 || 1789 debito] debitorum U || 1790 procedere] precedere CJ
 excessus] accessus KW; et] ad B || 1790/1791 et reformatos] et
 reformatos U, et reformatum M, ad reformatum L || 1793 de
 oculo] *om.* B; de – sui] fratris sui de oculo L

- VI. Item Gregorius in Moralibus: „Qui sine peccato est
 1795 vestrum, primus in illam lapidem mittat. Ad aliena quippe
 punienda peccata ibant et sua reliquerant. Revocentur itaque
 intus ad conscienciam, ut prius propria corrigant, et tunc
 aliena reprehendant.“ Et sequitur: „Prius ipsi purgandi sunt,
 1800 per quos aliorum culpe feriuntur, ut ipsi iam mundi per
 ulcionem veniant, qui aliorum vicia corrigere festinant.“ Item
 Ambrosius super *Beati immaculati*: „Iudicet ille de | alterius U 92v
 errore, qui non habet in se ipso, quod condempnet. | Iudicet G 187ra
 ille, qui non agit eadem, que in alio putaverit punienda, ne
 cum de alio iudicat, in se ferat sentenciam. Iudicet ille, qui ad
 1805 pro|nunciandum nullo odio, nulla offensione, nulla levitate
 ducatur. Et post pauca: Bonus iudex nichil ex arbitrio suo
 facit | et domestice proprie voluntatis, sed iuxta leges et iura J 254va
 pronuncciat, et sicut se habet natura, decernit; obsequitur
 legibus, non adversatur, examinat cause merita, non | mutat. W 268v
 1810 Discite iudices, quem in | iudicando tenere debeatis
 affectum, quam societatem, quam sinceritatem. Qui iudicat, | L 253va
 non voluntati sue obtemperare debet, sed tenere, quod C 179v
 legum est. In iudicando cordi magis est custodia veritatis,
 quam obediencia voluntatis.“ Item Gregorius: „Postulatus
 1815 Deus iudicare de peccatrice non statim dat iudicium, sed prius
 se inclinans deorsum digito | scribebat in terra | typice nos E 57v
 F 27r

1794/1798 Qui – reprehendant] C. 3 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 526 = GREG. M., *Moral.* 14, 29, 34 (p. 718) || **1798/1800** Prius – festinant] C. 3 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 527 = GREG. M., *Moral.* 14, 29, 34 (p. 719) || **1801** Beati immaculati] Ps. 118, 1 || **1801/1814** Iudicet – voluntatis] C. 3 q. 7 c. 4, FRIEDBERG I, 527 || **1814/1821** Postulatus – dirimemus] C. 3 q. 7 c. 6, FRIEDBERG I, 528

1794 VI] XI° U || **1795** primus] primo U; illam] illum E; Ad] Et B aliena] alia CJ; quippe] om. L || **1796** itaque] ita B || **1797** ut] om. B; propria] propriam F || **1799** quos] aliquos F; feriuntur] sanantur D, ve(riuntur) W || **1802** quod] quid F; condempnet] dampnat V, condempnat DM || **1803** ille] om. B; non] om. D; que] que ideo F putaverit] noverit L || **1804** in] de F || **1807** et¹] bis J || **1808** et] om. F; sicut] sic D; se habet] habet se B || **1810** quem] quomodo F || **1810/1811** quem – quam¹] om. B || **1812** sue] om. F; obtemperare] hoc temperare M; obtemperare debet] debet obtemperare L || **1813** magis est] est magis J || **1815** dat] det L, om. F

- instruens, ut cum quolibet proximorum errata conspiciamus, non hec antea reprehendendo iudicemus, quam ad conscienciam nostram humiliter reversi digito discrecionis
- G 187rb eam sollerter exculpemus, | et quid in ea creditori placeat, 1820
quidve displiceat, examinacione dirimemus.“ Hec III,
questione VII, *Qui sine, Iudicet, Postulatus* et in concordanciis
ibi positis.
- B 165v Si ergo | in concilio sic procedatur excluso odio et a se
ipso incepto, non secundum arbitrium proprie voluntatis, sed 1825
- D 196v iuxta legem, | dicimus sine errore iudicatum, scientes, quod
„sicut stellas celi non extingwit nox, sic mentes fidelium
- K 225ra inherentes | firmamento sacre Scripture non obscuret
mundana iniquitas,“ ut XXXVIII distincione, *Sicut*. Si autem
- M 76r | per oppositum, tunc secus est credendum, sed legi Dei 1830
V 62v adherendum non obstantibus | quibuscunque vel
quorumcunque conciliis in ipsa non fundatis, ut dicit
Isydorus XI, questione ultima: „Si is, qui preest, fecerit aut
cuiquam, quod a Domino prohibitum est, facere iusserit, vel
quod scriptum est, preterierit, aut preterire mandaverit, 1835
sancti Pauli apostoli sententia ingerenda est dicentis: Eciamsi
nos aut angelus de celo ewangelizaverit vobis, preterquam
quod vobis ewangelizavimus, anathema sit. Si quis | prohibet,
quod a Domino preceptum est, vel rursus imperat fieri, quod
- U 93r

1827/1829 sicut – iniquitas] D. 38 c. 8, FRIEDBERG I, 142 ||
1833/1844 Si – habeatur] C. 11 q. 3 c. 101, FRIEDBERG I, 671-672

1817 cum] dum **VD**, *om.* **B**; quolibet] *om.* **G**; proximorum errata]
errata proximorum **L** || **1818** non] *om.* **F** || **1820** creditori] creatori
J, creditori *suprascriptum* id est cre... **K** || **1821** quidve] quid **W**
dirimemus] dirimemus *in marg.* id est exponemus **C**, dirimemus id
est exponemus **J**, *om.* **B** || **1822** Iudicet] Iudex **V**; Postulatus]
Postulator **W**; in] *om.* **W** || **1824** a] *om.* **V** || **1826** legem] leges **D**
quod] *om.* **F** || **1827** stellas] stellam **J** || **1828** obscuret] obscurat
BL || **1829** XXXVIII] XXVIII **E**, XXX **F**, LXXX **W** || **1833** preest]
prodest **K** || **1835** est] *om.* **L** || **1836** apostoli] *om.* **LF**; est] *om.*
VDM || **1837** aut] vel **J**; ewangelizaverit] aliud ewangelisaverit **L**
preterquam] preter **B** || **1837/1838** preterquam quod] quam **L** ||
1838 quod] *om.* **FW**; vobis ewangelizavimus] ewangelisavimus vobis
E; ewangelizavimus] ewangelisamus **V**, ewangelisaverimus **M** ||
1839 est] *om.* **G**; rursus] rursum **E**; fieri] *om.* **L**

- 1840 Dominus prohibet | fieri, execrabilis sit omnibus, qui diligunt Deum. Is, qui preest, si preter voluntatem Dei vel preter quod in sanctis Scripturis evidenter precipitur, vel dicit aliquid, vel imperat, | tamquam falsus testis Dei aut sacrilegus | habeatur.“ Item Fabianus papa ibidem: „Qui omnipotentem Deum metuit, nec contra ewangelium nec contra apostolos nec contra prophetas vel sanctorum patrum instituta agere aliquid ullomodo consentit.“
- 1845 Concludendo ergo secundum Iohannem Crisostomum ibidem: „Nolite timere eos, qui occidunt corpus, ne forte propter timorem mortis non libere dicatis, quod audistis, nec fiducialiter non predicetis omnibus, que in aure soli | audistis. Sicut ergo ex hiis verbis ostenditur, non solum ille proditor est veritatis, | qui transgrediens veritatem pro veritate palam mendacium loquitur, sed etiam ille, qui non libere veritatem pronuncciat, quam libere pronuncciare oportet, aut non libere veritatem defendit, quam libere defendere convenit, proditor est veritatis. Nam sicut sacerdos debitor est, ut veritatem, quam audivit a Deo, libere predicet, | sic laicus debitor est, ut veritatem, quam audivit | a sacerdotibus, probatam quidem in Scripturis, defendat fiducialiter, | quod si non fecerit, prodidit veritatem. Corde enim creditur ad iusticiam, oris autem confessio fit ad
- 1850 K 225rb
F 27v
L 253vb
- 1855 B 166r
G 187vb
E 58r

1844/1847 Qui – consentit] C. 11 q. 3 c. 95, FRIEDBERG I, 669 ||
1849/1863 Nolite – salutem] PS. CHRYSOST., *In Matth.* 25 (col. 761-762)

1840 fieri] *om.* **M** || **1841** Deum] eum **M**; si preter] *om.* **F**; quod] quam **F** || **1842** vel²] *om.* **D** || **1844** ibidem] *om.* **F** || **1846** contra] *om.* **E** || **1847** ullomodo] nullomodo **DE** || **1848** Iohannem] *om.* **B** || **1849** eos] *om.* **J**; ne] *om.* **W** || **1852** Sicut] Sic **G**; hiis] dictis **V**, predictis **D**; ille] *om.* **K** || **1853** proditor est] est proditor **BW** || **1854** loquitur] loquitur etc **C** || **1857** convenit] conveniet **C**, convenit *suprascriptum* tenetur **F**; est veritatis] veritatis est **W**; Nam] *om.* **U** || **1858** debitor] debitus **V** || **1860** quidem] quidam **CBW** in] *om.* **J** || **1861** prodidit] prodit **V** || **1862** oris] ore **UJLFW** confessio] et confessio **W**; confessio fit] fit confessio **L**

salutem.“ Hec ibi. Concordat supra in quarta et quinta conclusione.

1865

C 29r	Condempnacio.	
D 197r	Die XV mensis Iunii. Cum in nonnullis partibus quidam temerarie asserere presumant populum cristianum debere sacrum eucaristie sacramentum sub utraque panis et vini specie suscipere et non solum sub specie panis, sed eciam sub specie vini populum laicum communicent, eciam post cenam vel alias non ieiunum, et communicandum esse pertinaciter asserant contra laudabilem ecclesie consuetudinem racionabiliter approbatam, quam tamquam sacrilegam dampnabiliter reprobare conantur, hinc est, quod sacrum Constanciense concilium adversus hunc errorem saluti fidelium providere satagens matura plurium doctorum tam divini quam humani iuris deliberacione prehabita declarat, decernit et diffinit: Quod licet Cristus post cenam instituerit et suis apostolis ministraverit sub utraque specie panis et vini hoc venerabile sacramentum, tamen hoc non obstante sacrorum canonum auctoritas laudabilis et	1870 1875 1880
K 225va		
U 93v M		
76v		
G 188ra		

1867/1922 Die – secularis] *cfr. Conciliorum oecumenicorum decreta* (p. 418-419)

1863 supra] *om. J*; quinta] in quinta **V** || **1864** conclusione] conclusione etc **DBE**, conclusione. Hec est concertacio Bohemorum cum concilio Constanciensi de communione eucaristie sub utraque specie et lege caute, ne erroris vicio maculeris. Deo gracias. Abba bene m[...] **J**, *hic desinit JW* || **1866** Condempnacio] Condempnacio Constanciensis concilii M^oCCCCXV XV Iun. **U**, Condempnacio communionis sub utraque specie ad vulgus **V**, Decretum concilii Constanciensis seu dampnacio utriusque speciei **C**, Condempnacio doctorum *in marg. E, in marg. super.* Decretum concilii Constanciensis de una specie, ibi Cum in nonnullis etc. **F**, *om. GBL* || **1868** temerarie] temerarii **K** || **1869** sacrum] *om. L* || **1869/1870** panis – specie¹] specie panis et vini **F** || **1870** specie suscipere] suscipere specie **C** || **1870/1871** suscipere – vini] *om. F* || **1871** vini] *om. VD*; laicum] laycalem **E**; communicent] communicarent **M** || **1874/1875** quam – dampnabiliter] *om. M* || **1875** est] *om. VD* || **1877** satagens] satagentes **V** || **1879** et] *om. E* || **1881** tamen] quod **E**; hoc non] non hoc **D**

- 1885 approbata consuetudo ecclesie servavit et servat, quod
huiusmodi sacramentum non debet confici post cenam,
neque a fidelibus recipi nisi in casu infirmitatis aut alterius
necessitatis a iure et ab ecclesia concesso et admissio. Et sicut
hec consuetudo ad evitandum | pericula aliqua et scandala
rationabiliter introducta est, sic potuit simili vel maiori
ratione introduci et rationabiliter observari, quod, licet in
1890 primitiva ecclesia huiusmodi sacramentum reciperetur a
fidelibus sub utraque specie, tamen postea a conficientibus
sub utraque specie et a laicis tantummodo sub specie panis
suscipiatur, cum firmissime credendum sit et nullatenus
dubitandum integrum corpus Christi et sagvinem tam sub
1895 specie panis, quam sub specie | vini veraciter contineri. |
Quod huiusmodi consuetudo ab ecclesia rationabiliter
introducta et diutissime observata sit, habenda est pro lege,
quam non licet reprobare, aut sine ecclesie auctoritate pro
libito inmutare. Quapropter dicere, quod hanc
1900 consuetudinem | aut legem observare sit sacrilegium aut
illicitum, censi debet erroneum; et pertinaciter asserentes |
oppositum premissorum tamquam heretici sunt arcendi et
graviter puniendi per dyocesanos locorum seu officiales
eorum aut heretice pravitatis inquisitores in regnis seu
1905 provinciis, | in quibus contra hoc decretum forsitan fuerit
attemptatum, iuxta canonicas et legitimas sanctiones in
favorem catholice fidei contra hereticos | et eorum fautores
salubriter adinventas.
- Item ipsa sancta synodus decrevit, diffinivit et declarat
1910 super ista materia reverendis in Christo | dominis, principibus,

V 63r

F 28r

B 166v

L 254ra

K 225vb

G 188rb

E 58v

C 29v

D 197v

1884 post cenam] *om.* D || 1885 recipi] recipi non ieiunis V ||
1886 a] et a M || 1887 evitandum] evitanda E, vitanda *Conciliorum
oecumenicorum decreta* (p. 419) || 1890 huiusmodi – reciperetur]
reciperetur hoc sacramentum L || 1891/1892 tamen – specie¹] *om.*
BE || 1892 a] *om.* V || 1893 sit] est V, *om.* L || 1896 Quod] *bis* L
|| 1898 non licet] licet non D; ecclesie auctoritate] auctoritate
ecclesie L || 1902 tamquam] *om.* L; arcendi] censendi L ||
1903 locorum] eorum L; seu] aut L || 1905 provinciis] in provinciis
D; forsitan] forsitan L || 1906 attemptatum] acceptatum D,
adtemptandum F; in] et F || 1909 diffinivit] diffinit BE; et] *om.* F
declarat] declaravit E

primatibus, archiepiscopis, episcopis et eorum insecutoribus
 vicariis ubilibet constitutis processus esse dirigendos, in
 quibus eisdem committatur et mandetur <auctoritate> huius
 sacri concilii sub pena excommunicationis, ut effectualiter
 puniant contra hoc decretum excedentes. Eos vero, qui 1915
 communicando populum sub utraque specie exorbitaverint, et
 sic faciendum decreverint, si ad penitenciam redierint, ad
 gremium ecclesie suscipiant iniuncta eis pro modo culpe
 penitencia salutari. Qui vero ex illis | ad penitenciam redire
 non curaverint animo | indurato, per | censuras 1920
 ecclesiasticas per eos ut heretici sunt coercendi, invocato
 eciam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis.

F 28v
 U 94r
 G 188va

1911 episcopis] et episcopis L, om. K || 1912 constitutis] institutis
 M || 1913 auctoritate] *suppl. sec. Conciliorum oecumenicorum decreta*,
om. codd. || 1915 puniant contra] puniantur item D || 1916/1917 et
 – decreverint] *om. B* || 1918 suscipiant] *corr. sec. Conciliorum*
oecumenicorum decreta, suscipiantur *codd.* || 1922 secularis] secularis.
in marg. infer. signo carente manuque alia add. Nota in quodam
 tractatu concilii Constanciensis, qui sic incipit: ‘Appostolica docet
 sententia de viatrice sancta et universali ecclesia’, hoc habetur
 scriptum: In exordio nascentis ecclesie dedit clerus cunctis fidelibus
 sacramentum eucharistie sub utraque specie, quos tandem solidatos
 in fide unius speciei sub sola specie panis decrevit contentari V

	<i>Nescitis, cuius spiritus estis, Filius hominis non venit animas</i>	K 226ra
1925	<i>perdere, sed salvare</i> , Luce IX. Hanc enim legem, ut legitur in cronicis, Machmet docuit suis, ut scilicet persequerentur et occiderent, non Cristus. Et hoc proprium luporum, secundum Crisostomum super Matheum De imperfecto, ubi inter cetera sic inquit: „Numquid lupum ovis persequitur aliquando? Sed lupus ovem. Sicut enim et Chain persecutus est Abel, non Abel Chain; sic Ismahel persecutus est Ysaac, non Ysaac Ismahel; sic Esau Iacob, non Iacob Esau; Iudei Cristum, non Cristus Iudeos; heretici cristianos, non cristiani hereticos. Ergo ex eorum fructibus cognoscetis eos,“ scilicet	
1930	qui dant brachium seculare ad invocandum contra ewangelicam veritatem practicantes. Et sequitur per eundem: „Quem videris ergo in sagwine persecucionis gaudentem, lupus est.“ Et alibi dicit idem: „Qui vult esse cristianus verus, non solum non periuret, sed nec iuret; non solum non percuciat, sed nec percussus repercuciat; non solum sincere diligat amicos, sed et inimicos.“ Item Ambrosius: Aggrediantur adversarium non fuste, non saxo, sed	M 77r B 167r
1935		L 254 rb
1940		V 63v G 188vb

1924/1925 Nescitis – salvare] Luc. 9, 55-56 || **1925/1927** Hanc – Cristus] *cfr. e. g. IAC. VITR., Hist. orient. c. 6* (p. 120-140) || **1929/1934** Numquid – eos] Ps. CHRYSOST., *In Matth.* 19 (col. 739) || **1937/1938** Quem – est] *ibid.* || **1938/1941** Qui – inimicos] Ps. CHRYSOST., *In Matth.* 20 (col. 743) || **1942/1944** Aggrediantur – cristiani] *cfr. Ps. AMBR., Sermon. 2, c. 3-4* (col. 607); *cfr. MAX. TAUR., Sermon. 61, 3* (p. 245-246); *cfr. NICOL. DRESD., Tabule* (p. 64)

1924 Nescitis] Alia condemnatio adverso malorum hominum. Nescitis **V**, Alia condemnatio. Nescitis **D**, Reprobatio eiusdem decreti bohemia, sed nulla est invectiva tantum ad vulgares contra illud taliter qualiter facta. Nescitis **C**, Responsio contra illud decretum *in marg.* Nescitis **F**, Sequitur iudicatio Dei, que iam non curatur. Nescitis **K**; animas] *om. L* || **1925** legem] legem doctorum **E** || **1926** suis] suos **L** || **1927** Et] sed **E** || **1928** super] supra **F** De] De opere **U** || **1929** sic] *om. K*; inquit] dicit **VD**; Numquid] *om. K* || **1930** Sed] Non, sed **L**; Sicut] sic **UVDMCBLEFK**; Chain] in Cayn **M** || **1936** practicantes] predicantes **D**; eundem] eum **F** || **1940** percuciat] percuciet **GL**; nec percussus] percussus non **F** || **1941** et] etiam **V**, *om. D* || **1942** non¹] ut **B**; fuste] fusto **L**

mansuetudine et bonis operibus. Hec sunt arma fidei nostre.
Precepta Cristi arma sunt cristiani.

C 30r	Anticristus autem, secundum Thomam in Compendio,	1945
K 226rb	„compellit per minas et tormenta, quos aliter vincere non potest. Tanta vero, ut ait Dominus, tunc erit tribulacio, ut in errorem ducantur electi, si fieri potest. Et hoc innuitur in Apokalipsi, ubi dicitur: Pedes eius similes auricalco sicut in	
E 59r	camino ardenti. Per pedes ultima membra Cristi, per	1950
F 29r	caminum vero tribulacio vehemens designatur. Exhibent	
D 198r	enim cuncta, que in martiribus precedentibus sunt impleta genera tormentorum. Et sicut dicit Haymo: Illa temptacio non per partes, sed totum mundum simul exanimabit. Solventur enim demones nec possunt nocere, quantum	1955
G 189ra	vellent. Fideles vero illo tempore non predicabunt, quia tamquam excommunicati habebuntur tunc boni. Nec vendetur eis aliquid, nec emetur ab eis quidquam, nisi habeant characterem, id est signum aliquod, eciam ad literam, ut adherentes sibi cognoscantur et alii interficiantur; aut	1960
U 94v	nomen bestie, id est confessionem eius, aut numerum nominis eius, id est multiplicacionem operum.“ „Et legem Cristi proposse destruet. Impedient nichilominus apostoli Anticristi, ne secundum veritatem a catholicis Scriptura exponatur doctoribus, vel a fidelibus audiat.“ „Et sicut	1965
B 167v	Anticristus crudelior erit omnibus persecutoribus, ita sancti	

1946/1962 compellit – operum] HUG. RIP., *Compend.* l. 7, c. 9 (p. 243^a) || **1962/1965** Et – audiat] *ibid.* (p. 242^{ab}) || **1965/1967** Et – martiribus] *ibid.* (p. 243^a)

1943 et] sed **LF** || **1947** tunc] *om.* **MK** || **1948** electi] *om.* **C**; potest] potest et electi **C** || **1949** similes] similitudines **F** || **1951** vero] vera **M**; Exhibent] Excedent **L** || **1953** Et] *om.* **B**; dicit] *om.* **M** || **1954** totum] per totum **D**; simul exanimabit] exanimabit simul **C** || **1955** enim] esse **D**; nec possunt] ut possint **VC** || **1956** vellent] valent **B**; Fideles] Et fideles **E**; quia] sed **G** || **1957** tunc] *om.* **G** || **1959** habeant] ipsi habebant **K**; id] illud **M**; id est] in **B**; est] *om.* **K** aliquod] *om.* **M**; eciam] eis **L**, *om.* **K**; ad] et **C** || **1960** aut] et **L** || **1963** destruet] destruent **VE**; Impedient] Impediant **E** || **1966** omnibus] *om.* **L**

- tunc temporis erunt forciores omnibus retro martiribus.“ Hec Thomas, ubi supra.
- 1970 „Et in hac tribulacione,“ secundum Liram Danielis VIII, „debet auferri iuge sacrificium, id est sacramentum altaris, quod tempore Anticristi cessabit quantum ad solemnitatem, quia tunc misse non celebrabuntur publice, | sed tantum occulte propter rabiem illius persecucionis.“ Hec Lira ibi. K 226va
- 1975 Anne ad hoc intendat predicta condempnacio? *Qui habet aures audiendi, audiat, cum utique oporteat Deo plus obedire, quam hominibus.*
- 1980 „Beati ergo eritis“, inquit beatus Ciprianus epistola XIII, „cum odio vos habuerint homines et separaverint et maledixerint nomini vestro quasi nequam propter Filium hominis. Gaudete | et exultate in illa die. Gaudere nos et exultare voluit in persecucionibus Dominus, quia quando | persecuciones fiunt, tunc dantur | corone fidei, tunc probantur milites Dei, tunc martiribus patent celi. Non enim sic nomen milicie cepimus, ut pacem tantummodo cogitare ac detractare ac recusare miliciam debeamus, | quando in ipsa milicia primus ambulaverit Dominus humilitatis et tollerantie et passionis magister, ut quod fieri docuit, prior faceret, et quod pati hortatus est, prior ipse pateretur. Sit
- 1985 C 30v

1969/1973 Et – persecucionis] NICOL. LIR., *Postil. ad Dan.* 8, 27 ad ‘Et non erat qui interpretaretur’ (col. 1602) || **1974/1975** Qui – audiat] Matth. 11, 15; 13, 9; Marc. 4, 9; 4, 23; 7, 16; Luc. 8, 8 || **1975/1976** oporteat – hominibus] Act. 5, 29 || **1977/1998** Beati – coronari] CYPR., *Epist.* 58, 2-3 (p. 322-324)

1969 hac] *om.* **B** || **1970** auferri] aufere **FK** || **1971** tempore] *om.* **B**; cessabit] *om.* **E** || **1973** illius] istius **L** || **1974** ad] *om.* **E**; intendat] intendit **E**; intendat predicta] pretendat **L** || **1974/1976** Qui – hominibus] quia **F** || **1975** utique] itaque **U**; oporteat] oportet **DE** oporteat Deo] Deo oportet **M** || **1977** beatus] *om.* **L**; epistola] in epistola **M** || **1978** vos habuerint] habuerint vos **D** || **1980** Gaudete – die] *om.* **V**; illa] ista **M**; nos] *om.* **L** || **1980/1981** nos – exultare] et exultare nos **F** || **1981** quia] *om.* **L** || **1983** tunc] et **M** || **1984** cepimus] acceperimus **L**, sic cepimus **F**; tantummodo] tantum **B** || **1985** ac²] aut **L**; in] *om.* **M** || **1987** quod] quidem **M**

- ante oculos, fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium a
 F 29v Patre solus accepit et qui venturus est iudicaturus, | iam 1990
 iudicii sui et cognicionis future sentenciam protulerit
 prenuncians et contestans confessorum se coram patre suo
 confitentes et negaturum negantes. Si mortem possemus
 D 198v evadere, merito mori timeremus. | Por|ro autem, cum
 K 226vb mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de 1995
 E 59v divina promissione et dignacione | venientem, fungamur
 V 64r exitu mortis cum premio immortalitatis, | nec vereamur
 occidi, quos constet, quando occidimur, coronari.“
- Et sequitur: „Solutus namque non est, cui Cristus in fuga
 G 189va comes est. Solutus non est, | qui | templum Dei servans, 2000
 B 168r ubicunque fuerit, sine Deo non est. Et si fugientem in
 solitudine ac montibus latro oppreserit, fera invaserit, fames
 aut sitis aut frigus afflixerit, vel precipiti navigacione
 tempestas aut procella submerserit, spectat militem suum
 U 95r Cristus ubique pugnantem et persecucionis | causa pro 2005
 nominis sui honore morienti premium reddit, quod daturum
 se in resurrectione promisit. Nec minor est martirii gloria
 non publice et inter multos perisse, cum pereundi causa sit
 propter Cristum perisse. Sufficit ad testimonium martirii sui
 testis ille, qui probat martires et coronat.“ Imitemur Abel 2010
 iustum, qui iniciavit martiria, Abraham, tres pueros, Daniel.
 Quid in Machabeis beatorum martirum, VII fratrum cum

1999/2010 Solus – coronat] CYPR., *Epist.* 58, 4 (p. 324-325) ||
2010/2014 Imitemur – docuerunt] *cfr.* CYPR., *Epist.* 58, 5-6 (p. 325-327)

1989 dilectissimi] karissimi **L**; omne] *om.* **G** || **1990** solus accepit]
 accepit solus **L**; est iudicaturus] *om.* **M**; iudicaturus] iudicare **L**
 iudicaturus iam] iam iudicaturus **E** || **1993** negantes] negantes eum
U, se negantes **L** || **1994** timeremus] tenemus **D**; cum] *om.* **B** ||
1995 mortalem] mortale **M**; sit] *om.* **K** || **1995/1996** occasionem –
 dignacione] *om.* **E** || **1996** fungamur] pungamur **V**, pugnamur **D**,
 fugamur **E** || **1998** constet] constat **ULE** || **2001** fuerit] *om.* **B** ||
2005 et] et sic **D** || **2006/2007** daturum se] *om.* **G** ||
2008/2009 cum – perisse] *om.* **B** || **2008** sit] fit **G** || **2011** iustum]
om. **G**

- matre, quid prophete, quid apostoli? Nonne cum iusti
occiduntur propter iusticiam, mori nos quoque docuerunt?
- 2015 Et idem in epistola XXVIII inquit: „Igitur | ad exemplum K 227ra
Dominice passionis atque ad omne testimonium Cristi
animam tuam ponas, nec fundere sagwinem tuum metuas,
martirii inestimabilis est gloria, infinita mensura, | G 189vb
inmaculata victoria nobilis virtus, immensus triumphus et
2020 propria consistentis laude prefertur, velut socio Cristi cruore
decoratur.“ Hec ille.
- Qui ergo perseveraverit usque in finem, hic salvus | erit, Mathei F 30r
X, sed maledicti, qui | declinant a mandatis tuis. Et ve vobis, viri L 254vb
impii, qui dereliquistis legem Domini altissimi, ut supra. Ecce
2025 veniet Dominus in sanctis milibus suis facere iudicium contra
omnes | et redarguere omnes | impios de omnibus operibus M 78r
impietatis eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus duris, que C 31r
locuti sunt contra eum peccatores impii. Hii sunt murmuratores
querulosi secundum desideria sua ambulantes et os illorum loquitur
2030 superbiam, ammirantes personas questus causa, ut in epistola
Iude, II capitulo.*
- Unde dicit Dominus per prophetam, Iohelis III: Ecce,
congregabuntur omnes gentes | et deducam eos in vallem B 168v
Isosaphat et disceptabo cum eis ibi super populo meo etc. Ecce, venit
2035 cum nubibus et videbit eum | omnis oculus et qui eum pupugerunt, D 199r

2015/2021 Igitur – decoratur] Ps. CYPR., *Laud. mart.* 29 (p. 51) ||
2022 Qui – erit] Matth. 10, 22 || 2023 maledicti – tuis] Ps. 118, 21
|| 2023/2024 ve – altissimi] Eccli. 41, 11; *vide supra p. 183* ||
2024/2030 Ecce – causa] Iudae 1, 14-16 || 2033/2034 omnes –
meo] Ioel 3, 2 || 2034/2035 Ecce – pupugerunt] Apoc. 1, 7

2013 prophete – apostoli] apostoli quid prophete L; Nonne] non K
|| 2014 nos quoque] quoque nos U; docuerunt] docuerint EF ||
2016 ad] om. K || 2017 fundere sagwinem] sagwinem fundere B ||
2020 velut] unde velud L; socio] om. B; cruore] cruci L ||
2021 decoratur] decoratum D || 2022 usque] om. E || 2025 veniet]
veniat BF || 2027 et] om. M || 2030 in] om. B || 2031 Iude] Iudith
G || 2032 Dominus] om. L || 2033 deducam] deducant K ||
2034 etc] om. LF; venit] veniet ML || 2035 oculus] populus L

- G 190ra id est crucifixerunt, | mortem procurando sicut Iudei,
 K 227rb imperando sicut Pilatus, | exequendo sicut gentiles,
 reiterando sicut iam mali, qui vident, ut magis crucientur.
 E 60r Ideo sequitur: *Tunc plangent | se super eum omnes tribus terre,*
 „id est dolebunt respicientes eos, qui fundati sunt super eum, 2040
 quia non tantum dolebunt de tormento, sicut quod
 U 95v deicientur de consorcio illius.“ | Ideo sequitur: *Et de ore eius*
gladius ex utraque parte acutus exiebat, id est framea iudiciaria
 sive potestas, quia tunc dividet malos a bonis per sententiam
 puniendo reprobos in corpore et anima. Hec Apokalipsis I^o 2045
 cum Gloza.
- Unde dicit Iohannes ibidem VI: *Vidi subtus altare animas*
interfectorum propter verbum Dei et propter testimonium, quod
habebant, et clamabant voce magna dicentes: Usquequo Domine 2050
sanctus et verus non iudicas et non vindicas sagwinem nostrum de
hiis, qui habitant in terra? Et date sunt illis stole albe et dictum est
 V 64v *illis: Tempus | adhuc modicum, donec impleatur numerus*
conservorum et fratrum eorum, qui interficiendi sunt sicut et illi.
 G 190rb *Dico vobis, quia cito faciet | vindictam illorum. Veruntamen Filius*
 F 30v *hominis veniens putas inveniet fidem in terra?, | Luce XVIII.* 2055

2036/2038 id – crucientur] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad Apoc.* 1, 7 ad
 ‘Et qui eum pupugerunt’ (col. 1461); *cfr. etiam* PS. HUGO S. CAR.,
Super Apoc. c. 1 (p. 475b) || **2039** Tunc – terre] *Apoc.* 1, 7 ||
2040/2042 id – illius] *Gloss. ord.* *Apoc.* 1, 7 ad ‘Plangent’ (col. 1461);
cfr. etiam PS. HUGO S. CAR., *Super Apoc.* c. 1 (p. 475b) ||
2042/2043 Et – exiebat] *Apoc.* 1, 16 || **2043/2045** id – anima] *cfr.*
 PS. HUGO S. CAR., *Super Apoc.* c. 1 (p. 479b), c. 14 (p. 650b) ||
2047/2053 Vidi – illi] *Apoc.* 6, 9-11 || **2054/2055** Dico – terra]
Luc. 18, 8

2037 imperando] inpetrando **L**; sicut¹] sic **E**, *om.* **L**; exequendo] in
 exequendo **L**; sicut²] *om.* **L** || **2038** vident] vident eum **E**; crucientur]
 crucifigentur **LF** || **2039** Ideo] Et ideo **L** || **2040** eos] super eos **B**,
om. **M** || **2042** deicientur] eicientur **MC**; Et] *om.* **VF** || **2044** malos
 – bonis] bonos a malis **L** || **2045** anima] in anima **V**; Io] *om.* **CF** ||
2047 Iohannes] Ieronimus **DE**; Iohannes ibidem] ibidem Iohanis **U**
VI] *om.* **E** || **2050** et¹ – iudicas] *om.* **F**; et² – vindicas] *om.* **MB** ||
2053 conservorum] servorum **V**; illi] ille **F** || **2054** faciet] faciat **B**
 illorum] *om.* **F** || **2055** veniens] *om.* **B**; inveniet] inveniat **BL**; fidem]
om. **B**

- Beati ergo, qui lavant stolas suas in sagwine agni, ut sit potestas eorum in ligno vite et per portas intrent in civitatem. Foris autem | canes et venefici et impudici et homicide | et omnis, qui amat et facit mendacium. Nec intrabit in illam aliquid coinquinatum et faciens abhominacionem et mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vite et agni. Timidis autem et incredulis | et execratis et homicidis et fornicatoribus et veneficis et ydolatrix et omnibus mendacibus pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulphure, quod est mors 2^a. Veni Domine Iesu. Ecce venio cito et merces mea mecum est reddere unicuique secundum opera sua. Et iam venio. Hec Apokalipsis XXI et ultimo.*
- 2060
- 2065
- Et ibidem XX dicit Iohannes: *Et vidi thronum magnum candidum et sedentem super eum, a cuius conspectu fugit terra et celum et locus non est inventus | ab eis; et vidi mortuos magnos et pusillos stantes in conspectu | throni et libri | aperti sunt et alius liber apertus est, qui est vite, et iudicati sunt mortui ex hiis, que scripta sunt in libris secundum opera ipsorum.* Gloza: Libri conscienciarum tunc aperientur, in quibus legentur merita singulorum. Et alius liber, id est | prescencia Dei, que modo latet, tunc aperta erit omnibus, quia tunc omnes scient, qui sunt salvandi et qui dampnandi.
- 2070
- 2075
- K 227va
L 255ra
B 169r
M 78v
C 31v
G 190va
D 199v

2056/2059 Beati – mendacium] Apoc. 22, 14-15 || **2059/2061** Nec – agni] Apoc. 21, 27 || **2061/2064** Timidis – 2a] Apoc. 21, 8 || **2064** Veni – Iesu] Apoc. 22, 20 || **2064/2065** Ecce – sua] Apoc. 22, 12 || **2065** Et – venio Apoc. 22, 20 || **2067/2072** Et² – ipsorum] Apoc. 20, 11-12 || **2072/2076** Libri – dampnandi] *cfr. Gloss. ord. atque int.* Apoc. 20, 12 ad ‘Et libri aperti sunt’, ‘conspectu’, ‘libri’ (col. 1665-1666); *cfr. etiam* NICOL. LIR., *Postil. ad Apoc.* 20, 12 ad ‘Et libri aperti sunt’ (col. 1665)

2057 portas] partes **E**; civitatem] [*vacat*] **C** || **2058** et¹] *om.* **C** || **2061** et³] *om.* **F**; et⁴] *om.* **VF** || **2062** et¹] *om.* **L**; et³] *om.* **L** || **2063** igne] in igne **M** || **2065** est] *om.* **D**; sua] *om.* **LF** || **2067** Et¹] *om.* **F**; ibidem] idem **D**; Et²] *om.* **K** || **2068** candidum] et candidum **L**; sedentem] agnum sedentem **M** || **2071** liber] liber qui **E**, *om.* **U** sunt mortui] *om.* **C** || **2072** ipsorum] eorum **L**; Gloza] *om.* **K** || **2075** aperta] aperta autem **F**; omnes] homines **BK**; scient] sciant **B**, sciunt **LF**; qui] qui tunc **L** || **2076** dampnandi] sunt dampnandi **D**

- K 227vb *Cum ergo venerit Filius hominis in maiestate sua et | omnes
angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis sue et
U 96r congregabuntur ante eum omnes gentes | et separabit eos ab
invicem, sicut pastor segregat oves ab edis et statuet oves a dextris, 2080
E 60v edos autem a sinistris. Tunc | dicet rex hiis, qui a dextris eius
erunt: Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis
a constitutione mundi. Esurivi enim et dedistis michi manducare,
sitivi et dedistis michi bibere etc., Mathei XXV. Tunc stabunt iusti
F 31r in magna constancia adversus eos, qui se an|gustiauerunt et qui 2085
B 169v abstulerunt labores illorum, Sapiencie V, et absterget | Deus
omnem lacrimam ab oculis eorum et mors ultra non erit, neque
G 190vb luctus neque clamor neque dolor erit ultra, que prima | abierunt,
Apokalipsis XXI. Tunc dicet et hiis, qui a sinistris erunt: Discedite
a me, maledicti, in ignem eternum, qui paratus est dyabolo et 2090
angelis eius. Esurivi enim et non dedistis michi manducare, sitivi et
non dedistis michi potum, Mathei XXV.*
- Quasi diceret: Maledicti, qui eratis dispensatores
L 255rb sacramentorum meorum et animas michi dilectis|simas a me,
quantum in vobis erat, crudeliter repulistis, ite ergo cum 2095
dyabolo et angelis eius, non enim estis digni gustare cenam
K 228ra meam, a qua fideles meos | fugastis. Et sic servus nequam et

2077/2084 Cum – bibere] Matth. 25, 31-35 || **2084/2086** Tunc –
illorum] Sap. 5, 1 || **2086/2088** et – abierunt] Apoc. 21, 4 ||
2089/2092 Tunc – potum] Matth. 25, 41-42 || **2097/2099** Et –
tortoribus] *cf.* Matth. 18, 32-34

2079 congregabuntur] congregabunt **D** || **2081** edos] et edos **F**
dicet] *om.* **L** || **2083** a – manducare] *om.* **G**;enim] *om.* **D** || **2085** se]
om. **D**;an – gustiauerunt] angustiauerunt *in marg.* in parva constancia
G, angustiauerunt *suprascriptum* scilicet in parva constancia **U**,
angustiauerunt *in marg.* scilicet in parva constancia **VM**,
angustiauerunt *in marg.* et scilicet in parva constancia **D**,
angustiauerunt *suprascriptum verbo et add. in marg.* scilicet in parva
constancia **C**, angustiauerunt *in marg.* scilicet in parvo concilio **K** ||
2086 illorum] eorum **C**, *om.* **M**;et] *om.* **BE** || **2087** ultra – erit] non
erit ultra **L** || **2088** que] quia **VB** || **2089** Tunc] Et tunc **F**;erunt]
om. **L** || **2091** enim] *om.* **K** || **2091/2092** sitivi – potum] etc **VD** ||
2092 potum] potum etc. **F**, bibere **BL** || **2094** meorum] *om.* **M** ||
2094/2097 et – fugastis] etc ut alibi **VD** || **2095** erat] fuit **L** ||
2097 meos] meas **F**;et] *om.* **F** || **2097/2098** et infidelis] *om.* **VD**

	infidelis, qui noluit misereri conservi sui, ab irato Domino traditur tortoribus, „id est demonibus, qui in hoc sunt	
2100	executores divine iusticie,“ ut Mathei XVIII et Lira ibi. Ibi unicuique, qua mensura mensus est, remecietur.	
	„Et per hec, que coluerunt, tormenta recipient,“ ut narratur in Horelogio sapiencie. „Raptores namque, predones et eorum complices et hii, qui pauperes et amicos Dei indebite	
2105	per exacciones afflixerunt et spoliaverunt, ad patibula quedam infernalicia supra humanam estimacionem penalia rapti violenter suspendentur et modo indicibili cruciabuntur. Nonnulli eciam, qui sub habitu agnino mentem leoninam occultaverunt, qui servos Dei per maledicta et	V 65r G 191ra
2110	obprobria molestaverunt et iniqua persecucione leserunt, ibidem a canibus infernalibus amarissimis morsibus corrodentur.“ Unde dicitur Deutheronomii XXXII: <i>Devorabunt eos aves morsu amarissimo, dentes bestiarum inmittam in eis cum furore trahencium super terram atque serpencium.</i>	C 32r M 79r D 200r
2115	„Demonas enim volucres dicuntur, quia spiritualis nature seu quia per aera volitant,“ ut dicit Rabanus Mathei XIII ordinarie.	B 170r F 31v U 96v

2099/2100 id – iusticie] NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 18, 34 ad ‘Et iratus Dominus etc.’ (col. 311) || **2101** qua – remecietur] *cfr.* Matth. 7, 2 || **2102/2112** Et – corrodentur] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 455) || **2113/2114** Devorabunt – serpencium] Deut. 32, 24 || **2115/2116** Demones – volitant] HRAB. MAUR., *In Matth.* 4, 13 (p. 377); *Gloss. ord.* Matth. 13, 4 ad ‘secus viam’ (col. 235)

2099 id est] et **GV** || **2100** divine iusticie] iusticie divine **L**; ut] *om.* **L**; XVIII] XXIII° **M**; ibi] *om.* **BEF** || **2101** qua] *om.* **M**; est] fuerat **C**, fuerit **B**, *om.* **UVDMEFK** || **2102** hec – coluerunt] hos qui punierunt **V**, hoc qui punierunt **D**; tormenta recipient] recipient tormenta **L** || **2104** qui] *om.* **D** || **2105** exacciones] excommunicaciones **M**, acciones **L**; ad] et ad **VD** || **2106** supra] super **G** || **2107** suspendentur] suspendent **K**, *om.* **VD** || **2108/2110** mentem – obprobria] *om.* **F** || **2109/2110** maledicta – obprobria] opprobria et maledicta **L** || **2113** Devorabunt] Devoraverunt **F**; morsu amarissimo] amarissimo morsu **F** || **2114** eis] eos **C**; super] supra **F** || **2116** quia] *om.* **F**; volitant] volant **B**

- K 228rb „Ibi superbi pro gloria temporali et mentis elacione, | qua inflati ceteros preire ambiebant, tanta penarum mole ac pondere prementur, quantum aliquis premi possit, qui 2120 maximam turrim super se sustineret.“ *Quia qui se exaltat hic, ibi humiliabitur*, et econverso.
- E 61r „Bibuli vero et crapulosi, qui ventri suo servire studuerunt, incredibili fame et siti affligentur, cupientes | minimam guttam frigide aque et nemo eis dabit.“ Deuteronomii, ubi 2125 supra: *Consumentur fame*. | *De vinea Sodomorum vinum eorum et de suburbanis Gomorre uva eorum, uva fellis et botrus amarissimus, fel draconum vinum eorum et venenum aspidum insanabile*.
- G 191rb „Luxuriosi quoque et qui in deliciis carnem suam enutrierant, a serpentibus devorabuntur et a bufonibus ignitis 2130 aculeis usque ad viscera torquebuntur. Et qui hic socii sunt in culpa, tunc erunt socii in pena,“ ut *quantum se glorificaverunt in deliciis, tantum dantur eis tormenta*.
- L 255va „Supra modum autem cupidi et avari ac questuarii male torquebuntur. Nam in foveis metalleis plenis balneabuntur et 2135 exsilire cupientes absque misericordia reimpingentur. Iudicium tunc durissimum hiis, qui male preerant, |

2118/2121 Ibi – sustineret] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 455) ||
 2121/2122 Quia – humiliabitur] Luc. 14, 11; 18, 14 ||
 2123/2125 Bibuli – dabit] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 455-456) ||
 2126 Consumentur fame] Deut. 32, 24 || 2126/2128 De – insanabile] Deut. 32, 32-33 || 2129/2132 Luxuriosi – pena] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 456) || 2132/2133 quantum – tormenta] Apoc. 18, 7 || 2134/2139 Supra – patientur] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 456)

2118 gloria] gula **D** || 2119 ceteros] et ceteros **U**; ambiebant] audiebant **D**, ambigebant **MC**; tanta penarum] *om.* **E** || 2121 super] per **B**; qui se] *om.* **D** || 2122 ibi] *om.* **L** || 2123 vero] *om.* **VD** || 2124 affligentur] ibi cruciabuntur **L** || 2126 De] Et **B** || 2128 draconum] draconis **E**; et] est **F** || 2129 Luxuriosi] luxuriose **F**
 Luxuriosi – et] luxuriosorum vero **K**; quoque] enim **F** ||
 2130 enutrierant] enutrierunt **CB**, enutriaverunt **F** ||
 2131 torquebuntur] stimulabuntur **K**; hic] hii **U** || 2132 erunt socii] socii erunt **L**; ut] et **EF** || 2134 modum autem] autem modum **G** autem] *om.* **F**; ac] aut **V** || 2135 et] *om.* **M** || 2136 reimpingentur] reintingentur **GVD**

	forcioribus forcior instabit cruciatio et potentes potenter tormenta patientur.“ Et <i>iudicium sine misericordia hiis, qui misericordiam non fecerunt</i> . „O quis dicere queat, quantum ibi iudices impii, rectores iniqui, clerici turpis lucri cupidi, monachi lascivi, laici violenti, mulieres procaces, ambiciose et saltatrices et diversi quique falsi cristiani penalitates habebunt?“	K 228va B 170v
2140	Ideo dicit Dominus Isaie III: „In die illa auferet Dominus ornatum calciamentorum et linulas, id est incisiones ad modum lineae factas in sotularibus, vel sunt quaedam parve bulle aureae dependentes circa collum; et torques, id est ornamentum in superiori parte vestimenti factum circa collum et descen dens usque ad pectus; et monilia, id est ornamentum ad coniungendum divisionem, que erat in superiori parte in pectore; et armillas, id est ornamenta brachiorum; et mitras; et discrinalia, id est pectines; et perichillides, id est ornamenta brachiorum prope manum; et murenulas, id est ornamenta, que fiebant in finibus vestimentorum contexta ex diversis; et olfactoria, id est vasa parva argentea vel aurea, ubi reponebantur ungenta, ut magis provocarent homines; et inaures, id est ornamenta aurium; et annulos, id est digitorum; et gemmas in fronte pendentes, id est scuta ex gemmis; et mutatoria; et	G 191va F 32r U 97r D 200v M 79v K 228vb C 32v

2139/2140 iudicium – fecerunt] Iac. 2, 13 || **2140/2144** O – habebunt] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 456) || **2145/2171** In – ingerunt] NICOL. LIR., *Postil. ad Is.* 3, 18-24 ad ‘Et lunulas’, ‘Et torques’, ‘Et monilia’, ‘Et armillas’, ‘Et discriminialia’, ‘Et periscelides’, ‘Et murenulas’, ‘Et olfactoriola’, ‘Et inaures’, ‘Et anulos’, ‘Et palliola’, ‘Et linteamina’, ‘Et acus et specula’, ‘Et syndones’, ‘Et theristra’, ‘Et pro fascia’ (col. 57-58)

2139 qui] *om.* **D** || **2140** ibi] *om.* **V** || **2143** et¹] *om.* **F**; falsi cristiani] cristiani falsi **K** || **2147** ad modum] *om.* **M** || **2149/2151** in – ornamentum] *om.* **B** || **2149** superiori] superiore **F**; parte] *om.* **G** || **2150** descen – dens] dependens **M** || **2151** monilia] manica **D** ornamentum] ornamenta **E** || **2152** in pectore] pectoris **L** || **2154** pectines] pectus **D** || **2155** fiebant] figebant **L** || **2156** finibus] fimbriis **F**; ex diversis] *om.* **D** || **2157** argentea – aurea] aurea vel argentea **L**; vel – ungenta] *om.* **E** || **2158** ut] *om.* **F** || **2159** id est] *om.* **C**; digitorum] digitorum ornamenta **M**

- palliola vel pallia, id est exteriora vestimenta; et lintheamina, id est interiora iuxta carnem; et acus sunt instrumenta, cum quibus aptabant ornamenta corporibus suis, et specula; et syndones, id est subtilia velamina, | in quibus operiuntur humera; et vittas; et theristra | et est vestis linea, qua mulieres utuntur in estate et dicitur a tereo, quia teruntur, ut fiunt ruge multe | et tenues pro curiositate. Et erit pro suavi odore fetor et pro zona funiculus et pro crispanti crine calvicium et pro fascia pectorali cilicium; et est vitta tenuis et delicata, cum qua constringuntur mamille, ne ex sua grossitudine turpitudinem ingerunt.“
- G 191vb
V 65v
E 61v
B 171r
K 229ra
F 32v
L 255vb
G 192ra
U 97v
- 2165
2170
2175
2180
- Tunc potest eis obici | voce exprobracionis et improprietii: „Ubi sunt nunc hii, qui ab inicio, a diebus antiquis mundo huic servierunt toto desiderio, qui voluptuose viventes variis se desideriis subdiderunt? Eya, quid prosunt nunc omnia, que tamquam umbra velociter transierunt? | Quam brevis delectacio, tam longam restem post se trahit eterne miserie. O stulti | et vecordes, ubi nunc verba illa, que cum leticia cantare et cordis tripudio dicere solebatis: Venite et fruamur bonis, que sunt, et utamur creatura tamquam in iuventute celeriter? Quid iuvant autem, quibus celeriter perfrui estis? | Siquidem a contrario vobis | nunc plangere convenit et plangendo exclamare: Ve, ve nobis, iam nunc et in perpetuum, ve, quia nati sumus, nec ultra mori | valemus.

2173/2194 Ubi – perdicionis] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 457-458)

2162 interiora] exteriora **D**; et] *om.* **M** || 2164 id – subtilia] et **D** || 2165 vittas] vittas videtur sloerz alias zawoy **C**, vittas *suprascriptum* cv wipil **K** || 2166 tereo] tero **VDMEK**, terio **UCBL** || 2167 fiunt] sint **MC**; pro curiositate] *om.* **M**; suavi] suave **FK** || 2168 crispanti] crispato **B** || 2169 pro] *om.* **M**; fascia] fascigia **B**; vitta] vestis **C** || 2170 constringuntur] stringuntur **BK** || 2171 ingerunt] ingerant **VMC** || 2172 improprietii] vituperii **M** || 2175 subdiderunt] dederunt **L**; Eya] En **L**; nunc] modo **K** || 2176 velociter transierunt] transsierunt velociter **F** || 2177 trahit] trahit hic **F** || 2179 cantare] *om.* **E**; et²] *om.* **D** || 2180 creatura] *om.* **D**; in] *om.* **D** || 2181 celeriter¹] sceleriter **EK**; iuvant autem] autem iuvant **B** celeriter²] sceleriter **BEK** || 2182 Siquidem] siquid **VMF** || 2184 valemus] valeamus **E**

- 2185 Ve, quia male torquemur, nec a tormentis unquam
liberabimur. O quis est, qui ista recogitet supplicia et hec
nostra ad cor tormenta ponit? Nos insensati vitam eorum,
scilicet iustorum, estimabamus insaniam et finem illorum sine
honore. Ecce, quomodo computati sunt nunc inter filios Dei
2190 et inter electos sors illorum est. | Hos aliquando habuimus in D 201r
derisum et in similitudinem impropertii. Ergo erravimus a via
veritatis et lumen iusticie non luxit nobis et sol intelligencie
non est ortus nobis. Lassati sumus in via iniquitatis et
perdicionis.“ Cur detestati sumus disciplinam et
2195 increpacionibus non acquieverint corda nostra, nec
audivimus vocem | docencium nos et magistris non K 229rb
inclinavimus aurem nostram? Pene fuimus | in omni malo. M 80r
„Ambulavimus vias difficiles, viam autem Domini
ignorabamus. Quid nobis profuit superbia, aut diviciarum
2200 iactancia contulit nobis? | Transierunt omnia tamquam G 192rb B
umbra. Transiit, quod temporale fuit; sed prohdolor nunc | 171v
mansit, quod in eternum remanebit. O in eternum numquam C 33r
finem habiturum, perpetuum mortis supplicium! O finis sine
fine, mors gravior omni morte, semper mori et tamen mori
2205 non posse! O mi pater, qui me in hunc mundum genuisti; o
mater, que me | maternis uberibus lactasti; o vos omnes F 33r

2194/2197 Cur – malo] *cfr.* Prou. 5, 12-14 ||
2198/2224 Ambulavimus – solaciosus] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 458-459)

2186 qui] quis **M**, *om.* **K**; recogitet] recogitat **E** || 2187 ad] et **B** ||
2189 quomodo computati] computati quomodo **E**; sunt] *om.* **D** ||
2190 Hos] quos **M** || 2191 Ergo] Et **L** || 2192 lumen] a via **D** ||
2193/2194 in – sumus] *om.* **F** || 2194 Cur] tunc **M** ||
2195 acquieverint] quieverint **U**, aquierint **D**, acquieverunt **MB**; nec]
non **F** || 2195/2197 nec – nostram] *om.* **E** || 2196 et] *om.* **K**
magistris] magistribus **C** || 2198 viam] vias **M** ||
2199 ignorabamus] ignoravimus **VL**; profuit] *om.* **V** || 2200 contulit]
profuit **C** || 2201 fuit] *om.* **C** || 2202 mansit] remansit **D**
remanebit] permanebit **B**, manebit **L**; O – eternum²] *om.* **M** ||
2204/2205 mori non] numquam mori **L** || 2205 me – mundum] in
hunc mundum me **V** || 2206 me] *om.* **D**; uberibus] visceribus **L**
omnes] *om.* **V**

E 62r	amici mei et socii, valet nunc, quia adest hora illa separacionis amarissime, que amariore est omni morte. En ducitur ad horrendum infernale suspensum, ad supplicium trahitur metuendum, numquam vos de cetero cum gaudio	2210
K 229va	visurus. O lacrimae incessanter perfluite, oculi plorate, omnia viscera mea ululate super hac infelici separacione, que est a summo bono, a facie illa gloriosa et iocunda et a consorcio angelico necnon illo felicissimo numero electorum! Oculi nostri miseri numquam aliud videbunt nisi miseriam, aures	2215
G 192va	nichil audiunt nisi ve, ve atque tristitiam. O montes cadite super nos, colles operite nos! Abscondite nos a facie illa	
U 98r	terribili furore Domini, a facie ire Dei! Heu, heu	
L 256ra	sentenciante divina iusticia preclusa est nobis salutis via, misericordia negata, spes omnis ablata! O dolores et miserie	2220
V 66r	in eternum permansure! Quid plura? Nos miseri et miserabiles tantum affligimur et dolemus de illo eterno ve, ut qualiscunque terminus excogitatus, dummodo finitus, esset nobis solaciosus.“ <i>Et ibunt hii in supplicium eternum. Et clausa est ianua. Hec ubi supra.</i>	2225
B 172r	Isti curie tradentur, scilicet infernali, omnes fornicatores, symoniaci, avari ceterique, qui digni sunt morte, et non solum facientes, sed et facientibus consencientes, de quibus	
D 201v	Apostolus Romanorum I ^o . Iusti autem, scilicet iusticiam Dei operantes et legem Dei practicantes, intrabunt in vitam	2230

2224 Et¹ – eternum] Matth. 25, 46 || **2224/2225** Et² – ianua]
Matth. 25, 10 || **2226/2228** omnes – consencientes] *cfr.* Rom. 1,
29-32 || **2229/2231** Iusti – eternam] *cfr.* Matth. 25, 46

2207 adest] nunc est **L**; hora illa] illa hora **D**; illa] *om.* **LK** ||
2208 que amariore] quia maior **B**; amariore] maior **E**; amariore est] est
amariore **L**; omni] *om.* **F** || **2209** ducitur] ducetur **B**; horrendum] *om.*
L || **2209/2210** ad² – metuendum] en trahitur ad metuendum
supplicium **L** || **2212** infelici] infelice **F** || **2213** iocunda] iocundata
V; a²] *om.* **D** || **2214** Oculi] O oculi **D** || **2216** audiunt] audient **ML**,
audiant **F**; atque] et **L**, *om.* **D** || **2217** operite] cooperite **MLF**,
aperite **BK** || **2219** preclusa] preclusa **F** || **2223** finitus] finis **C**
esset] *om.* **D** || **2224** Et¹] *om.* **ML** || **2226** curie] cure **M** ||
2227 avari] et avari **V** || **2228** sed – consencientes] *om.* **L**; et] *om.* **D**
de] *om.* **C**; quibus] quo **E** || **2229** Romanorum] ad Romanos
UMLFK || **2230** operantes – Dei] *om.* **V**

eternam, ad quam nos perducatur, qui suos ministros assecurat, dicens: *Ubi ego sum, illic et minister meus erit.* Amen.

2232 Ubi – erit] Ioh. 12, 26

2231 ad – perducatur] quam nobis concedat **L** ||
2231/2232 assecurat dicens] assecurans dicit **D** || **2232** minister]
om. **K**; Amen] Amen. *rubr.* Expliciunt responsiones necnon
sanctorum auctoritates contra concilium Constanciense collecte, in
quibus respondetur doctoribus ewangelicam veritatem sub pretextu
pietatis condemnantibus **G**, Amen. *rubr.* Explicit tractatus tractans
de sanguine etc **U**, Amen Amen Amen Deo gracias **M**, Amen amen
C, AMEN et sic est finis huius opusculi, frater Paule **B**, Amen etc. **L**,
Expliciunt conclusiones de Constancia contra communionem sub
utraque specie et responsiones ad eas et condemnationem
ipsorum **E**, Amen etc. Hic habes replicationem optimam contra
Constanciensem de communionem utriusque speciei **F**, Amen et sic
finis huius. Explicit Cortina de sanguine. **K**

Indices

Index locorum Scripturae

	pagina		pagina
Exodus		6, 6–7	183
25, 40	197	16, 21	195
Deuteronomium		Ecclesiasticus	
4, 2	165	41, 11	214
5, 32–33	166	41, 11–12	183
18, 15–19	121	Isaias	
27, 26	165	56, 10	167
32, 15	167	Ezechiel	
32, 24	218/219	38, 20	167
32, 32–33	219	Daniel	
I Regum		7, 25	125, 132, 199
2, 12–17	128	13, 22	178
15, 23	194, 199	13, 23	179
II Regum		Ioel	
24, 14	179	3, 2	214
Iudith		I Machabaeorum	
8, 23	180	1, 59–60	179
8, 26–27	180	2, 1.7.11.13–14.19.21–22	180
Iob		2, 64	180
2, 1	201	II Machabaeorum	
4, 17–19	201	6, 18	180
Psalmi		7, 1	180
18, 6	168	Matthaeus	
56, 5	177	1, 20–21	121
72, 9	136	3, 12	121
73, 20	175	5, 18	120
90, 9–10	173	5, 20	189
118, 1	204	5, 33	189
118, 21	214	5, 34	189
118, 85	139	7, 2	218
118, 165	135	7, 3–5	203
Prouerbia		7, 15	152
5, 12–14	222	10, 9–10	185
9, 1–5	147	10, 14	183
30, 5–6	165	10, 15	183
Sapientia		10, 17–18	178
5, 1	217	10, 22	178, 214

	pagina		pagina
10, 25	195	17, 10	180
10, 28	180	18, 8	215
10, 40	139	18, 14	219
11, 15	212	21, 18	180
13, 9	212	21, 19	180
13, 24	197	22, 17.19.20	186
13, 24-30	201	22, 19	127, 191/192
15, 13	125	22, 19-20	119
15, 15	185	22, 32.34	149
15, 16	185	22, 71	131
15, 17	186		
16, 18	131, 149	Iohannes	
17, 2	185	1, 3	197
17, 5	159	1, 29	121
18, 17	200	1, 33-34	121
18, 32-34	217	2, 5	120
21, 44	183	3, 5	189
23, 5-7	166	3, 18	143
24, 35	120	6, 54	120, 127, 159, 172, 180, 186, 188/189, 191/192
25, 10	223		
25, 31-35	217	6, 56	196
25, 41-42	217	6, 60-67	173
25, 46	223	6, 64	185/186
26, 26-28	119	8, 26	120
26, 65	131	8, 28	120
28, 18	198	8, 32	192
28, 20	193	8, 43	120
		9, 22	176
Marcus		10, 1	157
1, 15	120, 159	10, 9	157
4, 9	212	12, 26	224
4, 23	212	12, 48-50	120
7, 6-8	173	14, 6	121, 145
7, 16	212	14, 21	120
9, 6	120	17, 20	192
13, 37	192	18, 13-28	176
14, 22-24	119	18, 31	176/177
		18, 40	176
Lucas		19, 6	177
1, 32	121	19, 11	177
2, 34	121, 171	19, 12	176
3, 17	121	19, 22	199
4, 18	120	21, 17	193
6, 41-42	203		
8, 8	212	Actus Apostolorum	
9, 35	159	3, 22-23	121
9, 55-56	210	4, 11-12	122
12, 47-48	134	5, 29	212
14, 11	219	9, 15	170
14, 35	200	10, 42-43	122

	pagina		pagina
12, 8	197	Ad Hebraeos	
24, 5	171	5, 7	158
24, 14–15	170	8, 5	197
26, 14	183	11, 37	167
28, 22	171	11, 38	167
Ad Romanos		Epistula Iacobi	
1, 29–32	223	2, 13	220
I ad Corinthios		4, 12	122
3, 9	182	I Petri	
3, 10–11	131	2, 7–8	122
3, 11	119	5, 2	193
3, 21	198	II Petri	
5, 11	200	2 passim	201
11, 1	197	II Iohannis	
11, 23	170, 190	1, 10	200
11, 23–25	119	Iudae	
11, 23 seqq.	144	1, 14–16	214
11, 24	127, 191	Apocalypsis	
11, 25	191/192	1, 7	214/215
11, 34	190	1, 16	215
14, 37–38	152	6, 9–11	215
II ad Corinthios		11, 3	167
13, 10	182	12, 11	168
Ad Galatas		13, 8	171
1, 7–9	186	18, 7	219
1, 10	179	19, 16	178
1, 11–12	170	20, 11–12	216
Ad Philippenses		21, 4	217
3, 15	163	21, 8	216
Ad Colossenses		21, 27	216
1, 25	198	22, 12	216
2, 8	183	22, 14–15	216
II ad Thessalonicenses		22, 18–19	165
1, 7–9	179	22, 20	216
2, 3–4	199		
I ad Timotheum			
2, 5–6	122		
6, 3–4	182		
6, 15	178		
Ad Titum			
1, 16	152		

Index locorum iuris canonici civilisque

	pagina		pagina
<i>Corpus iuris canonici</i>			
Decretum Magistri Gratiani:		C. 22 q. 1 c. 3	128
D. 1 c. 5	145, 151	C. 23 q. 4 c. 7	150
D. 1 c. 5 (glossa)	145	C. 23 q. 4 c. 14	150
D. 2 c. 44	184	C. 23 q. 5 c. 8	134
D. 8 c. 4	146	C. 23 q. 6 c. 3	163
D. 8 c. 5	145	C. 24 q. 1 c. 9 (glossa)	158
D. 8 c. 6	145, 160, 170	C. 24 q. 1 c. 20	148
D. 8 c. 9	199	C. 24 q. 3 c. 5 (glossa)	175
D. 9	151	C. 24 q. 3 c. 30	165
D. 9 c. 3	163	C. 24 q. 3 c. 33	166
D. 9 c. 4	163	C. 25 q. 1 c. 6	161
D. 9 c. 5	162	C. 25 q. 1 c. 8	161, 163
D. 9 c. 5 (glossa)	164	C. 25 q. 2 c. 11	163
D. 9 c. 8	161	C. 26 q. 7 c. 12	127/128
D. 9 c. 9	163	C. 28 q. 1 c. 9	127, 191
D. 9 c. 10	162	C. 28 q. 1 c. 9 (glossa)	127
D. 10 c. 2	161	C. 32 q. 4 c. 2	150
D. 11 c. 7	142, 151, 170	De poen. D. 1 c. 23	177
D. 14 c. 2	163	De poen. D. 1 c. 53	178
D. 21 c. 3	158	De poen. D. 1 c. 70	148
D. 21 c. 3 (glossa)	158	De poen. D. 1 c. 70 (glossa)	148, 150
D. 21 c. 4	198	De consecr. D. 1 c. 11	142, 195
D. 26 c. 3	199	De consecr. D. 2 c. 7	196
D. 35 c. 4	167	De consecr. D. 2 c. 12	193/194
D. 38 c. 8	205	De consecr. D. 2 c. 12 (glossa)	136, 139, 195
D. 40 c. 7	133, 144	De consecr. D. 2 c. 44	184, 188
D. 45 c. 4	159	De consecr. D. 2 c. 44 (glossa)	184
D. 45 c. 6	159	De consecr. D. 2 c. 46 (glossa)	136
D. 50 c. 27	164	De consecr. D. 2 c. 54	126/127, 132/133, 190
D. 81 c. 15	199, 200	De consecr. D. 2 c. 54 (glossa)	127
C. 1 q. 1 c. 21	137	De consecr. D. 4 c. 49	150
C. 1 q. 1 c. 26	131	De consecr. D. 5 c. 33	141
C. 1 q. 3 c. 13	200, 203		
C. 1 q. 7 c. 27	137, 202	Decretales Gregorii IX.:	
C. 2 q. 1 c. 18	157	X 1.4.5	137
C. 2 q. 7 c. 36	164	X 1.4.7	137
C. 3 q. 7 c. 2	203	X 1.4.11	137
C. 3 q. 7 c. 3	204	X 1.4.11 (glossa)	151
C. 3 q. 7 c. 4	204	X 1.6.20	198
C. 3 q. 7 c. 6	204	X 2.24.26	189
C. 11 q. 3 c. 95	206	X 5.1.24	151
C. 11 q. 3 c. 101	205	X 5.3.18	189
C. 12 q. 1 c. 18	163	X 5.7.13	189
C. 16 q. 7 c. 3	200, 203	X 5.38.12	188

pagina

Liber Sextus Decretalium:

1.6.18. in VI ^o (glossa)	159
5.7.6. in VI ^o (glossa)	166
5.11.24 in VI ^o	175

Clementis papae V. Constitutiones:

Clem. 1.3.2	198
-------------	-----

Corpus iuris civilis

Digesta:

Dig. 1, 18, 12	138
Dig. 2, 14, 27	159

Codex Iustinianus:

Cod. 2, 50, 7	127
Cod. 7, 45, 13	138

Index auctorum

	pagina		pagina
Albertus Magnus		<i>Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate</i>	
<i>Commentarii in Apocalypsim</i>		80 (p. 93–94)	137, 165, 185
visio 2, c. 6	165		
<i>Liber de sacramento Eucharistiae</i>		<i>Epistulae</i>	
d. 3, tr. 2, c. 2 (p. 289a)	141, 168	21, 1 (p. 48)	133, 144
d. 3, tr. 2, c. 5 (p. 298b)	140	36, 2 (p. 130)	142, 151, 170
d. 6, tr. 2, c. 1 (p. 365b, 367ab)	186, 188	47, 2 (p. 204)	128
d. 6, tr. 2, c. 2 (p. 390b)	184	47, 5 (p. 207)	134
Alexander Halensis		54, 8 (p. 232–233)	126/127, 127, 132/133, 190, 191
<i>Summa theologica</i>		82, 3 (p. 98–99)	162
1, 1, 1, tr. 4, q. 2, 2, c. 2 (p. 220b)	132	<i>In Iohannis evangelium tractatus</i>	
4, q. 10, par. 4–5 (p. 351–354)	129	26, 17–19 (p. 268–269)	181
4, q. 10, par. 5 (p. 352–354)	135, 139, 190	26, 18 (p. 269)	181
Ambrosius		46, 6 (p. 401)	165
<i>De paenitentia</i>		<i>Sermones</i>	
2, 7, 59–60 (p. 170–172)	178	129, 6 (col. 723)	132
Ps. Ambrosius		<i>De trinitate</i>	
<i>Sermones</i>		3, proem., 2 (p. 128)	163
2, c. 3–4 (col. 607)	210	Bartolus a Saxo Ferrato	
Andreas de Broda		<i>In primam ff. veteris partem</i>	
<i>Utrum licitum sit</i>		Dig. (f. 86rb)	159
p. 162	130	Ps. Chrysostomus	
p. 164–165	193	<i>Opus imperfectum in Matthaeum</i>	
p. 165	123	3 (col. 649)	193
Augustinus		12 (col. 697)	189
<i>De adulterinis coniugiis</i>		19 (col. 739, 742)	143, 210
1, 19 (p. 367)	127	20 (col. 743, 747)	125, 165, 210
<i>De baptismo</i>		25 (col. 761–762)	206
2, 4 (p. 178)	161	35 (col. 824)	173
3, 8 (p. 203)	160, 170	43 (col. 878)	127
3, 8–12 (p. 203–204)	145	<i>Conciliarum oecumenicorum decreta</i>	
3, 9, 11 (p. 203–204)	146	p. 418–419	207
4, 18 (p. 243)	150	Cyprianus	
7, 99 (p. 370)	148	<i>De bono patientiae</i>	
<i>De civitate Dei</i>		10 (p. 123–124)	171
17, 20 (p. 588)	147	<i>Epistulae</i>	
<i>Contra academicos</i>		57, 2 (p. 303)	140
1, 4, 11 (p. 10)	160	58, 1 (p. 320)	168
		58, 2–3 (p. 322–324)	212

	pagina
58, 4 (p. 324–325)	213
58, 5–6 (p. 325–327)	213
63 (p. 389–417)	144
63, 1 (p. 389–390)	123, 134/135
63, 10 (p. 402)	123
63, 11 (p. 403, 405)	123, 140
63, 14 (p. 410–411)	123, 128
63, 15 (p. 412)	140
63, 17 (p. 413–414)	142
63, 18 (p. 415–416)	122
<i>De lapsis</i>	
18 (p. 231)	164
20 (p. 232)	128
21 (p. 233)	141
Ps. Cyprianus	
<i>Adversus Iudaeos</i>	
2–3 (p. 135–136)	171
<i>De laude martyrii</i>	
29 (p. 50, 51)	171, 214
Eusebius Cremonensis	
<i>De morte S. Hieronymi</i>	
15 (p. 56)	125
Folcuinus Sittienbacensis	
<i>Lectio sancti evangelii secundum Matthaeum</i>	
p. 325	201/202
p. 325–326	197
p. 327	202
Gaufridus Antissiodorensis	
<i>Declamationes de colloquio Simonis cum Iesu</i>	
c. 12 (p. 104)	201
<i>Glossa interlinearis</i>	
Matth. 15, 13	125
Matth. 15, 15	185
Matth. 15, 16	185
Apoc. 20, 12	216
<i>Glossa ordinaria</i>	
Matth. 13, 4	218
Matth. 15, 15	185
Matth. 16, 18	131
Matth. 17, 2	185
Apoc. 1, 7	215
Apoc. 20, 12	216

	pagina
Gregorius Magnus	
<i>Epistulae</i>	
9, 136 (p. 685–686)	131
11, 28 (p. 915)	131
<i>Moralia in Iob</i>	
14, 29, 34 (p. 718, 719)	204
Guido de Baysio	
<i>Rosarium decretorum</i>	
De consecr. D. 1 c. 8	146, 148
Guillelmus de Militona	
<i>Quaestiones de sacramentis</i>	
tr. 4, q. 33, 9 (p. 654)	129
Guillelmus de Monte Lauduno	
<i>Sacramentale</i>	
f. 230vab	149
f. 231vb–232ra	149
f. 254rb	195
f. 256vb	184/185
f. 258va	134
Henricus Seuso	
<i>Horologium sapientiae</i>	
1, 10 (p. 455)	218/219
1, 10 (p. 455–456)	219
1, 10 (p. 456)	219/220
1, 10 (p. 457–458)	221
1, 10 (p. 458–459)	222
Hieronymus	
<i>Epistulae</i>	
125, 17 (p. 136)	141
Hrabanus Maurus	
<i>Expositio in Matthaeum</i>	
4, 13 (p. 377)	218
Hugo Ripelinus	
<i>Compendium theologiae veritatis</i>	
l. 7, c. 9 (p. 242ab)	211
l. 7, c. 9 (p. 243a)	211
Ps. Hugo de Sancto Caro	
<i>Expositio super Apocalypsim</i>	
c. 1 (p. 475b)	215
c. 14 (p. 650b)	215

	pagina		pagina
Iacobellus de Misa		<i>De quadruplici missione</i>	
<i>Pius Iesus</i>		p. 108–109	137
p. 82	134, 193/194	<i>Querite primum regnum Dei</i>	
p. 83	122/123	p. 79	124
p. 84	130	<i>Replica rectori scholarum in Corbach</i>	
p. 85–86	138	f. 7r	137
p. 86	139, 142/143	f. 8v–9r	124
p. 87	134	f. 12v	124
Iacobus de Vitriaco		f. 22r	124
<i>Historia orientalis</i>		f. 29r	147/148
c. 6 (p. 120–140)	210	<i>Sermo ad clerum de materia sanguinis. Nisi manducaveritis</i>	
Iacobus de Voragine		p. 173	124
<i>Legenda aurea</i>		p. 180–181	137
46 (p. 299)	139	p. 182	147
111 (p. 748)	130, 134	p. 184	197
Iohannes Andreae		<i>Tabule veteris et novi coloris</i>	
<i>In sex Decretalium libros Novella</i>		p. 47	165
<i>Commentaria</i>		p. 47–48	166
X 4.17.13 (f. 59ra)	138	p. 64	210
1.6.17 in VI ^o (f. 30vb)	147, 148	Nicolaus de Lira	
Iohannes Hus		<i>Postilla</i>	
<i>De sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo</i>		Num. 11, 6	195
f. 42r	194	Is. 3, 18–24	220
f. 42v	143, 182, 186, 188, 193	Ez. 38, 20	167
f. 43r	122/123, 140, 142, 168	Dan. 8, 27	212
f. 43v	134, 140/141	Matth. 3, 4	167
f. 44r	139, 195	Matth. 15, 13	125
Matthias de Janov		Matth. 16, 18	149
<i>Regulae Veteris et Novi Testamenti</i>		Matth. 18, 34	218
l. 3, tr. 3, c. 13 (p. 105)	195	Matth. 28, 20	193
l. 3, tr. 3, c. 25 (p. 130)	147	Marc. 13, 37	192
Maximus Taurinensis		I Cor. 3, 21	198
<i>Sermones</i>		I Cor. 10, 16	195
61, 3 (p. 245–246)	210	I Cor. 11, 22	191
Nicolaus Dresdensis		I Cor. 11, 23	191
<i>De proprio sacerdote et casibus</i>		Col. 1, 25	198
f. 87r	202	Apoc. 1, 7	215
<i>Puncta</i>		Apoc. 20, 12	216
p. 68	201/202	Petrus de Pulka	
p. 89	138	<i>Confutatio Iacobi de Misa</i>	
p. 106	138	p. 226	126/127
p. 149	149	p. 228	190
		p. 230	145, 151
		p. 233	130
		p. 233–234	130

	pagina
p. 240–241	181
p. 241	181
p. 244	181
p. 245	193
p. 246	193/194
p. 246–247	123
p. 247	122/123
p. 249–250	142
p. 237	138
Petrus de Tarantasia	
<i>In IV. libros Sententiarum Commentarii</i>	
l. 4, d. 11, q. 2, a. 5 (p. 127a)	130
Richardus de Media Villa	
<i>Super quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi Quaestiones subtilissimae</i>	
d. 11, a. 4, q. 6 (p. 146b)	130, 181
Simon Fidati de Cassia	
<i>De gestis Domini Salvatoris</i>	
l. 9, c. 25 (vol. 4, p. 392)	165, 187
<i>Speculum aureum de titulis beneficiorum ecclesiasticorum</i>	
p. 73–74	153
p. 74	154
c. 5 (p. 93–94)	154
c. 5 (p. 94)	154
c. 5 (p. 94–95)	156
c. 6 (p. 97)	157
c. 6 (p. 98)	157
c. 7 (p. 99)	157
c. 7 (p. 100)	157
Stanislaus de Znoyma	
<i>Tractatus de Romana ecclesia</i>	
p. 318	152
Stephanus de Pálež	
<i>Tractatus de ecclesia</i>	
p. 217*–223*	152
<i>Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa</i> (Hardt, Mansi)	
col. 586–587	119, 126
col. 587–588	129
col. 587–589	144
col. 588–590	160
col. 588, 590	169

	pagina
col. 589	180
col. 589–590	190
col. 590–592	193
Thomas Aquinas	
<i>Summa theologiae</i>	
3, q. 73, a. 2 (p. 434a)	195
3, q. 74, a. 1 (p. 439a)	182
3, q. 76, a. 2 (p. 457a)	143, 196
3, q. 80, a. 11 (p. 502ab)	187, 192
3, q. 80, a. 12 (p. 502b–503b)	130, 142
3, q. 80, a. 12 (p. 503b)	182, 194
<i>Super evangelium S. Ioannis lectura</i>	
c. 6, 7 (p. 183)	181
Tubach	
<i>Index exemplorum</i>	
2689	130

PŘÍLOHY

Sequitur prima cōdo de quōdo vltis p̄p̄y.

166

Prima cōclusio
 v̄pue p̄p̄ cōm
 m̄stat et m̄p̄
 uil subv̄p̄ p̄p̄
 p̄p̄ et v̄m̄ p̄p̄ p̄p̄
 h̄m̄ m̄ cōr et p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ v̄p̄ a p̄p̄m̄ p̄p̄
 p̄p̄m̄ et h̄m̄ v̄p̄m̄ et p̄p̄
 p̄p̄m̄ p̄ a cōr p̄p̄
 p̄p̄m̄ aliud nō p̄p̄ p̄p̄
 m̄ p̄t id q̄d p̄p̄m̄ ēp̄
 q̄d ē p̄p̄m̄ h̄m̄ p̄p̄m̄
 v̄m̄ uo dēnūbe d̄m̄
 h̄m̄ ē p̄p̄m̄ m̄cūl c̄m̄p̄m̄
 aud̄t ēd q̄d p̄p̄
 D̄m̄ m̄ ēq̄ m̄p̄ p̄p̄m̄
 q̄ d̄m̄ uob̄s f̄at̄
 q̄p̄m̄ d̄m̄ p̄p̄m̄ q̄d
 v̄m̄ uo m̄cūl p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ m̄p̄t m̄cūl p̄p̄m̄
 p̄m̄t̄ et c̄m̄d̄t ēd
 p̄p̄m̄ m̄p̄ m̄cūl p̄p̄m̄
 v̄m̄ ēq̄ f̄at̄ nō h̄m̄ v̄m̄
 p̄p̄m̄ d̄m̄ m̄p̄t m̄cūl
 m̄p̄t ēp̄ h̄m̄ aud̄t
 ab̄eo h̄m̄ loq̄m̄ m̄cūl
 et am̄cūl f̄at̄ m̄cūl
 p̄p̄m̄ m̄cūl p̄p̄m̄ m̄cūl
 quāc loq̄m̄ m̄cūl nō p̄p̄
 p̄p̄m̄ nō p̄p̄m̄ aud̄t
 p̄p̄m̄ m̄cūl p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ m̄cūl nō acc̄p̄t
 h̄m̄ m̄cūl q̄ qui uob̄s ēd
 m̄cūl quē loq̄m̄ p̄p̄m̄ m̄cūl
 d̄m̄ ēd m̄cūl p̄p̄m̄
 q̄ ego cōm̄p̄m̄ nō p̄p̄
 p̄p̄m̄ q̄ qui m̄p̄t m̄cūl
 p̄p̄m̄ m̄cūl d̄m̄ d̄m̄
 d̄m̄ et quē loq̄m̄ et p̄p̄
 q̄ m̄cūl ēq̄ m̄cūl ēd
 ēp̄ q̄ loq̄m̄ ego p̄p̄
 d̄m̄ m̄ p̄p̄ loq̄m̄
 p̄p̄m̄ m̄cūl m̄cūl

nūc et p̄uat cā ille q̄
 diligit m̄cūl p̄p̄m̄ c̄m̄
 et h̄m̄ h̄m̄ v̄m̄ ām̄
 a nō p̄p̄m̄ ām̄ p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ v̄m̄ ām̄ p̄p̄m̄ nō
 p̄p̄m̄ ām̄ p̄p̄m̄ d̄m̄
 p̄p̄m̄ et v̄m̄ p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ quē d̄m̄ adp̄a
 t̄m̄ m̄cūl q̄ p̄p̄m̄ p̄p̄
 at̄m̄ uob̄s d̄m̄ d̄m̄
 d̄m̄ p̄p̄m̄ p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ aud̄t p̄p̄m̄ aud̄t
 ām̄ loq̄m̄ f̄at̄ vob̄s
 ēd at̄ ām̄ q̄p̄m̄ nō
 aud̄t p̄p̄m̄ īm̄ ēd
 m̄cūl d̄m̄ d̄m̄
 d̄m̄ p̄p̄m̄
 d̄m̄ anḡl̄ h̄m̄ ēd m̄cūl
 et p̄p̄m̄ ām̄ p̄p̄m̄
 h̄m̄ d̄m̄ p̄p̄m̄ p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ f̄at̄ p̄p̄m̄ p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ ēd
 ēd anḡl̄ d̄m̄ qui tollit
 v̄m̄ m̄cūl qui m̄p̄t m̄cūl
 h̄m̄ m̄cūl ille m̄cūl
 p̄p̄m̄ q̄ v̄m̄ p̄p̄m̄ d̄m̄
 d̄m̄ et m̄cūl p̄p̄m̄
 h̄m̄ ē qui h̄m̄ p̄p̄m̄
 et ē v̄m̄ et t̄m̄ p̄p̄m̄
 q̄ h̄m̄ ē p̄p̄m̄ d̄m̄ p̄p̄m̄
 v̄m̄ m̄cūl m̄cūl p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ d̄m̄ ām̄ p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ h̄m̄ p̄p̄m̄
 m̄cūl p̄p̄m̄ p̄p̄m̄
 d̄m̄ p̄p̄m̄ p̄p̄m̄
 d̄m̄ p̄p̄m̄ p̄p̄m̄
 m̄cūl et r̄p̄m̄
 m̄cūl m̄p̄t m̄cūl
 ēd q̄m̄ d̄m̄ h̄m̄
 vob̄s ām̄ ām̄ p̄p̄m̄
 nō ām̄ p̄p̄m̄ ām̄ p̄p̄m̄
 p̄p̄m̄ ām̄ p̄p̄m̄
 q̄ p̄p̄m̄ ē anḡl̄

edificata q̄ qua nō cō doctoribz q̄stantibz q̄ntibz ut morte
 t̄fer nō p̄ualebit ut h̄t x̄p̄s ubi d̄t p̄o t̄gl̄e s̄c̄du
ra p̄terit sūt p̄ta m̄ius bl̄a d̄m̄ta. h̄e s̄es q̄mbz
 t̄fina t̄m̄t t̄m̄ter q̄m nō v̄e sūp̄ p̄etaz s̄z sūp̄ aienta
 domū p̄fissiois sūe arduū sūt edificasse. h̄ ille / Nō
ēat h̄ i f̄atura ut illo ut illo d̄ct̄m̄t̄s p̄e s̄z an̄ abos ut
p̄a r̄ap̄at / nā si ēt m̄m̄t̄s / ues m̄m̄t̄s / d̄go t̄p̄e d̄m̄
q̄d̄sione / Uo p̄et̄m̄go d̄m̄e oym̄ t̄h̄odua q̄m̄ d̄f̄o
t̄h̄odua ē / cy subv̄a p̄e t̄p̄e d̄t / h̄ illud p̄ossim̄ t̄m̄re
p̄ossim̄ / ē cū s̄c̄aut̄ p̄ut̄e s̄e p̄oss̄ t̄m̄t̄e l̄eḡes t̄p̄a
d̄m̄ s̄ep̄is / Uend̄at cū q̄md̄a t̄m̄ l̄eḡes s̄nas t̄ēḡe t̄m̄
m̄d̄a t̄h̄i uesūt q̄m̄ l̄eḡe d̄t s̄ep̄is t̄ēḡe s̄e s̄uas d̄m̄t̄s
cos / q̄m̄d̄ ex p̄auct̄m̄ t̄aut̄m̄t̄s q̄m̄ nō sūt s̄c̄aut̄m̄t̄s
t̄m̄m̄t̄s d̄m̄t̄m̄t̄s / h̄ d̄go / q̄m̄ s̄z d̄m̄t̄s s̄m̄m̄t̄s q̄ ex
col̄l̄oq̄uēt / t̄s̄os al̄t̄m̄t̄m̄ q̄m̄ d̄m̄t̄s p̄e p̄e ex d̄m̄t̄s
u al̄d̄e d̄m̄t̄m̄t̄s s̄c̄l̄itudo d̄m̄t̄s / h̄ q̄m̄ c̄at̄a s̄z p̄oss̄ p̄m̄
m̄d̄a s̄z q̄m̄t̄e p̄auct̄m̄ t̄m̄t̄e / h̄a t̄m̄ s̄z q̄m̄t̄e p̄m̄
subv̄a p̄e / nā ē p̄o nō r̄ap̄at c̄at̄a x̄ i f̄atura s̄ue m̄m̄t̄s
ut s̄z p̄auct̄m̄ q̄m̄t̄e / ut m̄t̄at̄ q̄m̄ m̄m̄t̄m̄t̄s r̄ap̄at̄s
ut t̄s̄ s̄z q̄m̄t̄e p̄ub̄t̄ q̄m̄ p̄e arduū ē cū d̄go q̄ q̄m̄
m̄m̄t̄s ues t̄m̄t̄at̄s / d̄go s̄m̄p̄ / Uo ōst̄at̄ q̄ al̄t̄m̄t̄s
d̄ep̄it̄e al̄t̄as q̄m̄ d̄m̄t̄s q̄m̄d̄e t̄m̄t̄e / ut d̄m̄t̄s ad̄s̄a
ros nā p̄m̄m̄t̄at̄ / q̄m̄ ē p̄ul̄t̄m̄t̄ ut s̄t / h̄ d̄go t̄p̄a ad̄
u al̄t̄m̄t̄ s̄c̄ / d̄m̄t̄at̄ r̄el̄iḡiosa p̄d̄m̄t̄a t̄m̄a / m̄m̄t̄e s̄c̄
h̄ac ōta m̄ax̄im̄t̄e t̄p̄e d̄iff̄ic̄il̄e l̄ab̄or̄is q̄m̄ p̄ul̄t̄m̄t̄s
ōp̄t̄at̄ p̄r̄b̄it̄at̄ d̄m̄t̄at̄ ōff̄ic̄iō s̄z ap̄ūd̄m̄ m̄m̄t̄e s̄c̄
q̄m̄ si cō m̄o m̄l̄it̄e q̄m̄ t̄ p̄ator / ut m̄bz s̄c̄ / h̄ d̄go
s̄m̄p̄ d̄m̄t̄at̄ d̄m̄t̄at̄ m̄l̄it̄e cō m̄o q̄m̄ t̄ p̄ator nōm̄
m̄bz ē b̄eāt̄m̄t̄ p̄oss̄im̄ / Nō ē m̄l̄it̄e ē d̄m̄t̄at̄ s̄c̄
t̄p̄auct̄m̄t̄s s̄c̄d̄m̄t̄at̄ nō m̄l̄it̄e s̄c̄aut̄m̄t̄s cō m̄o q̄m̄ t̄
p̄ator m̄bz ē p̄ul̄t̄m̄t̄at̄ p̄ul̄t̄m̄t̄at̄ q̄m̄ cō d̄m̄t̄at̄
p̄ul̄t̄m̄t̄at̄ d̄m̄t̄at̄ / ut v̄d̄it̄ t̄m̄c̄ v̄a d̄m̄t̄at̄ d̄m̄t̄at̄ / d̄m̄t̄at̄

[illegible]

q. u. famoſiſſimi. ſquod. x. et magis pſeta filioſiſſi
 dei pſis pſis uolens ut pſ. in pſ. cu audie et ſon. q. x.
 uo edut in iudicat. q. u. a. edut in uolens uolens. q. x.
 Et de. c. famoſiſſi doctor. ſo. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 xpo. c. oke. die. x. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 et q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 in. t. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 errore. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 aug. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 impator. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 lo. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 aut. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 due. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 aſp. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.

Emat. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 ut. ab. e. c. c. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 lo. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 est. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 tute. c. c. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 tute. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 c. c. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 ad. tute. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 uat. c. c. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 tute. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.
 uat. c. c. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x. pſ. in. q. x.

VĚDECKÁ REDAKCE MU

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc. (předseda)
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Michaela Hanousková
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
prof. PhDr. Petr Macek, CSc.
PhDr. Alena Mizerová

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. David Povolný
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. RNDr. David Trunec, CSc.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková (místopředsedkyně)
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FF MU

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
(odpovědná redaktorka Spisů FF MU)
doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.
(tajemnice ediční rady, výkonná redaktorka
Spisů FF MU)
doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.
prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.
prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
doc. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.

Nicolai Dresdensis Apologia

De conclusionibus doctorum
in Constantia de materia
sanguinis

Petra Mutlová

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA roku 2015

v edici **Spisy Filozofické fakulty** Masarykovy univerzity / číslo 443

Odpovědná redaktorka / doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

Tajemnice redakce / doc. Mgr. Katarina Petrovičová, Ph.D.

Grafická koncepce edice a návrh obálky / Pavel Křepela

Sazba / Jakub Rejlek

Vydání první / 2015

Náklad / 250 výtisků

Tisk a knihařské zpracování / Reprocentrum, a.s., Bezručova 29, 678 01 Blansko

ISBN 978-80-210-8124-6

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8124-2015

#443